

ПАЭЗІЯ

Рычард Бялячыц
Уладзімір Васько
Паліна Дваранская
Мікола Канановіч
Альжбета Кеда

Мечыслаў Курыловіч
Віктар Сазонаў
Янка Трацяк

ПРОЗА

Віктар Варанец
Уладзімір Васько
Міхась Зізюк
Віктар Сазонаў
Станіслаў Суднік
Янка Трацяк

ЗАПІСЫ

Рычард Бялячыц
Тацяна Валенцік
Валянцін Дубатоўка
Леанід Лаўрэш

ДЭБЮТ

Літартурны клуб
"Катарсіс"

НАШЫМ ЮБІЛЯРАМ

N MEMORIA

ДЗЕЦЯМ

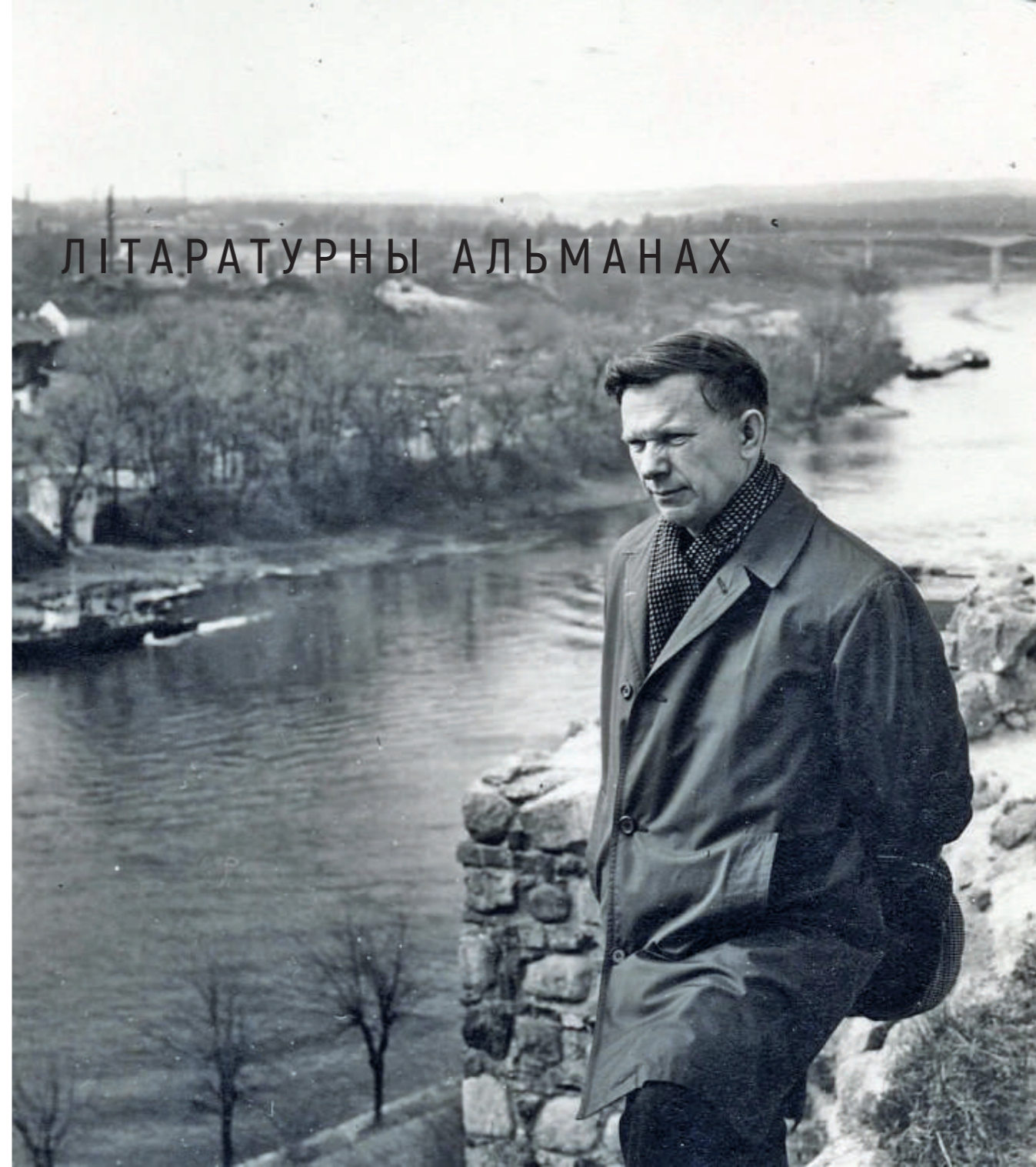
САТЫРА І ГУМАР

СЯРОД КНІГ

№ 13 НОВЫ ГРОДНА 2024

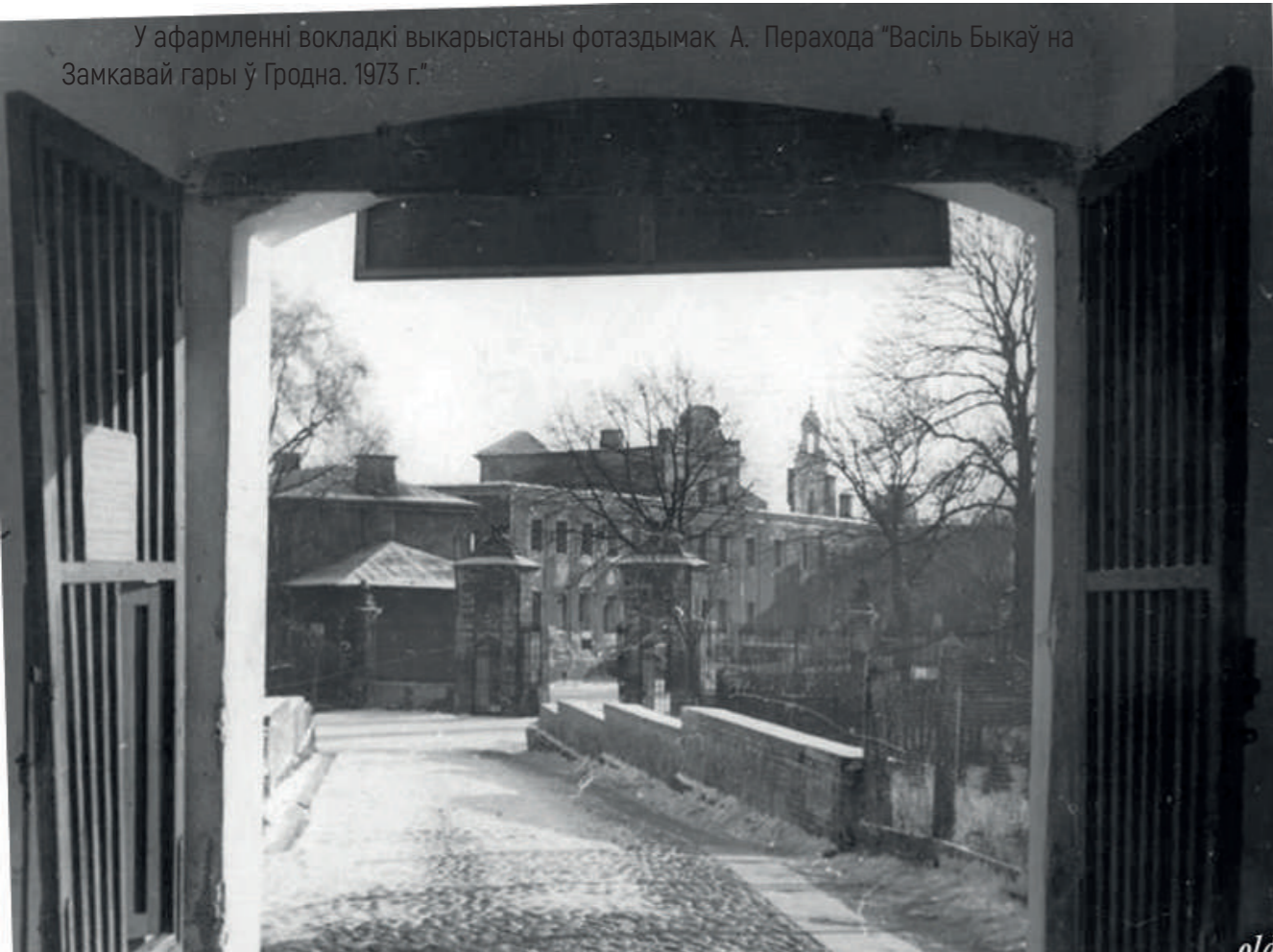
НОВЫ ЗАМАК

ЛІТАРАТУРНЫ АЛЬМАНАХ

13

У афармленні вокладкі выкарыстаны фотаздымак А. Перахода "Васіль Быкаў на
Замкавай гары ў Гродна. 1973 г."

НОВЫ ЗАМАК

ЛІТАРАТУРНЫ АЛЬМАНАХ. ГРОДНА. ММХІV
ЗАСНАВАНЫ ў 2012 ГОДЗЕ
ВЫПУСК 13

Гродна 2024

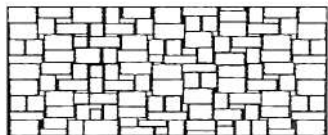
УДК [821.161.3]-822

Галоўны рэдактар:
Янка Трацяк

Рэдакцыйная рада:
Валянцін Дубатоўка
Ала Петрушкевіч
Сяргей Чыгрын

Укладанне:
Янка Трацяк

© Калектыў аўтараў, 2024
© Трацяк Я., укладанне, 2024

РЫЧАРД БЯЛЯЧЫЦ

Апроч цябе

Сяліўся ў кронах час птушыны,
на Нёмне чэрвень выткаў штось.
Цвіце па травах канюшына,
і маргарыткаў вочкі скрозь.

Варон заспоіць вецер лёгкі.
І ты ў ціхуткай старане
прасуеш белья аблогі,
не заўважаючы мяне.

Калі наш дзень апусціць грэбень,
не дакарай і не суроч.
Нікому верш мой не патрэбен,
апроч цябе,
цябе апроч.

Ты праз стагоддзе пачытаеш
радкі эпосе дзіўнай той.
І будзе помніць вежа тая
душы настрой
і голас твой.

Школка

Нібы з крыніцы п'ю вадзіцы,
ізноў вярнуўшыся здалёк.
Як шмат было вас, а ўсё сніцца
мне петушыны той званок.

Чыесьці стомленыя рукі
рупліва гладзілі зямлю,
упершыню каб свежа, гулка
сказаць «кахаю і люблю».

Надзеяй прысыпалі туі,
каб падымаліся ў гады.
Ніхто пра восень залатую
не думаў, пэўна што, тады.

Яна ж прыйшла, пад вокны села,
падчас няветлівы такі.
І наша школка пасівелай
глядзіць, як маці, з-пад рукі.

Там штосьці сталася іначай.
Не зразумець, напэўна, мне,
што школцы трэба смех дзіцячы,
усмешка юная ў акне.

Ніхто яе тут не прывеціць,
бы тут канчаецца зямля.
Стаіць, забытая, у свеце
чыясьці школка.
І мая.

Аднагодак

Ці зламаны ветрам ён,
ці пярун знявечыў.
Кучаравы жоўты клён
думае аб нечым.

Бы падміргвае вясне,
сонцу, дзіўнай поўні
кучаравы клён,
і мне
на душы спакойней.

Чуе грак вясновы пах,
свежы і зялёны.
Ты ж не пройдзеш міма так,
мне ўсміхнешся,
клёну.

Завіточкаў не крані,
весялінак гордых.
Клён з палацавай радні,
князеў аднагодак.

Кропля з воблака-ліста
зноў гаючай стане.
Косы вёснаў ён сплятаў
у матыў спаткання.

Хрыстос

Не ведаю, што і люблю —
то сонца, то хмары ліхія.
Часцей і часцей на зямлю
сыходзіць аднекуль стыхія.

І хто тут каго перамог,
сягонняшняе ці былое?
Не ведае, пэўна што, Бог,
дзе вынайсці краю спакою?

Сягоння Хрыстос уваскрос,
высокі, магутны, лагодны.
А самы шчаслівы Хрыстос,
які прызямліўся ў Гародні.

Перамога

Быў кожны каласок, пагорак рад
святлу паспешліваму, гулу.
Каля стагоддзя цэлага назад
зямля мая
напоўніцу ўздыхнула.

Сышло дагэтуль мноства грозных зім,
чакання, шкадавання многа.
І проста называлася зусім
людзьмі
падзея тая —
Перамога.

Прага

Ты лёсаў чужынных не прагла,
выношвала дні дабяла,
далёкая добрая Прага,
а слаўных людзей берагла.

На лад падпявала крывіцкі
ад раніцы і дапазна.
Спяваў там Забэйда-Суміцкі,
маўчаў пра сваё Скарына.

Гучала шчымлівая мяса
Радзімы
на цэлы Сусвет.
З-пад Нёмна была паэтэса,
з-пад Мінска туліўся паэт.

Пакуль гаравала і прала
руплівая маці мая,
далёкая мудрая Прага
жыла за дваіх,
удвая.

Півоні

І хоць снягі ляжаць на скронях,
усходзіць пад акном аер,
півоні бела і чырвона
не пахлі гэтак,
як цяпер.

Здаецца зноў, што болей кветак
няма на цэлае зямлі,
каб так жылі і пахлі гэтак,
напаміналі аб былым.

Дзе ты сталеў далёкім летам,
нібыта дуб у полі наш.
Півоні нёс і думаў светла,
што будзе так,
а не інакш.

Настане чэрвень, сонца поўны,
прыспешыць думкі дзіўны час.
Я паліваў свае півоні,
а пахлі мамыны штораз.

Дзень на зыходзе будзе весні,
абы без суму і без хмар.
Півоня кожная пры песні
напамінае родны твар.

Пра шэры дождж ізноў націўкаў
мне верабей зрання яшчэ.
Што ні пялёстак — то слязінка
дажджу
на мілае шчацэ.

Сядзелі, склаўшы рукі, рэдка,
зямлю рабілі маладзей.
А прыгажосць, цнатлівасць кветкаў
і ад людзей,
і для людзей.

Пакуль

Аблачынкамі хай пошта
верне думкі мне назад.
Азірнулася навошта,
затрымаўшы свой пагляд?

Ты змаўчыш здалёк раз-пораз,
засмяешся дзесьці, то
твой усмешлівы правобраз
не пакіне больш нашто?

Вочы дзень дарэшты муляў,
пачуваўся маладзей.
Але свежую кашулю,
адыходзячы, надзеў.

Збажыной, гасцінцам, полем,
пералескам маладым,
азірнуцца толькі болей
ты забылася зусім.

Маладжавая суседка,
позірк сілай не трымай.
Хай абачлівы, хай рэдкі,
покуль сонца,
покуль май.

Сябру

Не прыкмеціш у траве
Зблізку і ні здалечы.
Ён живе сабе, живе,
Звонка напяваючы.
Не папросіць есці, піць
Поўднем, золкай раніцай.
На пчалу не наступіць,
Паасцерагаецца.
Не пабуду ў свеце дзе,
Дзе мой шлях не сцелецца,
Праспявае «добры дзень»
Летам і мяцеліцай.
Чым аддзячыць мне ямчэй
За дажджамі косымі?
Крошкай хлеба
І яшчэ
Чыстымі нябёсамі.

Жаўрук пачне над лугам сола,
і адрачэцца плынь мяжы.
Каб атрымаўся верш вясёлы,
патрэбна адпаведна жыць.
А я заўжды пад клопат чыйсьці
плячо падставіць быў бы рад:
па-над табою шлях пачысціць
і захінуць цябе ад звад.
Вясна звінець не перастане,
а зружавее крыху ці...
Тут нават горкае расстанне
імкнецца побач зацвісці.
Павесялее зноў алея,
пупышкі ўзыдуць на вярбе.
Тады і песня пасвятлее
мая аднойчы
для цябе.

Пакуль служыў,
прыгожа жыву,
і дзе хадзіць ні давялося,
паўсюль самотныя крыжы —
за вёскаю
і на нябёсах.
Між гарадоў, лясоў паміж,
дзе да цябе ісці прыйшлося.
Лякарня пекная
і... крыж
па-над дзвярыма,
як над лёсам.

Тэлевышка

Ідзеш па горадзе пакуль,
вясёлы ці пануры лішку,
яна віднее адусюль,
твая Багіня,
тэлевышка.
Па тэлевізары вясна
і росны ранак, вечар куцы.
Паўсюль трансліруе яна,
а да цябе не дацягнуцца.

Набраў зяльвянскіх дзікіх траў,
смаркаты, біты, нават босы.
Ты галавы не задзіраў,
а ведаў вышку
і нябёсы.

нарадзіўся 16 верасня 1953 года ў вёсцы Стаўбуры на Астра-веччыне. Скончыў Мінскі педагагічны інстытут імя М. Горкага. Быў настаўнікам, дырэктарам школы, супрацоўнікам рэдакцыі. Аўтар дзясятка паэтычных зборнікаў, сярод якіх «Сакавіцкае крыло» (1988), «Міг выратавання» (2001), «Вочы малітвы» (2005), «Святлом і ценем» (2009), «На радзіме Котры» (2009), «Помню, што жыву» (2013), дзвюх кніг прозы: тапанімічнага аповеда «Котранскі нераст» (2013) і лірычных замалёвак «Са мной мой дзень» (2017), «Пах зоркі» (2019), «На вейках траў» (2021), «У святле палаца» (2023), «Птушкі слоў» (2024). Жыве ў Шчучыне.

УЛАДЗІМІР ВАСЬКО

Залетуценіцца

Зноў прабудзілася натхненне,
і бачу ўсё за дымкай дня:
і белых воблакаў скапленне,
і цень крылатага каня.

Малюю на экране неба,
пейзажы восені глухой.
Чакае ціха снегу глеба,
чакаем мы зімы з табой.

Карціць на лыжах лёгкіх, гнуткіх
прабегчыся па цаліку,
дзе вецер скручвае у скруткі
абрускі поля на скаку.

Залетуценіцца, запеніцца
і лес, і дол, і далячынь.
Хачу убачаным пацешыцца
з узгоркаў — дарагіх вышынь.

Калейдаскоп

І я спагадлівы, і ты.
Ці добра гэта, ці ганебна
у стане жорсткіх і крутых,
дзе прагнуць еўрыкаў празмерна?

Да ведаў цяга — на нулі.
І думкі сталі як шкілеты.
Якія буры замялі
пяском пустыні інтэлекты?

Як цукар, смокчам нікацін.
Татуіроўкі брудзяць целы.
Дурман экранаў, бруд карцін.
Чый геній будзе уцалелым?

А тут яшчэ забойстваў жах
і смертаносны шторм гарэлкі —

і скача па Зямельцы страх,
бы конь, што выпусцілі з клеткі.

Такі вось, глянь, калейдаскоп:
сядзі, варочай — забяўляйся.
І дзе гарох, і дзе тут боб —
да цёмнай ночы разбірайся.

Азарэнне

Азарэнне прыходзіць само
(сілай волі яго не прыцягнеш),
разганяе душэўны твой смог —
і па-іншаму ўсё успрымаеш.

Позняй восенню дзень быў благі:
дождж цадзіўся,
падкрадваўся смутак,
хмары тыя — аблога тугі —
не знікалі ўжо некалькі сутак.

Ды сустрэлася ты на прычале Надзей
і ўсмешкай сваёй азарыла
і самотныя ліпы,
і твары людзей.
І дамы, і мяне прасвятліла.

Не туды ідзе

Войны пакурожылі планету.
Як спыніць іх?
Як у час паспець?
Нездарма ж
прыдумалі ракету,
што разносіць
безадказна смерць.
Менш і менш куточкаў
чыстых, ціхіх.
Перарые іх ушчэнт
ваенны крот.
І не будзем есці свежы
мёд з грачыхі.
А атруту запіхаць у рот.

Мабыць, перабольшваю?
Магчыма.
Але бачу: свет наш
не туды ідзе.
Лыпае Зямля
трывожнымі вачыма,
паратунку просіць
у людзей.

Памаўчы

Непаэты пішуць вершы —
і чытаць няма чаго.
Галавы, браток, не вешай.
толькі б горай не было.
Во як рынуцца ў кнігарні
графаманы-рыфмачы —
ты тады вазьмі і гаркні,
а пакуль што памаўчы.

Пры сустрэчах

Ах, людзі, людзі,
вы, нібы мурашкі,
у вечных клопатах,
у нейкай мітусні.
То цягне вас
да працы, то да пляшкі,
то да таго,
што і Ньютон не сніў.
На вуліцах, у крамах
пры спатканнях
пытаямся:
— Ну як яно,
жыццё-быццё?
— Ды нешта во
смыліць ужо ў суставах.
— А у мяне дрыжака-калаццё.
І мала хто пахваліцца:
— Выдатна!
Цягаю штангу,
ем усё падрад.

Заглядваюся
на жанчынак здатных
і не заводжу
з урачамі блат.
Во, малайчына,
гэты дзядзька дужы.
Ён аптыміст,
не скардзіцца, не п'е,
смяецца на ўвесь рот,
зусім не тужыць,
як прасціну, хвароб
не цягне на сябе.
І я такі
напорысты, як Прыпяць.
Магу каня
альбо быка падняць.
Не трэба пры сустрэчах
хныкаць-мыкаць
і толькі пра хваробы
размаўляць.

У непагадзь

Застой... І глухое бястэм'е...
Будні шэрыя, як сава.
Ціхіх воблакаў бабіна зрэб'е.
Парыжэла пад старасць трава.

Не намацаць бліскучых эпітэтаў,
а намацаю — не ідуць.
Ці навяжа зіма белых світэраў,
ці ўсталюецца каламуць?

Мо, як летась,
прабудзе бясснежжа,
і метафара — носам у гразь.
Ліпічанскі гушчар, Белавежжа,
зарыкае зубрына ў адказ.

Ды сінічак гуллівыя рыфмы
не схвае ў тумане зіма.
Мой радок не урэжацца ў рыфы:
іх у Нёмане нашым няма.

Цьфу, застоі!
Адкаснiся, нарэщце!
Я і ў непагадзь зоркам спяю:
новых слоў мне,
як сечкі, нарэжце
і насыпце у торбу маю.

Прыхільнасць

Мала людзей прыхільных,
менш, чым бяздомных катой.
Зробіцца лёс твой палынным —
не адгукнецца ніхто.

Той спіну над зваркаю горбіць,
шукаючы дзіркі ў трубе,
а гэты нічога не робіць,
ды граблямі грошы грабе.

А нехта у ботах гумовых
варочае ў смецці нулі:
ніхто за яго не замовіць,
каб на работу ўзялі.

Чакае пакутліва лета,
бо хочацца шчаўя набраць,
схуднелая ў дошку кабета, —
багатым на ўсё напляваць.

На звалку пайшло спачуванне,
прыхільнасць украў нейкі зброд,
а мы ўсё бубнім пра каханне,
пра чорныя бровы ўразлёт.

Пуга

Свішчы, паэтычная пуга,
на вуліцах і ў дварах,
палохай скапленні нядугаў,
наводзь на мярзотнікаў страх.

Сячы па плячах і па локцях,
каб выраслі пухіры.

Прывыклі таптацца ў балоце —
гарэлку жлактаць ды курыць.

А хто будзе рэйкі варочаць,
у будучыню зазіраць,
не слухаць, што Вангі прарочаць,
а смела у космас лятаць?

Краіна не любіць панылых,
ўцякаючых ад атак.
Чаму нам не браць прыклад з Ніла?
З Гілевіча? — Так, так, так.

Свішчы, неаслабная пуга,
у шапку не спі ані дня.
Уцёк ад жыцця нехта Пуга —
самазабойцаў спыняй.

Не пішацца штосьці.
Хоць ногці грызі.
А што за прычына —
не ў сілах уцяміць.
Як быццам іду
басанож па гразі,
а ў небе бяскрылыя
коні лятаюць.
Нахапаў уражанняў —
хоць адбаўляй,
ды ў вершы яны не імкнуцца,
не лезуць.
Падкінь мне натхнення,
бярозавы гай,
пашлі на спатканне
дзяўчыну-гарэзу.
Яна можа ўзрушыць,
дарогу праб'е
да светлых, прасторных
паветраных замкаў,
ці разам са мною
і тое прап'е,
што не ўкрала
старая цыганка.

Ля акна

Трапяткія, гнуткія галінкі
праганяюць лёгкі ўсплёск тугі.
Праз акно гляджу і штохвілінкі
Ўспамінаю воблік дарагі.

Там, на гэтым гладкім тратуары
прыгажуню летась я сустрэў.
На яе ружовым светлым твары
Нараджаўся радасны напеў.

Трэба ж так запасці ў сэрца, трэба,
што не мог вачэй я адарваць.
Хто яе паслаў насустрач з неба,
каб імгненна так зачараваць?

Больш яе не бачыў я ніколі.
Во які няўдачлівы Адам!
Можа, прычакаю лепшай долі
і сустрэну зноў дзяўчыну там.

Так многае вабіць

Так многае вабіць і кліча!..
Мне хочацца бачыць і чуць
той слуп, што стаіць, нібы клічнік,
пра што правады з ім гудуць.

Прастрэльваю позіркам далі,
не ведаю стомы і сну,
збіваю магнітныя хвалі,
цалую, як дзеўку, вясну.

Жыццё яшчэ не пражыта,
і я маладзенькі такі:
рукою прычэсваю жыта,
вышукваю ў ім васількі.

Працую настырна, у поце,
частую прасторамі ўсіх,
пакуль не завязну у плоце
абмежаванняў ліхіх.

Самаэпіграма

Няхай мяне цунамі абміне:
іду праз акіян паэзіі уброд.
Хоць прозвішча кашачае ў мяне,
ды і мурлыкаю, як Васька-кот.

Наранку

Схамянўся: дзе я, хто я?
Ява ўжо прыйшла, а сон не знік.
За акном шуміць старая хвоя,
і далёка грукае цягнік.

Я на дачы. Лес цераз дарогу.
Белыя аблокi ў вышыні.
Памалюся ціха, сціпла Богу,
пагартаю пройдзеныя дні.

Светлыя і вабяць, і ўздымаюць.
Змрочныя не буду ўспамінаць.
Салаўі пра добры час спяваюць.
Эх, каб я ўмеў так, як яны, спяваць!

Плямы ночы растаюць, знікаюць.
Весялей становіцца і мне.
Раніцу на ганку сустракаю,
як дзяўчыну, што кахаў раней.

Свежы ветрык прагне цалавацца
са шпакамі, яблынямі, мной.
Здатна летам ў паднябеснай хаце.
Будзе здатна некалі й зімой.

Праз цемру іду на святло,
шукаю у смецці золата,
Ах, смеласць... Было не было!
Каб вымахаць з часам у волата.

Пярэгарадзь мной не ўспрымаецца,
а як без яе тут пражыць?..
І слава здаля усміхаецца,
гарэзай насустрач бяжыць.

Аблезлыя фарбы снежня я
збіраю, бы ў лесе грыбы.
Сустрэнецца дзеўка смешная —
за век яе не забыць.

Чупырыцца гурба снежная,
і лёд ляжыць на вадзе.
Душа мая цёмная, грэшная,
куды ты мяне завядзеш?..

нарадзіўся 2 студзеня 1937 года ў вёсцы Ліпічанка Шчучынскага раёна. Скончыў Гродзенскі педінстытут імя Янкі Купалы. Працаваў у рэдакцыях шчучынскай (1959–1960), дзятлаўскай (1967–1972) і лідскай (1972–2000) раённых газет. Друкецца ў рэспубліканскім, абласным і раённым друку. Піша вершы і прозу. Выдаў кнігі «Прасветленасць» (1981), «На схілах берагоў» (1997), «Кругаварот жыцця» (2011), «Лясная рапсодыя» (2013), «Зігзагі лёсу» (2017), «Энергія душы» (2018), «На перавалах часу» (2021), «Неабдымнае» (2023). Жыве ў Лідзе.

МІКОЛА КАНАНОВІЧ

20 гадоў

Лета. Пятра і Паўла.
 2023 год.
 20 гадоў прамінула спраўна:
 Коля + Іра = сям'я, род.

20 траўня трапляла ў Жыровічы, —
 Казала бабуля Маня, —
 Выходзілі хрэсным ходам напярэдадні
 І ішлі ўсю ноч, каб раніцай быць на месцы —
 Маці Божая Жыровіцкая чакала...

Прадаўна ўжо гэта я чуў ад бабулі.
 Вечным сном хадакі даўно тыя паснুলі.
 Баба Маня гадоў больш за 30 як спіць,
 а ў Жыровічы шлях да Маці Божай ляжыць.
 Дапамога ікона? Абароніць абраз?.. —
 Агменьчык надзеі цепліць там нас.

Гаўкаюць сабакі,
 сонца устае.
 Чорныя вароны
 селі на траве.
 Цёплы месяц ліпень,
 асабліва, днём,
 сёлета усхліпвае
 за старым гумном,
 што за польскім часам
 тут яшчэ было,
 а ў Беларусі нашай
 у зямлю пайшло.
 Закапалі. З хатай
 у зямлю пайшло —
 жоўценькі пясочак —
 як і не было...

Цёплы месяц ліпень,
сонца устае,
гаўкаюць сабакі
ў роднай старане.

Ехай, стрэха!

Ехай, стрэха!
Ай-яй-яй!
Будзе смеху! —
Абганяй!

Дожджык цэдзіцца,
ілье,
дождж з вады
вяроўкі ўе,
што спускаюцца
са стрэхі...

Ехай, стрэха!
Стаяць не...й!

Зноў першы снег

Снег ідзе пульхнаты і халодны —
пра такі раней я ўжо пісаў.
На платах, на дрэвах, на дрывотні,
на ўсёй вёсцы гэты снег ляжаў.
А цяпер ён сыплецца павольна
белаю халоднаю крупой
ды кладзецца шырака і вольна
на балота й горад за ракой...
Першы снег у Слоніме сягоння,
пра такі раней я ўжо пісаў...
Год за годам падае ў сутонне
часу першы снег, які растаў.

Імперцы душацца і душаць,
а наш спакой нішто не зрушыць.
У Беларусі сінявокай
чаканнем ўсе жывуць глыбокім:
калі ж падушацца яны?..
Каб зняць чужыя каптаны,
чужых паноў паразганяць
ды сваіх новых гадаваць.
...У Беларусі сінявокай
народ у одуме глыбокім.

На Каляды ў гаражах

Снег ляціць імглісты і халодны.
Сёння ўжо Каляды на дварэ.
У гаражах сумуе пёс маркотны,
ды на працы з ім не сумна мне.

Свята. Праз адкрытыя вароты
ходзяць-ездзяць ўсе сюды-туды,
а я ў буржуйцы з вершамі блакноты
ў вечнасць адпраўляю назаўжды.

Паралельна Толю Санаценку
тут чытаю і на ім пішу.
Бо «Вяртанне на Радзіму»¹ маю
і на ёй я вершамі грашу.

Ў дзень святы не свеціць мне тут сонца,
Каляда не пройдзе пад акном.
Толькі пёс загаўквае бясконца
на таго, хто свой пакінуў дом,

каб прыйсці ў гараж і набухацца
ды сабаку закусі не даць.
Людцы як умеюць весяляцца,
пакуль здольны на нагах стаяць.

¹ «Вяртанне на Радзіму» — кніга вершаў, перакладаў і зацемак Анатоля Санаценкі, у якой быў змешчаны гэты верш.

Добрых ім Калядаў і надвор'я!
Ну і мне — каб снегу не грабці!
І ў вахцёра можа быць застолле
ў першы дзень Калядаў, без куцці.

На працы ў «Зорным»¹

У гаражах усё спакойна,
і хіліцца да скону дзень,
туман кладзецца, быццам цень,
ліхтар успыхнуў, як агмень,
і хутка зноў глядзецьмуць вочы
у студзеньскую цемру ночы.

Сабакі мыюцца снегам
Восьмага Сакавіка.
Сняжынкі падаюць мехам —
бялее зямля.
Сяджу на дзяжурстве
ні добры, ні злы —
хачу ўжо пабачыць
канцоўку зімы.
А пакуль гэтым снегам
бяліць далягляд,
пра гаражных сабак
пішу неўпапад.

Сакавік. Дваццаць пятае.
Неба хмарамі сцятае.
Пасвянціў зямлю дождж,
не было б толькі больш,
бо наперадзе дзень
адбівацьме мой цень
ад роднай зямлі,
скуль снягі ўжо сплылі...

¹ «Зорны» — гаражны кааператыў у Слоніме.

І так хочацца сонца,
каб свяціла бясконца
Беларусі і люду,
дзе я быў, ёсць і буду.

Садзяць дрэвы на няўдобіцы
кожны год.
Дрэвы сохнуць ад бяскорміцы
там штогод.
Але плошчы вызваляюцца,
то — садзяць зноў...
Так між люду утвараецца
клас дубоў.

Самагон плюс віскі, старка —
пайшла напоўніцу запраўка,
стала добра, а назаўтра
пахмяліцца было варта.
Піва, віскі і гарэлка —
стала п'янкаю пахмелка.
Раз мы толькі п'ем ў жыцці,
прычашчаемся,
усё астатняе жыццё —
пахмяляемся.

Схаваўся вецер у косах бярозы.
Сонцам заспеты голы і босы
дзень пачынаецца раніцай траўня
яркі, зялёны, вясновы дазвання.

Разбуджаны ветрам і музыкай мухі,
слухаю гукі:
вечер на вуліцы, у хаце жужжанне.
Ранак. Світанне.

Лета разгар,+, ды яшчэ не палова,
целы йшчэ сонца пагрэе па-новай,
і дождж, што на суткі быў зарадзіў,
не раз яшчэ вернецца ўсім нам наўздзіў...

Чакаюць цяпло лес, грыбы, ураджаі
ўсіх, хто не згубіцца ў нашым раздраі
ды выжыве ў родным да болю тут краі
й каго не забралі.

Сны

«Мама памерла жывая і мёртвая», —
хтосьці сказаў мне ў сне. Я прачнуўся.
Зоркі на небе яшчэ свяціліся,
я ў стук сэрца свайго занурыўся.
Яшчэ адна восень. Холад, хоць сонечна днём.
Бязлюддзе ў душы, і ў краіне безлюддзе.
Я ў родным краі стаю слупом
і не ведаю, заўтра маё ці тут будзе?
Мне сняцца сны, у якіх многа людзей:
землякоў маіх, родных, сяброў і блізкіх,
а наяве яны — тло былых падзей
ды сцежак жыццёвых, крутых і слізкіх.
Мы спяшаемся некуды ў снах маіх
ці ўцякаем ад злыдняў у форме чорнай,
якія страляюць па нас на слых,
і мы нават у снах пра маўчанне помнім.
Але гэтыя словы ў апошнім сне:
«Мама памерла жывая і мёртвая» —
ці то клічуць свечку паставіць ў царкве,
ці на стрэл адказаць чаргою доўгай?

Світанак. Віднее позна.
 Піліпаўка любіць ноч.
 Мокры снег кладзецца павольна
 на чорны асфальт наўзбоч.
 І быццам не так і цёмна
 ў восені на душы,
 і дыхаць, здаецца, вольна
 ў гэтай сусветнай глушы.
 Зачыненыя вароты —
 ніхто не спяшыць сюды
 ў сціснутыя шыроты,
 дзе на замку раты
 ў панурых тубыльцаў слоты,
 якіх чакае зіма,
 салюты, Каляды, шпроты
 і жыццё, якога няма.

нарадзіўся 13 сакавіка 1965 года ў вёсцы Вострава Слонімскага раёна. Скончыў Востраўскую ВШ (1980) і Міжэвіцкую СШ (1982), Гродзенскае прафтэхвучылішча № 41 (1983). Працаваў кіна-намеханікам, служыў у войску. Пасля заканчэння філалагічнага факультэта Белдзяржуніверсітэта (1992) шэсць гадоў выкладаў беларускую мову і літаратуру ў СШ № 8 г. Слоніма. З 1998 па 2020 год працаваў у рэдакцыі «Газеты Слонімскай». Апошні год — на пасадзе галоўнага рэдактара. Друкаваўся ў літаратурных часопісах «Першацвет», «Маладосць», «Крыніца», «Роднае слова», «Правінцыя», «Дзеяслоў» і іншых перыядычных выданнях. Адзін з аўтараў калектыўных зборнікаў паэзіі «Квадра» (1990), «Анталогія маладога верша» (2001), «Верш на свабоду» (2002), «Галасы» (2003, 2005) і ўсіх выпускаў літаратурнага альманаха «Новы замак». Укладальнік і рэдактар зборніка «Паэтычная Слонімшчына» (2000) і двух выпускаў літаратурнага альманаха «Ад А да Я» (2001, 2003) падлеткавага клуба «Святліца», што дзейнічаў у Слоніме пры грамадскім аб'яднанні «Воля да развіцця». Аўтар кніг паэзіі «І доўжыцца ноч...» (2003) і «Вяртанне восені. Сцятыя вобразы» (2020). Жыве ў вёсцы Пятралевічы на Слонімшчыне.

МЕЧЫСЛАЎ КУРЫЛОВІЧ

Лебедзь

Ляжыць у кропельках крыві.
Крыло наскрозь прашыта шротам...
З-за хмаркі сонца ўздоўж раллі
пільнуе час замглёным вокам.

Нясу дахаты і шапчу:
«Прабач, прабач людзям за зверства!»
І першы раз, як урачу,
гаворыць згодай птахі сэрца.

Душу вярэдзіць часу дым,
дзе праўда схована пад ботам,
і гладжу беднага пры тым
бацькоўскай наскою турботай.

Нясу. І ўсё яму шапчу:
«Як добра, добра, што вясною
на злосць зімоваму мячу
сустрэўся сёння ты са мною».

Фантасмагорыя сну

Цвікі малатку падстаўляюць ілбы —
шчаслівую прышласць нагадваюць прозе,
каб покуць прыпомніў нябожчык былы
з зарослае сцежкі на Боскім парозе.

Нявечныя людзі спяшаюцца жыць
у храме з гарачых, як гром, успамінаў,
дзе вецер якоча, з гарэлішч бяжыць,
каб лёс нецярпення не здзейсніўся дыбам.

Акрайчык спагады кіўнуў варажбе
і лічыць зярняткі з імклівых сузор'яў
апошняе веры, якой не стае
паправіць зямное ад Бога здароўе.

Пад коптур плодзіцца жыццё,
згубіўшы сэнс для слова «баста!».
Але больш важна пачуццё:
што для тубыльцаў скажа трасца?

Цнатлівай кропляй пстрыкнуў час,
бы атмасферай чэснай думкі,
якую пром мы напаказ,
скаваўшы стрыжань яе мулкі,

бы ў мудрых прашчураў дасье:
«Чужая золь заўжды нямая,
бо там глупота рэй вядзе,
а у людзей сваёй хапае».

Адно, што ведаюць званы:
Жыццё паміж... на скрыжаванні...
Крывавы след яе вайны
у Лету вечнасці не кане.

І што не раз праедзем паўз
смяротных смерчаў у паветры,
пасля чаго не будзе нас,
адкрыўшы рот, вajak дапетрыць.

У перазвоне шматгалосым
надзеі час бы ў руку сны:
штодня шэдэўры ткуць на кроснах
з калекцый зорнае вясны.

Пікантнасць цешыцца канцоўкай:
да скону цымус — не памрэ,
і толькі ноч ківае слоўцам —
у дапамогу забярэ.

За што разумных чорт не любіць?
Што бачаць свет з дабаўкай солі?
Што вострым клёкам дурняў судзяць,
а языком — яшчэ тым болей?

Што Боскай марай сэрца грэюць
і стыль чужы прыняць не хочуць,
а тым, што з подласці шалеюць,
яны адкрыта ў твар рагочуць?

У іх за людам сэнс не крочыць —
у іх свая заўжды дарога,
дзе сцежка матчына не збочыць
з надзеяй светлаю ад Бога.

А як прысуд ім смерць абудзіць,
то прыклад іншых іх натхняе:
дзе існасьць пеклам чэрці судзяць —
народ пасля абагаўляе.

Каляндарныя вешкі (трыпціх)

1

Ціш адмерана вярстой.
Сон пад белым пледам.
Сцежку снежную з пятлёй
зайчык піша следам.

Млечным Шляхам вядуць рэй
вэлюмныя ёлкі,
каб душу сагрэць хутчэй
вокам першай зоркі,

дзе згубілі праллі сон,
дзе ўсю ноч карпелі,
як ласіхам наўздагон
ткалі след завеі.

Вунь і мясячык-мядзяк
стаў прыкметай роднай:
чаркай плоднаю рыбак
чокнуўся з Гародняй.

2

Ліловым ценем плыні Нёмна
нырцуюць аж да донца.
Каложы крыж, як сімвал Гродна,
вітае з хмараў сонца.

На Ласясянцы рой усплёскаў,
як быццам клёкат бусла,
куслівасць чэрвеньскае мошкі
здае экзамен вусна.

Спрасонку плачуць вербалозы,
паўсюль паглянь, як міла...
І хмарка косы ад бярозы
на плечы палажыла.

3

Канюшыне кучаравай
распіярыў грыву вецер,
і кляновы ліст да пары
канюшынным піруэтам,

дый характар здзейсніў гонкі:
бы душу, трасе арэшнік
і, як гузікі, рамонкі,
што гадалі дзеўкам грэшна.

Кілім жоўтае лістоты
упрыгожвае аблічча —
стыль дызайнерскай работы,
і буслоў у вырай кліча.

Роля восені зямная,
калі глянеш крыху збоку:
пацяруха ліст хавае
з трэцяй стадыяй апёкаў.

СЦЯЖЫНКАЇ УСПАМІНАЎ

Эцюды

У стылі полькі танчыць вецер,
шарпак усмешкаю іскрыцца,
і паляцелі долу свечкі
з яловых лапак, спячых ніцма,

багаццем поўнячы засекі
зіме з бурштынавага рога,
каб свет запомніла навекі,
яшчэ з ляснога каталога,

дзе я катаўся колісь з горкі
і першы раз перад Табою
ляцеў, як быццам у фіёрды,
спартыўна-мёртваю пятлёю.

Струменяцца сонейка ліўні.
Смалісты марозны настрой
пухнатаю шапкай яліны
са снежнай фліртуе гарой,

а ўнізе малюнак краёвы:
калыска для беленькіх руж,
і ў думках блукаюць тры словы,
тры словы з агранкай пад ключ,

і дзён больш не трэба цвярозых,
што цягнуць праблем поўны воз,
а толькі, бы сеўшы на дозу,
прылашчыць тваю прыгажосць.

Неўздагад і рэшка выпала удачай
з сотні нешчаслівых толечкі адной:
ка́ня з Прынямоння над затокай плача,
а з вярбінкі коцік муркае вясной;

ластаўкі сінечы — мабыць, на пагоду, —
рысамі шкаляраць з раніцы стрыжы,
і на ліпе з лыжкай сонечнага мёду
чмель у гроне пчолак зноў жа не чужы;

парадыйны пошчак, мусіць салаўіны,
хмельны водар сонца, макіяж сасны,
гронкі з бірузовых ягадак каліны
і твае тры словы, словы без цаны.

Конікам пабудка дзінькае званочкам,
на заняткі кліча, пэўна, сенажаць,
а з буслянкі буслік, роджаны ў сарочцы,
нам міргае вокам: «Гэй, пара лятаць!»

Спявала ночанька салоўкай,
гудзела ў шале з вышыні,
табу закрэслена алоўкам
ад непатрэбнай нематы,

і свет паплыў у мройным цудзе
на чоўне радасці зямной.
І мёдам пахлі твае грудзі
і губы сонечнай вясной.

Пляце куст бэзу за акном
з вячэрніх ценяў павуціну,
палоску сінюю крылом
на ўзлёце стрыж для нас пакінуў.

Сады накрыла неба столь,
шапоча шэрая гадзіна;
былі расстанні, стратаў боль...
Была любоў — жыцця вяршыня.

Дні без сонейка блукалі —
на святло прыйшоў акцыз,
з раскі нёманскай каралі
вецер выставіў на прыз.

Пасінелы колер лісця,
бы пад вокам ліхтары, —
лістапад шукае выйсця,
ціха злазячы з гары.

Шэрасць дня — размыты здымак,
дождж стварае з кропель трук,
і са сплінам паядынак —
твой пяшчотны дотык рук.

Магнітнай бураю наўздзіў
варушыць памяць сонца, —
як за Табою я хадзіў,
каб завязаць знаёмства.

Парог прагнуўся без віны,
а галасісты гоман
дзявочым смехам з даўніны
панёс на хвалях Нёман,

дзе повязь наша, як даўгі,
што вэксалем спавіты,
як скварным летам дарагі
глыточак аквавіты.

Надзеі боль і ўзлёт дарог —
стамлёнасці падранак,
малітвай скрушнаю пралёг
у лістападны ранак.

Прысеў на скроні голуб дня,
вясёлай цешыць мінай:
жыццё вясёлкаю без дна
квітнее над радзінай.

Для ночкі час прыдбаў сустрэчу —
паслухай ціш і не грашы.
Люблю да слёз яе я Веча,
пад водгук роднае душы.

Абдымкі ціхай, цёплай мары...
Згрызоты долу кануць ніцма...
А для душы, спазнаўшы чары,
рай у чарговы раз прысніцца.

Душа і цела зноўку разам
у падсвядомасці.

Але

ёсць прадчуванне, што пад прасам
мае ўсе думкі аб Табе.

нарадзіўся 17 лютага 1939 года ў Гродне. Скончыў Гродзенскі медыцынскі інстытут. Працаваў участковым урачом у прынёманскіх вёсках, пасля анколагам і хірургам у Гродне, хірургам на рыбалавецкім флоце Мурманска. Аўтар кніг паэзіі «Тутэйшы» (2006), «Прыдарожная вярба» (2008), «Вчэрашніе святыні» (2008), прозы і лірыкі «Ліцвінка» (2015), кнігі роздумаў «Матыў прынёманскіх вятроў» (2016), зборніка «Сповідзь эскулапа» (2018), «Пераклады» (2021). Жыве ў Гродне.

Рэдакцыя і аўтарскі калектыў альманаха шчыра віншуюць нашага калегу — пісьменніка Мечыслава Курыловіча — з круглай датай! Жадаем моцнага здароўя, натхнення, творчага плёну, поспехаў у працы і ў жыцці.

ВІКТАР САЗОНАЎ

Каб акунуцца...

Кінь мітусню, не бойся прагадаць,
бо гэты свет не створаны табою,
з яго і не накрасці, ні забраць,
не возьмеш нават дробязі з сабою.

Няма нідзе кішэняў у труне,
яны там абсалютна без патрэбы,
як толькі час адведзены міне,
ужо нічога болей нам не трэба.

Зямная існасць хутка праляціць,
хоць тут кіпяць падзеі, жарсці, бітвы,
стараемся здабыць ды не згубіць,
таму і мала часу для малітвы...

Касмічны код распісаны без нас,
не нам яго змяняць ці перайначыць,
а нам паспець напоўніць сэнсам час,
і тое ж у прасторы многа значыць.

Мо шлях тады свой зможам адшукаць,
і крыж цяжкі і груба саструганы
не скінем, і не будзем праклінаць,
каб акунуцца у Хрыстовы Раны.

Скрыжаванне

Тры дарогі на скрыжаванні,
а павінна іх быць — чатыры...
Я чацвёртай шукаю з рання,
ды не бачу арыенціры...

На чужыну адна дарога,
не свае там таптаць сцяжынкі,
чужакам аббіваць парогі,
развітання лічыць хвілінкі...

А другая вядзе ў няволю,
на радзіме — але ў астрозе,

арыштанта спазнаеш долю,
калі пойдзеш па той дарозе...

Я сюды падышоў па трэцяй,
і чацвёртую тут шукаю,
ды мой голас разносіць вецер,
толькі рэха ў адказ гукае...

Дзе ж дарога ляжыць такая,
дзе падзеі з надзеяй ходзяць?!
Іх чатыры заўжды бывае,
да сябе ж па адной прыводзяць...

Узіраюся — шляху не бачу,
прытаіўся — толькі не чую,
я шукаю яго, ажно плачу,
у куточках душы начую...

Гэта ж важна, куды пакрочыш
І куды касавурыць вока!
Калі страціць сябе не хочаш —
не адходзь ад сябе далёка...

Бо патрэбна свой шлях убачыць,
ён па сэрцы смыком пілуе,
калі тое хоць нешта значыць,
то хай Лёс да яго скіруе...

І, давёўшы да скрыжавання,
ён паветрам напоўніць грудзі,
скажа: «Гэта — Укрыжаванне,
падымайся, другіх не будзе».

Гэта было калісьці...

Гэта было калісьці,
гэтак яшчэ раз будзе:
ціха зашэпча лісце,
ты мяне зноў пабудзіш.

Дзесь у жыцці чарговым,
можа другім ці трэцім,
у вымярэнні новым
ці у другім сусвеце.

Нават праз сотні лёсаў,
я цябе адшукваю,
між гарадоў і вёсак
з тысяч другіх пазнаю.

Мусіць усё вярнуцца
гэтак, як першым разам,
сэрцы ізноў прачнуцца,
каб зіхацець алмазам.

Зноў у абдымках поўні
душамі заначуем,
нават як што не ўспомнім,
сэрцам усё адчуем:

што мы знайшлі калісьці,
што мы недарабілі,
што збераглі, як выйсце,
што у той раз згубілі.

Першы праменьчык сонца,
прагу кахаць аблашчыць,
хвалі святла бясконца
будуць абдорваць шчасцем.

Птушачка на світанні
нас прывітае з неба,
лес затаіць дыханне,
поле запахне хлебам.

Першай хвіліне скажам,
што мы ў жыцці палюбім,
што вось і гэтым разам
шанцу свайго не згубім...

Гэта ж было калісьці,
гэтак, напэўна, будзе:
ціха зашэпча лісце,
ты мяне зноў разбудзіш...

Дробны дожджык

Дробны дожджык у акно
стукае нясмела,
разварочаў, што даўно
мне і так балела.

Як жаночы «манікюр»,
кроплі барабаняць,
а кастрычніцкі гіпюр
аж у сэрца раніць.

Восень, воўчая душа,
слёзы на дарозе,
нешта вырашы спярша,
бо цярпець не ў змозе.

Ці зусім не галасі,
не імжы імглою,
з дрэваў лісце не трасі,
дай жа ім спакою.

Ну няхай сабе вісяць,
ці ж таго нам шкода,
прыгажосцю зіхацяць
там, дзе ёсць нагода.

Ці хутчэй пакліч вятры,
лепей клікні буру,
ды душу мне падзяры,
не шкадуў і скуру.

Хмары ў небе скалыхні,
не сцішвай вецер,
спадзяванні разгані
аж па ўсім сусвеце.

Толькі кроплі не драбні
на душу пагана,
толькі болю не крані,
не залазь у раны.

Стукае дождж у шыбу

Стукае дождж у шыбу,
хіба заве маліцца,
кліча ісці ў сядзібу,
толькі каб не напіцца.

Грукае дождж па шыбе,
нібы згубіў цярпенне,
пэўна, дае ў сядзібе
згоду на ап'яненне.

Слёзіцца дождж на шыбе,
сэрца дзярэ самотай,
гойдае па сядзібе
Гудаўскай адзінотай.

Знаю, што я не знаю,
больш не хачу хацэння,
зведаў і ўжо не маю
гэтага ап'янення.

Нібы ўзышоў на плаху,
быццам бы лёг на дыбу,
як бы стралой пад паху...
Стукае дождж у шыбу.

Школьніца

Там ты і я... І больш няма...
Блукала ў поцемках зіма,
дзе толькі нашыя сляды...
Якая ноч была тады!!!

...А я ляцеў пасярод ночы,
і мітусіў мне снег у вочы,
пачуцці шчасцем абяляў,
надзеяй сэрца асвятляў.

А ты чакала, як святая,
яшчэ такая маладая,
пяшчоты не спазнаўшы смак,
а я — зусім яшчэ юнак.

Завяў ўсё змяла наўкола,
а мы стаялі каля школы,
нібы ў пасляўрочны час
настаўнік злы пакінуў нас.

Нас нават школа ратавала,
сабой ад ветру засланыла,
і плакалі у снах сады,
пад снегам тоячы сляды.

Бязгрэшным засталася места,
дзе я назваў цябе нявестай,
там, дзе нявіннасць у снягах,
слядах, садах, слязах і снах...

На свеце ёсць адна прычына,
яна — каханая дзяўчына,
а гэты хлопец, што з табой,
тады і стаў самім сабой...

...Жыццё заўжды ідзе па колу,
і зноў вяртаецца да школы,
дзе школьніца ў цяні нябёс
нясмела свой чакае лёс.

Падары сабе цішыню

Падары сабе цішыню,
на высокай прысядзь гары,
дай у сэрцы згарэць агню,
цішыню сабе падары.

Вочы небам пазакрывавай,
у кутках душы прыбярэй,
нават дотык не адчувай,
цішыню сабе падары.

І што можаш, усё аддай,
і нічога не забярэй,
не купляй і не прадавай,
цішыню сабе падары.

Ды пачуцці пазамыкай
і не выпусці да пары,
нават думак не датыкай,
цішыню сабе падары.

Падары сабе цішыню,
з Усявышнім пагаварэй,
Ён адзене цябе ў браню...
Цішыню сабе падары.

Цягнецца душа да Бога

На шляхах ці ля парога,
на пустой мяжы
цягнецца душа да Бога
з крыкам: «Памажы!»

Мала звездаў або многа,
сэрцам абміні,
цягнецца душа да Бога
з крыкамі: «Прымі!»

Доўгая бяжыць дарога
аж за небакрай,
цягнецца душа да Бога,
слёзна просіць: «Дай!»

Там канец, мо перамога,
стой ці рызыкуй,
цягнецца душа да Бога
з крыкам: «Уратуй!»

Хоча вырвацца з астрога,
гора і бяды,
цягнецца душа да Бога,
цягнецца заўжды.

Чырвонае паліто

Была зіма, і белы снег,
быў вечар ды мароз,
і першы дотык, звонкі смех,
наіўны аж да слёз.

Жыццё ішло, і шмат знайшло,
і так было, і сяк,
што прыплыло, а што сплыло,
здаралася ўсяляк.

Ды не заменіць больш нішто
той вечар, звонкі смех,
дзе ты ў чырвоным паліто
ідзеш праз белы снег.

Хай міне...

Са сваёй бядой канаю
ля дарог,
толькі вось не заўважае
яе Бог.

Мо не хоча, мо не можа
знаць мяне...
Хай міне і гэта, Божа...
Хай міне...

Прасвятленне ў час зацьмення

Усё, што прыйдзе, — тое ўжо прайшло.
І што прайшло — яшчэ не пачалося.
Няіснае само сябе знайшло.
А што пайшло — на месцы засталася.

Усё глядзіць заўсёды на сябе.
Змяніўшыся — нязменным застаецца.
Жніво ішло адразу пры сяўбе.
І што здаецца — гэта не здаецца.

Калі імчыцца — ўсё адно стаіць.
Забытае — нічога не забудзе.
Патухлае — згарэла і гарыць.
І тое Ёсць — заўжды Было і Будзе.

Мудрыя правяць зоркамі

А кіслае будзе прэсным,
і чорнае стане белым,
калі ў пакаянні чэсным,
спалоханы выйдзе смелым.

Нічога не будзе горкім,
не зменяцца святы на будні...
Дурнымі кіруюць зоркі,
а зорамі правіць мудры.

Не хочацца хацець...

Як не наеўся, дык не налізацца,
і што сышло, таго не будзеш мець,
як не дабраўся, то і не дабрацца,
бо больш ужо не хочацца хацець.

Не надыхацца ўволю перад сконам,
без крылаў ні за што не паляцець,
кіруецца сусвет адным законам,
бо больш ужо не хочацца хацець.

Зайшла даўно твая на небе зорка,
ніколі ўжо не будзе зіхацець,
не пацалуе соладка ці горка,
бо больш ужо не хочацца хацець.

На лепшае не сорам углядацца,
і ганарова сэрцам не старэць,
ды ўсё часцей з сабою каб застацца,
бо больш ужо не хочацца хацець.

нарадзіўся 18 кастрычніка 1963 года ў мястэчку Гальшаны Ашмянскага раёна. Скончыў гістарычны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы (1990). Як журналіст і літаратар друкаваўся ў розных беларускіх і замежных выданнях («Літаратура і мастацтва», «Ніва», «Новы час», «Дзеяслоў», «Новы замак» і інш.). Аўтар кніг «Занатоўкі кантрабандыста» (2009), «Сандалі мітрапалітыка» (2012), «Паэзія прозы» (2013), «Суседскія былі» (2015), «Генетычны алфавіт» (2021). Жыве ў Гродне.

ЯНКА ТРАЦЯК

«А СУД ГІСТОРЫІ ЦЯЖКІ!..»¹

Восень

Паэтамі узнёслая —
увосеньская проза:
трапеча вецер космамі
панурых вербалозаў.

Лісты ляцяць улёткамі,
палае лес пажарам,
падзёртымі ашмоткамі
раскіданія хмары.

Ні зоркі і ні просіні...
І ты скуголіш з ветрам —
і разумееш восенню,
як шмат ты страціў летам.

Трывожны і напружаны
час восеньскай парою...
Адбітак неба ў лужынах
і гул над галавою...

...І сумна — год завершаны...
Цурбоніць дождж у цэбар...
І над зямлёю грэшнаю —
расхрыстанае неба.

Цывілізацыя

Паўсюдная рабатызацыя —
ніхто не лічыцца з ахвярамі.
Ідзе да нас цывілізацыя,
ідзе, як малпа з акулярамі.

Ідзе, як быццам правакацыя, —
з крыўляннем нейкім,
з крыкам,

¹З верша Янкі Купалы.

з матамі...
Такая вось цывілізацыя, —
ідзе, як малпа... ды з гранатаю.

А навошта?..

У галовах — толькі мешань,
псеўдаміфы, ідэалы...
Дастатковым быць не грэшна, —
грэшна быць недасканалым!..

Покуль б'ецца сёння сэрца,
ёсць пытанні — часу выклік:
— Раскажыце, як живецца?
— Дык жа добра, бо прывыклі...

Заблукаў час у тунэлі...
Чуеш ты адно, і вось што:
на пытанне: «Што хацелі?..»
вам адкажуць: «А навошта...»

Скажуць вам: «Не трэба зменаў,
як бы ні ўзляталі кошты...»
— Вы скажыце што пра цэны?..
— Можна й менш, але навошта?..

Так жывуць і робяць нешта,
і заробак, пэўна, грош там...
Пра заробак скажуць, зрэшты:
— Можна й больш, але навошта...

І пад нейкі дзіўны скогат
добра ці каму найгорш там...
— А каб жыць так доўга-доўга,
быць здаровым...
— А навошта?..

Пра што і дзе ні йшла б гаворка:
пра зло, нянавіць, ці любоў...
Як ні было б камусьці горка —
сваё ж у кожнага дабро.

У замку жыць ці ў хаце курнай,
купіць дарма,
узяць што лепш, —
у тым шанцуе болей дурням,
разумным жа шанцуе менш.

Якім бы ты ні быў культурным,
якім бы геніем ні быў...
Заўжды любілі болей дурняў —
ніхто разумных не любіў!..

І што ні час (як нейкі сведка),
заўсёды знойдзецца дурны —
на хлёў залезе ці паветку
і будзе зываць да труны.

І павялося так не недзе,
а там, дзе зайздрасць... нелюбоў...
Як толькі розум прабліскне дзе —
і менш становіцца сяброў...

Меланхолія

Сабака вые на бяду,
аж сэрца ные.
Не п'е ваду, не есць яду,
а толькі вые.

Віктар Сазонаў

З працы прыходзіш разбітым,
нешта рабіў дзе нібыта.
Думкі такія, што порах.
З працы прыходзіш, як хворы.

Дома — канапа на кухні,
жонка і дзеці — як мучі,
голас у тэле зацяты,
вые сабака пад хатай.

Выкінуць бы тэлевізар,
збегчы кудысьці без візы,
з хаты ўцячы б сярод ночы,
з'ехаць куды глядзяць вочы!

Толькі б не чуць і не бачыць
брэх той абрыдлы сабачы...
Збег бы даўно, толькі, зрэшты,
скуль і куды уцячэш ты?..

Трэці

Ледзь на сябе ты глянеш збоку —
убачыш свой-нясвой пралік:
там нехта — я, які ў аблоках,
другі, што тут, — як мой дваінік.

А ёсць яшчэ там недзе трэці
(і нават слова ёсць — трацяк),
і я даўно яго прыкмеціў,
бо ўсё, што робіць ён, не так.

Не так глядзіць, гаворыць нешта,
не той ён сутнасцю пранік...
Ён вінаваты, бо ён грэшны,
і думае не як трайнік.

...І так пайшло ўжо ў белым свеце, —
на што глядзяць толькі багі? —
віноўным будзе нехта трэці,
але не першы й не другі...

Пра шчасце

Шчасце — гэта калі ты ў непатрэбны час
апынуўся ў непатрэбным месцы і застаўся жывым.

Ці трэба жыць як напаказ,
ва ўсім трымаць сябе за лейцы,
каб быць табе — у пэўны час,
спыніцца — у патрэбным месцы?..

Ці жыць — як у апошні раз,
у дзюрку кожную залезці,
каб быць табе — у пэўны час,
з'явіцца ў непатрэбным месцы?..

...Ніхто не дасць табе адказ,
няма яго ні ў якіх тэкстах...
Як трэба будзе — прыйдзе час...
Няважна будзе, што за месца...

На смерць гарадзенскіх паэтаў Юрыя Гуменюка і Едруся Мазько

Блукае бязлітасны кон у сутонні,
паэтаў схіляе раптоўна да скону:
адзін — галавою уніз,
што ў прадонне...
Другі — не вярнуўся,
бы з фронту, дадому.

Няспетыя песні,
няздзейснены мары...
І толькі здагадкі з трагічнай нагоды...
Паэты сыходзяць загадкай ахвяры,
як знакі трывогі,
як знакі нязгоды...

Жалобін

Калі забралі край жлабы, —
прыйшла бяда, прыйшла азлоба...
На гонях страшнай барацьбы
узнікла места як Азлобін.

Хто перамог тады?.. Нібы
была суцэльная жалоба.
Раслі пагосты, як грыбы...
І сталі места зваць — Жалобін.

Але каму не напавер
як памятка тых зверстваў, злобы...
На лад чужы гучыць цяпер
у краі тым жалобны Жлобін.

Silentium est aurum

Пустыя спрэчкі, што вядуцца хорам, —
ні толку з іх, ні сённа, ні калісь...
А мы часамі вельмі шмат гаворым,
і ўсякі раз — сабе не на карысць...

Як хто натхніў ці нехта падбухторыў,
шмат розных слоў — калі змаўчаць найлепш...
Кідаем мы на вецер тыя словы...
Пасля не вернеш іх, не адбярэш...

А нехта на пергаментых-аблоках
чытае словы тыя, як экран,
шукае сэнс: ніякі ці глыбокі,
звярае праўду ў словах і падман.

Ці нашы мары, нашы летуценні
працэдзіць іншы сведка і суддзя...
І што чакалі мы, і што хацелі —
трапляе трапна ў зону небыцця.

...Падхопіць вецер лёгка нашы словы,
віхурай злобнай шугане увысь...
А мы часамі вельмі шмат гаворым,
і ўсякі раз — сабе не на карысць...

Модна стала быць прыматам,
быццам з космасу пачын...
Глянь навокал — такіх шмат там, —
толькі космас ні пры чым.

І калі глядзець у вечнасць,
бачыш нейкі недагляд —
бы кіруе чалавецтвам
нейкі хворы псіхапат.

І вакол яго — вар'яты,
дзе душа — пусты скразняк,
дзе мазгі — мякіна з ватай
і пры тым яшчэ вятрак...

Дзе героі — супастаты:
ці забойца, ці маньяк...
...І паўсюль іх, і занадта
размнажаецца ўсяк...

І калі глядзець у вечнасць,
дзе ты бачыш той прасвет?..
Бо кіруе чалавецтвам
нейкі псіх, а не паэт....

Ізгой

Касмічны дождж змывае след
Добра, Спагады і Свабоды,
а хто хацеў паправіць Свет,
дык тым сабе рабіў на шкоду.

Які няспраўджаны прагноз:
заблытаць свет адным прароцтвам...
І недарэчны парадокс:
жывучасць цяглая вырождства.

І прагне фактар чалавечы
туды, ў прагалы, у пустэчы,
дзе вочы слепнуць пазалотай,
дзе не Дабро,
а толькі Зло там.

У свеце Зла Дабро — ізгой,
яно асуджана законам.
У свеце Зла злачынец той,
хто Злу мяшае ўзяць карону.

...Не пераможа ў свеце Зло...
Каб быў сусвет твой дасканалым,
спяшайся ўсё ж рабіць Дабро,
каб Зла у свеце меней стала.

...Ды прагне фактар чалавечы
там, дзе прагалы і пустэчы,
дзе вочы слепнуць пазалотай,
дзе не Дабро,
а толькі Зло там.

Такі няспраўджаны прагноз:
забытаць свет адным прароцтвам...
І — недарэчны парадокс...

Хто неабьякавы
да святла і цемры —
людзі скажуць: дзякуй вам
ад жывых,
памерлых...
— На зямлі гаротныя
бодем вы нясцерпным —
тым і несмяротныя...
І адыдзе цемра...

Pacem in mundo

Калі непагодзіцца неба —
вясёлка знікае ў прыцемках,
і сярод шэрых адценкаў
няма залатых і срэбных.

Калі не пагодзяцца людзі,
тады пачынаюцца сваркі.
Тады не да песняў і чаркі —
разбой і разборкі ў судзе...

Калі не пагодзяцца соймы,
парламенты, рады, палаты,
гавораць тады пра гарматы...
І так пачынаюцца войны.

Што стала нагодай нязгоды? —
Ідэі чарговай дурноты?..
Вайну пачынаюць істоты,
а гінучь дзяржавы й народы...

Пра Ракаў

Нехта недалёкі выдумаў легенду пра тое, як людзі, сустракаючы імператрыцу Кацярыну II дарогаю з Менска ў Вільню, крычалі: «Радуйся, красна маладзіца!», што паслужыла да ўзнікнення назваў вёсак Радашковічы, Краснае, Маладзечна. Легенда легендай, але на свае вушы прыходзілася чуць, як такія ж недалёкія экскурсаводы падаюць гэтую выдумку як нейкі гістарычны факт...

Выдумкі былі ці былі,
ды чаму дзівіцца...
Неяк ехала да Вільні
раз імператрыца.

Ехала пад моцнай вартай
красна маладзіца,
і крычалі людзі гвалтам:
— Радуйся, царыца!

І такі дала унёсак
людзям як параду —
так і ўзніклі назвы вёсак
Краснае і Рада.

Дзе спынялася да ветру
(мала што царыца) —
біў фантан вады да метру
са святой Крыніцы.

І, відаць, шмат мела сілы
з моладдзю на пляцы...
Што ў Насілаве рабіла —
можна здагадацца.

А пасля зблудзіла ў лесе,
бегала па гонях...
І узнікла там Залессе,
нават і — Смургоні.

І віляла у тых далях
у спадніцы белай...
Віліяй раку назвалі,
Ну а вёску — Белай.

...Як вярталася ў сталіцу,
недзе спала ў ложы...
І як толькі не дзівіцца:
горад там — Валожын.

Так дарогаю дадому
(што далосся ў знакі)...
Што рабіла — невядома...
А назвалі — Ракаў...

Як зорны шлях, трымціць пытанне:
і што ні крок — як мае быць?
Ці вечнасцю хвіліна стане,
ці хвіляй вечнасць праляціць.

Глыбокі сэнс першапрычыны,
ці гэта шлях у нікуды? —
дасць Божа радасць на хвіліны,
а чорт засмуціць на гады.

Кропкі...

Замыславатых тropy,
словы — загадкі у змесце...
Першая кропка...
Шматкроп'е...
Што больш прасцей у тэксце?..

Сэнсам напоўнены розным
розныя кропкі падзелу:
межы, аграды, палосы —
кропкі ўзлэтаў,
падзенняў.

Ёсць яшчэ кропкі як пункты,
пункты як знакі прыпынку...
Розумам, мараю скутым,
лічым мы кропкі адліку.

Нешта адно — і наўекі, —
мала шчаслівых гісторый...
Толькі змыкаюцца векі...
Ціснуць, бы кропкі паўтору.

Слова, як нейкі падскробак,
згубіцца недзе ў масе...
Так да апошняя кропкі —
кропкі вяртання ў часе.

«А суд гісторыі цяжкі!..»

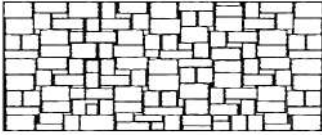
«А суд гісторыі цяжкі!..»,
ды не суддзя гісторык.
Ён бачыць сутнасць праз вякі
у часе і ў прасторы.

Каб сталі сведкі тых падзей
на Справядлівым Судзе,
каб стала існым: хто, і дзе,
і як было,
як будзе...

Затрубяць трубы і ражкі,
і Слова стане справай...
«А суд гісторыі цяжкі!..»
сваёю страшнай карай.

нарадзіўся 17 сакавіка 1956 года ў вёсцы Труханавы Смаргонскага раёна. Скончыў Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1985) і аспірантуру (1997), кандыдат культуры і мастацтва, дацэнт. Аўтар трох навучальных дапаможнікаў і дзвюх манаграфій пра беларускае каталіцкае духавенства (2013, 2019), кніг «Партрэты ў інтэр'еры Гародні: пародыі, эпіграмы» (2013), «Саветы», раман-хроніка (2015). Рэдактар-укладальнік альманаха «Новы замак». Жыве ў Гродне.

П РОЗА

УЛАДЗІМІР ВАСЬКО

Помста

Мы пасвілі за вёскай кароў на шырокім авальным поплаве каля рачулкі, берагі якой там-сям былі аздоблены маладым альховым кустоўем. Каровы добра наеліся сакавітай, духмянай травы, напіліся чыстай, прахалоднай вады і цяпер амаль усе ляжалі, жуўчы, як казалі пастушкі, жуўку. Час блізіўся да поўдня.

Мы не гулялі ані ў якія гульні, а стоўпіліся каля Сенчы і слухалі яго несамавітыя розказні пра розныя былі-небыліцы. Сенча быў старэйшы за нас. Яму стукнула дваццаць пяць гадоў, а нам, вясковай шпане, па дванаццаць-чатырнаццаць. Бачачы зіхатлівыя, дапытлівыя вочкі хлапчукоў, яму штохвілінна хацелася хоць чым-небудзь захапіць нас. А непадалёку сядзела на вышчарбленым, шурпатым валуне і грэла на сонцы свае круглыя, гладкія калені Гунюта. Сапраўднае імя яе Анюта, але ў вёсцы яе завочна ўсе чамусьці называлі Гунютаю. Адкуль гэта пайшло — я не ведаю.

Гунюце споўнілася васьмнаццаць. Яна была дзеўка ў целе, і Бог не абдзяліў яе прыгажосцю.

І раптам Сенча рэзка крутнуўся і, шырока ўсміхнуўшыся, загаманіў:

— Хочаце, я вам зараз нешта пакажу?

— Хочам, хочам!

— Пайшлі за мной.

Сенча для нас быў своеасаблівым важаком — і як яго не паслухаць? Ён шпарка крочыў наперадзе, а мы — за ім. І вось усе неўзабаве апынуліся перад Гунютаю. Сенча хватка падняў дзяўчыну з валуна, правай рукою ашчаперыў яе, а левай давай загаляць сукенку аж да самай шыі. Гунюта пішчала, крычала, выкручвалася, але ёй не проста было вырвацца з учэпістых Сенчавых рук. А мы, вясковыя падлеткі, падскоквалі, рагаталі, пацяшаліся. Сенча раз за разам паўтараў свае рухі, задзіраў сукенку дзяўчыны ўгору, стараючыся здзівіць нас і паказаць сваю смеласць, на якую не кожны з вясковых хлопцаў быў здольны. А мы ўсе рагаталі...

...Калі ехаў за Нёман па сена брат Гунюты Вадода (у метрыцы запісана Уладзімір, але малодшы брацік Віталік не мог выгаварыць слова «Валодзя», а казаў Вадода — і пайшло гэтае слова гуляць па вёсцы), убачыў, як Сенча здзекуецца з яго сястры. Ён спыніў каня і кінуўся да нас. Сенча, ніколькі не напалоханы гэтым, адпусціў Гунюту і стаў у позу чакання. І вось яны апынуліся адзін насупраць другога, нахохліўшыся, як пеўні, гатовыя ў кожную хвіліну імгненна кінуцца ў бойку. Сенча не пачынаў першым, таму што адчуваў сябе вінаватым, а Вадода пабойваўся Сенчы: ён ведаў, што

Ўдарам кулака яму не ўдасца збіць Сенчу з ног, а Сенча яго саб'е без усякіх якіх, бо гэты «певень» жылісты, мускулісты, на цэлую галаву вышэйшы за Вадоду, адным ударам кулака ён праломваў сухую, цвёрдую, як костка, асінавую дошку ў плоце.

Так яны некаторы час стаялі, нешта агідна бармочучы, не пускаючы ў ход рук. Нарэшце Вадода здаўся.

— Мы яшчэ сустрэнемся, — са злосцю прамовіў ён і адварнуўся ад Сенчы.

— Валодзя, адпомсці за мяне! — выкрыкнула Гунюта. — Ён мяне зганьбіў перад пастушкамі.

— Адпомшчу!

Вадода, не азіраючыся, пайшоў да воза, а Сенча, як ні ў чым ні бывала, забяўляў нас і выказваўся:

— Смаркач плюгавы! Ён яшчэ мне пагражае.

Між тым пакрыўджаная Гунюта пачала вылучаць са статку свае каровы і неўзабаве пагнала іх на абедзенную дойку. За ёю пайшлі і мы.

А па вёсцы тым часам папаўзлі розныя чуткі з дапаўненнямі і перабольшваннямі аб тым, як Сенча здэкаваўся з Гунюты, — гэта яшчэ больш раздражняла Вадоду. І вось аднойчы са свайго надворка ён убачыў, як Сенча на аселіцы, па той бок рачулки, зграбае сухое сена. Засвярбелі рукі ў Вадоды: яму падалося, што прыспеў жаданы час. Ён зайшоў у каморку, зняў бязмен з цвіка, схаваў пад крысо пінжака і, азіраючыся па баках, ці не туляецца дзе-небудзь за кустамі непатрэбны сведка, пакрочыў да крыўдзіцеля Гунюты.

Сенча здалёк прыкмеціў Вадоду і, упэўнены ў сваіх сілах, нікуды не ўцякаў, працягваў зграбаць сена. Вадода ў вузкім месцы пераскочыў рачулку, паправіў, не дастаючы, бязмен і рашучым крокам пашыбаваў да свайго ворага. Сенча насцярожыўся, перастаў грабці сена, моцна ашчаперыў дзвюма рукамі граблі, абапёрся на іх і чакаў. Зноў яны апынуліся адзін насупраць другога, але гэта былі ўжо не нахохленыя пёўні. Вадода імгненна выхапіў з-пад палы бязмен і маланкава ўдарыў Сенчу па галаве. Сенча хістануўся — тады Вадода яшчэ і яшчэ стукнуў Сенчу бязменам па галаве. Сенча не вытрымаў, выпусціў з рук граблі, упаў на пракос, перастаў рухацца.

Напалоханы сваім неразважлівым учынкам, прыгінаючыся, хаваючыся за кустоўе, амаль падбегам Вадода паспяшаўся дахаты. Украдкам, паціху павесіў на цвік у каморцы бязмен.

Дома ён нічога пра сваю помсту не сказаў: ні бацьку, ні маці, ні Гунюце. Корпачушы ў двары, падбіраючы трэскі і складваючы іх у кастражок пры сцяне, ён раз за разам падыходзіў да варотаў і пазіраў у той бок, дзе ўчыніў злачынства. Сенча ўсё яшчэ ляжаў на падгрэбеным сене. Вадода часам задумваўся, ці не падысці да Сенчы і не дапамагчы яму падняцца, калі ён яшчэ жывы. Але кожны раз абсякаў сябе, стрымліваў, баючыся выклікаць у людзей падазрэнне: забойства ўчыніў ён.

Пад вечар, калі дыск сонца пачаў хавацца за хаты і гумны вёскі, Вадода яшчэ раз глянуў на сваю ахвяру: Сенча паварушыўся, стаў на карачкі, напружыўся і падняўся на ногі. З цяжкасцю ён дацягнуўся да грабляў і, абапіраючыся на іх, вяла пакрочыў дадому. У Вадоды адлягло на сэрцы.

Ніхто ў вёсцы не бачыў, што Вадода бязменам абязвечыў Сенчу. А сам Сенча ў міліцыю не заяўляў. Людзі, аднак, прыкмецілі, што Сенча стаў зусім не такім, якім

быў, зрабіўся маларухомым, па вуліцы хадзіў як мокрая курыца. У сельскім клубе па святах не танцаваў, а сядзеў на лаўцы пры сцяне і з зайздрасцю пазіраў, як хлопцы выстукваюць польку ці завірухаю з дзяўчатамі круцяцца пад мелодыю вальса.

Аднойчы на нейкі марудны танец, мабыць стараючыся загладзіць сваю віну, ён запрасіў Гунюту. Як ні дзіўна, яна не адмовіла Сенчу. Дзяўчаты па кутках захіхікалі: даравала Гунюта свайму крыўдзіцелю ці што?

У час танца Сенча прапанаваў:

— Анюта, выходзь за мяне замуж.

— Не, Сенча, не пайду. Ты мяне зганьбіў на ўсю вёску.

— Будзеш раскайвацца...

— Не буду. Знайду лепшага за цябе.

— Як хочаш...

...А цераз тры гады Сенча не па сваёй волі пашкандыбаў у завоблачныя вышыні.

Пакаранне

Пры размеркаванні зямлі пад дачы начальнік кааператыва «Колас» Буднік памеціў усе ўчасткі нумаркамі і напісаў гэтыя самыя нумаркі на паперках, кінуў у сіняе пластмасавое вядро і прамовіў:

— Цягніце. Хто які ўчастак выцягне — той таму і дастанецца. Каб не было крива-толкаў, што аднаму выдзеліў лепшы, другому — горшы.

Натоўп акружыў Будніка, і бліжэйшыя пасунулі рукі ў вядро, дастаючы адтуль скручаныя ў трубачкі паперкі. Буднік запісваў у тоўсты, з цвёрдымі вокладкамі, блакнот прозвішчы дачнікаў і нумаркі ўчасткаў, якія выпалі на іх долю.

Вартаўнік грузавога аўтапарка Лазюк стаяў ззаду і мовіў:

— Няхай цягнуць. Мой будзе самы апошні, той, што застанецца ў вядры.

На здзіўленне, ён выйграў: яму дастаўся самы лепшы ўчастак: не пясчаны, не забалочаны, пры лесе, на ім не было ні малых, ні вялікіх камянёў, як на іншых.

Начальнік жа грузавога аўтапарка Квач выцягнуў самы горшы: пры палявой дарозе, па якой часта праязджалі легкавыя аўтамашыны, уздымаючы клубы пылу. Зямля на ўчастку — спрэс пясок-жаўцяк, да лесу далекавата, ад вятроў ніякага затулку.

Праз некалькі дзён Квач адшукаў у полі часова змайстраваную будку начальніка кааператыва і заглянуў у яе.

— Замяні мой участак на лепшы, — звярнуўся ён да гаспадара будкі.

— Э-э не... За табою пачнуць прасіць іншыя замены, — адказаў Буднік, — пачнецца поўная неразбярыха. Тут крыўдаваць няма на каго: сам выцягваў. Хіба хто добраахвотна захоча памяняцца — іншая справа...

Карта Квача была бітая.

Прайшоў тыдзень, Квач выклікаў у свой кабінет вартаўніка Лазюка.

— Слухай, — загаманіў начальнік, — давай заменімся ўчасткамі. Якая табе розніца дзе? Ды і зямля ўсюды аднолькавая.

— Не магу, — заўпарціўся Лазюк. — На мяне накінецца жонка. Яна была на ўчастку, і ён ёй вельмі спадабаўся.

На твары Квача высвецілася незадавальненне: як так... падначалены аслухаўся яго.

— Ідзі, — буркнуў Квач.

А сам пачаў перабіраць у галаве іншыя варыянты замены, але ні да чаго добрага не дадумаўся і змірыўся з такім становішчам. Зрэшты, ён не зусім упаў духам: балазе, што пад рукамі грузавыя аўтамашыны, самазвалы, навозіць чарназёму, торфу — і ўраджай будзе атрымліваць не горшы, чым у іншых.

Злоба на Лазюка, аднак, чэпка ўхапілася за сэрца Квача. Ён настырна стаў шукаць прычыну для звальнення вартаўніка з работы. І неяк пад раніцу застаў яго спячым у вагончыку. Стомлены начной бяссонніцай, вартаўнік так моцна заснуў, што нават не пачуў, як ягоны начальнік увайшоў праз адчыненыя дзверы. Квач расштурхаў Лазюка, моцна стукнуў кулаком па сталае, аскаліўся:

— Кончыш службу, заходзь у аддзел кадраў і падавай заяву на звальненне.

— Сцяпан Баніфацавіч, я ўсяго на мінутку ўздрамнуў. Пакіньце мяне на рабоце.

— Я сваё слова сказаў. Інакш звольню па артыкуле.

— У мяне пяцёра дзяцей. Як жа я іх пракармлю? Не звальняйце, — амаль узмаліўся Лазюк.

— Сумеў заснуць — сумееш і пракарміць.

Квач моцна грукнуў дзвярыма, нешта прамармытаў на двары.

Лазюк падаў заяву. Задуменны, з навалачу туману ў вачах, ён прыйшоў дамоў. Жонцы спачатку нічога не казаў, а перад абедам не вытрымаў:

— Мяне звольнілі з працы.

— Як жа мы будзем жыць? — упала ў роспач Алеся.

— Буду шукаць новую.

— Ты думаеш, гэта проста?

— Як-небудзь знайду.

Днямі Лазюк не злазіў з тэлефона, абзвоньваў розныя інстанцыі, установы, прадпрыемствы, пешшу абышоў усе школы, дзіцячыя садкі — адусюль давалі ад варот паварот. Падаўся на чыгунку. Там казалі:

— Нам патрэбны грузчык. Згодзен ісці?

— Пайду.

Яму падсунулі ліст паперы, прадыктавалі тэкст заявы, у якой Лазюк не дапусціў ні адной памылкі.

— Заўтра можаш выходзіць на работу, — абрадаваў яго начальнік аддзела кадраў.

— Вельмі дзякую.

Лазюк ведаў, што праца грузчыка нялёгкая, але і зарплата большая, чым у вартаўніка. Чалавек быў на сёмым небе. Дома ажывілася, павесялела жонка, заскакалі ад радасці ўсцешаныя навіной дзеці.

...А тым часам на дачных участках пачалі ўзводзіць домікі: хто з дошак, хто з блокаў, хто з бярвення. Квач жа пабудоваў двухпавярховую «хатку» з цэглы. Пячнік змайстраваў між кухняй і залаю адмысловую печку, электраманцёр падвёў святло, зваршчыкі ўзвялі вакол участка высокі металічны плот — жыць-пажываць ды дабро нажываць.

Сціплы домік зляпіў з блокаў і Лазюк.

Аднак час бег хутчэй, чым пра гэта думаў Квач, і неўзабаве яго, Квача, выправілі на пенсію. Спачатку ён адчуваў сябе няблага: ездзіў на ўласнай машыне на дачу, зараў торф і чарназём мотаблокам, красамоўна гаманіў з суседзямі... Пасля спакваля стаў заняджваць, занемагаць, губляць памяць.

Аднойчы, праходзячы каля дачы Лазюка і ўбачыўшы яго пры веснічках, Квач спытаў:

— Як мне прайсці на сваю дачу?

— Ідзі прама, — адказаў Лазюк, — пасля павернеш налева, пройдзеш сто метраў — павернеш направа, пасля зноў налева, праз пяцьдзесят крокаў — направа, і ўбачыш сваю хатку.

— Я нічога не запомніў. Так я не знайду сваю дачу.

— Знойдзеш. Сумеў звальняць людзей з работы — сумееш знайсці і сваю дачу.

— А каго я звольніў?

— Мяне самага першага, а пасля і яшчэ чалавек дваццаць.

— Нешта я цябе не помню.

— Хутка забываеш, — пакрыўджана адказаў Лазюк.

— То куды мне ісці?

— Я табе растлумачыў.

Квач павярнуў і пайшоў прэч. Праз некаторы час ён заблукаў між домікаў. Азіраючыся наўкола, ён спадзяваўся каго-небудзь убачыць. І тут трапіўся на вочы дачнік з яго кааператыва.

— Чаго шукаеш, чалавеча? — спытаў той.

— Свой домік.

— У цябе двухпавярховы?

— Не помню. Здаецца, двухпавярховы.

— Ідзі прама, пасля павернеш налева — і ўбачыш свой домік.

Прайшоўшы нязначную адлегласць, Квач зноў спыніўся на паўдарозе, разгублена пазіраў на домікі.

Між тым вечарэла. Кола сонца нізка кацілася над лесам і вось-вось павінна было схавацца за верхавіны дрэў.

Пенсіянерка Паліна з другога кааператыва, якая ведала Квача, спынілася, пацікавілася:

— Што згубіў, спадар Квач?

— Шукаў сваю дачу, ды не знайшоў. А ўжо трэба ехаць дахаты. Дзе тут аўтобусны прыпынак?

Пенсіянерка Паліна чула пра круты характар Квача, яго цягу да неміласэрнага звальнення людзей з работы, і сама пра сябе падумала: «Гэта, мабыць, боскае пакаранне за грахі». Аднак выказацца ўслых не асмелілася, а проста ўзяла Квача за «лапу» і прывяла на аўтобусны прыпынак.

На небязлюдным востраве

Дзядзька Васіль Бякрэнь угаворваў свайго пляменніка Дамініка Бякрэня паехаць у Англію. Ён казаў:

— Там жыве бацькаў бацька, твой дзед Янук. Адведаем яго.

Дамінік пагадзіўся.

— Ну і добра, — сказаў Васіль.

Як яны даехалі, як даплылі — цяпер цяжка сказаць. Аднак да Англіі дабраліся і трапілі ў Лондан. Размясціліся яны на кватэры Янука. За тры гады вывучылі англійскую мову. Паколькі Дамінік быў мажны, адважны, моцнага здароўя, яго ўзялі службы ў марскі флот. І вось судна на чале з капітанам Бартонам адправілася ў Ціхі акіян на пірацкі промысел. Гэта было ў 1703 годзе.

Экіпаж судна складаўся ў асноўным з «марскіх шакалаў» і «марскіх гіен», падобраных у партовых кабаках Англіі. Дамінік быў сярод іх белаю варонаю.

Бартон быў даволі жорсткім і крутым чалавекам. За найменшую правіннасць ён высаджваў маракоў на востраў. Высадзіў ён на бязлюдны востраў і беларуса Дамініка Бякрэня за яго пярэчанні начальству.

Судна не магло падысці да берага: было занадта плытка. Дамініка даставілі на шлюпцы. Пры гэтым яму дазволілі ўзяць з сабою сякеру, пілку, нож, талерку, каструлі, кубак, вядро, некалькі лыжак, свярдзёлак і каля паўсотні бляшанак кансерваў.

Дамінік сеў на маленькі грудочак і пазіраў, як з надзьмутымі парусамі адплывае ў марскую сінечу пірацкі карабель. Маракі памахалі Дамініку на развітанне рукамі, ён ім таксама.

Капітан карабля Бартон памыліўся: востраў аказаўся не бязлюдным. На ім жылі туземцы. Проста яны былі далекавата ад месца высадкі Дамініка, і за дрэвамі Бартон і маракі не ўбачылі іх.

Дамінік пасядзеў крыху на беразе ў роздуме, пасля што ўзваліў на плечы, што ўзяў у рукі — і пакročыў у глыб вострава. Прайшоў няшмат і неўзабаве між дрэў на прагаліне ўбачыў людзей. Спачатку пабаяўся набліжацца: а раптам яны агрэсіўныя і нападуць на яго. Пасля асмялеў і напраткі пакіраваў да іх.

Яны круціліся каля кастра, мабыць гатавалі снеданне, бо нешта то клалі збоку ад агню на вуголле, то выкочвалі ражнамі на траву і елі. Ubачыўшы незнаёмца, туземцы ніколькі не здзівіліся, ён для іх быў не ў навіну: тут ужо, мусіць, пабывалі еўрапейцы, хоць ніякага следу пасля сябе не пакінулі.

Дамінік прыкмеціў, што ўсе мужчыны і жанчыны смуглацелья, нахштальт індзейцаў. Наблізіўшыся і сказаўшы «Добры дзень», ён паклаў на зямлю сваю ношу і стаў ля кастра. Адзін з туземцаў падняў з травы падсмажанага і крыху астыўшага слізняка і падаў Дамініку. Дамінік, крывячыся, з'еў яго і пагладзіў рукою па жываце ў знак таго, што слізняк — смаката. А самога ледзь не званітавала. У сваю чаргу ён развязаў мяшок, дастаў адтуль некалькі бляшанак кансерваў, нож, талерку, ускрыў бляшанкі і выклаў кансервы на талерку. Туземцы нешта «прамяўкалі» між сабою і пацягнуліся рукамі да яды.

Дружба пачалася...

Адзетыя туземцы былі не вельмі раскошна. У паясніцы яны падпярэзваліся нейкімі тонкімі, гнуткімі лазінамі, на якія начаплялі лісты падбелу. Астатнія часткі цела былі непрыкрытымі: востраў размяшчаўся непадалёку ад экватара, і цяпла тут халала.

Дамінік, каб не паказаць сябе нецывілізаваным чалавекам, асабліва вачэй на дзяўчат не вытаращваў. Ён найперш хацеў паказаць сябе ў справе. Ubачыўшы, што мужчыны ломяць на каленях галінкі, ён узяў сякеру, пайшоў у лес, які стаяў паблізу, насёк тоўстага сухога галля і паклаў на агонь — яно гарэла даўжэй, і вуголля ад яго было больш.

Па выказах твараў туземцаў Дамінік прачытаў, што яны ім задаволены, і стараўся яшчэ больш дагадзіць: падаставаў з мяшка каструлю, кубак, некалькі лыжак, іншую дробязь. І яшчэ некалькі разоў схадзіў у лес па дровы.

Як толькі агонь прыкметна ўзмацніўся, да кастра аднекуль прыбег малады туземец, задыхаўшыся, нешта прапішчаў на сваёй мове і паказаў пальцам на бераг акіяна. Дамінік зразумеў, што там нешта адбылося ці адбываецца. Ну, а туземцам растлумачваць непатрэбна было, што там: яны і так зразумелі.

Самы старэйшы з іх, мабыць ваяк, паказаў Дамініку адною рукою на сякеру, а другою махнуў ісці разам з імі. Дамінік падняў сякеру і падумаў, што там прыйдзеца штосьці секчы. Ён здалёк прыкмеціў нейкую вялізную, доўгую тушу — гэта быў кіт, які, мусіць, нядаўна выкінуўся на пакаты бераг акіяна. Дамінік чуў пра такую звычку гэтых рыб-гігантаў і ведаў, што яны не якія-небудзь мізэрныя слізнякі, а сапраўдны ласунак. Кіт быў ужо нежывы.

Дамінік з усяго размаху высыкаў з яго кавалкі мяса і падаваў іх туземцам. А тут былі і мужчыны, і хлопцы, і жанчыны, і маладыя дзяўчаты, і дзеці. Ваяк загадаў класці мяса ў ваду, каб яно трохі прасалілася, балазе, што акіян у гэтым месцы каля берага быў неглыбокі — усяго да каленяў. Акулы не змаглі б падплысці сюды і пакарасці спажыву.

Дамінік радаваўся знаходцы не менш за туземцаў: яшчэ б, кансервы хутка разышліся б — што тады есці? А тут такая туша!

Ваяк, аднак, адчуў, што Дамінік стаміўся, і паказаў рукамі перадаць сякеру маладому туземцу. Той на свежыя сілы шпарчэй стаў увіхацца над тушай кіта, а прысутныя спрытна выхоплівалі ў яго з-пад рук кавалкі мяса і насілі ў ваду. За паўдня ад кіта застаўся толькі хрыбетнік.

Сонца не так і моцна прыпякала ўжо, як у поўдзень, дробныя хвалі трапяталіся, паблісквалі каля берага — і гэта яшчэ больш прыдавала настрою Дамініку і туземцам. Яны з паўгадзіны пачакалі, пасля даставалі з вады кавалкі мяса і неслі да вогнішча. Дамінік таксама прыхапіў сваю долю і, прыняўшы сякеру ад маладога туземца, крочыў разам з імі на стаянку.

Размясціліся ўсе вакол кастра, у якім ярка тлела вуголле. Падкінулі ў агонь некалькі бярэмацаў тонкіх і тоўстых галін, па краях раскладвалі і смажылі кітовае мяса. Гатовае тут жа з апетытам паядалі.

Пры кастры Дамінік запомніў некалькі дзявочых імён: Лілі, Ціці, Гого.

Пасля такога сытнага абеду захацелася піць. Дамінік падняў кубак з травы і перад ваяком, які стаяў побач, прыпаднёс яго да рота. Ваяк адразу зразумеў,

што ад яго патрабуецца: паказаць, дзе можна набраць прэснай вады. Ён пальцам указаў на вядро і гэтай жа рукой махнуў у бок лесу. Дамінік падхапіў вядро, і яны разам адышліся ад кастра.

Па дарозе паразмаўляць, вядома, не выпадала, бо Дамінік не ведаў мовы туземцаў, а вajak не ведаў ні англійскай, ні беларускай моў. Яны проста ішлі, часам паказвалі нешта на мігі адзін другому — і гэтага было дастаткова, каб між імі ўсталявалася ўзаемапаразуменне.

Дамінік прыкмеціў, што трава ў лесе даволі-такі прытапаная, у некаторых месцах яна нават не расла — значыць, сюдою людзі ходзяць на вадапой. Яго толькі хвалявала, што нідзе на галінах дрэў не было ні птушак, ні вавёрак, ні гнёздаў ніякай дзічыны — не тое што ў беларускіх лясах. Такая беднасць птушынага і жывёльнага свету не падабалася яму. Затое ён убачыў, як на многіх кустах ірдзяцца чырвоныя і бурштынавыя ягады — і падумаў, што іх, магчыма, можна есці. Каля аднаго з кустоў Дамінік спыніў вajakа, сарваў ягаду, паднёс да вуснаў, вачыма запытаў, ці можна есці. Вajak кіўнуў галавою, што можна. Дамінік з'еў яе. Яна аказалася даволі смачнай.

Праз некаторы час між дрэў заблішчэла шырокае люстэрка возера. І вось двое мужчын ужо стаяць на яго беразе. Пры берагах у многіх месцах рос трыснёг, тамсям праглядваліся цёмна-зялёныя зараслі аеру, лазняку, з усіх бакоў (дзе бліжэй, дзе далей) да возера падступаў змешаны лес. На дробных хвалях гойдаліся белыя птушкі.

Дамінік зачарпнуў амаль поўнае вядро вады і паставіў на зямлю. Вяртацца не хацелася, карцела пабыць тут даўжэй, пахадзіць, паназіраць за дзікай прыродай вострава. Вajak, нібы разгадаўшы жаданне Дамініка, крануў яго за руку, і яны пайшлі ўздоўж берага. У зарасніках сядзелі на гнёздах вадаплаўныя птушкі. Пры набліжэнні людзей яны ўзляталі і кружыліся ў паветры, выдаючы сваю трывогу. Дамінік з аднаго гнязда ўзяў рабое яйка і паказаў вajakу. Той усміхнуўся, тыцнуў пальцам і нешта прамовіў, даючы ведаць, што там сядзіць зародыш птушаняці. Дамінік паслухмяна паклаў яйка на месца.

Яны рушылі далей, пільна пазіраючы ва ўсе бакі, на лес, на вяду. Неўзабаве перад імі ўзнікла нешырокая рачулка. Яна выцякала з возера і між дрэў, віхляючы то ўправа, то ўлева, імкнулася да акіяна. Мужчыны не захацелі ні перабрыдаць, ні пераскокваць цераз яе, проста спыніліся, крыху пастаялі і павярнулі назад. Дамінік падумаў, што, магчыма, з акіяна праз гэтую рачулку заплывае ў возера рыба на нераст і яе можна лавіць — таксама будзе неблагі наедак.

Пры пэўным запасе часу можна было б абысці і вакол возера, хоць яно і немалое па сваёй плошчы, але часу не хапала, ды і клопатаў навалілася сённяя зашмат. Паспяшылі вярнуцца дадому.

Між тым звечарэла. Цёплая, рахманая цішыня нападзла на востраў. Настала пара разыходзіцца па шалашах і класціся спаць.

Вajak парэкамендаваў Дамініку правесці ноч у адным шалашы разам з двума маладымі туземцамі Гугу і Вуву і трыма дзяўчынамі — Лілі, Ціці і Гого. Па зямлі было паслана свежае, духмянае, не зусім яшчэ прымятае сена, пад галаву паклалі адмысловыя сянныя камякі. Ніякіх іншых пасцельных рэчаў не знайшлося.

Лілі легла каля Дамініка.

У першую астраўную ноч вельмі добра спалася, а калі і не спалася, у прамежках між снамі бяды вялікай не было.

Раніцай туземцы павылазілі са сваіх шалашоў і, пазяхаючы, ішлі да кастра, галавешкі ў якім яшчэ тлелі. Дамінік з сякерай, Гугу і Вуву пакіравалі да лесу, каб назапасіць галля, іншыя пашыбавалі да акіяна па кітовае мяса, якое ў халоднай салёнай вадзе доўгі час магло захоўвацца.

Бубу, ваяк племені, стаяў пры кастры і назіраў за абстаноўкай. Як толькі Дамінік з Гугу і Вуву навалаклі шмат сухога галля і распалілі касцёр, Бубу разам з імі пайшоў да акіяна — і кожны з іх дастаў з вады сваю долю.

Сняданак у гэты дзень таксама быў надзвычай раскошным і прыемным. Туземцы прагна паядалі падсмажаныя кавалкі кітовага мяса і, задаволеныя сваім жыццём і лёсам, пра нешта размаўлялі паміж сабою, пазіраючы на Дамініка. Аднак кожны з іх усведамляў, што рана ці позна кітовы наедак скончыцца і таму ўжо сёння патрэбна дбаць аб новых крыніцах харчу.

Паснедаўшы, яны разышліся па лесе ў розныя бакі. Дамінік, Гугу і Вуву, а таксама Лілі, Ціці і Гого пакрочылі берагам акіяна направа. Дамінік спрабаваў навучыць іх вымаўляць некаторыя беларускія словы. Ён паказаў на лес і сказаў:

— Лес.

— Лес, — паўтарылі яны.

Прайшлі з паўкіламетра і ўбачылі ў вадзе некалькі малюскаў.

— Малюскі, — прамовіў Дамінік.

— Малюскі.

Яшчэ прашыбавалі некалькі крокаў далей і надыбалі на тую рачулку, якая выцякала з возера, а тут упадала ў Ціхі акіян.

— Рачулка, — сказаў Дамінік.

— Рачулка.

У ёй, прыціскаючыся да дна,плылі ўгору па плыні невялікія касякі рыб.

— Рыбкі, — вымавіў Дамінік.

— Рыбкі.

У вусці сваім рачулка была значна шырэйшая, чым у вытоку. Прышлося пераходзіць уброд. Невядома, пра што думалі тут туземцы, а Дамінік прыкідваў, чым і як можна вылоўліваць гэтых рыбак. Сетак на гэтым востраве, вядома, не знойдзеш. Іх можна было б сплесці, але з чаго? Нітак няма... І тут Дамінік убачыў па берагах рачулкі, далей ад акіяна, кусты лазняку. «Во гэта якраз тое, што трэба, — узважыў ён. — Нарэжу лазы і напляту кошыкаў. Імі будзем лавіць рыбу».

Яны прайшлі яшчэ, можа, кіламетраў з тры, але нічога прывабнага больш не знайшлі і пахіліліся ў лес паласавацца ягадамі.

Збіраючы ягады, Дамінік наткнуўся на нейкія кусты, у якіх былі роўныя высокія адросткі. Ён дастаў з кішэні нож і пачаў вырэзваць іх. Наблізілася Лілі і запытальна паглядзела.

— На кошык, — прамовіў ён.

— На кошык, — паўтарыла яна, не разумеючы, што гэта абазначае.

— Будзем лавіць рыбу.

- Рыбу.
- Ням-ням.
- Ням-ням.

Выразаўшы з дзясяткаў адросткаў, Дамінік узваліў іх на плячо — і туземцы здагадаліся, што пара вяртацца дамоў. Як і сюды, зноў ішлі берагам акіяна. Перабрыўшы рачулку, Дамінік паклаў ношу на траву і накіраваўся да лазовых кустоў. Астравіцяне пацэгліся за ім.

З ношамі было крыху цяжэй ісці, але ўсе цешылі сябе думкай, што вяртаюцца не з пустымі рукамі.

Дамінік адразу размясціўся каля вогнішча, сеўшы на перакінутую дагары дном каструлю, і пачаў згінаць на каленях доўгія адросткі ў лукі, з рэшткаў вырабляў скабы і плёў кошык. У гэты час з лесу папрыходзілі астатнія туземцы. Стоўпіўшыся каля вогнішча, яны з недаўменнем пазіралі на Дамініка, спрабуючы разгадаць, што ён робіць. Стаяў тут і важак племені Бубу. Ён таксама праявіў непрыхаваную цікавасць да вырабу і, нібы спрабуючы атрымаць адказ ад каго-небудзь у натоўпе, запытальна паглядзеў на Лілі.

- Кошык, — прамовіла дзяўчына.
- Кошык?
- Кошык.

Бубу, нічога не цямячы ў прызначэнні гэтага вырабу, пакруціў галавою. Дамінік на хвіліну адцягнуў увагу ад кошыка і перавёў на важака.

- Лавіць рыбу.
- Рыбу?
- Але.

Цяжка было зразумець, унік Бубу ў сэнс гэтых слоў ці не. Аднак Лілі інтуітыўна адчула, для чаго прызначаўся гэты кошык, і на сваёй мове ўсё растлумачыла важна. Той скупа ўсміхнуўся і выразам твару паказаў сваё адабрэнне.

Да змяркання Дамінік сплёў вялікі і здатны кошык і, шчыра ўсміхнуўшыся, радасна сказаў:

- Заўтра пойдзем на рыбалку.

Наўрад ці хто з туземцаў здагадаўся, пра што ён гаворыць, аднак усе падумалі, што гэты чалавек настроены чыніць нешта добрае.

На другі дзень натоўп разам з важаком і Дамінікам рушыў у дарогу. У шалашы засталіся толькі маці з малымі дзецьмі. Мацяркам было даручана назіраць за кастром, не даць яму затухнуць.

«Трэба, — падумаў Дамінік, — нарабіць шмат кошыкаў, няхай рыбацаць гэтыя гаротныя туземцы. Хопіць ім ужо харчавацца аднымі слізнякамі, смаўжамі ды малюскамі. А кіты не так і часта выкідваюцца на бераг».

Над возерам Дамінік прыкінуў, што патрэбна яшчэ навучыць туземцаў, як рыбаць, і ён запрасіў у вадку Гугу і Вуву. Сам з Гугу трымаў кошык за бакавы лук, паставіўшы яго пры густым, зялёным зеллі, а Вуву таптаўся нагамі і наганяў рыбу ў кошык. Першы раз нешта стукнула ў снасць, але, пакуль яе паднялі, рыбіна выскачыла ў вадку. На другі раз пад стук ірванулі хутчэй — і ў кошыку затрапяталася аж пяць плотак. Вуву выхопліваў іх і кідаў на бераг, а дзяўчаты падбіралі. У час да-

лейшай лоўлі ў кошык трапляліся шчупакі, акуні, ліні і нейкая марская рыба, якую Дамінік бачыў упершыню і не ведаў, як яна называецца.

Калі хлопцы вылезлі з вады і ўсю рыбу пакідалі ў кошык, ён аказаўся запоўненым амаль да самага верху. Было што несці дамоў і было чым у гэты дзень харчавацца. Найбольш радаваўся здабычы вajak, вочы якога так і свяціліся непрыхаваным шчасцем. А Дамінік цешыўся не толькі багатым уловам, але і тым, што навучыў туземцаў, як і чым лавіць азёрную рыбу.

* * *

Пасля абеду на неба наплыла з усходу невялікая хмарка — і пайшоў дождж. Усе зашыліся ў шалашы. Лілі зноў прылегла каля Дамініка, гладзіла яго па валасах, па лбе, нешта пашэптвала на вуха, паказваючы ўсе дзесяць пальцаў сваіх рук, вымаўляючы слова «кошык». Дамінік зразумеў, што трэба сплесці яшчэ дзесяць кошыкаў, а можа і больш, і сказаў:

— Зробім.

— Зробім, — агучыла яго слова Лілі.

Дождж, аднак, хутка сцішыўся, а пасля і зусім перастаў ісці. Усе зноў павылазілі са сваіх шалашоў. Патрэбна было чымсьці заняць людзей — і Дамінік мабілізаваў маладых хлопцаў і дзяўчат на нарыхтоўку адросткаў і лазін для пляцення кошыкаў.

Нарыхтавалі туземцы адросткаў і лазін у гэты дзень вельмі шмат, дастаткова, каб сплесці з іх не дзесяць ці дваццаць, а можа і больш кошыкаў. Прынёсшы сыравіну да кастра, які быў своеасаблівым цэнтрам стаянкі, месцам зборышча туземцаў, распачынаць работу не сталі, бо пачынала вечарэць, перанеслі яе на наступны дзень. У кожнага было адчуванне, што зрабілі і так нямала і што з палёгкай на душы можна спакойна адпачываць.

На наступны дзень Дамінік з раніцы пачаў вучыць туземцаў, як плесці кошыкі. Аднак гэты занятак аказаўся няпростым. У адных трэскаліся пры рэзкім згібанні лукі, у другіх ламаліся скабы. Туземцы напружана ўнікалі ў сакрэты дамінікавай навукі і пачыналі больш акуратна працаваць. Седзячы паблізу адзін ад другога на траве, яны іншы раз раіліся паміж сабой, пераймалі вопыт у таго, у каго атрымлівалася лепш. А Дамінік, ходзячы перад імі, назіраў за іх работай, нахіляючыся, дапамагаў няўмекам. Пераканаўшыся, што ўсё ў іх пайшло добра, сам сеў на тую ж перакінутую дагары дном каструлю і пачаў плесці кошык.

І раптам яму ў галаву прыйшоў успамін, як у іх вёсцы Зачэпічы, што на Гродзеншчыне, сяляне майстравалі бучы, ставілі іх у вузкую рачулку, што ўпадала ў Нёман, і лавілі рыбу, якая плыла на нераст. Канструкцыя бучы вельмі простая — і Дамінік рашыў: «Вось толькі дапляту кошык — і вазьмуся за бучу. Адросткаў і лазы для гэтага хапае». І ён да абеду сапраўды змайстраваў дыхтоўную, прадаўгаватую бучу, а пад вечар схадзіў з Лілі на бераг рачулки і ў самым вузкім месцы паставіў снасць горлам да акіяна. За ноч рыбы набілася поўны куль. Раніцай Дамінік вытрас улоў у новенькі кошык, прынёс да кастра і паказаў туземцам: во, маўляў, глядзіце, і бучай лавіць рыбу добра. Тыя знакамі паказалі, што і яны хочучь навучыцца майстраваць такую снасць. Тады Дамінік заснаваў новую бучу і, паказваючы туземцам, як гэта рабіць, старанна выгінаў лазовыя колцы для куля.

А каля кастра тым часам стоўпілася нямала людю: тут круціліся маці з дзецьмі, маладыя дзяўчаты, ваяк племені, падлеткі. Дамінік глянуў на ваяка, кіўнуў галавой у бок хлопцаў, якія плялі кошыкі, і прамовіў:

— Малайцы.

— Малайцы, — паўтарыў Бубу.

— А гэта буча, — патлумачыла Лілі ваяку пра снасць, над якою нахіляўся Дамінік.

— Буча...

Нейкай ажыўленай, урачыстай выглядала ў гэты дзень абстаноўка вакол кастра. Твары дзяўчат упрыгожвалі пяшчотныя ўсмешкі, зыркiмі агеньчыкамі паблісквалі чорныя вочы туземак. Сонца шчодро пасылала з вышыні цяпло павесялелым людзям, а белыя аблачынкі, нібы падміргваючы ім, па-святочнаму праплывалі ў сінім небе.

За чатыры дні туземцы разам з Дамінікам сплялі дваццаць сем кошыкаў і змайстравалі дзевяць бучаў — гэта быў неблагі набытак для дзікага племені. А час абяцаў яшчэ лепшыя здабыткі.

* * *

На трэцім месяцы знаходжання Дамініка на востраве на стаянку туземцаў навалілася бұра. Яна прыляцела з цёмнай хмарай аднекуль здалёк, з акіяна, паваліла і параскідала шалашы, падняла ў паветра кошыкі, бучы, ламала і выварочвала з карэннем дрэвы. Людзі ў паніцы са страху кідаліся ва ўсе бакі, шукаючы паратунку. Некаторыя беглі ў лясны гушчар, але і там было небяспечна: на іх вачах трашчалі і падалі дрэвы, бліскала над галавой маланка, удары грому страсалі наваколле, дождж ліў як з вядра.

На шчасце, навальніца неўзабаве прайшла, людзі вярталіся на сваю стаянку, збіралі голле, аднаўлялі шалашы, туземкі пазбіралі кошыкі і бучы. Зноў ярка засвяціла і прыпякло сонца. Яно не дало дарэшты затухнуць кастру. Падсыхала трава.

«Не, — сказаў сам сабе Дамінік, — так справа не пойдзе. Трэба ўзводзіць які-небудзь будан». У галаве раіліся думкі, як пачаць, дзе ўзяць матэрыял на падмурак, з чаго зрабіць дах, столь, падлогу, вокны, дзверы. Ён пацёгся да лесу і, аглядаючы лесапавалы, прыкідваў, якія з дрэў можна выкарыстоўваць на ўзвядзенне зруба, на кроквы, на латы. Будматэрыялаў тут хапала. Застаўшыся задаволеным, ён вярнуўся назад і, убачыўшы каля адноўленага шалаша разгубленага ваяка, сказаў, што патрэбна ўзводзіць хату. Але той нічога не зразумеў. Тады Дамінік падняў ражон і паклікаў Бубу на бераг акіяна. Там, на спрасаваным пяску, ён намалюваў здатны будан з вокнамі і дзвярыма, рыскамі пазначыў бярвёны ў сценах — і ваяк здагадаўся, пра што ідзе размова.

— Дом, — прамовіў Дамінік.

— Дом.

У згодзе яны рушылі да стаянкі. Непадалёку ад шалашоў выбралі роўнае, гладкае месца — пляцоўку для забудовы.

— Вось тут, — прапанаваў Дамінік.

— Тут, — пагадзіўся Бубу.

Счакаўшы, пакуль у лесе добра падсохне, пайшлі да лесапавалаў. Дамінік сам выбіраў адпаведнай даўжыні і таўшчыні дрэвы, прыдатныя для будаўніцтва. Але перш чым пачаць работу, ён высек прыкладна метровую мерку для замеры даўжыні бярвёнаў. На бакавыя сцены, меркаваў, хопіць дванаццаці метраў, а на лабавую і тыльную — сямі.

Увогуле, праца вельмі добра ладзілася: адны абсякалі сукі, другія выносілі бярвёны да будпляцоўкі, трэція цягалі голле да кастра.

Нарэшце пачалося ўзвядзенне хаты. Камянёў на падмурак не знайшлося, дык замест іх выкарысталі тоўстыя, смалістыя бярвёны, паклаўшы іх на голую зямлю. У кругляках пазоў не высякалі, проста клалі адзін на другі, змацоўваючы ў скрыжаваннях адпаведнымі выразамі. Вокнаў не шклілі, дзвярэй не ўстаўлялі, падлогі не ўкладвалі, столі не рабілі, бо не было для гэтага ні шкла, ні дошак. Дах накрылі трыснягом, на падлогу пайшло сухое сена.

Атрымалася выдатная сялянская хата, у якой жыць і хавацца ад бураў і навальніц было нашмат лепей, чым у прымітыўных шалашах.

За чатыры гады туземцы пад камандай Дамініка агульнымі намаганнямі ўзвялі восем такіх хатаў, якія ўтварылі невялікую вёсачку. Па прапанове Дамініка яе назвалі Зачэпічамі.

* * *

Неяк у поўдзень вельмі моцна прыпакло сонца. Неба пакінулі апошнія белыя аблачынкі. Ветрык, хоць і да гэтага быў слабаваты, зусім памякчэў.

Усе туземцы пазашываліся ў хаты, а Дамініку ўсё нешта рупілася. Ён вырваў некалькі разлапістых лістоў падбелу, звязаў іх між сабою прадаўгаватымі жылістымі сцяблінамі і, як капялюш, які добра ахоўвае ад невыносных прамянёў сонца, накінуў на галаву. Пакрочыў на бераг акіяна, дайшоў да таго месца, дзе яго высадзілі на гэты востраў маракі Бартона. Сумнавата стала Дамініку. Ён прыгадаў дзедка Янука, дзядзьку Васіля. Што з імі там, у Лондане? А можа, дзядзька Васіль ужо вярнуўся ў Беларусь, у свае родныя Зачэпічы? Нічога невядома... У скрусе Дамінік пазіраў у бязмежныя прасторы акіяна, але на гарызонце не ўбачыў ні аднаго паруснага карабля. Магчыма, яны калі-небудзь і прапывалі збоч, але не спыняліся тут. Дамініка асяніла думка: паставіць у гэтым месцы які-небудзь знак — можа, ён будзе прыцягваць увагу маракоў. Дамінік вярнуўся на стаянку, узяў сякеру, зайшоў у лес і высек высокую тонкую жардзіну. З кавалка адпілаванай раней верхавіны змайстраваў штосьці накшталт прымітыўнай рыдлёўкі, заостранай у камлі. Узваліў жардзіну на левае плячо, у правую руку ўзяў рыдлёўку, сякеру заткнуў за дзядзьку і выйшаў з лесу. Схмянуўся: «А што ж я павешу прыкметнае на верх жардзіны, каб было прыманкай?» Апошняй цяльняшкі стала шкада... Тады ён падхапіў з зямлі кошык і, рады сваёй вынаходлівасці, пакрочыў да акіяна. На беразе выкапаў прыкладна метравай глыбіні яму, раскалоў у вершаліне жардзіну, засунуў у трэшчыну верхні лук кошыка, укапаў жардзіну, патаптаўся вакол яе, утрамбоўваючы нагамі зямлю, і глянуў угору: прыманка падалася не горшай, чым цяльняшка. Можа, гэты абармот Бартон, калі будзе праплываць на караблі сюдоу, кльоне на яе?

* * *

Трывалых сем'яў у асяроддзі туземцаў не было, яны жылі статкам (дзеці былі агульнымі), і Дамінік спакваля ўклініўся ў гэты статак. За некалькі гадоў Дамінік прыдбаў аж дваццаць дзяцей, падобных і на яго, і на Лілі, і на іншых туземак. Былі сярод іх і светлатварыя, і смуглявыя — усялякія. Самаму старэйшаму хлопчыку споўнілася пяць гадоў, а самай малодшай дзяўчынцы — усяго два месяцы. «Вось бы з гэтай кампаніяй паехаць у Беларусь, — казаў сам сабе Дамінік, — здзівіў бы ўсіх вяскоўцаў».

З тугой па радзіме ён часта выходзіў на бераг акіяна і, аглядаючы водную роўнядзь, спадзяваўся, што ўдасца ўсё-такі ўбачыць калі-небудзь праплываючы карабель. І вось аднойчы позірк яго ўлавіў на гарызонце нешта накшталт ветразя. Гэтая плямка паступова расла і ўзвышалася. А неўзабаве паказаўся і сам карабель. Ён трымаў курс прама на востраў. Дамінік абрадаваўся і пачаў махаць рукамі. Карабель усё набліжаўся і набліжаўся і, не даплыўшы некалькі дзясяткаў метраў да берага, спыніўся. На палубе заклапочана замітусіліся маракі. Яны апусцілі на ваду шлюпку, і некалькі чалавек, заграбаючы вёсламі, імкліва гналі яе да вострава. Пры прыбліжэнні Дамінік у групе мараплаўцаў распазнаў Бартона. Той першым рашуча ступіў на бераг і без усякіх уступных слоў адрэзаў:

— Збірай манаткі. Паплывём у Англію.

— Я тут не адзін. У мяне дваццаць дзяцей і дваццаць жонак. Калі возьмеце ўсіх, то паедзем.

— Куды?! Мы не зможам пракарміць такую араву. У нас саміх не хопіць правіянту даплысці да Англіі.

— Тады шурыўце адсюль, каб я вас не бачыў, бо зараз як натраўлю на вас туземцаў — з вас толькі пер'е пасыплецца.

І яны адчалілі.

А Дамінік, склаўшы далоні трубачкай, выгукнуў ім наўздагон:

— Будзеце плысці другі раз сюды, захапіце для нас мяшок жыта і два мяшкі бульбы!..

3 кошыкам па хлеб

Хто быў ці жыў у Дзятлаве, той ведае, што ўсе вуліцы ў гэтым гарадку выходзяць на плошчу. А ўсіх іх сем. Тут, каля прадуктовых магазінаў, у выхадныя дні ці пасля работы найчасцей і спыняюцца людзі, тусуюцца ў групкі. Вось і цяпер паблізу аднаго з іх, на тратуары, стаяць агент мясцовага дзяржстраху Гаплюк, карэспандэнт раённага радыёвяшчання Шундрык, інжынер лясгаса Шэршань. Яны нікуды не спяшаюцца: як-ніяк на дварэ субота, неблагая для пачатку кастрычніка выдарылася пагода — сонца то вызірне, то зноў схавецца за хмарку, але дзень у цэлым не пахмурны, нават, можна сказаць, светлы, бязветраны.

Хлопцы пра нешта размаўляюць, часам з чагосьці гучна смяюцца, акідваюць позіркамі прахожых. Вось перад імі паважнай паходкай, у лёгкай міні-спадніцы, з

распушчанымі па плячах шатэністымі валасамі, з авальным сімпатычным тварыкам прайшлася маладая, рухавая дзяўчына.

— Чыя гэта? — спытаў Гаплюк.

— Ды дачка Чарнова, бухгалтара райспажыўсаюза, — адказаў Шундрык. — Жаніся, будзеш мець добрага цесця.

— А колькі ёй прыкладна гадоў?

— Ну васямнаццаць, напэўна, ёсць, калі працуе разам з бацькам у райспажыўсаюзе.

Гэта заінтрыгавала Гаплюка.

А неўзабаве з вуліцы Чырвонаармейскай на плошчу выйшаў з кошыкам у правай руцэ і сам Чарноў. На ім не першага гатунку дэмісезоннае паліто, не зашпіленае на гузікі, у зубах ён трымае цыгарэту, да якой не дакранаецца рукою. Зацягнецца дымам на поўныя лёгкія, пасля выпускае яго вон праз ноздры. Такая ў яго ўжо звычка. Здалёк дык нават здаецца, што цыгарэта ў яго прыклееная.

З кошыкам Чарноў звычайна ходзіць па хлеб. У яго сям'і сямёра дзяцей, плюс сам з жонкай — усяго дзевяць. Штораз прыходзіцца браць па дзевяць-дзесяць буханак хлеба, а ў хаце, магчыма, няма такой сумкі, у якую можна было б змясціць такую колькасць буханак. Вось і прыходзіцца карыстацца тым, што ёсць. Людзі пасмейваюцца, пахіхікваюць, сустраўшы Чарнова з кошыкам, загружаным хлебом. Але што зробіш? Як ёсць, так ёсць.

Неўзабаве Чарноў наблізіўся, прывітаўся з хлопцамі, падаў кожнаму руку.

— Якія планы на будучае? — спытаў і выплюнуў у бляшанку для смецця недакурак.

— Дык вось: штосьці стала халадаць, мо пара ўжо нам паддаць? — падбухторыў Чарнова Шэршань.

— Займайце месца і для мяне. Я куплю хлеба і прыйду.

Хлопцы выбралі ў забягалаўцы вуглавы столік, у самым кутку. Тры крэслы занялі самі, чацвёртае прытрымлівалі для Чарнова. Заказалі па сто грамаў гарэлкі, чатыры порцыі салаткі, некалькі лустачак хлеба. Не пачыналі, чакалі Чарнова. Праз некалькі хвілін ён з'явіўся, паставіў кошык на падлогу, дастаў з-за пазухі бутэльку «Сталічнаяй» і аздобіў ёю стол халасцякоў.

— Пакаштуй нашай, — прапановаў Шундрык, — таксама «Сталічная».

— Я ёй ганьбы не даю, — прызнаўся Чарноў.

Па былой звычцы чокнуліся, асушылі кілішкі.

— Тут нядаўна праходзіла твая дачка, — ажывіўся Гаплюк. — Высокая, стройная.

— А-а, гэта Аксана.

— Дзе яна працуе?

— У райспажыўсаюзе, у бухгалтэрыі.

— Прывабная дзяўчына.

— Яна самая старэйшая з маіх дзяцей. Увогуле ўжо ўпаўне самастойная. Здольная гаспадыня ў хаце.

— Во Гаплюку якраз падыдзе, — падтрымаў размову Шундрык.

Шэршань маўчаў і плаўна працягнуў руку да бутэльки. Разліў усім па-роўнаму. А Чарноў усё хваліўся сваёю дачкою, дзецямі, парадкам у хаце.

— Ну хопіць па-доўгаму на адну тэму гаманіць, — прамовіў Шундрык. — Давайце звернем увагу на кілішкі.

Зварнулі. Праглынулі пякучку. Скрывіліся, закусілі салаткай. Гавэнда яшчэ больш разгарэлася, заглушала галасы за суседнімі столікамі. І невядома, колькі б яна працягвалася, але выступіла прыбіральшчыца са швабрай у руцэ:

— Хопіць шумець. У нас перапынак на абед. Трэба рабіць уборку. Выходзьце.

Усе марудна пачалі паднімацца. Устаў і Чарноў і некалькі крокаў зрабіў да выхаду.

— А кошык? Чый кошык?! — моцна выкрыкнула прыбіральшчыца.

Чарноў аглянуўся, вярнуўся назад:

— Гэта мой.

— Зараз галовы пагубляеце за гарэлкаю.

— Не пагубляем. Ты глядзі, каб спадніцу не згубіла.

На вуліцы хлопцы пачакалі Чарнова, яшчэ крышку пагаманілі, пасля Шэршань, убачыўшы, што Чарноў добра-такі захмялеў, прапанаваў Гаплюку:

— Правядзі яго дахаты. Мала што...

— Я і адзін дайду, — запырэчыў Чарноў.

— Не, дзядзька. Час няроўны — усякае бывае. Не супраціўляйся.

Гаплюк узяў Чарнова пад руку, і яны цераз плошчу, трохі пахістваючыся, пацялёпкаліся ў бок вуліцы Чырвонаармейскай. Не даходзячы да павароту, Чарноў заёрзаўся:

— Не трымай мяне пад руку. Лепш паднясі кошык.

— Ой, як я раней сам не здагадаўся...

— Для мяне ён крыху зацяжкі. А ты малады, дужы. Трымай.

За паваротам перасеклі вуліцу, і па левым баку Чырвонаармейскай, якая за мастком плаўна паднімалася ўгору, крочылі да дома Чарнова. Уздоўж вуліцы ў пазалочаным убранні стаялі ліпы, каштаны, пад подыхам ветру з іх падала долу сухое, прывялае лісце. У гародчыках яшчэ цвілі не зусім яркія, па-асенняму крыху прыкурчаныя кветкі. Сонца сціпла заглядвала ў вокны драўляных і цагляных дамоў, час ад часу хаваючыся за праплываючыя хмаркі.

— Далёка яшчэ? — пацікавіўся Гаплюк.

— Не. Прамінем царкву, і там хутка мой дом. А што, рукі забалелі?

— Ды не. Проста не церпіцца ўбачыць тваю сядзібу.

Яны перасеклі вузкі завулак, мінулі яшчэ некалькі двароў — і Чарноў з радасцю абвясціў:

— Вось і мой дом. Зойдзеш, можа?

— Не супраць.

Гаспадар адчыніў веснічкі — і праз некалькі крокаў іх прывітаў брэхам маленькі рыжанькі сабачка, прывязаны да буды непадалёку ад куратніка.

— Вось тут мая сядзіба, — сказаў Чарноў. — Давай агледзім мае ўладанні. Пастаў кошык пры ганку.

Найперш яны пайшлі да штучнага стаўка, выкапанага ў левым баку двара. Гаспадар тлумачыў:

— Бачыш пры беразе бетоннае кальцо? У ім пульсуе крыніца. Раней проста з-пад зямлі прабівалася, утварала раўчук, які ўздоўж платоў шыбаваў да возера. Я паду-

маў: навошта дабру прападаць? Наняў экскаватар, выкапалі глыбокую круглую яму, у дыяметры прыкладна дваццаць метраў, запоўніў яе вадой, напусціў малькоў рознай пароды. Каб малькі не ўцякалі са стаўка ў раўчук і далей, у возера, я на выхадзе ў беразе ўкапаў металічную сетку з дробнымі вочкамі — і цяпер уся рыба тусуецца тут. А вада з крыніцы цячэ цераз краі кальца, папаўняе ставок — і заўсёды свежая, лекавая. Хочаш пакаштаваць?

— Не адмаўляюся.

Чарноў зняў з цвічка, увагнанага ў старую прыбярэжную ліпу, фарфоравы кубак, зачарпнуў з кальца халоднай вады і падаў Гаплюку. Той па глытку пачаў піць.

— Ну як?

— Сапраўды лекавая. Аж надала нейкую свежасць, энергію.

— А вось тут, — працягваў Чарноў, — гушканка, на якой іншы раз сяджу і я і чытаю кнігі. Але ў асноўным на ёй гайдаюцца дзеці. Там куратнік і розныя гаспадарчыя прыбудоўкі.

— Ну, а ці вудзіш, дзядзька, калі-нікалі рыбу?

— А як жа! Амаль кожную раніцу. На сняданак яе заўсёды хапае.

— Якія віды рыбы водзяцца ў стаўку?

— Найбольш плоткі. Але ёсць і ліні, і карасі, і карпы. Тут яна кішыць.

— Падкормліваеш чым-небудзь?

— Кідаю параны гарох, вараную пярлоўку, крошкі хлеба. Па берагах, як бачыш, узялося расці зелле, аер. І там яна знаходзіць сабе корм.

— А дно хоць тупкае?

— У асноўным жоўты пясочак, дзе-нідзе толькі плямкі глею.

— Дык і купацца добра?

— Выдатна. Я плаваю ад берага да берага. Ныраю. Можаш прыходзіць павудзіць рыбу, пакупацца — шыкоўны вадаёмчык.

— Спатар Чарноў, вы казалі, што чытаеце кнігі. А якія, калі не сакрэт?

— За гэты год прачытаў ужо ўспаміны маршалаў Жукава, Васілеўскага, Конева, Ракасоўскага. Нідзе не магу знайсці ўспамінаў Маскаленкі. Быў і ў раённай бібліятэцы, і ў школьных. Глуха. Мож, табе дзе ўдасца раздабыць гэтую кнігу — дасі пачытаць мне.

— Абавязкова. Я пад'еду ў Казлоўшчыну. Там у мяне ёсць знаёмыя. Папрашу, каб яны падключыліся да пошукаў.

— Пастарайся.

— Ну што, дзядзька, пайду я, мабыць, ужо дадому.

— А, можа, давай зойдзем у хату. Паглядзіш, дзе я жыву.

— Хіба што на хвілінку...

Чарноў сам падняў кошык, адчыніў дзверы ў сенцы, адтуль увайшла ў залу. На-сустрач ім са спальні выйшла ў кароценькай прыталенай сукенцы Аксана. Гаплюк зблізку добра разгледзеў яе выразныя, цёмна-вішнёвыя вочы, чысты, сметанковы твар, высокі гладкі лоб і густыя цёмныя валасы.

Яна нахілілася, падняла кошык з падлогі і панесла на кухню. Дзесьці там, у глыбіні хаты, зашумелі, загаманілі дзеці.

Адхіліўшы занавеску, у залу ўвайшла жонка Чарнова.

— Зноў, мусіць, набраўся? — коратка выцяла яна.

— І ні грама не ўзяў у рот, — апраўдваўся Чарноў.

— Чую па паху. Адзін нават не змог дайсці да хаты. Наняў праважатага.

Жанчына пытлива паглядзела ў твар Гаплюку. Той сарамліва апусціў долу вочы.

— Мама, не крычы на тату, — вярнуўшыся з кухні, супакоіла маці Аксана. — Ён зараз праспіцца — і ўсё пройдзе.

— Ды мы па грамульцы ўсяго выпілі, — прызнаўся Гаплюк. — За сустрэчу. Добры чалавек ваш муж.

— Куды там! Дабрэйшага за яго і знайсці цяжка, — выпаліла жонка Чарнова.

Аднак, прыкмеціўшы, што Гаплюк раз-пораз кідае позірк на Аксану, пачала сцішвацца. А пасля і зусім супакоілася, пайшла ў спальню.

— Прысядзь, можа, — прапанаваў Чарноў Гаплюку.

— Не. Пайду ўжо дамоў. Да пабачэння.

— Да пабачэння, — адказала за бацьку Аксана.

На вуліцы Гаплюк яшчэ раз абвёў позіркам двор Чарнова, розныя пабудовы, ставок, невялікі садок за ім, платы, суседнія сядзібы. Хмель з яго галавы выветрыўся. Узнёслы, ён крочыў дадому, і яму чамусьці хацелася спяваць, падскокваць, дэкламаваць вершы Пятраркі пра каханне:

Благословен тот край
И дол тот светел,
Где пленником я стал
Прекрасных глаз.

«Ну, Гаплючок, — разважаў ён сам з сабою, — ты, мусіць, укляпаўся ў Аксану па самыя вушы».

У канцы кожнага працоўнага дня ён падпільноўваў Аксану каля будынка адміністрацыі райспажыўсаюза, праводзіў яе дахаты. Па выхадных яны хадзілі ў кіно, на танцы. А ў пачатку лістапада распісаліся. У доме Чарновых ім адвялі невялікі пакойчык з адным акном — і гэтым даводзілася цешыцца, бо каханне заслانیла ўсе астатнія жыццёвыя і бытавыя дробязі.

Усё ішло добра, аднак у гарадку пачалі кпіць з Гаплюка адносна яго цесця. Нават сам начальнік раённага дзяржстраху Брэйва аднойчы сказаў:

— Ну, хлеба ў вашым доме цяпер, напэўна, у поўным дастатку.

— Гэта чаму так?

— Цесць жа кожны дзень прыносіць па поўным кошыку.

Раззлаваны Гаплюк неяк у нядзелю ўстаў раней за ўсіх, зняў кошык з цвіка, увагнанага ў тую ж старую ліпу, занёс за гарадское возера і ўкінуў у кусты.

Прачнуўшыся і сабраўшыся ісці па хлеб, Чарноў агледзеўся і аж схамянўся: на ліпе няма кошыка. Ён падумаў, што яго ўкралі. І тут жа пайшоў на рынак і купіў новы, яшчэ большы, чым папярэдні. І сваё даказаў: прынёс хлеб дадому не ў сумцы, а ў кошыку.

Некалькі дзён Гаплюк цярпеў, аднак камяк кпінаў у гарадку ўсё нарастаў і нарастаў. І аднойчы, калі Чарноў на гешканцы, нахіліўшыся ўніз галавою, чытаў нейкую тоўстую кнігу ў цвёрдай вокладцы, ён падышоў да яго і сказаў:

— Ну вось што, баця, не хадзі з кошыкам па хлеб. З мяне смяюцца. Выбірай: альбо кошык, альбо я.

— Канечне, ты, — адказаў Чарноў.

Ён рыўком зняў кошык з цвіка і з усяго размаху кінуў на сярэдзіну стаўка...

Садыст

Як мы з Цішкам змаглі пасябраваць, я і да гэтае пары ніяк сабе не ўцямлю. Гэта быў закончаны садыст, агрэсіўны, рэзкі, з далёка не пакладзістым характарам. Асабліва нешта нядобрае перла з яго у адносінах да жывёл і варон.

Аднойчы мы з Цішкам пасвілі каровы над вузкай, віхлістай рачулкай, якая пачыналася прама з вялікай, не зарослай травой, крыніцы. І адкуль ні вазьміся паблізу паказаўся рыжы хутарскі кот. У Цішкі ўзвінцілася рука: ён мацней сціснуў дубовы кій з гільзавым наканечнікам, залітым волавам, і з усяго размаху гахнуў па кату. Трапіў якраз у галаву. Кот як нежывы ўпаў на траву. Цішка падбег і хацеў канчаткова дабіць бедную жывёліну, але я адштурхнуў яго:

— Перастань! Можа, яшчэ аджыве.

Шкада мне стала такога прыгожанькага, пушысценькага коціка — я зняў са свае галавы новенькую льняную кепачку і пачаў насіць ваду з рачулки і ліць на ката.

— Кінь сліну пускаць, — прабурчэў Цішка. — Вазьмі лепш яго за хвост ды кінь у рэчку.

— Адстань! Я веру, што кот выжыве.

І ўсё насіў і насіў гаючую крынічную ваду і ліў на ката — і неўзабаве ён сапраўды паварушыўся, устаў на ногі, пакутлівым, бездапаможным позіркам глянуў на нас і, як п'яны, паплёўся ў бок хутара.

— Ну вось, бачыш, ажывіў, — радасна ўсклікнуў я. — Гаспадар падзякуе мне за гэта, а цябе пракляне.

— Ты яшчэ верыш у гэтыя забабоны?

— Веру. У жыцці ўсякае бывае.

— Ты разважаеш не як пацан, а як пажылы чалавек.

— Ад старэйшых навучыўся.

Я глянуў на ката — між невысокіх купін ён ужо набліжаўся да драўлянага прымітыўнага мосціка, марудна перайшоў цераз яго і схаваўся за тоўстымі вольхамі, праз якія прасвечваліся забудовы хутара Самахвала.

У мяне палягчэла на душы. Пра што думаў у гэты час Цішка, цяжка было здагадацца. Мабыць, ён перажываў, што не дабіў ката, а магчыма, і ў яго ўнутры цеплілася хоць якая кволенькая іскарка радасці.

Узгадваецца яшчэ адзін выпадак. Неяк у нашу вёску заблукаў чужы, незнаёмы сабака. Ён усё туляўся каля плота і нешта вынюхваў, не зважаючы на нас, падлеткаў, якія стаялі на вуліцы насупраць Цішкавай хаты. У Цішкі спрацаваў садысцкі інстынкт. Ён схпіў камень з бурак велічынёю, прыхаваны ў траве каля лаўкі, і імгненна пацэліў ім у цемя сабаці. Сабака ўпаў, але яшчэ быў жывы і варушыўся. Тады Цішка пабег у свой двор, вярнуўся назад з рыдлёўкай і на кавалкі раздрабіў чэрап бедалагі-пры-

блуды. Мы смяяліся. Па праўдзе кажучы, і не вельмі шкадавалі чужака: чаго ён тут не бачыў у нашай вёсцы? Ды яшчэ і падумалі, што ён шалёны...

Пераканаўшыся, што сабаку прыйшоў капут, Цішка ўзяў яго за хвост і праз свой надворак зацягнуў на аселіцу. Там і закапаў.

Аднак самымі прывабнымі жывымі мішэнямі для Цішкі былі жабы. У той час, да меліярацыі, на балотах іх кішэла процьма.

Цішка лавіў жабу, браў яе за заднія ногі і з набіванкі, зробленай з тонкай меднай трубачкі, прама ва ўпор — у живот. З жывата цякла кроў, вылазілі кішкі. Некаторых з нас пачынала ванітаваць, іншыя гадзіліся, пляваліся, адварочваліся, адыходзілі ўбок. А Цішка хоць бы хны: абыякава расстрэльваў адну жабу за другой, смяяўся, пацяшаўся — для яго гэта была вясёлая забава. Біў ён іх і кіем.

Калі катой, сабак, жабаў, варонаў Цішка забіваў з нейкай своеасаблівай садыскай нянавісцю, як штосьці непатрэбнае людзям, то курэй ён біў з любоўю, бо еў іх мяса.

У памяці ўсплывае такі малюнак: ад нашай вёскі на захад цягнуўся доўгі і шырокі луг, акаймаваны з аднаго боку балотам, з другога полем. Праз пэўную адлегласць ён раздзяляўся на два рукавы. Паблізу таго рукава, што хіліўся на паўночны захад, размяшчаўся хутар Шарага. У яго было вельмі шмат курэй, мабыць, больш чым пяцьдзясят, і яны любілі ласавацца калгасным ячменем, жытам ці пшаніцай — усім, што расло побач з хутарам і нашым лугам. І тут для Цішкі была лафа. Ён ціха падкрадваўся да курэй, выбіраў самую большую з іх і кіем гваздаў па спіне ці галаве. Курыца падала. Тады ён наступаў на яе нагою і дабіваў канчаткова. Пераканаўшыся, што ёй прыйшоў каюк, браў ахвяру за ногі і кідаў у мяшок, дзе ляжаў падрыхтаваны для яе чыгунок. Гэты чыгунок ён браў зрэдзь у поле спецыяльна для таго, каб ва рыць у ім курыцу.

Шары ніколі не пералічваў курэй і, магчыма, дакладна не ведаў, колькі іх і што з імі робіцца ў полі. Яны без яго апекі адпраўляліся ў калгасную збжыну і без яго нагляду вярталіся назад, а што нейкі там Цішка палюе на іх — ён гэтага не ведаў і не бачыў, бо ўсе забудовы і двор засланыя ад лугу і поля вялікі сад.

Мы ж, на ўсякі выпадак, каб Шары не прыкмеціў злачынства Цішкі і не ўчыніў над ім самасуд, адганялі каровы чым далей ад хутара, аж у Корчыкі, мясціну, дзе было шмат сухіх карчоў. Там раскладвалі невялікі касцёрчык, апарвалі курыцу, скублі пер'е, вымалі вантробы і варылі. Балазе поблізу была здатная, глыбокая крыніца, з якой зачэрпвалі ваду. Калі да гэтага часу на полі падрасцала маладая бульба, то выкопвалі яе і, парэзаную, кідалі ў чыгунок: атрымліваўся выдатны наварысты булён. У пасляваенную галадуху, бяхалебіцу гэта быў найлепшы наедак. Да паразумення дабаўлю, што напярэдадні Цішка нас звычайна папярэджваў, каб бралі з сабою лыжкі ў поле. Чэрпалі ж булён мы прама з чыгунка. А мяса на пні Цішка разрэзваў кожнаму па роўнаму кавалачку, сабе браў цэлы кумпячок: вядома ж, у гэтай аперацыі ён быў самы галоўны — і тут не да папрокаў, добра было, што хоць трошкі ўдавалася пажывіцца, бо часцяком кішкі ад недаядання проста гралі маршы.

...Тым часам у няспынным бегу не марудзілі гады. Мы падрасцалі, сталелі і неўзабаве разышліся, раз'ехаліся ў свет рознымі дарогамі. Цішка застаўся ў вёсцы, працаваў на ферме даглядчыкам жывёлы. У дваццаць шэсць гадоў ажаніўся з даяркай,

вышэйшай за яго на цэлую галаву, гаваркой, не пазбаўленай простаі, здаровай, вясковай прыгажосці. Яна нарадзіла яму дваіх сыноў і адну дачку.

Да гэтага часу ён пазбавіўся ад сваіх садыцкіх схільнасцяў, не біў жывёлы і не пакрываў на каровы, раздаючы ім корм. Як узорны бацька, клапаціўся пра дзяцей, не крыўдзіў і не папракаў ні ў чым жонку. Яго хваліла завочна і ў прысутнасці іншых жывёлаводаў калгаснае начальства. Цішка не ведаў ніякай бяды. Праўда, начамі іншы раз ад дзённай перананпругі крыху пабольвалі рукі і ногі, але да раніцы стома праходзіла — і ён зноў ахвотна браўся за звыклы для яго занятак.

Цішка быў удалы касец. А тут брыгадзёр на сенажаці ў сярэдзіне чэрвеня якраз выдзеліў вяскоўцам палоскі травы для нарыхтоўкі сена, бо кожны гаспадар тады яшчэ трымаў сваю ўласную карову, не тое, што сёння. Цішка з раніцы добра пакляпаў касу, адмяніў яе, прыхапіў з сабою такі-сякі харч і дзвесце грамаў спірту «Рэала», які тады паўсюдна прадаваўся і які перавёў на той свет шмат людзей.

Правіант Цішка паклаў у альховы куст, каб не награвіўся на сонцы, а сам узяўся за касу. З расою, на свежыя сілы, пры добрым настроі здатна касілася. І хоць гаспадару стукнула ўжо пяцьдзясят дзевяць гадоў, асаблівай стомы ён не адчуваў. А пад абед трошкі занядужаў. «Трэба падбадзёрыцца», — рашыў Цішка і пакрочыў да куста. Дастаў з пакета бутэлечку са спіртам, кілішак, закуску. Кілішкам зачарпнуў халоднай вады з маленькай крынічкі, якая пульсавала за кустом, надліў яе, каб засталася толькі палавіна, а рэшту запоўніў спіртам. Цяжка ўздыхнуў і залпам выпіў. Закусіў сырым салам і чорным хлебам. Пачакаў, пакуль усё асядзе. Прысеў на пракос. Паглядзеў, як непадалёку завіхаюцца іншыя касцы. Падумаў: «Можа, паклікаць іх... Не, не варта. Што гэта за доза — кілішак?» Паўтарыў. Толькі на гэты раз вады чарпануў менш, а спірту ўліў больш... І пайшло-паехала. Пасядзеў, апусціўшы галаву на калені, крыху падрамаў. Пасля схамянуўся: «Можа, яшчэ дабавіць...» Падняў бутэльку ўгору — а яна пустая. «Ну, тады трэба ісці касіць». Каса аказалася не вельмі паслухмянай, але ён шморгаў і шморгаў ёю па траве. І раптам убачыў, што разрэзаў напалавіну жабу, з жывата яе пацякла кроў, павылазілі кішкі. Пярэднія і заднія ногі яшчэ трапяталіся. У Цішкі пацямнела ў вачах. Ён страціў прытомнасць і ўпаў.

Касцы занепакоіліся.

— Штосьці занадта доўга ляжыць Цішка, — насцярожана прамовіў Ігнат Курачка. — Ці не здарылася што з ім?.. Ідзем праверым.

Мужчыны наблізіліся да Цішкі. Ён, нежывы, ляжаў на пракосе, побач з ім была каса, разрэзаная напалавіну жаба і вырыганая закуска.

...Розныя плёткі пра яго смерць хадзілі па вёсцы. А мужчыны, яго равеснікі, казалі:

— Во, біў жабаў на балоце — ад жабы і загінуў...

МІХАСЬ ЗІЗЮК

Прэзентацыя

Супрацоўнікі раённай бібліятэкі пастараліся стварыць у зале святочную атмасферу. На сталах, якія стаялі літарай П, паставілі прыгожыя кветкі ў гаршках — іх сабралі ці не з усёй бібліятэкі. На стойку з палічкамі для кніг паставілі партрэты класікаў, ніжэй красаваліся навуцкія кнігі вершаў Антона Пятровіча Валуга пад назвай «Крыгалом», яшчэ ніжэй расклалі нумары раённай газеты «Новы шлях» з вершамі гэтага паэта. Стойку аздобілі стужкаю са штучных кветак. Падлога зіхацела чысцінёй, на падваконні круціліся няўрымслівыя вераб'і, нават вячэрняе сакавіцкае сонца, што зазірала ў вокны, падбаўляла бадзёрасці і настрою. Сам аўтар усхвалявана таптаўся на ўваходзе ў залу, сустракаючы гасцей. Некалькі жанчын пенсійнага і перадпенсійнага ўзросту ўжо сядзелі за сталамі. Было відаць, што яны добра ведаюць адна адну, бо паціху аб нечым гаварылі, паглядваючы на Антона Пятровіча. Людзі падыходзілі, але няспешна, па адным. Вось прыйшла супрацоўніца раённай газеты з камерай, за ёю яшчэ адна жанчына. Антон Пятровіч нервова паглядваў на гадзіннік: да пачатку прэзентацыі лічаныя хвіліны, а ў зале дзясятка паўтара, мо крыху болей. Канешне, яшчэ збяруцца супрацоўнікі бібліятэкі, але ж не на тое разлічваў паэт. Да яго падышла загадчыца бібліятэкі Кацярына Іванаўна Шпетка — даволі прывабная жанчына сярэдніх гадоў з кароткаю стрыжкаю і густа нафарбаванымі вуснамі:

— Ну што, Антон Пятровіч, будзем пачынаць.

— Мо пачакаем крыху? Думаю, яшчэ падыдуць людзі, — адказаў той.

— Так, некалькі хвілін пачакаем. Зараз збяруцца нашы — і пачнём.

Паэт уздыхнуў. І ў раённую газету даваў аб'яву — адшкадаваў грошай, — і запрашэнні сямю-таму даслаў, і па горадзе абвесткі расклеіў, а людзей тых кот наплакаў. Былыя калегі, жанчыны, не прыйшлі, а ён жа цукеркі купляў ім на сакавіцкае свята, вершы пра каханне чытаў.

Антон Пятровіч да пенсіі працаваў урачом у раённай санітарна-эпідэміялагічнай станцыі, а перад самай пенсіяй аўдавеў, калі жонка памерла ад анкалогіі. Вершы пачаў пісаць позна: муза аднойчы наведлася да яго пасля сарака, ды так і засталася. Антон Пятровіч спачатку дзяліўся сваімі творамі з жанчынамі, бо з мужчын там было толькі двое, ён і загадчык, калі не лічыць вартаўнікоў. Жанчыны хвалілі, выказвалі сваё захапленне, і акрылены Валугай панёс вершы ў раённую газету. Галоўны рэдактар, Іван Іванавіч Брыцько, пачытаў, нечага пакрывіўся, стаў даказваць Антону Пятровічу, што вершы недасканалыя, але той быў няўмольны. Людзям падабаецца, а тут заселі кансерватары-цёмрашалы. Ён жа не першы год піша, вопыт мае, руку набіў. Рэдактар палічыў за лепшае не даводзіць справу да звады і паабяцаў пачытаць вершы больш уважліва, а пасля, магчыма, і надрукаваць. Але Антон Пятровіч быў не з тых, хто здаецца без бою, муза падганяла яго. Ён двойчы на тыдзень наведваўся да галоўрэда, дапытліва цікавіўся пра лёс сваіх твораў, і Брыцько здаўся. Некалі ён сам пісаў вершы, друкаваўся ў рэспубліканскіх выданнях. Таму сяк-так па-

правіў вершаскладанні «юнага» паэта і даў у нумар. Антон Пятровіч купіў з дзясятка газет, паказваў усім знаёмым, некаторым дарыў з аўтографам.

Пасля Антон Пятровіч стаў дасылаць вершы ў рэспубліканскія часопісы і газеты, дзе яго таксама не надта хацелі друкаваць. Але муза не спала, яна дапамагла паэту асядлаць Пегаса. І Валуй на крылах ляцеў у сталіцу, ганьбіў тых, хто заціскае голас самародкаў з глыбінкі, абяцаў знайсці ўправу. Дзе-нідзе здаваліся, правілі і друкавалі вершы. Так Антон Пятровіч стаў знакамітым мясцовым паэтам, яго іншым разам запрашалі ў раённую бібліятэку на творчыя сустрэчы, калі-нікалі і ў школы. У шэсць дзясят Валуй адправілі на пенсію, і ён зразумеў: парá стаць сапраўдным паэтам. Грошы пакрысе сабраў, і праз восем месяцаў свет пабачыла кніга вершаў. Антон Пятровіч старанна рыхтаваўся да прэзентацыі. Склаў спіс тых, каго трэба абавязкова запрасіць, і спіс тых, каго неабавязкова. Затым доўга правіў тыя спісы, перакідваючы прозвішчы. Безумоўна, падзею трэба адзначыць. Так склаўся спіс тых, хто будзе запрошаны на дамашнюю частку прэзентацыі. Ён таксама правіўся не адзін раз. Дачка мелася быць, але ў апошні момант захварэлі дзеці, і яна не прыехала.

— Паважаныя таварышы, — Кацярына Іванаўна ўзяла ў рукі кнігу. — Сёння мы з вамі прысутнічаем на важнай культурнай падзеі, я б сказала, знакавай для нашага горада. Кніга вершаў Валуй Антона Пятровіча «Крыгалом» несумненна зойме пачэснае месца ў нашай бібліятэцы. Я не буду доўга гаварыць, вы ўсе ведаеце Антона Пятровіча, лепш папросім аўтара раскажаць пра новую кнігу, пачытаць свае новыя творы. Папросім, таварышы.

Таварышы згадзіліся і падтрымалі яе апладысмантамі. Асабліва старалася Ала Уладзіміраўна Марук — супрацоўніца бібліятэкі, разведзеная жанчына перадпенсійнага ўзросту, у дадатак суседка Антона Пятровіча. Худая, з доўгімі чорнымі валасамі, з акулярамі на доўгім носе, яна нечым нагадвала вельмі строгую і ўедлівую настаўніцу. Пасля смерці жонкі Валуй яна стала наведвацца да яго, хваліла вершы, прыносіла розныя стравы, прапаноўвала сваю дапамогу ў хатніх справах — карацей, усяляк старалася спадабацца яму. Разлік у яе быў просты: перабрацца да ўдаўца, а сваю кватэру пакінуць сыну з сям'ёю. Але пакуль яе намаганні не мелі плёну. Яна не ведала, што суседу падабаецца іншая супрацоўніца бібліятэкі — маладзейшая і незамужняя Ірына Мышкіна, пышная бландзінка з добрай доляй касметыкі на твары. Валуй, калі наведваў бібліятэку, прыносіў Мышкінай шакалад, чытаў вершы і ўсяляк выказваў свае пачуцці. Мышкіна ветліва сустракала, усміхалася яму, брала падарункі, але далей прязных усмешак і мяккіх дотыкаў узаемаадносіны ў іх не зайшлі.

Антон Пятровіч узяў правай рукой кнігу, артыстычна ўзмахнуў левай:

— Дарагія мае сябры, таварышы! Я вельмі рады прэзентаваць сваю першую кнігу ў гэтай зале. І мяркую правесці шэраг прэзентацый і ў іншых залах, дзе збяруцца сапраўдныя знаўцы паэзіі. А сёння для вас мой «Крыгалом».

Далей Антон Пятровіч доўга і нудна расказваў, як і калі да яго завітае муза, каму прысвячаў свае вершы, што плануе напісаць яшчэ. Некаторыя з прысутных пасля першых дзесяці хвілін выступлення цішком нешта праглядалі ў тэлефоне. Калі Валуй кідаў позірк у залу Ала Уладзіміраўна расплывалася ў радаснай усмешцы, паказваючы ўсім сваім выглядам, што ёй усё падабаецца. Праўда, яе нервалавалі па-

водзіны Колі Рапушкі па мянушцы Журналіст — маленькага лысаватага мужчыны гадоў сарака, аматара выпіць, асабліва «на дурніцу». Ён і сапраўды раней працаваў у раённай газеце, а неяк зімоваю парою «пад градусам» няўважліва пераходзіў праз дарогу, трапіў пад машыну. Тады ў яго штосьці парушылася ў галаве, Рапушку звольнілі на пенсію па групе. Коля лічыў сябе вельмі інтэлігентным чалавекам, хадзіў на ўсе культурныя мерапрыемствы, бо нярэдка пасля іх ладзіліся фуршэты, а там можна было выпіць і закусіць. Гэтую частку культурных мерапрыемстваў Коля любіў болей. Сёння Журналіста чамусьці пасадзілі за гаршком з архідэяй, якая замінала яму бачыць Валую. Коля круціўся то ўправа, то ўлева, чым раздражняў Алу Марук. Урэшце ён не вытрымаў і рашуча, са скрыгатам, адсунуў гаршчок. Усе позіркi скіраваліся на Колю.

— Антон Пятровіч, людзі хочуць паслухаць вашы вершы, пачытайце, калі ласка, — перабіла Валую Кацярына Іванаўна, якую таксама стаміла манатоннае і нуднае выступленне.

— З задавальненнем.

Антон Пятровіч прачытаў некалькі вершаў, Ала Уладзіміраўна старалася апладзіраваць як мага гучней. Пасля некалькі слоў сказала Кацярына Іванаўна, за ёю выйшаў Коля Журналіст, расхвальваў вершы, якія не чытаў ніколі, а «Крыгалом» назваў лепшай паэтычнай кнігай года ў краіне.

Наспеў час падпісваць кнігі. Паэт урачыста падарыў пяць асобнікаў раённай бібліятэцы, а купіць кнігу першай паспашалася Ала Уладзіміраўна. Яна папрасіла Мышкіну зрабіць на свой тэлефон здымак з аўтарам і кнігай. Пасля для публікацыі ў раённай газеце карэспандэнтка зрабіла агульны фотаздымак і некалькі здымкаў аўтара з кнігамі.

Неўзабаве ў зале засталіся толькі тыя, каго Антон Пятровіч запрасіў да сябе «абмыць» кнігу: Кацярына Іванаўна, Ала Уладзіміраўна (бо яна дапамагала яму рыхтаваць стол), Ірына Аляксееўна, стары сябар паэта неўрапатолаг раённай бальніцы Фёдар Крукоўскі, ды яшчэ Брыцько павінен прыйсці асобна. Застаўся і Коля Журналіст, якога ніхто не запрашаў, але ён відавочна чакаў працягу прэзентацыі. Валуй памуляў вуснамі, не ведаючы, як адшыць нечаканага гасця, але ўгадаў, што той расхвальваў яго вершы і кнігу. Эх, адзін раз Марка жэняць: запрасіў яшчэ і Колю.

Сакавіцкае паветра бадзёрыла, за вясёлымі размовамі гасці на чале з гаспадаром дайшлі хутка.

— Жанчынкі, дапамажыце мне, — Ала Уладзіміраўна хуценька распранулася і ўзяла на сябе ролю гаспадыні, даючы зразумець, што яна тут не проста госць. — А мужчыны хай пакуль рыхтуюць моцныя напоі.

На стала з'явіліся катлеты, бульба, куплёная вяндліна, салёныя гуркі з памідо-рамі з запасаў Алы Уладзіміраўны, салаты — закускі не бракавала. Валуй урачыста паставіў на стол некалькі бутэлек «беленькай», дзве пляшкі віна і абвясціў:

— Прашу. Як кажуць, чым багаты. Займайце месцы адпаведна купленых білетаў.

Прэзентацыя пайшла весялей. Стары сябар Крукоўскі яшчэ раз павіншаваў аўтара, усе дружна выпілі. Ледзь кульнулі па другой, як у дзверы пазванілі: то быў галоўны рэдактар.

— Прашу прабачэння, справы, — развёў рукамі Брыцько.

— Нічога, нічога, праходзьце, Іван Іванавіч, — Валуй гасцінна правёў рэдактара за стол, падсунуў крэсла. — Мы толькі селі.

Пакуль гаспадар сустракаў госьця, Коля паспеў кульнуць дзве чаркі: калі яшчэ так пашанцуе, не трэба губляць час і магчымасці.

Неафіцыйная частка прэзентацыі працягвалася. Госці ўжо не зважалі на нейкія ўмоўнасці, пачырванелі і весела гаманілі. Мужчыны вырашылі выйсці пакурыць. На перакуры падпіты і памякчэлы рэдактар пахвальваў паэта, абяцаў падрэдагаваць вершы для наступнай кнігі. Коля адно паддакваў і пераконваў Антона Пятровіча, што яго вершы не горшыя за вершы Купалы і Коласа. Валуй захмялеў не толькі ад гарэлкі, а мо болей і ад пахвалы.

Калі ў ход пайшла пятая бутэлька, Антон Пятровіч абвясціў танцы. Ён адразу ж запрасіў Ірыну Аляксееўну, прыабняў яе і стаў нашэптваць жанчыне, што яна проста багіня, паабяцаў прысвяціць ёй цэлую плойму вершаў. Мышкіна весела смяялася. Як ні стараўся Антон Пятровіч, яна не давала магчымасці добра падпітаму паэту прыціскацца да яе, мякка, але настойліва адсоўвалася, прыбірала рукі, калі тыя апускаліся ніжэй дазволенага. Брыцько запрасіў Кацярыну Іванаўну; яны павольна круціліся пад музыку і паціху размаўлялі. Марук сядзела з каменным тварам, адмовіўшы Крукоўскаму. А той і не настойваў — пайшоў запрашаць дзеля прыліку — і вярнуўся за стол да Колі. Журналіст прапанаваў яму наліць «па кілішку», і Фёдар згадзіўся.

На трэцім танцы Валуй узяўся ўгаворваць Мышкіну застацца ў яго начаваць, палез цалавацца. Ірына Аляксееўна, вызваліўшыся з абдымкаў, пайшла за стол. Разгарацаны паэт не пакінуў надзеі скарыць сваю прыгажуню. Ён запрасіў гасцей за стол і, трымаючы Ірыну Аляксееўну за руку, прапанаваў мужчынам выпіць за жанчын стоячы. Мужчыны падняліся. Раззлаваная Ала Уладзіміраўна пацягнулася па салату і, як бы незнарок, зваліла талерку з ежаю на суперніцу. Мышкіна распачна войкнула і падскочыла, Марук замармытала прабачэнні. Усе прымоўклі. Нямая сцэна доўжылася некалькі імгненняў.

— Карова, — працадзіў скрозь зубы добра падпіты Валуй. — Трэба ж глядзець. Ірына Аляксееўна, не перажывайце, я куплю вам новую сукенку.

Марук пачырванела, закрыла твар рукамі, зрабіўшы выгляд, што расплакалася. Коля ікнуў і, хістаючыся, падняўся:

— Так нельга, Пятровіч. Прасі прабачэння, інакш я буду патрабаваць сатысфакцыі.

— Хто ты такі, каб мне ўказваць? Я — паэт, а ты хто? П'янтос па мянушцы Журналіст.

І ён засмяяўся. Коля падышоў да яго ўсутыч.

— Га...но ты, а не паэт, і вершы твае га...няныя.

Пасля гэтых слоў ён адвесіў Валую аплявуху. Антон Пятровіч ад нечаканасці ледзь не паваліўся. Ачомаўшыся, пачырванелі і зароў:

— Ах ты!..

Яго вока зачাপілася за амаль пустую бутэльку гарэлкі на сталe, ён схапіў яе і стукнуў Колю па галаве. Але ці то добра не разлічыў месца для ўдару, ці то Журналіст хістануўся, — бутэлька толькі слізганула па галаве, і Валуй паваліўся на суперні-

ка. Яны ўпалі разам. Жанчыны закрычалі, мужчыны падхапіліся, узяліся разнімаць «паэта» і «крытыка».

— Каб нагі тваёй тут не было! Вон! — крычаў Антон Пятровіч, якога трымаў Крукоўскі.

— Сам ідзі са сваімі кнігамі ведаеш куды? У прыбіральню! — крычаў у адказ Коля, якога, у сваю чаргу, трымаў за рукі Брыцько. Ён жа і павёў Колю ў вітальню апранацца. Той нешта яшчэ крычаў, але паслухмяна абуў чаравікі, апрануўся і выйшаў.

— Прабачце, я пайду, — зазірнуў у пакой Брыцько, — трэба ж яго давесці.

— Ой, мы таксама пойдзем, — падхапілася Кацярына Іванаўна, — ужо позна. Дзякуй, Антон Пятровіч, за цудоўны вечар, усё было добра. Праўда, дзевачкі? Да пабачэння ўсім.

«Дзевачкі» моўчкі пасунуліся за дырэктаркаю. Ала Уладзіміраўна памкнулася была нешта сказаць, але Кацярына Іванаўна падхапіла яе за руку і пацягнула за сабою. Антон Пятровіч моўчкі ўзяў бутэльку, наліў сабе і сябру.

— Давай вып'ем.

— Мо хопіць, Антон? Глядзі, колькі выпілі ўжо.

Валуй зірнуў на пусты посуд, гмыкнуў і выпіў.

— Што, і табе не падабаюцца мае вершы? Ты скажы, давай. Скажы, як ёсць, ты ж мой сябар.

— Антон, чаго ты ўчапіўся за слова? Вершы як вершы. Ну... трохі перагнуў ты, не трэба было так ужо з жанчынаю.

— А-а-а, усё адно: і тая, і гэтая. Эх, каб іх...

Ён падняўся і пайшоў у прыбіральню. Калі вярнуўся, то ўбачыў, што Крукоўскі апранаецца.

— Антон, я пайду, мне заўтра на працу. А ты не перажывай, усё добра атрыма-лася: і прэзентацыя, і вечар. — Ён змоўк, а пасля дадаў: — Ну, амаль. Усё, пакуль.

Дзверы зачыніліся. Антон Пятровіч нейкі час стаяў у вітальні, пасля паглядзеў на сябе ў люстэрка і хацеў ужо ісці ў пакой, калі заўважыў нейкі прадмет пад паліцай для абутку. Ён нахіліўся і выцягнуў з-пад яе згубленую кімсьці кнігу вершаў «Крыгалом».

Рэінкарнацыя

Урывак з рамана-ўтопіі

Дзень, якога не было

1

Францішак сеў на сваё месца ў вагоне, адкінуўся на спінку і з палёгкаю ўздыхнуў — хуткасны цягнік на магнітнай падушцы вось-вось зрушыцца, панясецца да мяжы, разагнаўшыся да пяцісот кіламетраў у гадзіну. Ён даткнуўся пальцам да экрана на спінце сядзення перад сабою — шкло пацямнела, і ўключыўся тэлевізар. Юнак лёгкім рухам паправіў мініяцюрныя навушнікі. На канале ішлі навіны. Дзесьці

ў Нямеччыне баевікі радыкальнай групы «Свабодная Германія» ўчынілі чарговы тэркт у мячэці: каля трыццаці загінулых. У Францыі белая меншасць пратэстуе супраць вынікаў выбараў, дзе на пасаду прэзідэнта на другі тэрмін абраны пяцідзесяціпяцігадовы чарнаскуры Мгабло Арнэ. На Мальдзіўскіх выспах праходзіць выратавальная аперацыя: выспы ўжо амаль цалкам паглынуў акіян, людзей перасяляюць у бяспечнае месца. Магутны тарнада цалкам знішчыў цэлы статысячны горад на захадзе Мексікі.

Цягнік спыніўся менш чым праз гадзіну на памежную праверку. У гэтым месцы якраз праходзіла мяжа, што падзяліла Беларусь. Не так даўно перамовамі і перадзелам тэрыторыі скончылася дзесяцідзённая вайна на еўрапейскім кантынэнце. У выніку розных пературбацый заходняя частка беларускай тэрыторыі адышла да мусульманскай Еўропы, а ўсходняя апынулася пад Кітаем. Кітайская частка Беларусі кантралявалася з Пекіна: на месцы, у Мінску, кіраваў урад, падабраны з калабарантаў, прэзідэнта краіны таксама прызначылі з Паднябеснай. Перад гэтым Кітай паспеў анексаваць расійскія землі ажно да Урала, а астатняя тэрыторыя Расіі, што фармальна лічылася незалежнай, таксама, як Беларусь, з'яўлялася кітайскім тэктаратам.

На гэтым баку мяжы працаваў ісламскі памежны патруль, ён рухаўся з хваста ў галаву. А з другога боку ім насустрач ішлі кітайскія памежнікі. У вагон, у якім знаходзіўся юнак, увайшлі два афіцэры ў зялёных берэтах: падцягнутыя, барадатыя, апранутыя ў вайсковае адзенне колеру хакаі, на баку ў похвах кожны з іх меў лазерны пісталет. Над галавамі патруля вісеў невялікі бясшумны дрон, які адсочваў паводзіны пасажыраў і быў гатовы выпусціць паралізуючую ін'екцыю ў парушальніка. Ён імгненна прымаў рашэнне, калі заўважыў хоць найменшую пагрозу для афіцэраў з боку пасажыраў. Патруль наблізіўся да Францішка. Адзін з памежнікаў паднёс да шыі юнака аналізатар. Прыбор імгненна зняў інфармацыю з чыпа, імплантаванага ў чалавека. Менавіта такім чынам цяпер паўсюль правяралі людзей, таму папяровыя дакументы практычна нідзе не патрабаваліся. Экран засвяціўся зялёным, што азначала дазвол на выезд.

Афіцэры хутка прасоўваліся па вагоне. У нейкі момант адзін з пасажыраў падскочыў і кінуўся на выхад. Але дрон спрацаваў бездакорна: небарака не паспеў зрабіць і некалькіх крокаў. Іголка з ін'екцыяй уваткнулася ў цела, парушальнік зваліўся на падлогу.

— Падобна, што наркакур'ер, — ціха сказаў па-ангельску Францішку сусед — андроід у выглядзе маладога мужчыны сярэдняга росту.

Гэтае месца раней пуставала. Мабыць, ён падсеў ужо тут, на мяжы: юнак так уважліва сачыў за экранам, што не заўважыў, калі з'явіўся сусед. Андроіды знешне нічым не адрозніваліся ад людзей, іх вылучала толькі адна дэталі: серыйны нумар з правага боку на шыі, там, дзе ў людзей знаходзіўся чып з інфармацыяй пра асобу.

— Магчыма, — адказаў яму юнак, — толькі чаго ён пабег?

— А вы не ведаеце? Не так даўно для памежнікаў выпусцілі нагрудныя сканеры, якія за імгненне, нібы рэнтген, скануюць усё цела наскрозь і выяўляюць любыя наркатыкі, нават прыхаваныя ў самім целе. Хутчэй за ўсё, ён яшчэ здалёк заўважыў

сканер, таму зразумеў, што яго выкрыюць. Але адсюль не збяжыш. Прабачце, я не прадставіўся: WT 7438B.

— Францішак.

— Вельмі прыемна. Я еду да Масквы. А вы?

— А я ў Мінск.

— Што ж, спадарожнікамі мы будзем нядоўга. Я працую інжынерам у аўтамабільнай кампаніі, па справах адправілі ў Маскву. Дарэчы, ніколі там не быў.

— Я таксама, — адказаў юнак.

Пасажыраў у цягніку было няшмат, і праверка на мяжы заняла недзе каля паўгадзіны. Прыемны мужчынскі голас аб’явіў аб адпраўленні. Але праз лічаныя секунды дынамікі ўжо іншым мужчынскім голасам абвясцілі:

— Увага! Тэрарыстычная пагроза! Усім неадкладна пакінуць вагоны! Увага! Тэрарыстычная пагроза! Усім неадкладна пакінуць вагоны!

Пасажыры хутка, але без панікі і штурханіны выйшлі на вуліцу. Францішак толькі паспеў заўважыць, што каля суседняга вагона штосьці адбываецца, і ў тое ж імгненне магутны выбух скалануў паветра. Пасажыры кінуліся на зямлю. Калі ўсё сціхла, Францішак узняў галаву. У суседнім вагоне выбухам выбіла шкло, на зямлі стагналі і крычалі параненыя, некаторыя з тых, хто ляжаў на зямлі, не падавалі прыкмет жыцця. Юнак азірнуўся і ўбачыў, што WT 7438B ляжыць без галавы. Андройд знаходзіўся на некалькі крокаў бліжэй да эпіцэнтра выбуху. Цяпер небараку адправяць на перапрацоўку.

Тэракты здараліся, таму экстранныя службы працавалі штатна. Не прайшло і паўгадзіны, як пашкодзаны вагон прыбралі, пасажыраў расадзілі, і цягнік аднавіў рух. Цяпер на суседнім з Францішкам месцы сядзела стройная маладая кітаянка ў блакітных джынсах і лёгкім бэзавым швэдрыку. Яна прыязна ўсміхнулася юнаку і павіталася на ангельскай мове:

— Hello.

— Ніхао, — адказаў ён па-кітайску, бо трохі ведаў адну з цяперашніх моў Беларусі.

— О, ты ведаеш кітайскую мову? Вельмі прыемна.

— Па праўдзе, не вельмі добра, таму можам размаўляць праз перакладчык, калі ты не ведаеш ангельскую.

У мабільных прыладах вытворцы ўсталявалі перакладчык, які праз навушнікі імгненна перакладаў на зразумелую суразмоўцу мову, таму моўныя бар’еры практычна зніклі.

— Не-не, — адказала дзяўчына, — я добра ведаю ангельскую, можам размаўляць без перакладчыка. Ты еўрапеец?

— Не, беларус, жыву ў Мінску.

— Цікава, а я таксама жыву ў Мінску. Я — Ньяо, што азначае...

— Птушачка, гэта я таксама ведаю, — адказаў за яе юнак. — А я — Францішак. Мяне назвалі ў гонар Францішка Багушэвіча — нашага беларускага паэта, перакладчыка Бібліі, аднаго з класікаў нашай літаратуры. Вось і пазнаёміліся.

— А што яшчэ ты ведаеш па-кітайску? — усміхнулася Ньяо.

— Кітайская пакуль не з'яўляецца абавязковай, але ва ўніверсітэце мы вывучаем яе факультатыўна, таму сёе-тое ведаю. А насамрэч я вельмі люблю сваю родную, беларускую мову.

— Ага, я таксама трохі ведаю па-беларуску: калі ласка, дранік, асцярожна. Як табе мая беларуская?

— Нядрэнна, улічваючы, што ў вашай мове своеасаблівае прамаўленне гукаў, — засмяяўся Францішак. — Калі з табою пазаймацца, то ўпэўнены: будзеш добра размаўляць.

Францішак спадцішка разглядаў дзяўчыну. Чорная кароткая стрыжка, акуратны завостраны носік, цёмныя жвавыя вочы. А яшчэ ёй неверагодна пасаваў гэты бэзавы швэдрок. Сярод тых кітаянак, якіх хлапец ведаў і бачыў, прыгожых практычна не траплялася, а вось Ньяо відавочна вылучалася з іх усіх. Ён глядзеў на дзяўчыну і насалоджваўся яе натуральнай прыгажосцю без асабліва заўважнай касметыкі і касметычных працэдур на твары. Цяпер гэта было рэдкасцю, нямногія з прадстаўніц слабага полу дазвалялі сабе абысціся без умяшальніцтва пластычных хірургаў і тату.

Дзяўчына паведаміла, што прыехала з Кітая тры гады таму, працуе ў кампаніі свайго таты, які займаецца турыстычным бізнесам. За размоваю час у дарозе праляцеў незаўважна, неўзабаве цягнік скінуў хуткасць, бо паказаліся сталічныя гмахі. На пероне было нешматлюдна. Сям-там хутка перасоўваліся беспілотныя вакзальныя насільшчыкі з грузам, каля эскалатара і ўвахода ў падземны тунэль дзяжурылі андроіды-паліцэйскія з робасабакамі. Францішак і Ньяо выйшлі на прывакзальную плошчу, дзе гуртам стаялі маленькія беспілотныя таксоўкі, разлічаныя на аднаго ці двух пасажыраў.

— Ты куды цяпер? Цябе правесці? — юнак спыніўся каля электрамабіля, паставіў невялікую дарожную сумку на палімерную брукаванку.

— Не, не варта. Мне блізка, я жыву тут, у цэнтры. А ты? — Ньяо ўважліва зірнула на юнака.

— А я ва Уруччы. Мы яшчэ сустрэнемся?

— Калі ты запросіш на спатканне, то я не адмоўлюся. Трэба ж вывучаць тваю беларускую мову, — хітравата прыжмурылася дзяўчына.

— Згодзен, — усміхнуўшыся, хітнуў галавою хлапец, — дзеля такога я абавязкова патэлефаную. Тады абмяняемся нумарамі.

Францішак прыклаў свой айфон да айфона Ньяо. Пасля гэтай працэдурны нумары захаваліся ў прыладах маладзёнаў. Юнак падхапіў сумку, даткнуўшыся далонню з імплантаваным банкаўскім чыпам да сканера на лабавым шкле таксоўкі, актывізаваў электрамабіль. Ад'язджаючы, азірнуўся: дзяўчына стаяла і глядзела ўслед яму.

2

У кватэры Францішак прыняў душ, пераапрунуўся, па-халасцяцку павячэраў тым, што мелася ў лядоўні, выкаціў на дарогу свой кампактны хуткасны электраскутар і паімчаў на лецішча да таты — менавіта там ён цяпер праводзіў большую частку свайго жыцця. Тата...

Маму Францішак амаль не памятаў, яна загінула, калі яму было толькі тры гады. Людзі тады масава паміралі ад новай невядомай хваробы, не мінула гэтая навала і Беларусь. Пасля Францішак чытаў, што ад яе, гэтай хваробы, у людзей на скуры з’яўляліся гнойныя раны, праз непрацяглы час падымалася тэмпература — і чалавек хутка згасаў. Лекаў не было, на ўсіх кантынентах трывала страшэнная паніка, запахла сусветным народным бунтам, тады загадкавая эпідэмія неяк хутка пайшла на спад, пакуль не знікла зусім, перад гэтым забраўшы сотні мільёнаў жыццяў. Вось тады і не стала мамы. Тата болей не ажаніўся, сам гадаваў малога, часта браў яго з сабою на працу — у інстытут штучнага інтэлекту. Гэта тата разам з дзедам прывіваў яму любоў да роднай мовы і літаратуры, даваў чытаць розныя кнігі, хоць колькасць тых, хто карыстаўся папяровымі кнігамі, катастрофічна ўпала, а бібліятэкі пераўтварыліся ў цэнтры культурнай камунікацыі, пазнаёміў Францішка з вершамі іхняга прашчурна Сяргея Цераховіча. І гэта дзякуючы яму юнак вырас такім, якім ён ёсць цяпер: разумным, выхаваным, дапытлівым, улюбёным у родную зямлю чалавекам.

Калі Францішак вучыўся ў перадапошнім класе гімназіі, здарылася бяда. Ён добра памятае той снежна-белы, але чорны для яго зімовы дзень. Яму патэлефанавалі з незнаёмага нумара:

— Францішак Цераховіч? Платон Цераховіч ваш тата? Тады вам трэба неадкладна прыехаць у бальніцу хуткай медыцынскай дапамогі.

Францішак паімчаў. Тата ў той дзень якраз ішоў да метро, калі цяжкавагавік занесла на заснежанай дарозе і тату прыціснула да сцяны. Доктары не спадзяваліся на лепшае, таму і патэлефанавалі Францішку. Але тата выжыў, вось толькі пасля здарэння назаўсёды застаўся ў інвалідным вазку.

Лецішча стаілася каля самага лесу — у добрую часіну там нават можна было сабраць трохі баравікоў. Улетку тата падоўгу гуляе тут, працуе на свежым паветры, бо навуку так і не пакінуў. Францішак паставіў скутар і азірнуўся: яму падалося, што хтосьці сочыць за ім. Але не, нікога, ні на суседнім лецішчы, ні на вуліцы. Тата чакаў яго.

— Прывітанне, сын. Як з’ездзіў?

— Усё добра, тата.

Яны абняліся.

— Што ж, пра справы потым, падрабязней раскажаш, калі збяруцца ўсе. Гарбаткі з маіх зёлак з дзедавым мёдам?

— Так, не адмоўлюся.

Здымаючы красоўкі, Францішак назіраў, як тата пад’ехаў да стала, спрытна дастаў сподкі і кубкі, хутка паклаў зёлкі, заліў кіпнем. Худы, чарнявы, з вялікімі залысінамі, ён выглядаў крыху старэй сваіх сарака васьмі гадоў, тым не менш быў рухавы, энергічны і ва ўсім спраўляўся сам. Частку зёлак для гарбаты ён вырошчваў тут, на лецішчы, частку збіраў на ўзлеску, любіў частаваць зборам гасцей.

— Як дарога?

— Усё норм, тата. Толькі адзін тэракт на мяжы, а ў астатнім без прыгод. Як ты?

— Таксама добра. Ага, дзядуля прыязджаў, прывітанне перадаваў, пакінуў для цябе старую кнігу — недзе адшукаў. Вельмі каштоўны падарунак, я б сказаў, рарытэт.

Ён працягнуў Францішку кнігу. Уладзімір Караткевіч, «Каласы пад сярпом тваім». Юнак разгарнуў кнігу. Ого, ёсць дарчы подпіс аўтара, вось толькі невядома, каму яе падпісалі: большая частка тэксту расплылася агіднаю жоўтаю плямаю. А вось вокладка захавалася лепш. Францішак чытаў сёе-тое з Караткевіча, вельмі спадабаўся аўтар, трэба абавязкова прачытаць і гэты твор.

— Прасіў, каб ты прыехаў да яго, хоча пабачыцца.

— Зразумеў.

Дзядуля Зміцер некалі жыў у Польшчы, калі яна была іншай, пасля вярнуўся ў Беларусь, купіў сабе старую хату ў трыццаці кіламетрах ад сталіцы, у месцы, якое звалі хутарам, пераехаў туды, у горад выбіраўся зрэдзь. На хутары ён заняўся пчалярствам, якому некалі навучыўся там, у Польшчы, і жыў з таго занятку. Да дзёда Змітра прыезджалі нейкія экскурсіі, былі ў яго і пастаянныя пакупнікі мёду. Адзінага ўнука дзед любіў, нярэдка выходзіў на сувязь, расказваў пра сваю гаспадарку, распытваў Францішка пра яго справы. Адночы нават прызнаўся, што раней пісаў вершы, нават пачытаў іх унуку.

Першым прыехаў стары татаў сябар Алесь Кавальскі — лысы, паўнаваты мужчына няпэўнага ўзросту з ладнаю барадою. Сябе ён прадстаўляў так: патомны шляхціч і філосаф. З татам яны падоўгу размаўлялі і спрачаліся то пра братаў Луцкевічаў, то пра Браніслава Тарашкевіча, то пра ролю інтэлігенцыі ў станаўленні беларускай дзяржаўнасці напрыканцы дваццатага стагоддзя.

Следам за Кавальскім увайшоў Яўген Бандароўскі — чалавек атлетычнага складу, але зусім мірнай прафесіі ўрача-стаматолага. Яго Францішак ведаў мала. Крыху пазней разам з’явіліся браты Гаўрыловічы, Ізяслаў і Брачыслаў. Яны былі блізнятамі; два боты адной работы, працавалі ў тым жа інстытуце, што і тата, адно былі маладзейшыя за яго гадоў на дзесяць. Самым апошнім, асцярожна азірачаючыся, на парог ступіў Анатоль Кравец. Ён працаваў у міністэрстве дзяржаўнага вяршання і інфармацыі на нейкай значнай адміністрацыйнай пасадзе. Дзед і тата Анатоля ў свой час былі даволі вядомымі ў Беларусі пісьменнікамі, але цяперашнім часам усё беларускае не ў пашане, і з гэтай прычыны пра беларускую літаратуру згадваюць мала. Кітай мякка і паступова, але настойліва прасоўвае сваю культуру і сваю мову. Тых, хто спрабуе супраціўляцца, звальняюць з дзяржаўнай службы.

Тата частаваў усіх сваёй гарбатай, сябры нязмушана размаўлялі на бытавыя тэмы, пераказвалі апошнія навіны, перакідваліся бяскрыўднымі жартамі.

— Што, сябры, усім гарбаты хапіла? — тата абвёў позіркам прысутных.

— Гарбатай галаву не абдурьш, — пажартаваў Бандароўскі.

— Не хвалюйся, для цябе захоўваецца мая асабістая бочка зуброўкі, — гэтак жа жартам адказаў тата. — А цяпер да справы. Таму, як звычайна, пераходзім у наша памяшканне.

Ён пад’ехаў на вазку да невялічкага экрана каля ўваходных дзвярэй і націснуў на чырвоную кнопку. Літаральна за імгненні ваконнае шкло пацямнела настолькі, што з вуліцы нельга было разгледзець, што адбываецца ў доме, на ўваходных дзвярах клацнулі два дадатковыя замкі. Тата націснуў яшчэ адну кнопку. Бакавая сцяна ад’ехала, паказаўся невялікі ліфт. Першым уніз спусціўся Францішак з Гаўрыловічамі. Памяшканне, якое знаходзілася пад лецішчам, уяўляла невялікі пакой

са спецыяльным пакрыццём. Яго распрацаваў тата з Гаўрыловічамі. Сцены, столь і падлогу пакрылі рэчывам, якое не давала магчымасці праслухаць памяшканне зvonку. Такая перасцярога была не залішняй, бо сучасная праслухоўваючая тэхніка мела шырокія магчымасці.

Тата спыніўся ў куце, агледзеўся і ціха сказаў:

— Што ж, мае дарагія сябры і аднадумцы, цяпер пагамонім пра нашы справы. Сёння ў нас вельмі адказны дзень. Ад нашага рашэння залежыць — скажу гэта без перабольшвання — лёс нашай краіны.

Ён прымоўк, заўважна было, што тата хвалюецца.

— Спачатку паслухаем Францішка. Ён раскажа пра міжнародныя кантакты. Давай, сыне.

Францішак коратка раскажаў пра прыхільнікаў і магчымую іх дапамогу.

Прышлі да высновы, што глеба пакуль не вельмі трывалая.

— Мо не спяшацца ды лепш падрыхтавацца? — задаў пытанне Кравец.

— Пачакай, Анатоль, не гарачыся. Мы даўно ўсё прадумалі, справімся, а адцягваць далей рызыкаўна: калі на нас выйдзе кітайская дзяржаўная служба бяспекі, то тады сапраўды позна будзе, — адказаў яму Кавальскі.

— Як у вас, усё гатова? — звярнуўся да братаў тата.

— Так, Платон Змітравіч, мы правялі некалькі тэстаў нашай сістэмы, усё павінна атрымацца. Галоўнае, каб Анатоль забяспечыў нам допуск, — зазначыў Брачыслаў Гаўрыловіч.

— Ужо займаюся, — уздыхнуў Кравец.

— Яўген, што ў цябе? — зірнуў на Бандароўскага тата.

— Сапёр памыляецца толькі адзін раз, — рагатнуў доктар. — У мяне ўсё падрыхтавана, асечак не будзе...

— Добра. Тады яшчэ раз нагадаю: як выйдуць людзі, на дзяржаўным вяшчанні з'яўляецца запіс майго выступу, які запускаяецца і на ўсе экраны ў гарадах. Нашы галоўныя патрабаванні да кітайскіх уладаў і да еўрапарламента: неадкладна распусціць урад марыянетак; выслаць прадстаўнікоў на перамовы; вяртанне заходняй часткі краіны і ўз'яднанне тэрыторый; краіна аб'яўляецца незалежнай і суверэннай. Петыцыю з падрабязнымі патрабаваннямі накіроўваем і ў ААН, дзе нашу пазіцыю павінны патрымаць тыя людзі, з якімі папрацавалі нашы сябры. Але ж каб усё гэта спрацавала, патрэбна адна ўмова, я сказаў бы, ці не галоўная. Што скажаш, Алесь?

— У нас проста няма права на памылку, — цвёрда і рашуча адказаў Кавальскі. — Інакш загінем не толькі мы, але і краіна. Што ў мяне? Адно магу сказаць: у гадзіну ікс кантроль над пускавымі ядзернымі ўстаноўкамі пяройдзе пад наш кантроль. Тады мы зможам выстаўляць ультыматум і гандлявацца.

— Малайцы. Як так удалося? — спытаўся Бандароўскі.

— Ведаеш, дружа, патрыёты і проста самаахвярныя людзі ёсць і там, іх нямала, павер.

— Сябры мае, — татаў голас перарваўся ад хвалявання. — Я ўпэўнены: мы зробім усё, што ад нас патрабуецца. У нас засталася зусім мала часу. Трымайцеся, і галоўнае: бяспека, бяспека і яшчэ раз бяспека. Усе зразумелі?

- Платон, канешне, мы ж не дзеці, — уздыхнуў Бандароўскі.
— Не дзеці, але ж і яны не спяць. Добра, мы ўсе старанна папрацавалі, то не грэх і адзначыць. Францішак, накрый, калі ласка, на стол.
— Зараз, тата, — адказаў Францішак і накіраваўся да ліфта.
— Вось-вось, твая зубровачка — смаката, — прыцмокнуў Бандароўскі.

3

Палкоўнік Сцяпан Паўлавец сядзеў у асабістым кабінцеце на трэцім паверсе ў будынку Дзяржаўнай службы бяспекі і задумліва барабаніў пальцамі па сталe. Ён толькі што вярнуўся ад свайго непасрэднага начальніка генерала Ярмілы. Генерал быў незадаволены тым, што справа аб падпольнай арганізацыі «За свабоду» за два месяцы практычна не зрушылася з месца, і накрываў на Паўлаўца. Два месяцы таму Ярміла атрымаў паведамленне ад свайго агента, што ў Беларусі з’явілася падпольная арганізацыя, якая мае намер, ні многа ні мала, здзейсніць дзяржаўны пераварот. Іх мэта — вызваленне Беларусі ад кітайскага ўплыву і аб’яднанне заходняй і ўсходняй частак у адну краіну. Колькасць удзельнікаў заставалася невядомай. Агент змог даведацца, што кіруе арганізацыяй, як ні дзіўна, не вайсковец, не палітык, а нейкі навуковец. Тады кіраўнік ДСБ запатрабаваў ад Паўлаўца ўшчыльную заняцца гэтай справай і адшукаць злачынцаў у самых кароткіх тэрмінах.

Лёгка гаварыць — адшукаць, калі аніякіх зачэпак, падказак ці намёкаў, дзе капаць. Паўлавец, у сваю чаргу, правёў нараду з падначаленымі, і яны акрэслілі кола навуковых устаноў, якія падлягалі першачарговай праверцы, крыху падкінуў у хвост аператыўнай службе і праслухоўцы, падняў сачкоў. Час ішоў, але ніхто нічога так і не выявіў. За ўсімі падазронымі навукоўцамі вялася праслухоўка, правяралася перапіска, усе кантакты. Агенты ледзь не штодзень трымалі справаздачу, аператыўнікі круціліся каля вайсковых частак, сакрэтных аб’ектаў. Усё марна. Канешне, асабліва ніхто не выслужваўся, не стараўся сумленна вынюхаць і віжаваць. Кітайцаў недалюблівалі ўсе, бо адчувалі сябе людзьмі другога гатунку на сваёй жа зямлі. Але адкрыта ніхто не выказваў крамольных думак, не займаўся сабатажам: свая кашуля грэе. Паўлаўцу іншым разам здавалася, што генерал сам прыдумаў гэтую міфічную арганізацыю для таго, каб супрацоўнікі не спалі ў шапку, а займаліся справамі, каб трымаць іх у тонусе. Сапраўды, хто і, галоўнае, якім чынам можа спіхнуць Кітай, які падмяў пад сябе ледзь не палову еўразійскага кантынента? І калі такая арганізацыя існуе, то яна складаецца з нейкіх фанатыкаў-ідэалістаў, далёкіх ад рэалій жыцця. А яны не здольныя правесці больш-менш вартасную аперацыю. Ёсць яшчэ такія, што чытаюць кнігі. Вось начытаюцца, збяруцца, уваб’юць сабе ў галаву «Беларусь павінна быць адзінай і незалежнай!», пачынаюць строіць нейкія казачныя планы.

Стоп! На гэтай думцы ў Сцяпана перахапіла дыханне. Кнігі. Патрыёты. Воля. Змагары. А што, калі яны ўвесь гэты час капалі не ў тым кірунку, шукалі не ў тым месцы? Ён націснуў кнопку на рабочым сталe. Гэта быў сігнал усім намеснікам і начальнікам структурных падраздзяленняў. Праз некалькі хвілін у кабінцеце начальніка галоўнага аператыўнага ўпраўлення ДСБ сядзелі восем чалавек.

— Калегі, сёння мой даклад заслухаў генерал Ярміла. Праца нашага ўпраўлення па распрацоўцы падпольнай тэрарыстычнай арганізацыі прызнана нездавальня-

ючай. І прэміі за квартал мы пазбаўляемся. Як вам такая навіна? Думаю, не вельмі. Патрэбен вынік, і неадкладна. Таму мы павінны змяніць і стратэгію, і тактыку. У каго ёсць задумкі, прапановы?

Палкоўнік абвёў падначаленых строгім позіткам. Тыя ўплішчылі галовы ў плечы, вочы апусцілі, рыхтык нашкодзіўшыя школьнікі. Першым асмеліўся падаць голас начальнік аналітычнага аддзялення Сычоў. Ён падняўся: даўжэзны, вышэй за два метры, з паголенай галавой і вялікімі ўдумлівымі вачыма.

— Сцяпан Мікалаевіч, мы правялі некалькі аналітычных даследаванняў з прымяненнем штучнага інтэлекту. Высновы наступныя. Першая: структура не дзейнічае ў рэальнай плоскасці. Яны як бы абазначылі свае намеры, вызначыліся арганізацыйна, і на гэтым усё. Спячая ячэйка. Чакаюць, так бы мовіць, рэвалюцыйнай сітуацыі. Другая выснова: гэтыя людзі — маргіналы, іх літаральна некалькі чалавек, яны таксама пакуль не вядуць рэальных дзеянняў, а збіраюць сілы, вывучаюць і падбіраюць надзейных людзей. Калі б сітуацыя выглядала інакш і гэтая арганізацыя дзейнічала, яна хоць дзе-небудзь, а насядзіла б. Мы гэта дакладна не ўпусцілі б.

— Сядайце, Сычоў, — палкоўнік прайшоўся па кабінэце. — Магчыма, і так, але вы ўпусцілі важную дэталю. Некалі, вельмі даўно, яшчэ ў дзевятнаццатым стагоддзі, англійскі пісьменнік, філосаф і публіцыст Томас Карлейль сказаў: «Усялякую рэвалюцыю задумваюць рамантыкі, здзяйсняюць фанатыкі, а плёнам яе карыстаюцца адпетыя прайдзісветы». Чаму я ўзгадаў гэтыя словы, як вы думаеце?

Падначаленыя не адказалі, абдумваючы словы шэфа.

— Дык вось, чаму б нам не дапусціць, што мы маем справу з рамантыкамі і фанатыкамі? А гэта хто ў асноўным? Правільна: філосафы, тыя, хто шукае высокія ідэалы ў жыцці. Вось мы дзе шукалі, у якіх колах, падпалкоўнік Скочкін?

Скочкін падскочыў:

— Адпаведна інструкцыям, Сцяпан Мікалаевіч. Усе фізікі-ядзершчыкі, хімікі, біёлагі, распрацоўшчыкі вайскавай зброі і тэхнікі пад нашым кантролем. Я ўжо не кажу пра вайскоўцаў-генералаў. Мы ведаем пра іх усё, ну, амаль усё.

— Вось-вось, а рамантыкаў мы ўпусцілі. А што, калі гняздо тэарыстычнай арганізацыі менавіта там? Бо яны могуць выдатна спланаваць рэвалюцыю, лёгка адшукаць сабе паплечнікаў з тых, каго мы распрацоўвалі, незадаволеных уладай хапае, не мне вам расказваць, а пасля і арганізаваць выбух, як фігуральна, так і рэальна. Таму, пакуль сітуацыя кантралюемая, з сённяшняга дня мы павінны пераклучыцца на працу ў гэтым кірунку. Праверыць усіх філосафаў, актывістаў, якія змагаюцца супраць кітайскага панавання, усе грамадскія суполкі. Праверыць усіх чытачоў бібліятэк: хто чытае, што чытае, таксама прасканаваць чытацкі сегмент у сеціве. Усю інфармацыю адфільтраваць, прааналізаваць праз штучны інтэлект — і высновы мне, як кажучы, на стол. Усіх падазроных пад асаблівы кантроль. Пра вынікі дакладваць штодзень. Усім зразумела? Тады за працу.

Афіцэры разышліся. Паўлавец адчуў неверагодную стому: працоўны тыдзень выдаўся напружаным. Пэўна, сёння трэба расслабіцца. Ён пераапрунуўся, агледзеў кабінет. Здаецца, усе дакументы і планшэты схаваны, стол чысты. Ён уключыў ахоўную сістэму і пайшоў да ліфта.

Аэратаксоўка плаўна апусцілася каля рэстарана «Крывіцкі шлях», што на Нямізе. Гэта быў адзін з нямногіх рэстаранаў, які захаваў інтэр’ер у нацыянальных беларускіх традыцыях і колерах, тут частавалі смачнымі стравамі беларускай кухні. Сцяпан ужо даволі даўно стаў наведвацца сюды, два-тры разы на месяц, звычайна ў пятніцу, і яго тут ведалі. Але ніхто з абслуговага персаналу ці пастаянных наведвальнікаў і не здагадаўся пра сапраўднае месца працы Паўлаўца. Для ўсіх ён быў чыноўнікам з гарадской адміністрацыі.

Традыцыйна ён замаўляў сабе штосьці з нацыянальных страў, напрыклад мачанку, грамаў дзвесце журавінавай гарэлкі, лёгкую салату і бавіў час пад старыя шлягеры васьмідзясятых-дзевяностых гадоў дваццатага стагоддзя. У адзіноце ён пакрысе смакаваў алкагольны напой, слухаў музыку, назіраў за парамі на танцполе, пасля замаўляў каву. Недзе ў гэтую часіну прыходзіла Ева. Дзяўчына мела дзве вышэйшыя адукацыі, але нідзе не працавала, зарабляла на інтымных паслугах багатым замежнікам, якіх знаходзіла тут, у рэстаране, альбо ў гатэлі «Пекін». З Еваю Паўлавец пазнаёміўся каля трох гадоў таму. Дзяўчына трапіла ў непрыемную гісторыю з французскім мільянерам, ёй пагражалі сур’ёзныя непрыемнасці, і Сцяпан дапамог ёй дзякуючы сваёй пасадзе. Ён змікіціў, што такая асоба яму спатрэбіцца. Зрабіў адзін званок, а Ева сказаў, што ўплывовыя сябры замялі справу. У падзяку Ева калі-нікалі абслугоўвала яго, але палкоўніка больш цікавіла інфармацыя, якую ён вывуджаў у размовах з прыгожаю самадайкаю.

Ева села побач, павіталася, замовіла сабе каву.

— Як справы?

— Ды ўсё будзённа, нават і ўзгадаць штосьці цікавае цяжка. А ў цябе як? Ёсць кліенты? — пацікавіўся Паўлавец.

— Не вельмі, — пакрывілася дзяўчына, — еўрапейцаў паменела, усё больш гэтых... А яны грашыма асабліва не раскідаюцца.

— І што, заходні напрамак зусім здаўся?

— Не, патроху ёсць. Учора цікавы кадр трапіўся тут, у рэстаране.

— І што за кадр?

— З Германіі, але размаўляў па-беларуску. Запаў на мяне, бо я таксама магу гаварыць на нашай мове. Дзівак, — Ева ўсміхнулася. — Ён думаў, што самадайкі спрэс неадукаваныя наркаманкі. А я, між іншым, тры замежныя мовы ведаю.

— З Германіі? Беларус? Цікава, што ж ён тут рабіў? — Паўлавец з абыякавым выразам твару глытнуў кавы.

— Крыху падпіўшы, хваліўся, што яны прыехалі рабіць вялікую справу. Праўда, хто такія яны і якую справу — не сказаў.

— Будаваць штосьці?

— Не, — дзяўчына засмяялася, — на будаўніка ён не падобны. Адукаваны, шмат ведае, нешта плёў пра мінулае, пра Каліноўскага, што мы яго нашчадкі і павінны змагацца. Карацей, стаміў мяне сваімі размовамі.

— Сапраўды, дзівак, — пагадзіўся Сцяпан. — Ты яму, мабыць, спадабалася. Пэўна, захацеў яшчэ з табою сустрэцца і прызначыў сустрэчу ў «Пекіне»? Ці мо зрабіў вялікую справу і паехаў?

— Не, ён не ў «Пекіне» спыніўся, а ў «Юбілейнай», сказаў, што ўбачымся яшчэ, не на адзін дзень прыехаў.

— Канешне, захоча пабачыцца. Такія, як ты, штучны тавар.

— Скажаш таксама, — Ева злёгка паружавела і ўсміхнулася. Такі «камплімент» ёй відавочна спадабаўся. — А ты як сёння? Я пакуль вольная.

— Не, дзякуй, іншым разам. Я сёння вельмі стаміўся, паеду адсыпацца.

— Тады бывай.

Яна пайшла да барнай стойкі, дзе тоўпілася некалькі падпітых мужчын. «Усё ж ты штучны тавар», — адзначыў пра сябе Паўлавец. Прыгажосць прыгажосцю, але ў яго іншыя планы.

На прыпынку ён загадаў беспілотнаму таксі ехаць на адрас гасцініцы «Юбілейная».

нарадзіўся 30 чэрвеня 1967 года ў вёсцы Лучыцы Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці. Скончыў Новасібірскае вышэйшае ваенна-палітычнае вучылішча, Акадэмію МУС Рэспублікі Беларусь. Аўтар кніг прозы «Пропавшая судьба» (2007), «Храм яго души» (2011), «Зеляное рунь» (2011), «Оракулы Междуречья» (2013), «Планктон» (2017), кніг для дзяцей «Янка, Шмурдзік, Бухматка ды іншыя», «Таямніца гары Міндоўга» (2019), «Чаму знікла сонейка» (2021). Жыве ў Наваградку.

АЛЬЖБЕТА КЕДА

Як перажыць?

Настаўніца вярнулася з пахавання. Села ў ганку пры вакенцы і застыла. Рабіць нічога не магла, хоць працы заўсёды нямерана. Усе гэтыя дні вярэдзілі яе сэрца згадкі пра даўняе, пра час, калі прыехала яна ў вёску мужа, маладзенькаю, адразу пасля педінстытута...

— Калі татка мамку б'е, я не ведаю, што рабіць. Спачатку плачу, а ён усё б'е. Тады пачынаю смяцца, бо я не ведаю, што рабіць. Тады зноў плачу. Што мне рабіць? Як мне перажыць?

Яна, маладая настаўніца, таксама не ведала, што рабіць. Не ведала, што сказаць гэтаму хлопчыку з яе чацвёртага класа. Не ведала, як суцшыць. Усё, чаму яе вучылі ў інстытуце, падавалася цяпер нікчэмным, непатрэбным. І яе выдатныя веды, і яе захапленне літаратурай, якая, верылася, здольная была даць адказы на ўсе пытанні, таксама былі нікчэмнымі. Якія далёкія ад жыцця тыя вечныя пытанні, што ўздымала прыгожае пісьменства. Яна пачынала ненавідзець Дастаеўскага з ягонай філасофіяй пра слязу дзіцяці. Вось тое дзіця, перад ёю. Яно выплакала ўсе свае слёзы. Яно не ведае, што рабіць. Яно не плача. Ніколі не бачыла ў ягоных вачах слёз. Калі чытала аповяданне «Слёзы Тубі», а чытала яна выдатна, была лепшай чытальніцай у групе, плакалі ўсе дзеці. А ён не. Цяпер яна разумее чаму. У жыцці яго столькі болю, што смерць нейкага няшчаснага, далёкага Тубі не можа крануць да слёз.

Васілька вылучыла між іншых дзетак адразу. Не адгукаўся ён на жарты. А ёй так падабалася, калі дзеткі са смешнага смяцца пачыналі. Быццам назаўсёды сум у вачах хлопчыка пасяліўся і месца там ніякім пачуццям не засталася. Дык што ж ёй рабіць цяпер тут, у класным пакоі, пасля заняткаў, калі яна засталася адна, а хлопчык затрымаўся і пачаў гаварыць? Ён ужо некалькі разоў паўтарыў тое ж самае. Глядзіць на яе з такой надзеяй. Што яна можа сказаць? Хацела распытаць, чаму б'е, за што б'е. Пачала пытаць, а ён быццам не разумее. Яна не ведала, што рабіць...

Прышла дахаты. Ніяк не выходзілі з галавы словы хлопчыка. Глядзяць ёй у душу вочкі ягоныя, светлыя, блакітныя, бодем перапоўненыя. Расказала мужу. Усе ў вёсцы ведалі, што Антон б'е жонку. А што зробіш? Яна не скардзіцца. Адночы секачом перабіў руку, у бальніцу трапіла, лячылі. А не сказала, што гэта муж. Не прызналася. Сама, сама вінаватая. Секанула, як карове буракі секла. Засталася рука калекая, балела на змену надвор'я.

Не магла настаўніца зразумець, чаму жанчына так паддалася, чаму трывае боль, здзекі. Хацела пагаварыць з ёю пасля класнага сходу. Не стала тая слухаць.

— Што вы ад мяне хочаце? Мой сын не горшы за іншых дзяцей, — сказала як адрэзала. І пайшла, строгая, суровая, непрыступная.

Не хапіла слоў у настаўніцы, каб дайсці да душы кабеты.

Калі сустракала на вуліцы бацьку Васілька, нялюдскага, звераватага, заўсёды хмурнага, таксама хацела пагаварыць, хацела прасіць. Але памятала словы свяхрухі:

— Не чапай ты яго. Хай яго зямля не прымае. Нічога ты не зменіш. Ён яе заўсёды біў. Усе ведаюць. Хлопцу горай зробіш. Гэты звер і яго біць будзе.

За што муж біў жонку? Ніхто ёй патлумачыць не мог. Быццам і прычыны нікае не было. Працавітая, добрая. Нікому слова злога ніколі не сказала. Чужая. З далёкае вёскі. Сірата. Нікога яна не мела. У цёткі, што ўжо даўнавата памерла, гадалася. Не ў ёй прычына была. У ім. Бацька Антонаў таксама звераватым быў. Усіх ненавідзеў. А жонку сваю баяўся. Затое сынам ой як даставалася. Падняў быў руку на жонку. А яна да братоў пабегла. Чацвёра мела, жылі непадалёк. Прыйшлі мужчыны ў хату, размаўляць не сталі. Так далі, так спаласавалі, што падняцца колькі дзён не мог. Зарокся з таго часу руку на жонку падымаць. Свякроўка пра тое настаўніцы апавядала.

Каляжанцы, настаўніцы біялогіі, прыязнай да яе жанчыне, расказала пра свой клопат. Не было для тае навіною, што ў сям’і Васілька творыцца. Яшчэ жудасны са-крэт паведаміла. Б’е муж Настулю нагамі. Ды каб ботам трапіць у ніз жывата. Асаб-ліва звярэе, калі месячныя пачынаюцца. Ад фельчаркі з фапа каляжанка ведала, што прыходзіла Антоніха, лекаў прасіла. Мусіла паказаць, для чаго лекі, што з ёю. Дык усё там збіта, кроў засохлася, валасы зліпліся ў адзін страшны струп.

Было тое ў пачатку васьмідзясятых. Не які-небудзь даўні, дзікі час. Чалавек ужо колькі гадоў у космасе. А што той космас, тыя дасягненні, выгоды цывілізацыі, калі такое творыцца? І нічога нельга прыдумаць. Ужо і новае тысячагоддзе недзе не за гарою віднелася. Падавалася настаўніцы, што мусіць быць там, у новым часе, усё інакш. Настане ўрэшце светлая будучыня. Наш люд прывучаны да яе, як да самага сапраўднага, што ўжо быццам бы ёсць. Яна таксама любіла марыць пра будучыню. І на ўроках з дзецьмі часта пра тое гаварыла. І на гадзінах класных, выхававачых. Па-далося ёй, што знайшла выйсце з бяды Васільковае. Прыдумала настаўніца:

— Ты вырасцеш і ніколі не будзеш біць сваю жонку. Будзеш любіць сваіх дзетак. Ты будзеш шчаслівым.

Ніколі больш не расказваў Васілёк пра сваю бяду. Часта заставаўся пасля ўрокаў. Разам ішлі дахаты. Яна жыла на суседняй вуліцы. Заўсёды гаварылі пра тое, што будзе. Пра добрае, шчаслівае. Які ён будзе дужы, які добры.

У апошніх — сёмым, восьмым — класах зразумела настаўніца, што пачаў Васіль саромецца іхняга сяброўства. Пасля школы ўжо не чакаў яе. І дахаты разам не ішлі. Але ў школе заўсёды быў ветлівым, добрым, паслухмяным. І вучыўся, як і раней, няблага.

Прайшлі гады. Прайшло многа гадоў. Не забывалася настаўніца пра свой першы клас. Ведала ўсё пра ўсіх. Зрэшты, усе яны далёка не ад’ехалі. Адна дзяўчынка за-сталася ў роднай вёсцы. Ад яе часцей і даведвалася навіны пра астатніх. Васіль жыў у райцэнтры. Усё ў яго складвалася так, як яны калісьці марылі. Была каханая жонка, сыноч. Праца добрая. Радавалася за яго, як за сваё дзіця. Бацькі Васіля памерлі, да шасцідзясяці не дажыўшы. Некалькі разоў сустрэла яго ў мястэчку. Не было ўжо між імі тае даўняе блізкасці, даверу. Страцілася. Асабліва апошнім часам. Ды што хацець? Ён стаў дарослым мужчынам, мае сям’ю, сваю справу. Праўда, пра сваё но-вае захапленне, пра паляванне, расказваў. Падавалася ёй, што саромеецца Васіль мінулага, балючага. І яна ніколі не нагадвала. Добра, што ў яго ўсё добра.

А тры дні таму жудасная вестка абляцела ваколіцу. Страляў Васіль у жонку. Ды ўцякла яна. Застрэліў сына. Дзесяць гадоў хлопчыку было. І сябе застрэліў.

Вярнулася настаўніца з пахавання. Пахавалі Васіля побач з сыночкам.

Як усё гэта перажыць?..

нарадзілася 27 лютага 1960 года ў вёсцы Шчонава Карэліцкага раёна. Паэтка, прэзіік, літаратуразнаўца, дацэнт, кандыдат філалогіі. Скончыла Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1981), аспірантуру Інстытута літаратуры НАН (1992). Працавала на кафедры беларускай літаратуры ГрДУ імя Я. Купалы (1992–2015). Аўтарка каля 300 літаратуразнаўчых артыкулаў і 12 кніг, сярод якіх «Іду па слядах: літаратуразнаўчыя артыкулы, эсэ» (1997), «Літаратурная Гарадзеншчына ў постацях і лёсах» (2010), «Наталля Арсеннева: Шлях да Беларусі» (2013), «Белавежа: Постаці, творы, героі» (2018), паэтычнага зборніка «Пярсцёнак» (1997), «Пра тое, што люблю: кніга прозы» (2016), «Шчонаўскія абразкі: кніга прозы» (2017). «Антанёва» (2020). Жыве ў Гродне.

МЕЧЫСЛАЎ КУРЫЛОВІЧ

На срыжальных лёсу

Эсэ

Вочы

Сваяк па кудзелі — Казлоўскі Віктар Генрыхавіч (1962–1983), курсант Ленінградскага вышэйшага ракетна-зенітнага вучылішча, якое закончыў за тры месяцы да падняцця з Богам.

Я быў на тым пахаванні, і не дай Бог пабачыць мне яшчэ хоць раз такое гора матулі, якая хавае свайго адзінага сына. Хавалі вайскоўцы з той часці, дзе служыў Віктар. Хавалі з ваеннымі ўшанаваннямі.

З цягам часу выплацілі і даніну: высачэзны гранітны помнік. Амаль самы высокі на Гожскіх могілках, побач з якім цераз пяць гадоў знайшла прытулак і яго мама Стэфанія. Памерла ад анкалагічнага захворвання. Стрэсавы пускавы механізм раку папрацаваў напоўніцу.

Падчас выезду танка з гаража абвалілася бетонная гаражная канструкцыя, і менавіта ў той кропцы, дзе знаходзіўся Віктар. На пахаванні я запытаўся ў камандзіра часці:

— Хто вінаваты: маладзенькі, зялёны лейтэнанцік Віктар ці яшчэ хто-небудзь, хто адказваў за тэхніку бяспекі?

— Камандзір роты згубіў зорку, старшыню выгналі, — адказаў падпалкоўнік і дадаў: — У войску трэба вучыцца думаць, а Віктар яшчэ не ўмеў думаць.

Вядома ж, яшчэ не ўмеў. Не ўсе ж людзі ў дваццаць адзін год могуць быць Аляксандрам Македонскім.

Гляджу на фотаздымак Віктара і ўваскрашаю сустрэчу трыццацігадовай даўніны, калі ён са сваім бацькам быў у мяне. Вясёлы, эмацыйны, амбітны ў добрым сэнсе гэтага слова, лейтэнант. Не курыў, не піў. Толькі ў вачах, як мне падалося, нейкая загадкавая занепакоенасць: ці то туга, ці то асуджанасць. І цяпер, калі яшчэ раз сустраўся з ім на фатаграфіі, маё перакананне не змянілася. Вочы. У іх штосьці трагічнае, як запланаваная карма.

Нешта падобнае ў мяне ўзнікае, калі ўглядаюся ў фотаздымак маладзенькай, прыгожай Яўгеніі Янішчыц. Вочы гавораць, толькі не ўсе ўмеюць прачытаць — пра што. А такія людзі ёсць.

Падчас працы ў Першым гарадскім шпіталі Гародні мяне (і не толькі) заўсёды здзіўлялі нетрывіяльныя здольнасці ўчастковага тэрапеўта. Ёй не патрэбны былі аналізы, ёй дастаткова было паглядзець хвораму ў вочы. Аднаго разу я папрасіў яе пракансультаваць маю пацыентку: «Мечыслаў, супакой хворую, няма ў яе анкалогіі». Вяртаюся з хворай з той кансультацыі ў свой кабінет і думаю: як гэта няма? Хірургі на чале з прафесарам падчас аперацыі бачылі сваімі вачыма цвёрдую, як ка-

мень, аграмадную пухліну, з метастазамі ў лімфавузлах па ўсім жываце. Нават кавалачак пухліны ўзялі на аналіз. Праўда, гістолаг ракавых клетак там не знайшоў, але такое бывае, хаця і не часта. Зашылі жывот і адправілі паміраць. Я зрабіў, што мог: першую групу інваліднасці і, каб не мучылася ад болю, выпісаў наркатыкі. У калаў-роце папяровых справаздачаў, адпісак і прыпісак пра яе і забыўся. А праз год заходжу па дарозе з працы ў прадуктовы магазін — падыходзіць жанчына і ціха пытае: «Доктар, можа, вам грэчка патрэбна?» Дарэчы, грэчка была патрэбна, на паліцах прадуктовых магазінаў яе не было. Яшчэ раз пазнаёміліся, бо я яе не пазнаў. Інвалід першай групы з запушчаным ракам падстраўнікавай залозы, стройная, з вясёлай усмешкай на прывабных вуснах, працуе ў гэтай прадуктовай краме і мне ў знак падзякі за дзейсныя лекі хоча з-пад прылаўка прадаць кілаграм грэчкі. Я ішоў дахаты з грэчкай і яшчэ раз думаў: што бачыла ў яе вачах мая каляжанка? Напэўна, усё што заўгодна, толькі не смерць.

Заручыны

1917 год. Ксёндз у Гожскім касцёле аб'яўляе аб заручынах Марыяны і Браніслава Ланеўскага. Справа стаяць мужчыны, злева жанчыны. І ўсім цікава, але асабліва тым, хто стаіць злева, паглядзець на стройнага, сімпатычнага, не беднага хлопца, які мае намер ажаніцца са спрытненькай, бялявай дзяўчынай, да таго ж з нядрэнным пасагам. (Грошы для Марыяны прыслаў з Амерыкі дзядзька.) Пасля імшы і левыя, і правыя расступаюцца, каб прапусціць жаніха і нявесту, і яны павольна, узяўшыся за рукі, з усмешкамі ідуць паўз жывы калідор на вуліцу. Серыял заручын доўжыцца кожную нядзельку на працягу месяца. У дзяўчат даспяваюць сны пра рыцара на белым коніку. Родзічы ператрасаюць кufры ў пошуках падарункаў для маладых. Засталося некалькі дзён да шлюбу. Жанчыны каштуюць пальцам пханую, мужыкі — крыштальную за сорок градусаў жытнёўку (не горшая, чым царская манпольная). У коней расчэсаны грывы, упрыгожаны брычкі, на дарозе перад хатай Марыяны вяскоўцы паставілі браму, праз якую будзе ехаць малады да нявесты з нядрэнным выкупам.

Але Ланеўскі ў той дзень не прыехаў. У той дзень ён развітваўся з мамай і татам перад нечаканым і раптоўным прызывам у толькі што народжанае войска Саветаў. Калі зухаватыя хлопцы матроса Жалезняка везлі яго каля хаты Марыяны, яна выскочыла ў вэлюме і кінулася да яго з абдымкамі, выкрыкваючы: «Ён мой, я вам яго не аддам, не маеце права!» Збянтэжаныя салдаты знікавелі, не першы раз адвояць рэкрутаў, але каб такое — упершыню. Калі кульнулі па кілішку, паскардзіліся на свой незаздросны лёс, як паднявольных людзей, і паабяцалі, што толькі завяжуць яго ў Гродна, а там разбяруцца.

Бунту не адбылося. Сярод вяскоўцаў яшчэ не нарадзіўся Каліноўскі. Разгублена глядзелі на дарогу, як знікае з вачэй брычка з салдатамі і Ланеўскім, а збоку (дазволілі правесці да крыжа) ідзе ў вэлюме Марыяна.

Марыяна і Ланеўскі сустрэліся праз некалькі гадоў, калі Саветы спешна замялі сляды зніклай царскай сям'і. З Паўночна-Заходняга краю Ланеўскі вярнуўся на Крэ-

сы. За гэты час Марыяна выйшла замуж за Антона Казлоўскага і паспела нарадзіць яму сына. Канец — як у паэме Пушкіна: «Я вас люблю, к чэму лукавить...»

А Ланейскі ў міжваенным часе выехаў у ЗША, дзе да апошняга дня свайго заставаўся халасцяком.

На Дзяды

Юрканіс Франц. Яго прадзед і мой дзед — родныя браты. Пераняў ад бацькоў някепскую якасць: не здавацца пры любых абставінах. У 1982 годзе скончыў Гродзенскі палітэхнікум, у 1991-м Мінскую політэхнічную акадэмію. У вэрхальным змаганні ў 90-х гадах мінулага стагоддзя за месца пад сонцам заняўся бізнесам. І не прагадаў. Самадастатковы прадпрымальнік па сантэхнічным абсталяванні ў Гародні. Цяпер у Франка ёсць грошы, хата, лецішча, кемлівы, дасціпны сын Жэня і, як матылёчак на першай кветцы, дачка Вераніка, а яшчэ інтуітыўныя вочы жонкі Ірыны і невялічкія праблемы са здароўем. І пры сустрэчах я яму заўсёды (па закаранелай звычцы) капаю на мазгі: грошы не робяць чалавека шчаслівым, тым больш здаровым. Здароўе — гэта найперш змаганне з самім сабою: нізкакаларыйная ежа і кожны дзень пяцікіламетровы мацыён. Ён з усмешкаю са мною пагаджаецца: «Заўтра так і зраблю». І я з яго ўсмешкаю пагаджаюся і дабаўляю: заўтра можа і не быць, жыві толькі тым днём, які дае табе Бог. Не ведаю, чым закончыцца наш «паядынак», аднак я яму веру: бацькоўскія гены — гэта падспудная памяць, і яна ў яго ёсць.

Неяк на Дзяды мы саграшылі: дазволілі сабе кульнуць за іх нябеснае жытло і трэцюю. А ён, прыжмурыўшы вока, задае мне правакацыйнае пытанне:

— А ці магу я атрымаць амерыканскае грамадзянства? Мая ж бабуля Стэфанія была грамадзянкай Штатаў, ды і мама там жа нарадзілася...

Пасля чацвёртай і я ўжо быў грамадзянінам Штатаў. Ах, як нам хацелася тады хоць адным вокам цераз замочную шчыліну паглядзець на тых амерыканцаў. Праз пяць гадоў я іх пабачыў і быў вельмі здзіўлены, калі мяне, бульбаша (наш карабель стаяў у Бостанскім порце) па рацыі папрасілі спусціцца на прычал і пагаварыць з нейкім маладым хлопцам, які шукаў землякоў з Беларусі, але размаўляў на незразумелай (нярускай) мове. Амерыканец у трэцім пакаленні. І ўсё, што ў яго засталася ад дзеда, — гэта мова. Чыстая, крыштальная, без паланізмаў і русізмаў. А колькі было шчырай, я б сказаў дзіцячай радасці ў яго сінявокіх вачах, бы ў Калумба, які ўпершыню ўбачыў чаканую зямлю. Відавочна, я для яго быў жывым пацвяджэннем: Беларусь — гэта не дзедава выдумка.

Сямейнае табу

Першапачатковую адукацыю па земляробстве цётка Стася атрымала ад мамы, з цягам часу — і па вышыванні ў прафесійна-тэхнічнай школе ў Гродне. Пасля прыходу другіх Саветаў папоўніла шэрагі працоўнага класа будаўнікоў сацыялізму на водазаборнай станцыі Гародні.

Выкшталцона размаўляла на польскай, рускай і матчынай мовах. Заўсёды з усмешкай. Вострая на язык. Тамада любой кампаніі. Я неаднойчы быў сведкам: калі

на сямейных святкаваннях нехта адсутнічаў, то гэтага ніхто не заўважаў, а калі адсутнічала цётка Стася — заўважалі ўсе.

Мне здавалася, што дзядзьку Адама я знаю дасканала і даўно, як і сваю арыстакратычна-шляхетную цётчку Станіславу. Сціплы, нешмаслоўны і заўсёды з нейкім таямнічым сумам. Але аднойчы дзякуючы яго вялікасці выпадку я ўбачыў, што гэта зусім іншы чалавек. І гэтае метамарфознае пераўвасабленне дзядзькі засталася ў маёй памяці назаўсёды.

Было гэта ў 1962 годзе, калі (чытаў у «Праўдзе») амерыканскія спецслужбы для зруйнавання ў Сінявокай паспяхова культывуючай монакультуры, а менавіта бульбы, закінулі тады яшчэ нікому не зразумелага жука, які быў бульбашом у квадраце, бо любіў гэтую бульбу, як ніхто на свеце. Тутэйшыя абарыгены, прынамсі навакольных вёсак Гародні, пасля двухногага крамлёўскага, на гэтага каларадскага бульбаша асаблівай увагі не звярталі. Але ў аблвыканкаме, дзе ў той час у хлебаробным аддзеле змагаўся за плённа-высокія ўраджаі дзядзька Адам, на гэтага «прыгажунна» глядзелі крыху інакш, бо генеральнай лініяй партыі, якую ў той час ачольваў найвялікшы хлебароб усяе Расіі Мікіта Сяргеевіч Хрушчоў, была пастаўлена задача: мабілізаваць на перадаваю з ворагам амерыканскага імперыялізму вучняў, студэнтаў, пэтэвэшнікаў ды і ўсю, з іх задорам і імпэтам, крылата-зоркавую камсамольскую моладзь.

Не ведаю, як праводзіў мабілізацыю Адам Шаркоўскі, але аднойчы, як студэнта другога курса Гродзенскага медыцынскага інстытута, у гэтае ганаровае кола барацьбітоў з жуком ён запрасіў і мяне. Я прыняў яго прапанову не тое што без энтузіязму, а хутчэй як просьбу па сваяцкай лініі. Праўда, была там маленькая фішка: за кожнага жучка абяцалі заплаціць тры капейкі (хлеб тады каштаваў 12, праезд у аўтобусе 4). Палазіўшы ў вёсцы Пярэсялка па бабуліным картапляным агародзе, ацаніў, што мой запалкавы карабок за паўгадзіны ўжо цягнуў на тры рублі. Шалёныя грошы для студэнта за трыццаць хвілін працы, пры стыпендыі ў трыццаць рублёў. І з гэтым скарбам падаўся ў аблвыканкам да дзядзькі Адама. Не памятаю, ці атрымаў я тыя тры рублі, але лекцыя Адама Шаркоўскага пра каларадскага жука мне помніцца яшчэ і сёння.

З той сустрэчы мінула пяцьдзясят гадоў. Няма ўжо дзядзькі Адама, але я заўсёды чую яго словы і бачу яго такім, якім ён быў у якасці лектара. Строгі ангельскі касцюм, белая накрухмаленая кашуля, матылёк, у вачах памаладзелыя іскрынікі, інтрыгуючыя паўзы, артыстычныя рухі рук, адметная загадкавая ўсмешка, вострыя з гумарам жарты і дасціпныя адказы на рэплікі. Каля гадзіны і без шпаргалкі, а нас у зале каля пяцідзесяці юнакоў і дзяўчат, і заварожаная цішыня. А пасля бясконцыя пытанні, і асабліва ад дзяўчат. Я глядзеў на іх і зайздросціў дзядзьку. Вось бы мне такі поспех ад лепшай паловы. Вядома ж, у той польскай гаспадарчай гімназіі вывучалі рыторыку, харэаграфію, літаратуру і г. д.

Дзве постаці ў адной асобе. У побытавым атачэнні — ціхі, стрыманы, з нейкім болем суму і трывогі — і зусім другі ў якасці лектара, прамоўцы: з узнёсла-вясёлым і дасціпна-загадкавым імпэтам і перакананымі тэзамі ў Слове.

Пра прычыну дзядзькавага смутку я даведаўся значна пазней. Толькі падчас Гарбачоўскай галоснасці была раскрыта таямніца (сямейнае табу) Шаркоўскіх. Яго бацькі (мама і тата) пасля прыходу першых Саветаў раздзялілі лёс кулацкага элемента. І гэты жах усё жыццё сядзеў у яго сэрцы.

Гіпакрат

У свае 78 дзядзька Вацлаў яшчэ пехам хадзіў на працу (туды і назад 6 км) і ўсім даказваў, што склероз як прысуд смяротнай кармы — выдумка дактароў, бо лечыцца гэтак жа лёгка, як і насмарк. І самыя эфектыўныя сродак, з да-Хрыстовай эпохі і на ўсе вякі, адзін: калі можна ляжаць — сядзі, калі можна сядзець — стой, а калі можна ехаць — ідзі. А пры чарцы самая здаровая закуска — не кумпяк і пальцам пханая, а капуста, памідор ды гурочак.

Яго працоўнага стажу для атрымання пенсіі хапіла б на дваіх. Працаваў рабочым на Гродзенскім гарбарным заводзе, пасля аператарам на водазаборнай станцыі Гродна.

Адноўчы я быў сведкам яго досціпаў на тэму здароўя. Заходзіць Вацлаў у аўтобус. Месцаў сядзячых хапае. Сябрук цягне яго за крысо:

— Сядай, — а Вацлаў упіраецца:

— Мне нельга, доктар забараніў.

— А ты дай яму дзесяцідоларавую паперку, і ён дазволіць, — жартуе сябар.

— Ды не бярэ гэты доктар долараў, — з сур'ёзнай занепакоенасцю адказвае Вацлаў.

— Яшчэ што выдумаў! І хто гэта такі? — дапытваецца сябрук.

Імгненна Вацлаў аказаўся ў аўтобусе персонай нумар адзін. Усім хацелася пачуць імя доктара ў Гародні, які не бярэ на лапу. Вацлаў вытрымаў інтрыгуючую паўзу і ўсміхнуўся:

— Ты яго добра ведаеш, гэта Гіпакрат.

Вацлаў так і застаўся стаяць, але цікавасць да яго персоны адразу знікла, як і да таго доктара, які не бярэ на лапу. Бедны Гіпакрат. Не любяць яго ў Гародні ні «цяжарныя» мужыкі, ні мажныя з пышна-бухматымі формамі кабеткі.

А мой дзядзька ўсё-ткі прыязмліўся і яшчэ доўга, але ўжо на кароткай дыстанцыі, з гарадзенскім гумарам удакладняў натапыранаму вуху суб'ядніка тэзісы па гіпакратаўскай тэме:

— А ты ведаеш, гэты Гіпакрат быў вельмі разумным чалавекам. Яго выналязкі ў лячэнні атэрасклерозу, панскай хваробы — гэта гузік, самае галоўнае ў яго вучэнні: ты застаешся запатрабаваным у прыгожай паловы чалавецтва.

Я стаяў ззаду, і яны мяне не бачылі. Не ведаю, ці пасля таго «сакраментальнага» адкрыцця Вацлава ў яго сябра адвісла сківіца, але ў мяне яна апусцілася аж да пупа. Калі Вацлаў даехаў да патрэбнага яму прыпынка (мой быў праз два), я выйшаў за ім.

— Вуек (тутэйшы зварот да дзядзькі), скажы, калі ласка, а дзе гэта ты чытаў у таго Гіпакрата, што адным махам вырашаў усе мужчынскія праблемы?

У той час у мяне яшчэ гіпакратаўскіх праблем не было. Вуек усміхнуўся:

— Чаго ты так хвалюешся, у цябе яшчэ ўсё наперадзе. Пойдзем да мяне, там і пагутарым.

Вуек піў напарсткамі, як былы тутэйшы шляхціч. Пасля агульнапрынятых стаграмовікаў яго напарсткі мне паказаліся здзекам, але маўчаў. Я не любіў Гіпакрата, бо па яго волі ўсё жыццё працаваў не за грошы, а за яго «клятву». Пасля дзвюхгадзінных напарсткаў (а засталася яшчэ 0,25 з 0,5) дзядзька Вацлаў падвёў рысу:

— Ты ведаеш, цяпер у Гародні гіпакратаў ад Бога няма — падаліся ў вырай, там цяплей і лепш кормяць. Хто ў Афрыку, жыды ў Ізраіль, у Амерыку. Яны ж там сваю крывінку ў бядзе не пакінуць, не так, як мы: каб маглі б, то адзін аднаго ўтапілі б у лыжцы вады. Разумных бярэ і Польшча, і Расія. Тут засталіся «не дай Божа». Выкупілі за даляры цёплыя месцы і думаюць, як вярнуць з пацыентаў патрачаныя ганарары. І наогул, мне здаецца, што наступілі перамены не толькі ў кліматычнай канцылярыі Усявышняга, але і на больш прыземленым узроўні. Ці то красці навучыліся, ці вынайшлі новае прыстасаванне, кштальту вечнага рухавіка, якое дазваляе пры першым жаданні схапіць Бога за бараду.

— Вуек, а чаго ты так уз'еўся на гэтых гіпакратаў і за якія грахі яны табе так не падабаюцца?

— Ты ведаеш, — з філасофскай усмешкай адказаў дзядзька, — нядаўна праходзіў вадзіцельскую медыцынскую камісію. Раней яна была бясплатная. Я прыходзіў да доктара з бутэлькай за тры рублі дванаццаць капеек, і ён вадзіў мяне па кабінетах. Трыццаць хвілін — і ўся камісія. А якая была ўвага. І паслухаюць, і пашчупаюць, і парадзяць. Цяпер такая ж самая камісія, толькі за грошы, афіцыйна ў касу і не на адну бутэльку, а на чатыры. І каб толькі адпіхнуць. Я ўжо два гады прымаю прастамол ад адэномы прастаты і рэгулярна хаджу да ўролага на пальцавае абследаванне, і ведаю не са слоў, як яно праводзіцца. А тут хірург надзеў пальчатку, тыкнуў пальцам у с**ку і кажа: «Адзявайцеся», — і паклікаў наступнага. Я заўпарціўся: «Доктар, а як там мая адэнома: ці гладкая, ці бугрыстая, ці мяккая, ці цвёрдая, і якой яна велічыні?» А ён і сказаць нічога не можа. На працягу пятнаццаці гадоў толькі і размоваў пра рэформы, і анічога не памянлася. Саўдэпаўская псіхалогія: дысцыпліна, парадак і важак з пугаю. Навучыліся, відаць, у немца. Толькі нямецкі гаспадар за гэтую дысцыпліну і парадак яшчэ і грошы работніку плаціць. Вунь дачка маёй братавай з Беластока працуе медсястрой у нямецкім хоспісе. На работу яе муж і яна ездзяць кожны на сваёй машыне. Ужо так распанелі, што ім і кухня свая непатрэбная. Усёй сям'ёй у рэстаран ходзяць. А мая братавая Зюта з Беластока? Ні дня не працавала, атрымлівае пенсію па мужу, які працаваў качагарам на Беластоцкай электроўні. Аб'ездзіла ўсю Еўропу, цяпер у дзевяностагадовым узросце яшчэ хоча паехаць у Рым, каб паглядзець на Папу Рымскага...

І ён быў вельмі шчаслівы, што яго пачуў хоць адзін чалавек, і мне падалося, што на душы ягонай стала лёгка-лёгка, быццам паспавядаўся.

Мінула больш за дзесяць гадоў, як няма дзядзькі, але яго гіпакратаўскую навуку не забываю яшчэ і сёння. Дзейсная.

Шопінг

Цётка Фэля... Лёгкая на пад'ём, заўсёды з пшчотна-прывабнай усмешкай і пвячай гаворкай. І кожнае слова — як забіты да плешкі цвік у патрэбным месцы і часе. І на прыгоннае права не скардзілася, бо з дзяцінства да замужжа, як і ўсе яе сёстры, адбывала прыгон на гаспадарцы родных бацькоў. Пасля працавала на гарбарным заводзе Гародні на прафесіях, дзе не хапала рабочых рук і, галоўнае, без «эксплуатацыі чалавека чалавекам».

Пасля таго, як на хмарным небасхіле паявіліся першыя промні галоснасці (фішка апошняга генсека), а з тагачасных закуткаў паказалі савецкаму чалавеку прывідаў, якія кіравалі лёсам імперыі і кожнага асабіста, пачалася ўсёдазвольная свабода. Ах, якія мы былі шчаслівыя. Вяроўкамі сцягвалі з п'едэсталаў былых ідалаў, аблвыканкам у нашым уяўленні быў апошнім апірышчам пекла. Помню натоўп перад абкамам КПСС у Гародні з крыкамі: «Ганьба! Жыве Беларусь!» і г. д.

І яны натоўп паслухалі, пакінулі свае ўежныя кармушкі і падаліся ў бізнес. Пачалася прыхватызацыя. А ў крамах пуста, як тады казалі: «Дажыліся палякі, ані хлеба, ні табакі». Скарбонка цёткі Фэлі, савецкай пенсіянеркі, якраз і адпавядала гэтаму крылатаму выслоўю. На пустым месцы без крэдытаў занялася бізнесам, бо атрымаць іх магла толькі каста былых наменклатуршчыкаў. Не ведаю, за якія «фанцікі» яна раскруцілася і як стала «зоркай» на тым вэрхальным небасхіле «купі-прадай», але менавіта ў яе на гродзенскім рынку быў свой шопінг (тагачаснае найменне палаткі гандляра замежным барахло). Пасля цётка Фэля не раз той шопінг праклінала, бо менавіта да яго шыбавалі не толькі пакупнікі, але і ўсюдыісныя інспектары з падатковага ведамства.

Тут трэба зрабіць маленькі экскурс у тагачаснае падатковае заканадаўства. Падатак індывідуальнаму прадпрымальніку налічваўся ў памяркоўных памерах з чыстага прыбытку.

Іпэшнік на рынак хадзіў з прашнураваным і змацаваным штэмпелем журналам, дзе чорным на белым: які тавар, яго закупачны кошт, у якой колькасці, колькі адзінак за дзень прадаў і па якой цане за кожную адзінку. Было і маленькае дапаўненне: калі не было чэка на закуплены тавар, падатак налічваўся з агульнай сумы, якую атрымаў ад пакупніка. І пакупніку абавязкова трэба было выдаць талон з пацвярджэннем сумы, атрыманай за тавар. Дакладна і вузлавата: працуй, зарабляй і памятай пра сацыяльна арыентаваны курс дзяржавы.

За мяжой, дзе іпэшнікі рабілі закупкі, гандлявалі прасцей: на першым паверсе за адну адзінку тавару трэба было заплаціць тры долары, на другім — два, а на трэцім тавар адпускалі на вагу (потым гэтыя сэканд-хэнды паявіліся і ў нас). А яшчэ былі розныя скідкі на нехадавы тавар і на тавар, які закупляеш у вялікай колькасці: за паўцаны і бяры, колькі хочаш. І бралі, і можна было зрабіць пры невялічкіх махінацыях у падатковым журнале: прадаць і не запісаць ці прадаць па адной цане, а запісаць па заніжанай і г. д. Аб такой шэрай схеме ведалі і ў падатковай інспекцыі і, не за Богу дзякуй, прыкрывалі вочы. І ў хуткім часе паміж іпэшнікамі і падатковымі інспектарамі ўсталяваліся нармальныя кансэнсусныя ўзаемаадносіны.

Мядовы месяц закончыўся вельмі хутка. На барацьбу з нячыстымі на руку гандлярамі была кінута міліцыя, падключылася і пракуратура. Паціху дамовіліся і з імі, бо і там былі прыстойныя людзі: разумелі, што жывуць за сродкі непрыстойных. Але хутка паявіліся і залётныя інспектары. На гродзенскі рынак найчасцей прыязджалі з Брэста. Напэўна, такімі ж візітамі гарадзенцы аддзячвалі і берасцейцам. У тых неспрыяльных варунках многія іпэшнікі, якія пусціліся ў рызыкоўнае плаванне, так і не пабачылі жаданы бераг. На той мутнай вадзе ад іх засталіся толькі бурбалкі. Фэля выжыла. Перад тым як «адкрыць» свой шопінг, Фэля пастаіць з паўгадзіны каля будынка рыначнай адміністрацыі, сфатаграфуе вачыма залётных інспектараў (сваіх яна ведала, як свае пяць пальцаў) і ідзе гандляваць. Вядома ж, не адна яна была такой разумніцай. За дзясятку з партрэтам амерыканскага прэзідэнта можна было паглядзець не толькі на аднаго залётніка, але і на ўвесь іх генеральны штаб. Перакрыжаваныя праверкі праводзіліся планавы, і гэтая інфармацыя ў сакрэтных сейфах не захоўвалася.

Аднойчы, калі быў на рынку, чуў сам:

— Фэлечка, схадзі паглядзі, каго там прыперла на нашу галаву. Я тут і за цябе, і за сябе пагандлюю. Учора ж хадзіў Янак, дык гэты ж сляпак нічога не заўважыў.

А Фэля бачыла. Фэля і сама не здагадвалася аб сваіх здольнасцях. Фатаграфічная зрокавая памяць. Кіне вокам — і без памылкі праз год пазнае чалавека, дзе і пры якіх абставінах з ім сустракалася.

Унікальныя здольнасці цёткі Фэлі хутка заўважылі і сябры, і сяброўкі па бізнесе, з якімі яна шчыра дзялілася і радавалася, што дапамагае. А ў яе шопінгу і без яе заўсёды ішоў бойкі гандаль. Усе стараліся найперш прадаць Фэліна дабро.

І кожны раз, калі залётнага інспектара (з «добрахвотнымі» сведкамі) іпэшнікі пакідалі з носам, яе душа лунала на сёмым небе, быццам у загаханай дзяўчыны, якая пачула ўпершыню: «Я цябе кахаю», а вочы свяціліся такой радаснай усмешкай, як у *настайшчага савецкага чалавека*, які, адстаяўшы дзесяць гадоў у чарзе, нарэшце атрымаў талончык на пакупку «Жыгулёў».

Рэкорд з кнігі Гінэса

Пасля далучэння пярэселскіх пенатаў да гарадской цывілізацыі, а менавіта да Гродна, з пераўтварэннем вёскі Пярэселка ў праспект Будаўнікоў, цётка Марыся атрымала аднапакаёўку. Яе муж гадоў дзесяць таму назад ужо адспавядаўся за ўсе зямныя грахі ў свайго нябеснага святога цёзкі Пятра. Аднапакаёўка цёткі Марысі знаходзілася пад самым небам дзевяціпавярховага хмарачоса, а на першым, прыземным, у атачэнні арабін, бяроз і белых клёнаў, жыў мой брат Вацлаў. І калі я прыходзіў да Вацлава, найчасцей па кансультацыю (як да майстра па тэхнічным вынаходстве на ўзроўні Томаса Альвы Эдысона), то амаль заўсёды сустракаў на лавачцы ў засені кашлатага беллага клёна то з ксёнжкай, то з часопісам сваю цётачку. Аднаго разу, пасля кароткага прывітання, цётка Марыся звярнулася з нечаканай для мяне просьбай:

- Метак (тутэйшае імя Мечыслава), ты што-небудзь петрыш у інтэрнэце?
- Трохі, а што — ёсць праблемы? — запытаўся я.
- Ды, ведаеш, нешта «глючыць», — занепакоена паскардзілася цётка.

Добра, што працаваў ліфт, хоць цётцы ў яе 90 ён быў і не вельмі патрэбны. Я хутка знайшоў цётчын «глюк». Прычынай была ўпэўненасць, што ёй не патрэбны акуляры, і яна вечна блытала адну лічбу ў паролі.

У гэты час заходзіць да яе з суседняй кватэры каляжанка. Верагодна, пранюхала, што ў суседкі з'явіўся камп'ютарны «хакер».

— Маня, памажы: трэба пераслаць сыну ў Амерыку (тры гады назад выехаў па «зьялёнай карце») мой электронны адрас для размоваў па скайпе.

Цётка Марыся змерыла вокам звышгабарытную, з круглым, як поўня, тварам, яшчэ маладжавую каляжанку.

— Ты што, звар'яцела: паслаць у Амерыку свой электронны адрас? Яны, вунь, у сухарлявага Бэн-Ладана не прамахнуліся, табе што, прыпакло хутчэй трапіць у рай?

Я даў для цёткі свае акуляры і пазайздросціў яе хакернаму майстэрству ў размоўе на ты з гэтай жалезнай скрынкай. На развітанне пытаюся:

— Цёця, а навошта вам на старасць гадоў усё гэта патрэбна?

Цётка паглядзела на мяне, як на марсіянскага дыназаўра:

— Ты ведаеш, калі старасць пачынаецца? Не са скрутка гадоў на рагах, не з акуляраў і нават не з кіёчка, а тады, калі перастаеш разумець новыя сучасныя тэхналогіі.

Цётка Марыся новыя сучасныя тэхналогіі разумела і ў старасць, як наканаванне бездапаможнасці, не верыла і пераканаўча даводзіла сяброўкам, што ў гэтай «каляжанкі» ёсць толькі адзін недахоп: канчаецца, а дух здароўя корміць праца. Да скону дзён.

У кнізе Гінэса ёсць многа рэкордаў, і ў тым ліку — хто каго пераплуне. Цётка Марыся ў такіх спаборніцтвах не ўдзельнічала. Працавала птушкаводам на птушка-ферме. У апошнія гады сторажам. Да апошняга дня. Першы раз заснула на рабоце і не прагнулася.

АЛА НІКІФОРСКАЯ

3 майго вясковага — крымінальнага лета...

* * *

Дадому цягнула, як магнітам, — нейкай вялікай непадуладнай мне сілай... У аўторак набрала Тацяну (Нікіпорчыкаву), без усякага спадзявання на поспех: можа, ідзе якая машына на Гродна? Дзятлаўскае ўпраўленне сацыяльнай абароны, якое яна ўзначальвае, хоць раз у месяц ды прыязджае ў Гродна...

На маё вялікае здзіўленне — яны ў чацвер едуць на семінар... І тады машына зробіць адхіленне ад свайго звычайнага маршруту — не праз Жалудок і Беліцу, а праз Масты, і я патраплю дадому...

Не, транспарт ёсць: прыватнае прадпрыемства «Атлас» арганізуе маршруты па ўсёй Беларусі... Не забылі яны і пра мой апусцелы куточак: у 6:40 ідзе маршрутка «Гродна — Мір — Мінск» праз Масты. Вядома, хацелася б, каб гэты час быў пазнейшым, але не я вырашаю... І маршруткай я не магу з сабой узяць усё, што мне патрэбна, а з Тацянай нават і дзве пяцілітровыя пасудзіны вады ўзяла, каб мне было менш насіць здалёк... Трэба ўзяць і бульбу, і памідоры, і агуркі — там жа мяне ніхто не чакае... Там жа нічога не пасаджана...

Спёка невыносная... Пасля неабходных заездаў — у іх свае мэты і задачы — едем на Дзятлава... Блізка каля чатырох гадзін я ўжо была дома. Выгрузілі мае пакункі і паехалі...

* * *

17 жніўня, чацвер, сонца, пік дня...

Двое дзвярэй я адчыніла яшчэ пры іх — у веранду і сені... Цяпер адмыкаю, як у нас кажучь, на хату... Ключ вялікі, каб адамкнуць ці замкнуць, трэба прыкласці сілу — і дзверы, і замок 50-х гадоў... Замыкае на адзін паварот, але надзейна.

Заходжу... і — атарапела: верхняя дзверка буфета напалову адчынена... Я разумю, што штосьці ўжо тут адбылося...

Праходжу ў спальню, аглядваюся — быццам бы ўсё на месцы... Падыходжу да дзвярэй, якія вядуць у другі пакой; цяпер я яго называю бацькаў пакой: ён там спаў апошнія гады тры...

Дзверы зачынены, але не так — не шчыльна і не на кручок... Адчыняю — гэтая гапачка, шуруп, вырваны з мясам, валяецца на падлозе...

Канана прысунута ў самыя дзверы, адсунута ад сцяны і зрушана са свайго гэтага ніжняга паддона... Канструкцыя 50-х, пружыны выбіліся наверх, яе даўно ўжо пара выкінуць, але адной мае сілы на гэта замала — і яна стаіць у хаце... Але на яе пакладзены дабротны мяккі матрац...

Плюшавы коўрык, якім я яе пакрываю на ад'езд — а цяпер, калі я засталася адна, я ўжо яго і не мяняю: ён цэлы, ён не палінялы, — збіты, у матрацы з аднаго боку выбітае — вылежанае — месца... Першая думка: хіба які бомж начаваў?..

Тэлевізар накрыты не так, як я пакідала...

Робіцца крыху страшна: мне ж і начаваць прыйдзеца адной...

* * *

У кухні мяне чакае яшчэ большае недаўменне...

Я чакала, што адчынена акно, што выбіта шкло... Акно зачынена, шкло быццам бы не выбіта: сама сабе не веру, бяру лыжачку — правяраю, ці ёсць вонкавае шкло... Ёсць. Разбіта толькі самая верхняя адна шыбка — а была цэлая... Ну, праз верхняе шкло не маглі ж улезці...

Разбіта яшчэ адна — сярэдняя, памерам з фортачку, але яе разбіла я мінулым разам: ручніком біла аваднёў — чорных, вялікіх, як самалёты, якія праз адчыненыя дзверы ляцелі ў хату, — крыху не разлічыла ўдару...

Адкідаю фіранку — заглядваю на печ, адчыняю шафу — нікога... Ну, не духі ж былі тут! Можна, і духі ёсць, але яны гэтага не зрабілі б...

Падыходжу яшчэ раз да акна, заглядваю за акно — уся высокая трава пакладзена, вытаптана, ясна відна сцежачка... Там нават не трава, а высокія белыя кветкі, крыху падобныя на рамонкі, — назвы іх я не ведаю...

Як і не ведаю, што мне далей рабіць... Ужо і не крыху страшна, а па-сапраўднаму — проста не па сабе...

Надумала набраць нумар і пагаварыць з міліцыяй... Не магу знайсці гэты дзяжурны нумар: ведаю, што запісвала, здаецца, ведаю, у чым, — гартаю кнігу і не знаходжу... Ад хвалявання.

Тэлефаную следчаму: Віоліка — маладая асоба з такім вось незвычайным імем, з якой я мела справу (зноў жа — «крымінальную»!) першага жніўня... Кратка тлумачу абставіны, кажу, што я ўпершыню ў такой сітуацыю і не ведаю, што мне рабіць...

Адказ: «Я прыехала б, але я не працую...».

Дзяжурнага нумара міліцыі яна не ведае, раіць набраць 102... Але я ў мінулы раз па гэтым 102 з наборам кода не магла датэлефанавацца... Папярэджае, што часта выклікаюць міліцыю, але яны не знаходзяць ніякіх слядоў... І ўжо зусім недарэчна дадае: «У Вас жа Коля рабіў рамонт...» Што абсалютна збівае мяне з тропу...

Пры чым тут Коля і рамонт?! Ды і рамонта не было: Коля павесіў два кухонныя шафчыкі ў кухні... Я ўсё пакінула ў поўным парадку. А тут — чужая прысутнасць, гвалтоўная...

Гэтай апошняй заўвагай яна мяне цалкам расчаравала... Як можна з такой недасканалай логікай нешта раскрыць ці знайсці?!

І я вырашыла: пайду да Аліка — ён жыве непадалёку, у яго ёсць тэлефон — і я адтуль пазваню...

Толькі адчыніла дзверы ў хату — як на мяне абрушылася лавіна вяселля і рога-ту: Алік і Юра нешта глядзелі ў планшэце, добра падвыпіўшыя, не ведаю, наколькі Юра — ён сядзеў на ложку, а Алік устаў з-за стала — і гэтая перабраная доза была заўважнай...

— Спыніцеся, — кажу, — дайце цішыні: мне трэба патэлефанаваць у міліцыю — да мяне ўлезлі ў дом...

— І што?! Ужэ адразу ў міліцыю???

— Да мяне ўлезлі ў дом, — паўтараю яшчэ раз з вялікім націскам.

— І што?! Ужэ адразу ў міліцыю??? — з вялікім здзіўленнем ці неразуменнем майго неправамернага дзеяння паўтарае Юра.

І тут раптоўная здагадка:

— Дык гэта ты зрабіў!!!

— Ну, гэта я зрабіў, Алёна. (Ён мяне заўсёды называў менавіта гэтым варыянтам.)

Тут мяне прарвала... Усе маты, якія я ведала, і ўсе знішчальна-абразлівыя словы я абрушыла на яго... Ён маўчаў.

— Ты чаму не пайшоў да Надзі з Талікам? Ці да Таліка Куршука?

— Там яго сцёрлі б у парашок... Ён пайшоў туды, дзе для яго найменш рызыкаўна...

— Што ты там узяў?

— Алей, цукар, віно...

— Так ты што — злодзей? Як ты мог?! — Алік з кулакамі кінуўся да яго.

Мне прыйшлося астудзіць яго пылкасць: не дай Бог пазабіваюцца — будзе яшчэ горш, чым тое, што адбылося...

Юра прыйшоў з турмы — умоўна, на вольнае пасяленне, па-мойму, гэта так называецца... Наведваў ён гэтую ўстанову ці не пяты раз ужо? Жыў у апошнія гады не тут, а недзе ў Брэсцкай вобласці, дзе жыла яго маці, але ён тут быў прапісаны... І для гэтай невялікай колькасці людзей у нашай вёсачцы ўзнікла пагроза — было трывожна, а недзе і боязна... Як правільна вызначыў новы чалавек, які набыў сабе дачу каля рэчкі: «Усе — у чаканні: што ён утворыць?»

Вось так нечакана наступіла развязка гэтай загадкавай чужой пранікнёнасці ў мой дом... І я адразу зразумела, што я не буду выклікаць міліцыю, што я не возьму на сябе гэты цяжар: ускладніць чужы і без таго пакалечаны лёс...

Я на яго і не падумала... Я — неяк абстрагавана ад усіх абставін — успрымала яго проста як чалавека... Для мяне гэта быў вялікі ўдар, і чым далей, потым, аглядала сляды яго прысутнасці ў доме, гэты ўдар станавіўся ўсё мацнейшым...

А для яго гэта было амаль правамоцным дзеяннем — ну што тут такога! Ён, як ні ў чым ні бывала, выйшаў за мною, каб дастаць са студні вады...

Я хадзіла па ваду да Аліка, але восілка ў вядры было нейкай няправільнай формы — без выемкі, і я сама не магла зачарпнуць вады... Звычайна ваду даставаў Алік, але амаль два летнія тыдні, што я была дома, ваду даставаў Юра... Падчас узнікалі нейкія дыялогі: то чаму я не езджу на «Рэно», то навошта я прадала паветку... «Я заўважыў, што ты жадная да грошай... Ты і сарай прадала...»

Нават калі я і прадала б яго — гэта ж свой... «Сарай» — збудаванне з дошак, дзе клалі сена. Гэтае збудаванне разбурылася — увалілася страху, яно пры самай дарозе — кідалася ў вочы: старшыня сельсавета ўжо гады тры збіраўся разабраць, і вось у ліпені гэты намер адбыўся...

То неяк выдаў, што ўсё залежыць ад самога сябе... «А як жа, — кажу — напісана, што “ні аднаго воласа не можаш зрабіць белым або чорным”? Або: “Усе дні твае запісаны ў Кнізе Маёй”».

«Ты мяне загрузіла, Алёна».

* * *

У дзень майго ад'езду Юра папрасіў прабачэння: «Не крыўдзіся, Алёна, гэта я проста перапіў». Але яшчэ і ўдакладніў: «А ты паедзеш сённа?» Ну, што ж тут таіць! «Сённа», — адказала.

Гэта ён чакаў майго ад'езду: ён усё спланаваў, ён замысліў гэта задоўга да майго ад'езду... Хоць у апраўданне свайго ўчынку прывёў вельмі важкі аргумент: «Я ішоў ад Соні, мне было хрэнова...» — «То чаму ты, — кажу, — не пайшоў у рэчку — апа-ласнуўся б, можа, дайшоў бы да розуму...»

Але аналізавала ўсё гэта я ўжо потым... А цяпер адмовілася ад яго паслугі і пайшла з пустой пасудзінай...

* * *

Пайшла да Надзі з Талікам... Там расказала пра гэтую падзею — абмеркавалі ўсё, і набрала вады...

Мікалаеўна — так звяртаюся да Надзі: яна старэйшая за мяне — за тое, каб выклікаць міліцыю... Але рашэнне мною ўжо прынятае, я яго не памяню... У памяць тых людзей, што тут жылі: я з яго сям'ёй не мела ніколі ніякіх канфліктаў; яго бацька нешта дапамагаў майму бацьку — ужо не помню што, але гэта было не так даўно — Манюня ўжо была хвора і знаходзілася ў нашым доме...

Адна вёска... Праўда, аднавяскоўцы ўжо абкрадалі мяне двойчы: праз адно і тое ж акно...

Да ўсяго — у гэтым маім намеры быў і нейкі духоўны момант...

Не хачу браць грэх на душу...

«Ды які тут грэх?! — пярэчыць Мікалаеўна. — Ён улез у хату, а ёй грэх...»

Вядома, з зямнога гледжання — гэта правільнае меркаванне... Тым болей калі не ведаць пра эпізод з жыцця Іаана Кармянскага... Бацюшка заўважыў, што ноччу нехта бярэ ў яго дровы: ён надумаў высачыць гэтага чалавека і прысароміць яго... Прышла бедная ўдава, наклала вязанку дроў, а бацюшка ёй кажа: «Пачакай, Мар'я, паддам табе, а то цяжка падняць». І тут Мар'я ўзмалілася, папрасіла прабачэння ў старца... А ён блаславіў яе прыходзіць цэлую зіму па дровы, каб яна не замерзла...

Ці — пра Серафіма Сароўскага... Трое сялян вырашылі яго абрабаваць: патрабавалі грошай, збілі, пакінулі ледзь жывога... Пяць месяцаў яму спатрэбілася, каб вярнуцца ў болей-меней нармальны стан... Айцец Серафім абвясціў і настаяцелю, і памешчыку, што калі сялян пакараюць, то ён назаўсёды пакіне Сароў і пойдзе ў далёкія месцы.

Я — грэх і нікчэмнасць у духоўным сэнсе (хоць я сябе бачу так — і ў зямным) — ні ў якім разе не раўнююся да гэтых вяршыняў... І ўсё-такі гэта спыняе...

* * *

Мая пазіцыя падзяліла людзей...

Патэлефанавала сваёй аднакласніцы, кажу пра Надзіна настойлівае меркаванне: выклікаць міліцыю...

Чалавек шукаў есці... Ён будзе помсціць...

На гэта Толік потым скажа: «Ён выпіць шукаў, а не есці». І гэта сапраўды так: і віно, і бутэлька гарэлкі стаялі ў шафцы ў кухні, другая бутэлька была схавана... А можа, іх было і тры — я не вяла ўлік: не запісвала, не фатаграфавала... У сваім доме... І ты не маеш права пакінуць гэта... То навошта тады вешаць гэтыя кухонныя шафкі, прыбіраць, наводзіць парадак?

На сталe — сляды ад бутэлькі, на хаце — на дыване і на сталe — рассыпаны чай... У буфeце стаялі тры стаграмоўкі з тонкага шкла: для бытавога прызначэння — то падключыць трэба газ, то адключыць... Засталося толькі дзве. Адну забраў — не было з чаго піць дома, вырашыла я... А потым тры дні падрад на дыване, нават ужо і пасля пыласмока, знаходзіла драбнютка тоненькія шкельцы — ён яе разбіў і прыбіраў гэтае шкло...

Ён нават і акно зашкліў, што называецца — замятаў сляды... Акно дваіное, знешняе акно, з вуліцы, не адчыняецца: у 2016 годзе, пасля таго першага абкрадання, калі яго зашклілі, і кручкі (зашчапкі) загнулі так, каб не можна было яго адчыніць... То ён дастаў два ніжнія — самыя вялікія — прамавугольныя шклы, каб патрапіць у дом... У чужы дом... І гэта для яго — норма... «І што? Ужо і ў міліцыю?» Сапраўды, што тут дзівоснага ці парушальнага! — звычайныя рэчы! Чалавеку ўжо, напэўна, за сорок, — праз дваіное акно залезці ў чужы дом...

Вечарам я адчыніла дзверкі буфета, дзе ў два рады стаялі мае кнігі... Зніклі кнігі — альбомы — па мастацтве «Павел Третьяков», «Владимир Стасов», альбом пра скульптара Ф. Канёнкава — я яго і назвы дакладнай не помню... Вядома, знікла нешта і яшчэ — вопісу кніг таксама не было... Але найболей шкада кнігі — вялікага энцыклапедычнага фармату — пра мастацтва Сярэднявечча...

Ён вырашыў, што гэта загоніць за бутэльку... А можа, і загнаў ужо...

* * *

У пятніцу — як заўсёды, аўталаўка...

Падышла да Сашы Юльчынага (хто называў Юльчын, хто — Юлісеў), каб падключыць газ... Расказала пра мае абставіны...

— То, можа, гэта не Юра?

— Юра. Ён прызнаўся.

Пайшла на прыпынак — чакаць аўталаўку... Падышоў Алік...

— Чаго ты злосная?

— А які б ты быў?

Ды я і не была злоснай. Для мяне гэта быў моцны ўдар... Я з яго не толькі назаўтра, але і на працягу тых пяці дзён, што я была дома, не магла выйсці...

Расказала пра кнігі... Алік — на правах сябра — рвануўся: «Я пайду забяру ў яго...» Хата Юры побач з прыпынкам... Алік прынёс толькі тры кнігі, але не па мастацтве... Пайшоў яшчэ раз — вярнуў з вырванымі старонкамі Чэхава, некалі мне падарыла гэтую кнігу мая вучаніца Тацяна Пракаповіч...

За гэты час на прыпынак падышлі Аня — Сашына жонка, Зіна і Толік... Са мной паздароваліся, селі на другой лаўцы — ніхто да мяне не падышоў, ніхто не сказаў ні слова... Мне не патрэбна было ад іх дапамогі: ні матэрыяльнай, ні фізічнай, але я так не зрабіла б... Яны адхіснуліся ад мяне — як ад якой праказы і ад гэтай падзеі,

быццам гэта не Юра быў вінаваты, а я сама... Мне нават узгадалася мапасанаўская «Пышка»... Яна нечым здалёк была падобна на гэтую гісторыю...

Яны былі сведкамі звароту гэтых кніг... У нядзелю Алік перадаў словы Толіка: «За гэта трэба адсякаць руку». — «Чаму ён гэта яму не скажа?» — з іроніяй спытала я.

На прыпынку быў і Саша. Ён сеў каля мяне, каб абмеркаваць гэтую падзею. Ён болей рабіў націск не на тое, што ўзялі з хаты, а на псіхалагічны бок — што чужая істота пранікла ў хату і рабіла там тое, што хацела... У яго адбылося тое самае гады тры-чатыры назад...

Саша таксама настойліва быў за тое, што абавязкова трэба выклікаць міліцыю, бо ён зробіць нешта яшчэ горшае ці непрадказальнае...

У тых меркаваннях-патрабаваннях было штосьці і карыслівае: людзі хацелі аберагчы сябе ад гэтага чалавека, міліцыя была нейкай страхоўкай, перасцярогай ад яго дзеянняў... Яго адразу забралі б: ён ужо меў два папярэджанні...

Прышла аўталаўка, мы з Сашам спусціліся сцэжачкай, астатнія пайшлі дарогай... І я яму сказала: «І ні Аня, і ні Зіна, ты адзін чалавек, Саша». Ён прамаўчаў.

У другой палове той жа пятніцы я пачысціла і вымыла ў хаце ўсё нанова... Шлях міліцыі да пакарання Юры быў адрэзаны...

* * *

У нядзелю пайшла па ваду да Аліка: паклікала яго — ён выйшаў з хаты... Скажаў, што Юра сядзіць у яго і баіцца, што яго забяруць, што ён шкадуе, што так зрабіў... Усе ўжо ведаюць: тэлефанаваў Коля — а Коля жыве ў Лідзе і прыехаў дадому, — распытваў пра гэта, і раіў Аліку, каб ён сказаў Жоржу... Алік гэтага, вядома, не зрабіў. Жорж быў следчым, а цяпер набыў домік каля рэчкі — у якасці дачы — і жыў летам тут...

Быў невыносна гарачы дзень. Я потым хадзіла на рэчку... І гэты Жорж, чужы чалавек, якога я толькі мімаходзь бачыла адзін раз, у адрозненне ад Ані, Зіны і Толіка, падышоў да мяне і спытаў: «Што ў вас там здарылася?»

* * *

Коля, мой траюрадны брат і хрэснік, у панядзелак зашкліў дзве пабітыя шыбкі; наколькі гэта было магчыма, мы прывялі гэтае пакалечанае акно ў парадак... (Гэта другі Коля — не той, што ў Лідзе.) Ужо добра змяркалася, калі я цалкам закончыла работу...

Падчас работы парэзаў палец... Смяецца: «Ці ёсць бінт і ёд?». Я ўжо злавала б: чужое акно, чужы дурны ўчынак, а ён смяецца... Праўда, можа, і не зусім чужое (акно)... Недзе там — а Коля жыве ў суседняй вёсцы — сустрэў Юру і моцна яго лаяў... Пра гэта раскажаў Юра Аліку, і пра тое, што яму было сорамна... Хоць адзін чалавек заступіўся за мяне.

Яшчэ падчас работы — зусім невялікая падзея! — раздаўся званок...

«Дочка, міленькая, я цяпер заняты, я потым перазваню...»

Мяне расчуліла ледзь не да слёз... Я толькі ўдакладніла, якая з дзвюх доччак тэлефанавала... Не трэба ні вышэйшай адукацыі, ні рэгалій, каб быць проста — чалавекам...

* * *

У панядзелак знік кудысьці Юра. Да Аліка ён з раніцы не прыходзіў... Удзень я хадзіла да Надзі: аказваецца, у нядзелю, гадзін у адзінаццаць вечара, каля яго хаты была міліцэйская машына... Мы вырашылі, што яго забралі: можа, ён яшчэ штосьці ўтварыў...

Бо раніцай у нядзелю, у восем гадзін, па вёсцы ездзіла міліцыя і шукала Юру... Пад'ехалі і да мае хаты. Я, на хаду завязваючы паясок халата, выйшла насустрач... Першая думка была: ужо даведаліся... Але я памылілася: ніхто мне не задаў ніякага пытання — нічога яны не даведаліся... Спыталі, дзе ён можа быць, куды ён ходзіць і ці ходзіць да мяне... Само сабой — ён да мяне не ходзіць, а пра тое, што ён залез у мой дом, я ўтаіла...

Праўда, вечарам той жа нядзелі — ужо пачынала змяркацца — я прысела за стол і раптам бачу ў акне: да мяне пад'язджае на веласіпедзе Юра... Я пуляй адскочыла ад стала — якраз размаўляла па тэлефоне з сяброўкай... Я спалохалася... А яна: «Можа, ён да цябе зойдзе...» — «Хай Бог бароніць», — выпаліла я.

Мне стала неяк прыкра. Я ўжо на яго глядзела трохі інакш, не так бяспечна, як да гэтага. Што ён хацеў, я не ведаю. Можа, ён яшчэ не ўсё ўзяў у мяне? Мікалаеўна потым: «Можа, ён хацеў папрасіць прабачэння?» Непадобна на яго...

* * *

У аўторак я ад'язджала... Было балюча і скрушна. Шкада было пакідаць дом. Шкада было, што я не магу яго абараніць. Шкада было, што я нічым не магу яго парадаваць: аднавіць яго, даць яму нейкае новае жыццё, напоўніць яго жывымі людскімі галасамі...

Ужо перад адыходам з хаты патэлефанавала старшыні сельсавета: ці не валодае ён інфармацыяй, дзе падзеўся Юра... «Не валодаю: у нас няма ўчастковага, заўтра буду ведаць», — быў адказ.

Я расказала пра гэты выпадак — абурывўся, чаму не выклікала міліцыю...

* * *

Ужо з Гродна, у пятніцу, я патэлефанавала яму яшчэ раз... Юру павінны былі забраць на зону, але ён не прайшоў медкамісію: ён будзе або ў шпіталі, або дома...

Усё-такі надзейней — калі не дома... Патэлефанавала яшчэ і Мікалаеўне: даведалася, што прыязджала міліцыя, узялі ў яе мой тэлефон, яна сказала ім, што я заяву пісаць не буду... І самае галоўнае для ўсіх: яны казалі, што болей вы яго тут не ўбачыце... І яшчэ адзін момант: Юра вельмі прасіўся, каб яго адпусцілі дадому — хоць на паўгадзіны... Я зразумела — каб знішчыць тыя кнігі, што ён узяў у мяне...

Міліцыя паехала да Аліка — і, напэўна, Алік вадзіў іх да мае хаты...

Гэтай інфармацыі для мяне хапіла — Аліку не тэлефанавала, у нядзелю ён патэлефанаваў мне сам... Сапраўды, ён вадзіў іх да таго шматпакутнага акна, яны бачылі тую вытапаную траву і сцежку, але мне ніхто — я маю на ўвазе міліцыю — не званіў, і на гэтым усё скончылася... Розгалас пра гэтую падзею аціх, вёска жыве сваім звычайным жыццём...

* * *

Вядома, я аналізавала, чаму так здарылася... Можа, такім вось нестандартным чынам Гасподзь хоча навучыць мяне ўсёдараванню? Якому я так упарта не навучаюся...

Можа, я павінна была аказаць нейкую дапамогу гэтаму чалавеку? Але ён мог знайсці сабе хоць якую працу ў калгасе, ён замест гэтага збіраў і прадаваў лісіцы... Быццам за гэтыя лісіцы можна пражыць! Ды і можна было проста папрасіць у мяне алею і цукру, але — не віна і не гарэлка...

Разглядала і яшчэ некалькі версій: яны хутчэй — эзатэрычныя ці імпрэсіяністычныя, і таму я іх пакідаю па-за межамі гэтага аповеду... І яшчэ хачу сказаць, што гэта не ўсе «крымінальныя» падзеі, якія адбыліся летам... Бо адкуль жа Віоліка ведала б пра Колю і пра той мікраскапічны «рамонт»? Але пра тое — іншым разам.

нарадзілася 11 чэрвеня 1957 года ў вёсцы Капці Дзятлаўскага раёна. Скончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1979). Працавала настаўніцай у школах Мастоўскага і Дзятлаўскага раёнаў, галоўным захавальнікам фондаў музея Максіма Багдановіча, у абласной навуковай бібліятэцы імя Я. Ф. Карскага і інш. Друкавалася ў газетах і часопісах «Літаратура і мастацтва», «Наша вера», «Маладосць», «Полымя», «Нёман», «Тэрмапілы», у шматлікіх калектыўных зборніках і кнігах, а таксама ў анталогіі сучаснай рускамоўнай паэзіі Беларусі «Поэзия русского слова» (т. 2; 2019). Была пастаянным аўтарам гродзенскага літаратурнага альманаха «Новы замак». Аўтар кніг паэзіі «Сляза і малітва» (2006), «Пад бахаўскую такату дажджу» (2007), «На грани — счасця» (2010) і «Звуком единственным» (2012). Адышла ў іншы свет 21 траўня 2024 года.

ВІКТАР САЗОНАЎ

Назвайце рэчы сваімі імёнамі

— Эх, хлопцы, відаць, нейкая дзеўка замовіла на мяне чары, — задумліва перарваў працэс стварэння новай песні Іван. — Бо не магу знайсці іншых прычын, каб растлумачыць, чаму мае адносіны з жанчынамі, калі і не нясуць аніякага інтым-нага характару, іншымі ўспрымаюцца адваротна. І нават абсалютна платанічныя сімпатыі жанчын да мяне другімі мужчынамі трактуюцца як сексуальны флірт з неадназначнымі намерамі. Зарок які на мне, ці што?!

Яго сябрукі, Сяржук і Кастусь, здзіўлена паглядзелі вачыма напалоханых катоў спачатку на Івана, а пасля адзін на другога.

Сяржук і Кастусь, як і сам Іван, былі кожны тры ў адным: і пісьменнік, і паэт, і музыка. Як кава капучына. Ці як якая хутка згатаваная ежа з фастфуду. Цяпер гэта мешаніна модная і запатрабаваная не толькі з вулічнай жрачкай, але і з усім астатнім. Хіба таму і жрачка, і ўсё астатняе выглядаюць ідэнтычна.

— Ну, давай, расшыфруй агучанае, — ляніва адарваў рукі ад клавішаў Сяржук.

Песня ўсё адно не клеілася ні ў кірунку вершаў, ні ў напрамку музыкі. Заклінавала яшчэ на этапе прадумвання назвы. А вось пачуць нейкую споведзь ад калегі па творчым цэху — справа значна больш рэдкая, чым удалы твор. Гэта можна назваць нечаканай удачай. Творчыя ж людзі ў большасці сваёй народ скрытны, як мангольскія шпіёны. Хто і дзе іх ні шукаў, не знайшоў аніводнага, і нават не чуў пра такіх.

Я б нават не пабаяўся ўдакладніць, што гэта кантынгент звышамбіцыйна-раніма-скрытны, нібыта даўно закапаны сярэднявечны скарб у невядомым месцы. І нават не закапаны, а толькі так агучана, што закапаны. Для інтрыгі.

Выключэннем не ёсць нават тыя, хто, як дзіця без памперсаў, не можа існаваць без публічнага прызнання, без шматлюдных выстаў, пампезных прэзентацый, доўгіх аповедаў пра сябе любімага, бамондных тусовак або хаця б застольнага ці хоць бы бардэльнага прызнання. Нават яны ў асабістым жыцці глыбока-глыбока, у надзейна схаваных куточках душы трымаюць такія сакрэты, якіх і сабе не выдаюць. Ні за дарма, ні за грошы.

І нават сапраўды шчырыя, як поўная шклянка віскі, даступныя і адкрытыя для шырокіх мас і вузкіх сяброўскіх кампаній індывіды ў непраходных ад буралому жарсцяў лабірынтах сваёй параненай натуры маюць аднамесныя турэмныя камеры выключна для сябе самога. І нікога больш туды не пускаюць. Ні паразмаўляць, ні памаўчаць разам. Яны там самі сабе і шляхетныя вязні, і бязлітасныя ахоўнікі адначасова. Вось там і спачываюць — як даўно ануляваныя састарэлыя купюры — усе іх шкілеты і сакрэты. І патрэбны як мінімум нечаканы выбух вулкана, каб выкінуць гэтае смецце вонкі.

Вулкан выбухнуў спачатку ў Івана. Ён першы не вытрымаў напругі і здрады рэчаіснасці. Нечакана выбухнуў. Хоць нічога выпадковага не бывае, а толькі так здаецца. Напэўна, ужо проста дапякло.

— Мяне некалькі разоў маглі прыкончыць раўнівыя прыдуркі, — працягваў ён выліваць свае сумневы. — І што я раблю не так?! Растлумачце мне! Што?! Морда ў мяне якаясь не такая ці манеры, ці што?! Я што, злоўлены быў калі як лавелас? Не! Ніхто мяне на тым не застукаў! Дык чаму так?

— Ты давай больш канкрэтна, — зрабіў выглед, што пазяхае, Сяржук. — Ну, калі сапраўды хочаш атрымаць сяброўскую параду.

А самога аж круціць, каб выведаць сакрэтныя сумневы калегі. Як ні варочай, а гэта тэма. Якая-ніякая, банальная і зацёртая, а паэту хлеб.

— Ну вось нядаўні выпадак, — канчаткова адважыўся той на шчырасць. — На адной з прэзентацый падыходзіць да мяне вельмі прывабная жанчына і просіць падпісаць кнігу. Ну, я ж усім падпісваю. То чаму буду адмаўляць ёй?! Падабраў прыемныя словы, што адпавядаюць яе заманліваму позірку і мілагучнаму кранальнаму голасу. Стараюся, каб і почырк стасавалася з яе ідэальна стройным станам ды прыгожым абліччам. І змест каб падыходзіў да тых прыцягальных вуснаў ды ўзбуджальных ліній і абрысаў... Ну, без аніякай задняй і вульгарнай думкі! Без аніякага намёку! Ну, каб чалавека не пакрыўдзіць, падабраў самыя звычайныя прыгожыя словы...

— І што?

— Што-што! Яе муж, пасля, як прычынаў мае бяскрыўдныя пажаданні і мае цалкам платанічныя захапленні, малаціў яе маёй жа кніжкай па галаве, як сноп пшаніцы, пакуль усе старонкі не парассыпаліся, нібы пёры з парванай пярыны. А наклад кнігі тады быў вельмі малы. Шкада было экзэмпляра.

— Можа, той лісток з надпісам захаваўся, — зарагатаў Кастусь. — Дай хоць адным вокам зірнуць на тваё цалкам платанічнае пасланне. Не бойся, не асудзім. У яго бяскрыўднасці і адсутнасці там хоць якога неадназначнага сэнсу ў нас няма сумневаў.

— З тым лістом сама горш атрымалася, — уздыхнуў Іван. — Муж прымусіў яе з’есці яго насухую, не запіваючы нават вадой.

— І яна з’ела?!

— А што было рабіць? Ледзьве не падавілася. І хаця выпіць нават кроплю вадкасці ён ёй забараніў, але ж, як яна мне тое распавядала, слёз было столькі, што ўся коўдра намокла. Адкуль толькі ўзяліся тыя слёзы?

Кастусь крыва ўсміхнуўся і ўзяў на гітары ноту ля.

— Вось гэта тваё словаблудства табе бокам вылазіць, — прарэзюміраваў ён. — Як яе мужык яшчэ цябе не забіў і не прымусіў перад экзекуцыяй з’есці тую мокрую ад слёз коўдру?! І правільна зрабіў бы. Сам вінаваты, што так падпісваеш. Напісаў бы проста: дарагой Ірыне, і ўсё. Калі яна табе дарагая, канешне. І ніхто да таго слова не дакалупаўся б. Або — мілай Аксане, калі яна табе мілая. Пракаціла б і гэта. Звычайная дзяжурная фраза для ўсіх і канкрэтная для персанальна абранага адрасата. А то ўсё словаблудствам займаецца, распісваеце, укладаеце таямнічы змест, якога самі не разумееце... І ўсё каб спадабацца атрымальніку. Вось і маеце, што заслужылі. Бо ўсе рэчы трэба называць толькі сваімі імёнамі!

— Табе лёгка так гаварыць, калі не маеш падобных праблем, — уключыўся ў дыскусію Сяржук, які ўсё ўважліва слухаў і прымерваў да сябе. — У мяне таксама ёсць праблема з той рэўнасцю. І не толькі ад чужых мужыкоў, але і ад уласнай жонкі.

Вось прыходжу да вас на рэпетыцыю, працуем, пішам, граем, нікога не крыўдзім, нічога кепскага не робім, а як вяртаюся дахаты, то абавязкова мушу зайсці ў кнайпу кілішак горкай замахнуць за каўнер.

— Навошта?

— Бо калі я прыходжу дахаты цвярозы і без паху алкаголю, то мая думае, што я да бабы хадзіў, а не на рэпетыцыю. Так і кажа, што не можа быць такога, каб сабраліся тры здаровыя мужыкі пайграць на гітарах і нават літра гарэлкі не расціснулі.

Цяпер Кастусь ад смеху ўзяў на гітары ноту ля ажно тры разы. Атрымалася «ля-ля-ля». Апошняе ля было крыху даўжэйшым, чым два папярэднія.

— Так табе і трэба, — выціснуў ён праз слёзы. — Замест таго, каб купіць бутэльку і выпіць яе з сябрамі перад рэпетыцыяй, ты ад сквапнасці пасля рэпетыцыі кілішак вылізваеш. Бо гэта танней. А рабіў бы наадварот, аніякіх праблем. Так і казаў бы жонцы, што ідзеш да сяброў гарэлкі замахнуць, што і было б праўдай. Яна ад радасці і закусці з сабой паклала б, і сама спакойная была б, што ты не па бабах паплёўся, а пад выглядам рэпетыцыі ідзеш з сябрамі піць гарэлку. Як і ўсе нармальныя мужыкі робяць. І ў хаце спакой быў бы, і табе менш нерваў, і нам... Я ж кажу: трэба ўсе рэчы называць сваімі імёнамі.

Сяржук так інтэнсіўна стаў абмазгоўваць пачутае, што павышаную працу інтэлекту можна было вызначыць без адмысловых навуковых прыбораў. Здавалася, што сталі чутнымі нават электрамагнітныя імпульсы нейронаў, і ўсе хімічныя разрады толькі ўзмацняліся з часам. Каб мазгі не выбухнулі, трэба было выводзіць калегу з такога стану, і Кастусь гэтым разам прымусіў струну здрыгануць паветра нотай мі. Адзін раз, але доўгі.

— Хопіць пустаслоўя, — прапанаваў ён. — Вяртаемся да тэксту песні.

— Э не, — не пагадзіўся ўсё яшчэ ўзбуджаны, як сакавіцкі кот, Сяржук. — Мы тут табе паспавядаліся, а ад цябе толькі нічым не пацверджаныя пустыя парады. Называйце рэчы сваімі імёнамі, называйце рэчы сваімі імёнамі... А ты сам як называеш рэчы?! Давай ужо ўсе раскроем душы, і ты ў тым ліку. Усе дык усё!

— А што канкрэтна ты хочаш ад мяне пачуць? — Кастусь паціснуў плячыма.

Праз хвіліну ён ужо пашкадаваў, што не завяршыў тэму, пакуль не стала позна. Але позна ўсё ж здарылася.

— А вось што, — не здаваўся Сяржук. — Калі з нас дваіх хто і ёсць бабнік, дык гэта ты. Усе ведаюць, што ў цябе каханкі па жыцці прысутнічаюць, і бывае, што па тры адначасна ў адзін і той жа прамежак часу. Але я ні разу не чуў, каб жонка цябе западозрыла. Як гэта ў цябе атрымліваецца? Мяне нявіннага вінавацяць, а цябе вінаватага не падазраюць?!

Кастусь задумаўся. Добра задумаўся, ажно хуткасць хімічных рэакцый мозга апярэдзіла нядаўнія Сержуковыя. Ну хто ж такое гаворыць, калі разабрацца! Толькі балбатуны, якія, як вядома са знакамітай прымаўкі, ёсць знаходкі для шпіёна. Адзін раз ляпні языком не ў той бок, і расплывецца інфармацыя, лаві-свішчы, а ўжо не дагоніш, нават вецер асядлаўшы. Ды па законах подласці даплыве і да таго боку, куды не трэба, толькі ў перабольшаным стане.

Не. Не раскалолася б яго скрытная натура ў любы іншы час. Але цяпер, калі на яго вачах разбураецца ўвесь творчы свет, які ён ведаў і да якога заўсёды хацеў на-

лежаць... Духоўны крызіс для сапраўднага творцы не пакідае месца на прагматычныя рэчы. Бо калі творчы Алімп пад гнілым ціскам самацэнзуры ператварыўся ў смярдзючую яму, а на яго ўсё адно спрабуюць залезці тыя, што па незразумелых прычынах працягваюць прэтэндаваць на элітарнасць, то больш ужо няма і для яго абмежаванняў і забаронаў. І калі пры гэтым, падаючы ў тую гнілую яму, яны працягваюць распахваць локцямі, як хамы ў грамадскім транспарце, сваіх бліжніх, каб быць першымі ў тым падзенні, нібы ўгору падымаюцца, то няма нават асабістых таямніцаў...

— Добра. Адкрыюся вам. Толькі адкажыце мне, хлопцы, напачатку, як завуць маю жонку? — пачаў ён.

— Таня, — у адзін голас адказалі хлопцы.

— Вось! — падняў палец угару Кастусь. — Калі так наканавана лёсам, што твая жанчына павінна называцца Таня, то толькі так яна і мусіць называцца.

— Паўтары яшчэ раз, толькі чалавечай мовай, — не зразумелі калегі.

— Для асабліва інтэлектуальна адораных тлумачу ў больш расшыраным фармаце, — працягваў расказчык. — Хто памятае, як звалі тую жанчыну, з якой вы мяне выпадкова злавiлі ў гатэлі?

— Таксама Таня, як і твая жонка.

— А тую, з якой вы, зноў жа выпадкова, нос у нос напароліся на мяне ў начным горадзе?

— І тая была Таня.

— Вось вам і разгадка. Калі жанчыну завуць яксьці па-іншаму, я з ёй нават знаёмства не працягваю, не тое што заводжу яго глыбей. Таму ніколі не пераблытаю імя сваёй каханай. І калі прачынаюся з вялікай п'янкi, што не памятаю, дзе я, то ўсё адно заўсёды кажу жанчыне, што побач: «Танюша, завары, калі ласка, кавы». А пакуль Танюша заварвае, я ўжо прыходжу ў сябе і разумею, што гэта за Танюша. І гэта заўсёды ёсць Танюша, а не Ларыса ці Аксана. І нават не Наташа. А толькі Танюша. Ні разу не памыліўся.

— Дык ты што, выбіраеш толькі тых каханак, імя якіх супадае з імем тваёй жонкі? — шчырае здзіўленне сяброў было настолькі энергетычным, што ў студыі пасвятлела, як ад дзесяці моцных маланак, што мільганулі адначасова.

— Вось якія здагадлівыя! Нарэшце дайшло, як да жырафаў. І калі я праз сон кажу імя «Танечка», то тая, што са мной, не мае аніводнай падставы на тое пакрыўдзіцца. Бо са мной заўсёды Танечка. Канешне, каб у маёй пажыццёвай абранніцы было якое-сь экзатычнае імя, кшталту Віялета якая, то было б цяжэй. Замала ў нас Віялетаў. А Таня — імя распаўсюджанае, многа хто з ім топча свет. З усімі нават і не перазнаёмішся, — уздыхнуў.

У слухачоў адвiслi пашчэнкі так, што хоць у жмені збірай. Але слiны перашкаджалi. Цяклi, як з шалёнага сабакi, аж на абутак капалi. А Кастусь, калi ўжо пачаў, то працягваў да канца. Такi ён чалавек. Усё да канца стараецца давесцi правiльнa i разумна.

— Можа, памятаеце, як я на прыгожы кулончык напароўся ў магазiне сувенiраў? Такое мiлае ўпрыгожанне было, такое эстэтычнае, што аніяк не мог абысцi яго. Хоць у той момант нi юбілеяў, нi дзён народзiн нi ў каго са знаёмых не было, — спытаў.

— Так, памятаем.

— А ці памятаеце, якую я тады зрабіў на ім гравіроўку?

— Так. Ты сказаў напісаць: «Дарагой Таццяне ад Кастуся».

— Вось бачыце... Я яшчэ не ведаў, каму дарыць буду, а ўжо ведаў, як падпісваць. І кулон не прапаў. Праўда, не памятаю, каму дастаўся, але гэта ўжо дробныя дэталі і не так істотна. Дакладна, што мог дастацца толькі Таццяне.

Кастусь абняў далонню грыф гітары і ўзяў ноту до. Адзін раз. Так: «до-о-о-о-о-о». Гук напоўніў пакой і стаў пакрысе згасаць, як згарэлая свечка.

— До трапацца з пустога ў парожня, — заявіў ён. — Пара пераходзіць да творчасці. Я проста вам гэта распавёў, каб вы запамнілі адну простую ісціну. Называйце ўсе рэчы толькі сваімі імёнамі, і ўсё ў вас будзе добра.

Зямная місія

Жыў чалавек, жыў сабе, жыццю радаваўся час ад часу, збольшага наракаў на лёс, ды ўзяў і памёр. Здурнець можна. Тут жыў, а тут ужо няма. Вось яшчэ ўчора прэтэнзіі прад'яўляў жонцы, што сьняданак перасолены, агрэсіўнача з суседзямі, пагражаў нейкаму незнаёмцу на паркоўцы, а сёння ўжо нікога нічым не нервуе.

Пры жыцці то надта ж быў даставучы. А цяпер ляжыць сабе ціхенька, як разведчык у засадзе, нікога ні ў чым не папракае, заўвагаў не робіць, жыць іншых не вучыць ды і сам не спрабуе.

Вось бы такі лагодны пры жыцці быў, то іншыя людцы яшчэ больш плакалі б пасля яго смерці. Можна, хто і шчыра нават, усялякія цуды здараюцца. Але ж не. Пры жыцці такім лагодным не быў. Шмат каму пячонкі папсаваў. Багата крыві папіў. І тое яму не так, і гэта не гэтак. Як шыла ў азадку. А цяпер любаміла глянуць. Як усё ж смерць многіх прыхарошвае...

Ну, пра нябожчыка то можна гаварыць або добра, або нічога. Таму пра гэтага лепш памаўчаць.

Бо вось цяпер ён даў дуба, як кажуць у народзе. Ну, раней так казалі, «дуба ўрэзаў», калі труну пераважна з дубовых дошак рабілі. Не эканомілі ранейшыя людзі на нябожчыку, не такія скупыя былі, як сённяшнія. Ды і дубраў было багата. А што дабру прападаць?

А цяпер людзей памірае надта ж ужо шмат, то дзе на ўсіх дубоў набярэцца. Ды і дорага з дубу. Ён сёння не нашмат менш за золата каштуе. Лепш прадаць, калі ў каго лішні ёсць. Таму ўсё часцей кажуць не «дуба ўрэзаў», а больш па сучаснаму «ласты склеіў» ці «адпакутаваў ужо» або «адсвістаўся». Хоць гэты нябожчык пры жыцці і не свістаў асабліва. Тут няма чаго нагаворваць на чалавека толькі таму, што ён не можа адказаць належным чынам. Таму прыстойныя людзі казалі проста «памёр» або «адышоў у лепшы свет». Ну, неяк так.

Нічога асаблівага і экстраардынарнага ў гэтай з'яве няма. Людзі паміралі і да яго. І некаторыя сцвярджаюць, што будуць паміраць і пасля. Увогуле, ёсць версія, што ўсе звычайныя людцы рана ці позна паміраюць. Звычайныя. А ён і быў звычайным. Хоць версія не даказаная, бо шмат яшчэ жывуць, і па іх ладзе жыцця аніяк не скажаш, што збіраюцца хоць калі гэты свет пакінуць. Ды і не пра гэта цяпер.

Вось і Сямён Раманавіч Сілкоўскі, так яго звалі, значыць, сканалага, урэшце па-трапіў у Нябесную Канцылярыю. Ну не адразу, вядома ж. Лятаў недзе там па тым свеце, з некім сустракаўся. Там увогуле гісторыя дастаткова забытаная і доўгая. Таму лепш у тыя падрабязнасці не лезці. Задоўга тлумачыць. Пачнём адразу з Канцылярыі.

Сядзіць, значыць, на табурэтцы, з непрывычкі вочы вылупіў, як савецкая лялька, а насупраць яго за белым працоўным столікам сакратарка. Ладная такая, прыгажосці неверагоднай. Сямён Раманавіч пры жыцці толькі марыў пра такую, але не сустракаў аніразу. Маладая, статная, усё пры ёй, рухі лагодныя, погляд ласкавы...

Ды ўсяго і не пералічыш. Феміда. Ці нешта падобнае.

І, значыць, то ў камп'ютар зазірне сваімі глыбокімі прывабнымі вачыма, то па друкарскай машынцы пастукае перламутравым манікюрам, то ў паперах пачынае капацца дагледжанымі пазногцямі. І ні словам не парушае роздум Сілкоўскага. Цуд, а не жанчына. Калі цуды бываюць, вядома ж.

Сямён Раманавіч ужо і падымаўся з табурэткі, каб агледзець яе з усіх бакоў, і за спінай стаяў, і над душой вісеў. А жанчына нават брывом не вядзе. Як галаграфія якая.

— Ніколі такіх прыгожых жанчын не бачыў, — нарэшце перарваў маўчанне мужчына. — Каб ведаў, што тут такія ёсць, то раней сюды наведваўся б, — выдаў па-мужчынску прымітыўны жарт з элементамі непрыкрытага вульгарнага флірту.

— Ну, гэта вам так хочацца мяне бачыць, — спакойна адказала сакратарка. — Тут, на гэтым этапе, пакуль што бачыцца ўсё так, як ваша сутнасць фантазіруе. Калі б вы сакратара Нябеснай Канцылярыі ўяўлялі салідным мужчынам ці старцам з німбама над галавой, то так і было б. Але ж вы ўяўляеце мяне вось гэтак, як прывабную мілавідную жанчыну. Ажно сліну пусцілі, разам са смаркачамі. Аднаго не магу зразумець: чаму для сядзення вы ўявілі табурэтку. У вас што, фантазіі не хапае на лепшае?

— Ды не, фантазіі ў мяне хоць адбаўляй, — збянтэжана адказаў мужчына і напружыў мазгі.

Табурэтка імгненна ператварылася ў лаўку. Сямён Раманавіч сам здзівіўся, нібы залез у ванну з вадой, а там не вада, а піва. Такія лаўкі ён толькі ў дзяцінстве бачыў. На вёсцы. Пасляваенныя, з няроўных дошак-сараковок. Пазней іх гаспадары на дрывы пасеклі, як толькі ў продажы табурэткі пачалі з'яўляцца.

Сакратарка толькі галавой пакруціла ў бакі, нібы носам мух адганяла. Але мух то і не было. Нічога не было. Толькі лаўка.

— Скажыце, — Сілкоўскі вырашыў спытацца пра важнае, — а як там у мяне з далейшым? Куды мяне?

— Ну нарэшце, — выгукнула сакратарка. — А то я ўжо думала, што пра галоўнае вы забыліся. Зараз пагляджу.

І яна пачала корпацца ў паперах тонкімі пальчыкамі са свежананесеным яркім і па-ранейшаму перламутравым манікюрам. Манікюр пераліваўся ў яе вялікіх выразных вачах, а ад працы жанчына стала выглядаць яшчэ больш прыцягальна.

— Ды ўсё ў вас павінна быць добра, — нарэшце задуменна прабубніла яна. — Не ўсе паперы ў парадку, замоўчваць гэтага не буду. Ёсць праблемы і з адносінамі

з людзьмі, і з алкаголем, і з самім сабой... Ой! Усялякай тут хрэновіны хапае. Не джэнтльмен вы, даражэнькі мой, далёка не джэнтльмен, мякка кажучы. Няма з чаго тут браць прыклад наступным пакаленням. Я б з такім у разведку не пайшла. Ды і нікуды не пайшла б. Але вось галоўнае ў вас у норме. Сваю Зямную Місію вы выканалі, а гэта ўжо добра. Там Высокая Камісія вельмі любіць, калі гэты пункт закрыты станоўча. На іншае могуць і вочы заплюшчыць. А вось Зямная Місія — гэта о-го-го! Да гэтага пункта там сур'ёзна ставяцца. Аж занадта.

Сілкоўскі ўздыхнуў з палёгкай, ажно лаўка ператварылася ў мяккую канапу, а перад носам з'явіўся столік са шклянкай газаванай вады.

— Калі вам больш даспадобы «Кока-Кола» ці любімы напітак вашага дзяцінства «Крэм-сода», то толькі так падумайце, і газіроўка стане ім, — патлумачыла сакратарка.

— Не-не, — замахай рукамі мужчына. — Газіроўка самае тое.

Але пры гэтым газіроўка імгненна ператварылася ў напітак «Байкал», а мяккая канапа зноў у табурэтку.

Сакратарка толькі ўздыхнула і зноў паганяла носам неіснуючых мух.

— Дык, кажаце, сваю Зямную Місію я ўсё ж выканаў? — перапытаў мужчына і адсёрбнуў са шклянкі вялікі глыток.

— Выканалі, — пацвердзіла жанчына. — Вось і ў камп'ютары насупраць графы «Місія» ў вас стаіць плюсік. Так што памылкі быць не можа. У нас тут з камп'ютарнай абслугой усё на найвышэйшым узроўні. Зусім нядаўна такі моцны спецыяліст прыбыў ад вас, геній. Запрацаваўся там за сваім камп'ютарам, увайшоў у глыбокую дэпрэсію, сэрца не вытрымала, і вось ён з намі. Усё наладзіў: і праграмы, і антывірусы. Працаваць стала адна асалода.

— Вось жа ж добра, — прастагнаў Сілкоўскі. — Я і не сумняваўся, што выканаў тую місію сваю. Але ж, ведаеце, думаю, можа, хто тут наблытае што. Тлумач пасля, што ды як.

— Не-не-не, — запырэчыла сакратарка. — Тут у нас ніхто не наблытае нічога. З гэтым строга. Дзеля смеху то могуць пажартаваць. Раней такое практыкавалі. Але пасля таго, як адзін кліент ледзьве другі раз не памёр ад страху, такія жарты забаранілі. Галоўны супраць.

— Ну вось і добра, — выдыхнуў Сямён Раманавіч. — Перспектывы ў мяне нармальныя, кажаце. Зямную Місію сваю я выканаў. Я гэта і так ведаў. А можна пытанне задаць?

— Задавайце.

— Скажыце, а што за місія ў мяне была на зямлі?

Сакратарка падняла на Сілкоўскага здзіўленыя вочы, а вакол таго, адкуль ні вазьміся, пачалі лётаць мухі.

— Вы што, не ведаеце сваёй Зямной Місіі?!!! — выбухнула яна так гучна і выразна, нібы гук адкарэкціравалі адмысловай апаратурай.

І невядома, чаго ў яе словах і інтанацыі было больш — здзіўлення, абурэння ці прагі пакарання.

— Ды не, вядома ж, што ведаю, — спалохана падняў далоні Сямён Раманавіч, і яго вочы сталі круціцца па колу ў розныя бакі. Прычым левае ў правы бок, а правае

ў левы. — Проста апошнім часам столькі нечаканых падзеяў адбылося, што я крыху прызабыўся. Разгубіўся неяк, забытаўся. Яшчэ не звыкся. З нерваў гэта. З кім не бывае?

— А-а, — з разуменнем праямліла сакратарка. — Для вас вечна ёсць нечаканасцю, як вы паміраеце. І калі вы ўжо прызвычайцеся, што не вечныя на зямлі і рана ці позна да нас прыйдзеце? Ну добра, зараз пагляджу, што ў вас там была за місія...

Яна засяродзілася на маніторы камп'ютара, а Сілкоўскі адзначыў, што мухі некуды зніклі, як ад дусту. Затое аднекуль з'явіўся кот. Руды. У палоску. Тоўсты. Прыгожы. Ну, не такі, як сакратарка, але дастаткова мілы. Ён пад'ехаў да століка на чыгуначным вагоне без адной бакавой сценкі і паставіў перад носам мужчыны сальніцу, поўную солі. З'ехаў гэтак жа нечакана. І моўчкі. Зрэшты, акурат тут нічога незвычайнага няма. Такія паводзіны для катой уласцівыя.

— Ну вось, знайшла, — радасна паведаміла сакратарка. — Памятаеце, як пасля службы ў войску вы вярталіся дахаты на цягніку?

— Памятаю.

— І ў вагоне-рэстаране за суседнім столікам сядзелі прыстойныя людзі і абмяркоўвалі нешта важнае. Адзін з іх папрасіў, каб вы перадалі за іх столік сальніцу. Бо ў іх не было чым пасаліць ежу. А на вашым століку стаяла ажно дзве.

— Ну, прыпомніў. Я тады перадаў яму адну. Навошта мне дзве?

— Ну вось, — радасна ўсміхнулася сакратарка і выключыла камп'ютар. — Гэта і была ваша Зямная Місія.

Нейкі час Сілкоўскі стаяў нерухома, як будучы помнік на яго магіле. Знікла і табурэтка, і іншыя прадметы, як і не было іх. І нічога новага не з'яўлялася. Толькі ўсё тая ж сакратарка сядзела ў спакуслівай позе на камп'ютарным крэсле з колцамі на ножках, а вось самога камп'ютара ўжо не было. Як і друкавальнай машынкі, і нават папераў і століка.

— Пачакайце хвілінку, — запырэчыў мужчына. Сэрца ў яго грукала, як у жывога. Хоць ён добра ведаў, дзе знаходзіцца і што так быць не павінна. — Вы хіба жартуеце?! У мяне такая нікчэмная місія можа быць?! Ні за што не паверу! Я нармальны чалавек, перспектывыны, а місія ў мяне — соль перадаць нейкаму асталопу? Ды і гэты анекдот, што ў аднаго мужыка місіяй было перадаць сальніцу, я чуў яшчэ, калі быў жывы. Гэта ж казка. Байка такая, агульнавядомая. Гэта ж няпраўда! Гэта ж проста анекдот!

— Гэта толькі пацвярджае сказанае, — спакойна адказала сакратарка. — Вам яшчэ пры жыцці ў выглядзе анекдота была падораная інфармацыя пра вашу Зямную Місію. Каб вам лягчэй жылося. Каб вы ведалі, што вам трэба выканаць.

— Не-не-не, — Сямён Раманавіч патрос пальцам перад носам сакратаркі з такой крутой амплітудай, што некалькі разоў стукнуў па сваім носе.

Нос жа сакратаркі застаўся некранутым, як і ўсе астатнія прывабныя часткі яе постаці.

— Не трэба мяне разыгрываць, — працягваў аспрэчваць Нябеснае Рашэнне пра сваю Зямную Місію Сілкоўскі. — Гэты анекдот чулі тысячы і нават мільёны людзей!

Як вы гэта растлумачыце?! У іх што, таксама місія соль падаваць усялякім ашавуркам?!

— Усё правільна, — паціснула плячыма сакратарка. — А вы думаеце, што такая місія толькі ў вас аднаго? Ды не. Усё так і павінна быць. У мільёнаў людзей такая ж місія: перадаць сальніцу каму-небудзь вартаму. А што, вы думаеце, толькі вам аднаму соль падносіць важным асобам дазволена? Вы занадта высокай думкі пра сябе.

— А я што, ні на што не варты?! — пакрыўджаны мужчына перайшоў на крык, які ўжо быў больш падобны на карканне параненай вароны. — Што ў вас тут робіцца?! Хто мне такую місію выдзеліў?! Я патрабую судовага разбіральніцтва! Я вас па судах зацягаю! Я патрабую маральнай кампенсацыі! Мяне абдзялілі ў зямным жыцці! Вы са мной да канца свету не разлічыцеся. У людзей місіі як місіі! Адны імперыі будуць, другія цэлыя цывілізацыі! Ну хоць вайну якую выйграць, ці што! Але ж не перадаць сальніцу няведама каму, можа, якому язвенніку, якому той солі і ўжываць нельга, бо дактары забаранілі?! Я што, па-вашаму, больш ні на што не здатны?!

— Ды супакойцеся вы, — ажно перахапіла дыханне ў сакратаркі. Ажно грудзі сталі ўздывацца, як на гэтым свеце. — І чаго вы такі нервовы? — развяла яна далоні ў бакі. — Хто б мог падумаць, што вас такая місія не задавальняе. Вы на сябе паглядзіце. Вы што, рыцар у срэбных латах? Якую яшчэ вам можна было даручыць місію? Я б і такой не даручыла. Вы ж акрамя салдацкай табурэткі так нічога і не сфантазіравалі. Я і так здзіўляюся, што вы змаглі яе выканаць, тую місію, і перадаць сальніцу каму трэба, не разбіўшы яе і не парэзаўшы пры гэтым сабе рукі.

— Хопіць мяне зневажаць!

— Я і не думала вас зневажаць. Сядайце і выкладвайце сутнасць вашых прэтэнзій. Я ўсё ўладжу.

Перад сакратаркай зноў узнік стол з камп'ютарам і паперамі. Друкарскай машынкi ўжо не было. За Сілкоўскім з'явілася тая ж табурэтка. Толькі цяпер мужчына заўважыў, што гэта сапраўды салдацкая табурэтка, якой яго білі па азадку яшчэ ў войску пасля першай паловы года службы. Звычай такі быў у савецкім войску, калі стараслужачыя «дзяды» пераводзілі маладых «духаў» у разрад «палонікаў». Доўга тады азадак балеў. Хіба ажно да таго моманту, як, едучы на дэмбель у цягніку, некаму там соль перадаў...

— Ну вось, — працягвала сакратарка. — Вы казалі: вам імперыю падавай. У нас ёсць праграма такая, і мы на нейкі час можам вас вярнуць на зямлю для выканання гэтай місіі. Прыкладам, на тэрыторыі былой імперыі Аляксандра Македонскага сёння робіцца халера ведае што. І ўяўляеце, анікому да гэтага няма справы! Там войны, здзек, галеча... Тая зямля даўно чакае свайго героя. Але ніхто не можа выканаць гэтай Місіі. Усе адмаўляюцца. Баяцца, што не здужаюць. Ну а калі не выканаюць, то вы ведаеце, як да гэтага ставіцца Высокая Камісія. Вось і не рызыкуюць.

— Чаму?! — здзівіўся Сілкоўскі.

— Ды не хочучь паміраць пакутніцкай смерцю ды цяпець боль і цялесны, і душэўны на Зямлі, а пасля яшчэ адказваць за нявыкананую Місію пасля пакідання Зямлі.

— А што, гэта абавязкова? Я маю на ўвазе пакуты, боль...

— Ну, верагоднасць вельмі вялікая. Тая Місія акурат пакуты і боль прадугледжвае. Ну і пакутніцкая смерць там ідзе ў наборы, і шмат якіх яшчэ непрыемнасцяў. Там, у тым рэгіёне, лёгка нічога не атрымаецца. Ды і сам Аляксандр Македонскі, як вы памятаеце, памёр маладым, і я б не сказала, што лёгкай смерцю.

— Не. Мне такое не падыходзіць, — адмахнуўся Сямён Раманавіч. — Ды, па праўдзе кажучы, мне справы няма да тых Іранаў, Іракаў, Афганістанаў, Турцыі і ўсяго такога. Мне б што з Еўропай звязанае прапануйце.

— О-о-о!!! Я пачынаю вас паважаць, — з захапленнем выгукнула сакратарка, і яе грудзі падняліся яшчэ вышэй.

Нават на Зямлі не ва ўсіх так атрымліваецца.

— Еўропа для нас самае балючае месца, — задэкларавала яна. — Бо там толькі знешне пакуль што адносны спакой. Насамрэч там робіцца халера ведае што. І таму герою, які возьме місію ратаваць старэнькую Еўропу, смерць у адзіноце імператара Напалеона будзе недасягальнай марай. І не спадзявайцеся. Ён будзе марыць нават пра смерць Жаны д'Арк, але і гэтага не атрымае. Залёгка. Гэтага чалавека будуць знеслаўляць, пераследаваць, зневажаць і, урэшце, хутчэй за ўсё, прыб'юць як скаціну, і цела не знойдзецца.

— Ну не. Мне такога не трэба. Можна, што ў Амерыцы важнае зрабіць трэба?

— Ды знойдзецца важная справа дзе заўгодна. Толькі і там, каб выканаць сваю Місію, вам прыйдзецца рызыкнуць жыццём, не менш. Ну а пакуты, здзекі, перажыванні і іншыя праблемы глабальнага і персанальнага характару ідуць у жыццёвым камплекце. Чым больш будзеце жыць, тым больш нажываце. А рызыкаваць там так не хочацца. Усё ёсць, жыві і радуйся, а тут нейкая рызыка, за якую прыб'юць. А калі Зямной Місіі не выканаеце, то тут вам будзе кепска. Я ж вам казалі пра Высокую Камісію. Цярпець не могуць, калі ў раздзеле «Місія» стаіць «не выканаў».

— Я падумаў, што не хачу. Я ўжо выканаў адну місію, і на гэтым давайце і скончым, — махнуў рукою Сілкоўскі.

— Як так?! — крыкнула сакратарка так рэзка, што Сямён Раманавіч, каб не быў мёртвы, атрымаў бы разрыў сэрца ад спалоху. — Я ўжо запусціла праграму вяртання на Зямлю.

— Не хачу!!! — зароў, як паранены зубр, Сілкоўскі. — Я ўжо выканаў місію! Я перадаў соль! З мяне хопіць. Колькі можна здэкавацца з чалавека?! Я выканаў місію, а мяне зноў... Я вас засуджу! Я вас па судах зацягаю!

— Ужо позна нешта мяняць, — націснула сакратарка на клавятуры нейкі гузік. — Ды вы і самі былі незадаволеныя ранейшым і настойвалі на сапраўднай ганаровай місіі.

— Я згодны на сваю старую місію!!! — гарлапаніў Сілкоўскі, нібы ашалелы вар'ят з трэцяй палаты псіхбальніцы, дзе ляжаць выключна адны імператары Калігулы. — Я гатовы перадаваць соль колькі трэба і каму трэба!

Але яго кудысь пацягнула нейкая сіла, як некалі, калі, п'яны ў драбадан, зачапіўся штанінай за прычাপны крук нейкай машыны, а шафёр гэта заўважыў толькі праз тры кіламетры. Добра, што зіма была. Снег не даў сцёрціся ўсяму патрэбнаму, а толькі порткі працерліся да таго месца, па якім у войску табурэткай білі. Ды і дарога

была не асфальтная. Як добра, што ў Беларусі не спяшаюцца з тым асфальтам, асабліва на вёсках. Сямён Раманавіч гэта тады ацаніў.

Ачнуўся Сямён Сілкоўскі ад свайго ж уласнага крыку. Крычаў як рэзаны. Вось наколькі дазваляла анатомія яго галасавых звязак, настолькі і роў. Добра, што ў кватэры нікога не было, а то аглухлі б усе. Акрамя цешчы. Тая і так глухаватая, то, можа, наадварот, слых прарэзаўся б.

Нейкі час Сілкоўскі лётаў па кватэры як вар'ят, шукаў пяты кут. Але кватэры будуць стандартныя, і пяты кут знайсці не кожнаму ўдаецца. Для гэтага адмысловая практыка патрэбная. Вось і гэтаму не ўдалося.

Урэшце мужчына крыху супакоіўся, прысеў на стул і пасля доўгага роздуму прашаптаў:

— Сон! Дык гэта быў усяго толькі сон! Зрэшты, трэба праверыць.

Ён выйшаў у двор, зайшоў за вугал дома і там паміж дрэў сустрэў свайго суседа, кончанага алкаголіка, з нейкім незнаёмым мужыком. Па выглядзе з яшчэ больш кончаным алкаголікам.

— Ты гэта... — заікаючыся, звярнуўся ён да суседа, кончанага алкаголіка. — У нашым доме апошнімі днямі ніхто не паміраў? Не ведаеш?

— На вялікі жаль, не, — цяжка ўздыхнуў той.

— Чаму «на вялікі жаль»?

— Бо каб хто памёр, то былі б паховіны. І мне налілі б.

— Ты дакладна ведаеш, што ніхто не паміраў? Гавары! І я не паміраў?! Прызнавайся, я не паміраў?!

— Ды ты што, Раманавіч, — спалохана пралепятаў той. — Перапіў, ці што? А казалі, ты кінуў.

— Ды не, — крыху супакоіўся Сілкоўскі. — Усё нармальна. А вы тут чаго седзіце? Сусед, каторы кончаны алкаголік, цяжка ўздыхнуў і растлумачыў:

— Мы тут нейкай вадкасці злілі з цягніка ўначы. Яна яўна на спірце. Тэхнічнае паскудства, але алкаголь у сабе ўтрымлівае. Вось выпіць хочам. Але гадасць такая паскудная, што ў рот не лезе. Мы яе туды, а яна назад. Ужо паўлітра так бяздарна сапсавалі. Закусіць бы трэба, каб тое паскудства назад не лезла. Агурок то ў нас ёсць, але ён надта ж прэсны. Такі не дапаможа. Трэба пасаліць. А дахаты па соль баюся зайсці. Жонка не выпусціць. Можа ты, Раманавіч, сходзіш, прынясеш нам солі?

— Што?! — У Сілкоўскага вочы пачалі расшырацца...

— Я кажу: зрабі людзям добрую справу, — канкрэтызаваў сусед, кончаны алкаголік. — Схадзі дахаты і прынясі нам солі.

— Так, Раманавіч, схадзі, — цяжка прастагнаў другі мужык, які яшчэ больш кончаны алкаголік. — Прынясі нам соль.

СТАНІСЛАЎ СУДНІК

Апошні бярсерк

Яны — гэта перадавы, адборны гуф войска князя дайнаўскага Трайдзеня. Ён — баярын Нямір, камандзір гэтага гуфа, якому князь Трайдзень загадаў пераняць ворага на левым беразе Нёмана і затрымаць, пакуль ён сам з асноўнымі сіламі нанясе ўдар недзе з іншага месца. Гуф перайшоў Нёман цераз брод каля Бяліцы і з паходнага шыхту выцяў па ворагу адразу, не лічачы, не разбіраючы, дзе хто. Ім удалося падманным адступленнем зацягнуць ворага ў рэдкі сасновы лес. Высокія сосны і амаль поўная адсутнасць падлеску давалі дайнаўцам магчымасць біцца разрэджаным шыхтам, што яны вельмі добра ўмелі. Ворагі ж да такога бою былі нязвычайныя. Іхняя шчыльная маса таксама мусіла падзяліцца на мноства людскіх струменяў, якія цяклі паміж дрэвамі, але ў бой уступалі па чарзе. Ворагаў было шмат, дайнаўцы неслі страты, але вытрымалі. Вораг выйшаў з бою, адкаціўся за шырокую паляну і зшытаваўся ў тры вялікія калоны. Цяпер можна было разабрацца, дзе, хто і колькі.

Першымі злева стаялі татары. Яны не моцна лезлі ў лес і страты мелі невялікія. Пасярэдзіне былі валынцы. Гэтым у лесе добра дасталося, многа пакінулі там навечна, але і ў полі было яшчэ шмат. Валынскі князь быў галоўным закапёршыкам гэтага паходу і сабраў вялікае войска. Справа стаялі крыжакі. Тыя біліся звычайна не адзіным шыхтам, а асобнымі дзідамі. Дзіда — гэта рыцар, збраяносец, адзін-два лучнікі або кнехты — разам чалавек шэсць-восем. Некалькі рыцараў засталіся такі ў сасняку, але асноўная сіла была ў шыхце.

Дайнаўскі гуф выглядаў адночна іх усіх мізэрна. У адкрытым баі ім нічога не свяціла, яны павінны будучь палегчы ўсе. І прычына была не толькі ў колькаснай перавазе ворага, але і ў баявой традыцыі. Дайнаўцы маглі адходзіць, абходзіць, манеўраваць толькі да пачатку бою. Калі бой пачынаўся, яны ішлі толькі наперад, ніколі не адступалі, ніколі не здаваліся. Сярод іх не бывала параненых: або жывы і б'ецца, або мёртвы і ляжыць. Нямір падзяліў гуф на дзве часткі: левы фланг — лучнікі, якія павінны былі адбіваць татараў, і правы — вершнікі, якія мусілі супрацьстаяць крыжакам. У цэнтры, супраць валынцаў стаяў сам Нямір, стаяў адзін, пеша.

— Будзем атакаваць. Я пайду паперадзе, вы — за мной крокаў праз 40–50. Нічому не здзіўляйцеся...

Далей пачалося нешта мала зразумелае. Нямір закруціўся на месцы і знік, з'явіўся — зноў знік, з'явіўся крокаў за 20 наперадзе.

— Пайшлі! — прагучала каманда аднекуль здалёк.

Гуф выкачаў указанья 40 крокаў і павольна рушыў насустрач немінучаму.

Татары першыя скмецілі лёгкую здабычу — адзінокага воіна ў полі. З дзясятка вершнікаў кінуўся ўперад. Некалькі ўпалі ад стрэлаў дайнаўскіх лучнікаў, астатнія падляталі да Няміра. Паляцелі стрэлы, але яны праляталі скрозь баярына, як скрозь пустое месца, і ўтыкаліся ў зямлю. Пустое месца знайшлі і кінутыя дзіды. Татары разварнуліся, паказалі спіну, і трапныя дайнаўскія стрэлы звалілі яшчэ некалькіх.

А наперадзе рабілася нешта незразумелае. Нямір яшчэ не дайшоў да валынцаў, а на іх шэрагі наляцеў нейкі віхор. Усё вакол завірала. Адзін за адным русічы падалі пасечаныя і паколматыя, падалі самі па сабе, бо не было відно нікога, хто б мог быць прычынаю гэтага. Нямір яшчэ толькі набліжаўся. Як ён можа так біць і секчы на такой адлегласці, ніхто не разумеў. Ды і ці ён гэта? Тады хто? Некалькі валынскіх коннікаў наляцелі на Няміра і сутыкнуліся самі з сабой. Там, дзе ішоў дайнавец, было пустое месца.

Крыжацкі комтур быў чалавекам адукаваным. Далёкі нашчадак слаўных вікінгаў, ён у дзяцінстве чуў шмат скандынаўскіх сагаў, але сам бачыў такое ўпершыню, дакладней, не зусім бачыў, а адчуваў.

На полі быў бярсерк. Бярсерк вышэйшага стану, душа якога ўмела падзяліцца на дзве часткі. Адна частка заставалася ў цвёрдым целе, якое становілася нікому не бачным і якое выдаваў толькі цень, а ў мхурны дзень не выдавала нічога. Другая частка была ў бачнай абалонцы. Абалонка не давала ценю, бо была празрыстая для прамых сонечных промяў, але чалавечае вока ўспрымала яе за сапраўднага, паўнавартаснага чалавека.

Цяпер на полі ўсе бачылі абалонку. Цвёрдае цела крышыла валынцаў. Русічы не ведалі скандынаўскіх сагаў і не разумелі нічога, таму ў жаху пачалі падавацца назад і пабеглі.

Комтур заўважыў, што той дайнавец, якога ён бачыў, павярнуў галаву ў іхні бок, а значыць, нябачны бярсерк хутка можа апынуцца побач. Комтур перажагнаўся і развярнуў каня. Крыжацкі аддзел ірвануў з поля. Простыя крыжакі таксама нічога не разумелі. Праз некаторы час браты-рыцары сабраліся вакол комтура, які патлумачыў ім, у чым справа.

— Але такога не можа быць. Трэба вяртацца і дабіць паганцаў!..

— Я ведаю, што такога не можа быць, — адказаў комтур, — але яно было. Няхай там паганяны татары разбіраюцца з паганым бярсеркам, а нам трэба быць пільнымі, бо самога Трайдзеня на паляне не было. Слаць віжоў ва ўсе бакі і быць гатовымі да бою!

Татары бачылі Няміра, думалі, што бачаць. Дайнаўцы таксама бачылі, бачылі, што ён зранены і вельмі стомлены, але кіруецца ў татарскі бок. Трэба было дапамагаць. Правае крыло дайнаўцаў развярнулася, бо крыжакоў ужо не было, і пачало абходзіць сваё левае крыло, якое трымала татараў на адлегласці палёту стралы. Ад з'яўлення цяжкай дайнаўскай конніцы татарам радасці было мала. У першай жа сутычцы яны страцілі некалькі дзясяткаў воінаў, а ў дадатак ззаду нейкая невядомая сіла валіла іх з сёдлаў аднаго за другім. І татары таксама рванулі з поля. Паход праваліўся.

Нямір, змучаны і зранены, сядзеў на зямлі. Дайнаўцы нясмела падышлі да яго, баючыся дакрануцца.

— Не бойцеся, мяне тут няма, — прагучаў голас Няміра аднекуль здалёк.

— Баярын, а ты дзе? Ты вернешся да нас?

— Не ведаю. Каб вярнуцца, трэба вельмі шмат сілы. Пакіньце мне вады, яды, чыстага палатна, каб перавязваць раны. Баярын Някраш, вядзі гуф да князя, распавядзі

Ўсё, як было. Мы загад выканалі, ворага затрымалі, нават больш — страты ў нас невялікія. Мяне не шукайце. Скажыце крыве і хрысціянскаму святару, няхай памоляцца за мяне. Мне будзе патрэбна дапамога ўсіх багоў...

* * *

Праз паўгода ў двор князя Трайдзеня прыйшоў абарваны, зарослы і схуднелы стары. Варта не хацела яго пусіць, але выйшаў баярын Някраш і пазнаў Няміра. Ён быў жывы. Някраш нясмела дакрануўся да Няміра.

— Баярын, гэта ты?

— Я, і я — зноў чалавек.

Пазней, калі за святочным сталом сабраўся ледзь не ўвесь гуф, адзін воін спытаў:

— Баярын, а ці змог бы ты ўсё гэта паўтарыць?

— Не ведаю. Хрысціянскі Сын Божы Хрыстос і то ўваскрасаў толькі адзін раз, дык ён жа — Сын Божы, а я — прасты чалавек.

— Дык ты ж і не паміраў.

— Ну... гэта як паглядзець...

Бацькоўскае дабрашленне

Пан Ліпніцкі меў чатырох сыноў, моцна іх любіў, бо гадаваў адзін, таму зрабіў звыкшую жыццёвую памылку, якую робяць многія бацькі: ён пры жыцці падзяліў паміж сынамі сваю маёмасць.

Старэйшаму пакінуў усю зямлю, каб не дзяліць на кавалкі і не множыць беднату. Бо сорок дзесяцін аднаму — гэта сорок дзесяцін, а падзялі на чатырох — і па дзесяць дзесяцін у кожнага, — лічы, ужо бедныя.

Другому сыну пакінуў кузню і грошы. Будзе добрым кавалём — не прападзе.

Трэцяга адправіў вучыцца на ксяндза, бо на каго ж яшчэ можа вучыцца сын шляхціча? Там дасць Бог сыну багатую парафію, то і някепска будзе.

Азірнуўся — а тут яшчэ малодшы, а ён ужо ўсё раздаў.

— А табе, — кажа, — засталася толькі бацькоўскае дабрашленне...

Колькі важыць тое дабрашленне, ніхто не ведаў, але ніхто і не пытаўся.

Падзяліў маёмасць, і жылі яны далей, як і жылі: старэйшы больш увіхаўся на зямлі, другі працаваў у кузні, трэці вучыўся, а малодшы ўсім дапамагаў, нават будучаму ксяндзу мог гарбаты падаць, калі той у час вакацый прыязджаў дадому і заглябляўся ў кнігі.

Усё ішло добра і мірна, аж пакуль не з'явілася ў наваколлі ватага разбойнікаў, якая наезджала на шляхецкія двары, рабавала, а бывала — і забівала тых, хто супраціўляўся. Павятовы маршалак кідаўся з аддзелам шляхты па слядах ватагі, але павет вялікі і лясісты, шукаць у ім разбойнікаў — што тую іголку ў стоце сена.

Аднойчы пад вечар прымчаўся да пана Ліпніцкага сусед і сказаў, што яго малы хлапчук быў у Вомшары і нарваўся на разбойнікаў. Тыя яго не бачылі, а ён пачуў, што заўтра раніцай наедуць яны на двор пана Ліпніцкага. Каб дакладна ведаць, дык вярта было б сабраць шляхту ды папільнаваць, але ж і разбойнікі не дурныя: пачуюць рух і затояцца, або выскачаць у іншым месцы.

— Хай будзе, як будзе, — сказаў пан Ліпніцкі. — Я не адзін, нейкі час пратрыма-
емся, пакуль прымчыць шляхта з засценка.

На тым і рассталіся. Сусед паабяцаў, што таксама будзе нападготове.

— Ну што, сынкі, давядзецца паваяваць.

— Не, бацька, не магу я ваяваць. Ты аддаў мне зямлю. А заб'юць мяне — каму
яна дастанецца? Разбойнікі ж маёй зямлі з сабой не панясуць. Ну парабуюць, ну
спяляць — адбудуемся. Таму я збіраюся і еду ў засценак, перабуду ў дзядзькі.

— Мне таксама ваяваць не выпадае, — сказаў другі. — З маёй кузні ўзяць асаб-
ліва няма чаго, кавадла яны ж не пацягнуць. Спяляць — адбудуюся, а заб'юць, дык
і ўсё прападзе: і грошы, і кузня.

— А мая бацькаўшчына — у Божых уладаннях. Там ёй нічога не пагражае. А за-
б'юць мяне заўтра — і прапала ўся мая навука. Ды і які з семінарыста ваяка?

У малодшага пан Ліпніцкі і пытацца нічога не стаў, бо што яму тут бараніць, калі
ягонага тут нічога няма? Уздыхнуў бацька і пайшоў збірацца на вайну, а сыны на-
ладавалі вазы, забралі буйнейшую жывёлу, а для дробнай паадчынялі хлявы, каб
магла разбегчыся, і падаліся ў засценак.

Ноч прайшла спакойна, а на досвітку пан Ліпніцкі апрануў свае старыя гусарскія
барвы, надзеў панцыр і шолам, узяў рушніцу, пістолі, піку, шаблю. Хацеў надзець
і крылы, ды выйшла незадача. Падчас доўгага ляжання без патрэбы моць пабіла
пер'е, адны шпянькі засталіся. Апранаць такія крылы — не ганарова.

Ледзь пашарэла, пан Ліпніцкі сеў на свайго старога гусарскага жарабца і выехаў
на мяжу з боку Вомшару. Спыніўся і пачаў чакаць. Ціха, аж чуе нехта едзе з боку
яго двара. Пад'язджае малодшы сын. На кульгававай кабылцы, са старой паляўнічай
стрэльбай, з сякерай за поясам і сахаром у руках.

— А ты чаго тут? Што ты бараніць сабраўся? Я ж табе нічога не пакінуў...

— Яно-то так, бацька. Не пакінуў, але абяцаў дабраславенне. А я таго дабрасла-
вення не бачыў і не чуў.

— Дык чым і як цябе дабраславіць, сыноч?

— Дабраславі мяне, бацька, не спалохацца, не ўцячы з гэтага поля, каб кабылка
ад страху не панесла. Дабраславі, бацька, быць тут з табой.

— Ну, за кабылку я спакойны, не панясе. А цябе дабраслаўляю на ўсё, што просіш.
А яшчэ дабраслаўляю на доўгае і шчаслівае жыццё.

— Ну, гэта ўжо як выйдзе, — адказаў сын і паказаў на ватагу чалавек у дваццаць,
якая выязджала-такі з Вамшару.

Атаман разбойнікаў некалі ведаў пана Ліпніцкага і пазнаў яго.

— А дзе ж твае старэйшыя сыны, пан Ліпніцкі? — спытаўся.

— Ды ім неяк не да вайны, часу не маюць, дабро хаваюць, каб вам не дасталося.

— А ты што?

— А мне хаваць няма чаго і траціць няма чаго, я ўсё раздаў сынам, а яму, — пака-
заў на малодшага сына, — таксама траціць няма чаго, бо яму я нічога не даў.

— Ну, тады трымайся!

Атаман махнуў рукой, і чацвёрка разбойнікаў кінулася наперад.

Два стрэлы звалілі першых двух. Піку і сахар прынялі астатнія два.

— Жывы? Трымай! — бацька перадаў сыну адзін пістоль. — Яшчэ двух паложым,
а там — як будзе...

Але атаман не даў каманду на наступную атаку.

— Іх нехта папярэдзіў. У двары мала чым пажывімся, і цяпер на стрэлы наляціць шляхта з засценка. Гайда ў засценак, туды, дзе нас не чакаюць...

Ватага знікла ў Вомшары.

Пан Ліпніцкі з сынам злезлі з коней і падышлі да забітых разбойнікаў, каб забраць зброю, зняць лепшую вопратку ды палавіць коней.

Здымаючы рыштунак у аднаго з разбойнікаў, знайшлі ладную машну — скураны мяшочак, поўны залатых і срэбных манет.

— Гэта табе на доўгае і шчаслівае жыццё, — сказаў бацька і аддаў мяшочак сыну.

Неўзабаве наскочыла шляхта з мястэчка. Пан Ліпніцкі перадаў войту зброю разбойнікаў і двух коней. Двух пакінуў сабе, справядліва патлумачыўшы, што яго стары жарабец і кульгавая кабылка нічога ўжо не вартыя. Пра грошы ні бацька, ні сын не абмовіліся.

— Дадому не паедзем, — прапанаваў бацька сыну. — Там нашага нічога няма. Няхай твае браты гаспадараць самі. Паедзем да князя. Я даўно маю на воку невялікі фальварак. Папросім прадаць.

* * *

Прайшло дабравата гадоў. Браты Ліпніцкія выбраліся ў Нясвіж. Была бездараж, і браты паехалі акольнай дарогай. Недзе на паўдарозе згледзелі новы, дагледжаны фальварак. Спыталіся ў пастуха, як называецца. Адказаў: Ліпніцкія. «Ого! — здзівіліся браты. — Трэба заехаць...»

Сустрэць іх выйшаў сам гаспадар, іхні малодшы брат.

— Гэта ўсё тваё?

— Маё.

— Дзе ўзяў?

— Купіў.

— За што?

— За бацькоўскае дабраславленне.

— Выходзіць, абдзяліў нас стары...

— Ну, гэта як сказаць, бо бацькоўскае дабраславленне — не зямля, не грошы, не кузня, гэта — Божае заступніцтва і ўдача ва ўсім. Яго трэба не толькі атрымаць, яго трэба ўмець прыняць і скарыстаць на добрую справу...

Святыя грэшнікі

Яны былі ўсе грэшныя. Яны — гэта сейлавіцкая шляхта, паднятая па паспалітым рушэнні і кінутая ў пекла гэтай вось вайны. Іх было многа. Разам з Ліпніцкімі іх было больш за сто чалавек, цэлая харугва, і гэтай раніцай яны былі ў першай лініі войска Вялікага Княства Літоўскага.

Яны былі грэшныя, і грэх у кожнага быў свой, а то і не адзін.

Пан Ігнась любіў выпіць. Ён мог знайсці гарэлку ці віно ва ўсякім месцы зямной кулі, не кажучы ўжо пра роднае наваколле. Ён і цяпер сядзеў у сядле, ужо добра

пахмяліўшыся пасля ўчарашняй папойкі. Галава яму не балела, і ён весела і бадзёра глядзеў на свет.

Пан Язэп любіў жанчын. Рэдка якая ўдовая шляхцянка, а не, дык і мужычка пазбегла яго ласкавых рук. Не раз даводзілася яму выскокваць у акно і ад замужніх, калі муж якой не ў час вяртаўся дадому. І гэтую ноч ён не змарнаваў і не даў яе змарнаваць маладой, вабнай маркітанцы. Цяпер ён сядзеў у сядле, задаволены сабой, прытомлены ў пэўных частках цела, але поўны сілы ў руках.

Пан Стась любіў пахваліцца. Калі надаралася яму злавіць шчупака, дык быў той шчупак фунты тры — не менш, хоць і змяшчаўся на адну патэльню. Калі ўдавалася падстрэліць зайца, дык быў той заяц велічынёю з казу. І сёння яго чакаў недзе самы спрытны варожы вершнік, якому пан Стась, безумоўна, дасць рады.

Пан Вінцэсь быў ганарысты. Не паступіцца шляхецкім гонарам для яго было важней за ўсё. Калі пасланец ад князя Радзівіла развозіў запрашэнні на баль і заязджаў першым не да яго, а да суседа насупраць, безумоўна, менш годнага шляхціча, пан Вінцэсь кіпеў ад абурэння і казаў, што пасля такой знявагі ніколі б не паехаў на той баль, але вось надарылася ў Нясвіжы пільная справа, то ўжо і да князя па дарозе заедзе. І сёння пан Вінцэсь стаяў у першым шэрагу і крайнім справа, і ніхто гэтае месца аспрэчыць не спрабаваў.

Пан Адаць быў скупы. Groш, які трапляў у яго глыбокую кішэню, з вялікай цяжкасцю яе пакідаў. Жонка і дзеці хадзілі амаль што ў лахманах, але пан Адаць на тое не зважаў. Нават ксяндзу, які ездзіў па калядзе, пан Адаць насыпаў паўасміну не жыта, нават не ячменю, а аўсу. На заўвагу закрыстыяна адказваў, што ім з пробашчам ужо даволі надавалі, а гэта хай будзе каню, а на самай справе паўасміна аўсу важыла роўна ў два разы менш, чым тая ж паўасміна жыта. Сёння пан Адаць быў спакойны. Ад'язджаючы, ён пакінуў усе грошы такой жа скупой, як сам, маці. То, калі што, вораг на ім не пажывіцца.

Пан Болесь быў злодзей. Не, не тое каб краў нешта ў суседзяў, не. Пан Болесь быў велікакняскі злодзей. Ён краў у велікакняскім лесе. Гэта, мусіць, гледзячы на яго, наш народ склаў прыказку: «Хто ў лесе не злодзей, той дома не гаспадар». Гаспадарка ў пана Болесь была новая і дагледжаная, але каб хто папрасіў які квіток хоць на адно палена, дык не прычакаў бы. І сёння пан Болесь ведаў: калі што, то дошкі на труну яму ляжаць пад паветкай. Вядома, з веліканяскага дрэва, але пазычаць не давядзецца.

Пан Бронісь быў паляўнічы. Грэх яго быў не ў тым, што ён залішне хваліўся здабычай. Ён сапраўды часцяком вяртаўся з лесу не з пустымі рукамі; грэх быў у тым, што вяртаўся ён з княжацкага лесу з тушай ці лася, ці аленья, на якіх паляванне было забаронена. І сёння пан Бронісь меў надзею на сваю спраўную стрэльбу і трапнае вока.

Пан Богусь быў бязбожнік. Не тое каб атэіст там які, а так называў яго пан пробашч за тое, што пан Богусь насуперак свайму імені рэдка бываў у касцёле, а на споведзі быў, можа, два разы: на першай і... калі моцна захварэў ды думаў, што памірае. Пан Богусь у даўгу не заставаўся і казаў, што пачакае пана пробашча каля брамы ў пекла, і яшчэ не вядома, для каго там падрыхтаваныя катлы больш га-

рачыя. Цяпер ён шкадаваў, што не сказаў пану пробашчу, за што таго чакае пекла, але няхай...

Пан Казік быў ілгун. Што праўда, наўмысна ён нікога не падманваў, але любіў расказваць самыя неверагодныя гісторыі, якія з ім адбываліся, хаця ўсе ведалі, што нідзе ён не быў і нічога такога з ім не здаралася. Каб дзе ў Еўропах, дык яго назвалі б пісьменнікам, друкавалі б яго гісторыі ў кніжках і плацілі б яшчэ немалыя грошы. А тут на кожнай споведзі каляўся, што зноў увёў у зман шануюнае панства і люд паспаліты сваёй чарговай казкай. Затое цяпер калі пашанцуе, дык ён раскажа чыстую праўду пра гэтую вайну, і ніхто не скажа, што ён нешта выдумаў. Калі толькі пашанцуе...

Пан Тадзік быў гультай. У вачах людзей. Сам пра сябе ён так не думаў. Ну і што, калі ён ніколі не ішоў там, дзе можна пад'ехаць, што ніколі не стаяў, дзе можна было сядзець, што ніколі не сядзеў там, дзе можна было ляжаць. Гэта ў яго свежы чалавек мог запытацца: «Чаму пан дровы седзячы коле?» А пан Тадзік спакойна адказваў: «Спрабаваў лежачы, нічога не выходзіць».

Пан Антоць быў хцівы. Мо не хцівы, мо лішне гаспадарлівы, але ён умудраўся пажывіцца нават там, дзе іншаму і ў галаву прыйсці не магло. Неяк быў прысабечыў мясцовы мост і з паўгода браў на ім мыта з рознага падарожнага людю, пакуль не нарваўся на павятовага чашніка, якога не пазнаў, бо той першы раз у жыцці быў цвярозы і выглядаў не так, як звыкла. Затое цяпер пан Антоць спадзяваўся на добры луп, калі, канешне, самога не аблупяць.

Пан Чэсь быў жартаўнік. Жартаваць ён пачынаў з сябе, пераходзіў на суседзяў, і так па ранжыру. Каб мог, дабраўся б да вялікага князя, але неяк няўдачна зачাপіў быў пана ваяводу, дык з таго часу вышэй за слуцкіх начальнікаў нікога не чапаў.

Пан Мечысь быў гандляр. Не купец. Купец прадае, купляе і з таго прыбытак мае. А пан Мечысь на нясвіжскім рынку, не маючы і зашмальцованага пенязя ў кішэні, мог наладзіць гандаль за якую-небудзь карову, збіць цану да кошту казы і, сказаўшы, што збегает да воза па грошы, даць лататы. У выніку то гаспадару каровы яшчэ і падзякаваць трэба было пану Мечысю, бо задураны балбатнёй «пакупніка» мог і аддаць тую карову па цане казы. А так, лічы, абышлося...

І так адзін за адным да апошняга шэрага. А там...

Пан Ясь быў бедны. Паводле Святога Пісання, беднасць — не грэх, а якраз наадварот. Але ад яго беднасці гаравала жонка, гаравалі дзеці. Пан Ясь не быў гультаём ці п'яніцам, не быў бязбожнікам ці бездарам. Яму проста не шанцавала. Ні ў чым. Ніколі. Дзе б што ні здарылася, то бяда будзе ў пана Яся. У паводку вымакне жыта ў лагчыне ў пана Яся, у суш высахне на гары ў пана Яся. У абозе зломіцца воз у пана Яся, у паходзе раскуецца конь у пана Яся. Ды які там конь — конік, апошні ў гаспадарцы. Дома не засталася нават жарабяці. Пан Ясь сядзеў на сваім коніку ў апошнім шэрагу, у дамаатканых барвах, і ніколькі не перажываў, суцяшаючы сябе, што падчас атакі ён нагоніць усіх і паспее ў тую бітву, і, пэўна ж, стрэліць са свайго старога пістоля, і, пэўна ж, намахаетца ад душы сваёй старэнькай шабляй.

Пан Ролюсь быў гарачы. Лішне гарачы. Ён таксама стаяў у апошнім шэрагу. Пан харунжы паставіў яго туды строгім-найстрогім загадам, бо з першага ці другога шэрага пан Ролюсь мог ірвануць на ворага, не чакаючы каманды, мог змяшаць увесь

шыхт, мог унесці поўнае бязладдзе. Ён на сваім гусарскім жарабцы і з апошняга шэрага вырвецца наперад, але гэта будзе ўжо пасля пачатку атакі — і нікому не зашкодзіць. Наадварот, пан Ролюсь будзе таранам ламаць варожыя шэрагі, робячы праход для іншых...

І вось гэтыя грэшнікі раптам усе і адразу, мо не адразу, а адзін за адным сталі святымі. Яны пайшлі ў атаку ў першай лініі войска Вялікага Княства і палеглі ўсе. Ні аднаго параненага. Яны палеглі — не баронячы сваё ўласнае жыццё, яны палеглі — не баронячы свае сем'і. Яны палеглі, баронячы Айчыну, Бацькаўшчыну, ніколі не бачаную імі цалкам, але заўсёды любімую, ніколі не пройдзеную, але самую прыгожую менавіта там, у няпройдзеных мясцінах, мілагучную ў сваіх песнях і страшную да дрыжкаў у сваіх казках. Гэтая Бацькаўшчына ніколі не была для іх занадта ласкавай, але яны даравалі ёй і строгасць, і абьякавасць, і няўвагу. Яны ніколі нічога лішняга ад яе не прасілі. У Бога прасілі больш і часцей. А Бацькаўшчына... Яна была таксама недзе там, каля Бога. Толькі з той розніцай, што калі ў Бога прасілі нешта для сябе, то Бацькаўшчыне імкнуліся даць нешта ад сябе.

Сёння яны аддалі апошняе: свае жыцці, і іхнія душы падняліся над полем, кіруючыся проста да райскай брамы. Душы яшчэ бачылі поле бою, яшчэ пазнавалі свае целы, пасечаныя, паколатыя, прабітыя кулямі. Бачылі, як другая лінія войска Вялікага Княства біла і крышыла ў шаткаванку ворага, недабітага імі. Другая лінія прайшла над іхнімі целама і спынілася на беразе Нёмана, па якім сплывалі ўніз недабіткі варожых колішніх палкоў.

Душа пана Богуся паспела пашкадаваць, што не сустрэне душу пана пробашча каля брамы пекла, а душа пана Яся паспела падумаць, што, можа, пан ваявода дасць яго жонцы якога коніка ўзамен таго, што застаўся на полі, можа, дасць нават лепшага.

Душы трошкі запаволілі палёт, пачакаўшы, пакуль іхнюю дружную кампанію дагоняць душы пана харунжага і пана Ролюся, якія біліся да апошняга з невыказным спрытам і нечалавечай адвагай, з'ехаўшыся ў баі разам і ўтварыўшы шыхт з двух чалавек, секлі ўсё, да чаго даставалі шаблі, і былі расстраляныя з дзясятка рушніц і пістоляў здалёк, бо зблізку не змаглі б.

Душы падымаліся ўсё вышэй, пакінуўшы на зямлі і грэшныя свае целы, і ўсе грахі пры іх. Целы і грахі прыме зямля Бацькаўшчыны, а душы, магчыма, дасягнуць Нябеснай Айчыны, але яны пра гэта яшчэ не ведалі, а мы і не даведаемся ніколі, ці ёсць у тым Раі тая Айчына і ці сапраўды яна называецца Нябесная Беларусь, як кажучь цяпер. Пэўна ж, ёсць, бо дзеля чаго ж тады ўсё: усе пакуты і подзвігі тут, на Беларусі Зямной?

нарадзіўся 24 верасня 1954 года ў вёсцы Сейлавічы Нясвіжскага раёна Мінскай вобласці. Скончыў Мінскае вышэйшае інжынернае зенітна-ракетнае вучылішча (1977), Цвярскую ваенна-камандную акадэмію імя Жукава (завочна). Як прафесійны ваенны, служыў у Савецкай арміі, пасля ва Узброеных сілах Рэспублікі Беларусь. Узнагароджаны медалём «За баявыя заслугі» і ордэнам «За службу Радзіме». У 1992 годзе выдаў першы зборнік вершаў. Друкаваўся ў часопісах «Полымя» і «Маладосць». Аўтар кніг «Кароткі расійска-беларускі вайсковы слоўнік» (1903); «Расійска-беларускі вайсковы слоўнік» (1997) на 8000 слоў (сумесна з С. Чыславым); «Шыхтавы статут Беларускага войска»; навучальнага дапаможніка «Стэнаграфія» (2009), зборнікаў вершаў «Пагоня за мову», «Наш Грунвальд» (1999), «Лідскія скрыжалі» (2008), «Літва» (2011), «Пілігрымка дадому» (2018). З’яўляецца рэдактарам газеты «Наша слова», часопісаў «Лідскі летапісец» і «Ад лідскіх муроў».

Рэдакцыя, аўтарскі калектыў альманаха шчыра віншуюць нашага калегу — пісьменніка і рэдактара Станіслава Судніка — з юбілеем! Жадаем моцнага здароўя, натхнення, творчага плёну, поспехаў у працы і ў жыцці.

ЯНКА ТРАЦЯК

Вялікая вайна

Хроніка адной мясцовасці

110 гадоў таму ў Еўропе разгарэлася вайна, якую да 1939 года называлі Вялікай вайной 1914–1918 гадоў. Калі пачалася другая вялікая вайна (1939–1945), замацаваліся назвы: Першая сусветная вайна і Другая сусветная вайна.

«Найлепшая абарона — гэта нападзенне», — сказаў Аляксандр Македонскі вялікую дурноту і нападаў, на каго толькі можна было напасці...

А колькі было такіх нападаў у гісторыі — безліч. А таму ўся гісторыя чалавецтва — гэта пастаянныя войны, якія распачыналі бяздарныя палітыкі і палкаводцы, спасылаючыся на недарэчныя і павярхоўныя апраўданні Аляксандра Македонскага.

Сучаснае міжнароднае права не вітае такія «найлепшыя абароны», але калі некаму хочацца памахаць зброяй і выглядаць больш-менш прыстойна ў вачах міжнароднай супольнасці, выкарыстоўваюцца розныя правакацыі і ўводзіцца ў вушы, што не «мы», а «яны» пачалі першымі. Пасля гэтага можна выкотваць на пазіцыі (не важна, на якой тэрыторыі) гарматы і разварочваць нападаючыя абарончыя аперацыі. Большасць войнаў пачыналіся прыкладна паводле такой схемы. Не была выключэннем і Першая сусветная.

Частка першая

1

Навіны ў вёску Дойневічы, як і ў іншыя беларускія вёскі, даходзілі рознымі шляхамі. Пра нешта даведваліся з газет, якія выпісвалі не толькі мясцовыя паны, але і некаторыя сяляне. Болей за тое, газеты тыя былі як на расійскай мове, так і на польскай, і нават на мове беларускай, і адну з іх раіў чытаць сам крэўскі ксёндз. Другой крыніцай інфармацыі былі вандроўнікі і старцы, але яны хадзілі не заўсёды і гаварылі пра тое, што недзе самі пачулі. Яшчэ пра нейкія падзеі ў свеце, пра нейкія чуткі і пагалоскі (пра што ў газетах звычайна не пісалі) маглі расказаць тыя, хто «быў у людзях»: ездзіў у воласць, на кірмаш, у царкву, у касцёл, да знахароў, лекараў і г. д. Такіх «бывалых» заўсёды чакалі з дарогі, каб вечарам сабрацца дзе і абмеркаваць тое, што ім удалося нешта там пачуць.

Так, зусім нядаўна не сыходзіла з сялянскіх вуснаў сталыпінская аграрная рэформа. Даходзіла ледзь не да боек між прыхільнікамі хутарызацыі і яе праціўнікамі, асабліва калі разглядаліся пытанні пра зямлю: добрую, горшую і ніякую. Тады найбольш актыўныя сяляне першымі кінуліся ў Вільню, у Сялянскі пазямельны банк па грошы на куплю зямлі, іншыя шукалі нейкія льготы, а найбольш бедныя набывалі надзелы лесу і пералескаў на ўзгорыстых і пясчана-камяністых рэльефах. Гэта была вельмі цяжкая праца: зрабіць з такога рэльефу прыдатнае поле, якое можна было

засеяць дабром. Супакойвала толькі тое, што так было нашмат танней. І цяпер яшчэ людзі корпаюцца на такіх надзелах у Бялянцы, Харлаўшчыне, Навінках, Ручаях ды іншых навакольных вёсках і хутарах: паляць пні, звозяць камяні і цягаюць з балоцістых мясцін чарназём на агароды.

А гарачым летам 1914 года пачалі больш гаварыць пра палітыку, і ў першую чаргу пра неспакойную сітуацыю на Балканах, якая абвастрылася вакол забойства ў Сараеве (сталіцы Босніі) нейкага аўстра-венгерскага спадкаемца прастола і яго жонкі. І што было цікава, дык гэта тое, што ў розных газетах розныя аўтары неадназначна трактавалі дзеянні прыхільнікаў арганізацыі «Млада Босна»: у адных газетах яны выглядалі як сепаратысты-тэрарысты, у другіх — як патрыёты ў барацьбе за яднанне паўднёвых славянаў у незалежную ад Аўстра-Венгрыі дзяржаву. І непасрэдна выканаўца тэракту баснійскі студэнт Гаўрыла Прынцып рабіўся ў вачах іншых героем.

Разабрацца селяніну ў такіх далікатнасцях было няпроста, ды і вялікай патрэбы ў тым не было. Але заўсёды знаходзіліся дапытлівыя дзанаўцы, якім трэба было ведаць усё і ва ўсім дакапацца да сутнасці. Яны звычайна заводзілі гутаркі на такія тэмы з кім-небудзь з асяродку местачковай інтэлігенцыі: са святарамі, з настаўнікамі, з чыноўнікамі і нават з самім маршалкам павятовай шляхты, балазе яго маёнтак быў непадалёку. І такім чынам вымалёўвалася больш-менш праўдападобная даведка пра тое, як яно ўсё пачыналася.

Пан доктар местачковай лякарні надворны саветнік Мікалай Крачкоўскі з Чаркасоў зусім нядаўна вярнуўся з таго краю з нейкіх «водаў», дзе здарылася нашумелая трагедыя. Доктар быў чалавекам начытаным і ведаў шмат якія мовы і, болей за тое, быццам недзе сутыкаўся з тым спадкаемцам прастола. І калі ў каго ўзнікала цікавасць да таго, «а хто такі гэты эрцгерцаг?» і «што яму трэба было ў той Босніі?», дык толькі пан лекар мог гаварыць на такія тэмы з добрым ведамам таго, пра што гаварыў.

Дык вось, лекар Крачкоўскі расказваў, што эрцгерцаг Франц Фердынанд, апроча таго што быў спадкаемцам аўстра-венгерскага прастола як сын брата імператара Аўстра-Венгрыі Франца Іосіфа I, займаў вельмі высокія пасады ў дзяржаўнай іерархіі: быў намеснікам галоўнакамандуючага і генеральным інспектарам узброеных сіл Аўстра-Венгерскай імперыі... Выступаў з ідэяй трыялізму: пераўтварэнне двухадзінай Аўстра-Венгерскай манархіі ў трыадзіную: у Аўстра-Венгра-Славію, каб ураўняць славянаў з іншымі, і шукаў сярод славянаў падтрымкі... Дзеля таго ён і паехаў у тую Боснію, якую тады ўжо называлі парахавой бочкай Еўропы... Але такая «ўраўнілаўка» баснійскіх сербаў не задавальняла — ім патрэбна была свая дзяржава. Так ідэі эрцгерцага і паслужылі нагодай для выканання смяротнага прысуду. І атрымалася так, што адзін і другі — забойца і яго ахвяра — сталі фармальнай зачэпкай, той іскрыай, якая ўзарвала «парахавую бочку»...

Але тут ўзнікала іншае цікавае пытанне: чаму ў апошнія дзесяцігоддзі такой напружанай была сітуацыя ў свеце?

На падобнае пытанне мог бы слухна паразважаць нейкі палітык-міжнароднік, якога, зразумела, на сялянскіх палатках не знойдзеш. Але заўсёды можна было

сустрэць, і таксама ў мястэчку, асобу, зацікаўленую і лепш дасведчаную нават і ў такім пытанні. І гэтай асобай быў Мойша Рабіновіч, заснавальнік новай прыватнай аптэкі, якая вось-вось павінна была адкрыцца. У яго была вялікая радня, раскінутая ва ўсім свеце; шмат з кім ён ліставаўся, а брат нават заклікаў яго да сябе ў Чарнагорыю займацца курортнымі справамі. Толькі Мойша не паехаў у тую Чарнагорыю, бо справы там, як ён казаў, «пахнуць керасінам».

Дык вось, ад Рабіновіча таксама можна было даведацца пра нешта такое, пра што не пісалі ў газетах. Перш чым ляцець у тую Чарнагорыю, зацікавіўся ён сітуацыяй у краі і даведаўся, што гэта не першае сутыкненне між аўстрыякамі з паўднёвымі славянамі. Яшчэ задоўга да забойства эрцгерцага Франца Фердынанда між дамінуючымі еўрапейскімі дзяржавамі існавалі ваенныя дамоўленасці між сабою і выношваліся адпаведныя наступальныя планы маштабнай вайны, да якой рыхтаваліся ўсе еўрапейскія дзяржавы. Пра гэта гаварылі і пастаянныя канфлікты: анексія Аўстра-Венгрыяй Босніі і Герцагавіны (1909 год) і Балканскія войны (1912 і 1913 гады). Прытым паводле папярэдніх міждзяржаўных дамоўленасцяў Нямецчына заўсёды заставалася на баку Аўстра-Венгрыі, а Расія — Сербіі...

«Куды ляцець? — гаварыў Рабіновіч. — Далёка тая Боснія ад Чарнагоры? Рухом падаць... А ў Сараеве тым і ў яго маглі б заадно пальнуць з рэвольвера...»

...А як сітуацыя разгортвалася далей, можна было даведацца з розных газет, на старонках якіх выказваліся неаднолькавыя прагнозы пра адны і тыя ж падзеі. Але кожнаму было зразумела, што не можа не адрэагаваць аўстра-венгерскі імператар Франц Іосіф на забойства аднаго са сваіх блізкіх генералаў і пляменніка. І ён абвінаваціў улады Сербіі ў спрыянні забойству эрцгерцага і абвясціў заведама непрымальны ультыматум Сербіі, які, нягледзячы на спрэчныя моманты, быў прыняты, за выключэннем толькі аднаго пункта: пункта наконт удзелу аўстрыйскіх уладаў у следчай справе ў арганізацыі забойства эрцгерцага, што, на думку ўладаў Сербіі, а калі больш дакладна — Ніколы П. Пашыча, ідэолага «Вялікай Сербіі», і прынца Аляксандра, галоўнакамандуючага сербскай арміяй, — парушала іх суверэнітэт. Такі адказ не задаволіў аўстра-венгерскага манарха Франца Іосіфа I... І пасля гэтага на сербскі Бялград пасыпаліся снарады з аўстра-венгерскіх гарматаў...

Стратэгія манарха Франца Іосіфа I: за смерць двух чалавек забіваць сотні — не магла быць апраўданай. Хацелі напалохаць?.. Напалохаць можна чалавека, а на ўзроўні дзяржаў такія захады, вядома, не спрацоўваюць... Але адно было добра зразумелым, што ў Еўропе вымалёўвалася змрочная перспектыва: вельмі шмат было зацікаўленых асобаў сярод тагачасных еўрапейскіх палітыкаў скарыстаць гэтае забойства дзеля таго, каб заявіць пра сябе, узмацніць і надзейна забяспечыць свой аўтарытэт, аслабіць вагу іншых палітыкаў і дзяржаў і стаць гегемонам еўрапейскай палітыкі. І так шмат хто гаварыў і думаў, і такія ацэнкі трагічных падзей вельмі часта панавалі на старонках газет і часопісаў.

Нешта падобнае гаварыў і маршалак павятовай шляхты пан Дабржынскі, які ўвесь свой вольны час праводзіў з сям'ёй у маёнтку Багданоўка (у пяці вёрстах язды ад мястэчка). Між іншым, пан Дабржынскі праз свае адносінны да сялянаў, нягледзячы на высокую пасаду, меў рэпутацыю «добрага пана». Людзі прыходзілі да

яго ў маёнтак па парады і з рознымі просьбамі, і ён стараўся ім дапамагчы. А яшчэ пан Дабржынскі любіў «чытаць лекцыі» — расказваць сялянам пра малавядомыя з’явы, падзеі, новыя адкрыцці навукі і нават пра Бога і веру. Адна з яго «лекцый» пра людзей-волатаў, якія быццам бы жылі на гэтай зямлі, надоўга запомнілася. Пасля яе перадавалі з вуснаў у вусны як нейкую цікавую легенду, прытым апавядальнікі паказвалі рукой на горы, пагоркі і курганы, якіх у наваколлі было безліч: маўляў, магчыма, гэтыя ўзвышэнні і ёсць іх магілы...

Апошнія свае «лекцыі» (з просьбы сялянаў) пан Дабржынскі праводзіў на тэмы міжнароднай палітыкі. Так можна было даведацца, чаму адзін з першых, хто заявіў пра тое, што ў чарговым аўстра-сербскім канфлікце Аўстра-Венгрыя можа разлічваць на поўную падтрымку Нямецчыны, быў Вільгельм II (Фрыдрых Вільгельм Віктар Альберт Прускі) — імператар (кайзер) Нямецкай (Германскай) імперыі і кароль Прусіі. Апрача таго, цікава было пачуць і пра тое, што ў мінулым годзе ў газеце «Нью-Ёрк Таймс», у сувязі з 25-годдзем яго імператарства, яму прыпісвалі заслугі «галоўнага міратворцы, які заўсёды ратаваў Еўропу ад вайны». Толькі ў дадзены момант ваенна-палітычны блок Англіі, Расіі і Францыі Вільгельм II успрымаў як мэтанакіраваныя дзеянні па знішчэнні Нямецчыны. Таму ён не мог застацца ўбаку пры такіх падзеях, якія давалі шанц патэнцыяльна аслабіць саюзнікаў і пашырыць свае каланіяльныя тэрыторыі ў Азіі і Афрыцы... Адпаведныя мэты ў барацьбе за сферы ўплываў і за калоніі — адабраць іх у Нямецчыны — ставілі ўлады Англіі, Францыі і Японіі...

Сама пасада пана Дабржынскага — маршалка павятовай шляхты, альбо, як ён гаварыў, «предводителя дворянства», — патрабавала добрых ведаў і інфармаванасці ў міжнароднай сітуацыі. Зразумела, што ён у першую чаргу строга прытрымліваўся дзяржаўнай ідэалогіі і палітыкі, але, між іншым, меў і свой погляд на некаторыя падзеі і з’явы. Так, ён быў упэўнены, што ўсе еўрапейскія дзяржавы былі зацікаўленыя ў распальванні канфлікту. Італія і Грэцыя мелі свой зуб на суседзяў — Турцыю і Балгарыю, — і таксама праз спрэчныя тэрыторыі. Сербія і Румынія хацелі вярнуць свае землі ад Аўстра-Венгрыі... Што да Расіі, дык гэта ж не тайна: рыхтавалася на ўсякі выпадак да вайны і Расійская імперыя, пра што сведчаць такія пастановы ўрада, як «Положения о подготовительном к войне периоде» ад 17 лютага 1913 года... Паводле слоў маршалка павятовай шляхты, Расія заўсёды прыходзіла да іншых народаў на іх тэрыторыі, каб ім дапамагчы... «Мы разумеем, што трэба наводзіць парадак на Балканскім паўвостраве, бо самі яны яго не навядуць, — пераканаўча гаварыў пан Дабржынскі. — І, каб там не наводзілі парадак аўстрыякі, трэба як хутчэй браць пад кантроль пралівы Чорнага мора і Эгейскага, а заадно польскія і прускія землі, прабіваць для гандлю і культурнага абмену шырокі праход у Міжземнае мора і да зусім Блізкага Усходу...» І цяжка было зразумець: ці гэта было асабістае меркаванне «предводителя», ці дзяржаўная палітыка.

І шмат хто з сялянаў ківаў галавою ў знак згоды і гаварыў: «Так, так, трэба браць...»

Як бачым, нікога не задавальнялі не толькі межы каланіяльных уладанняў, але і тая дзяржаўна-палітычная мапа Еўропы, якую, як тую добрую зямлю пры аграрнай сталыпінскай рэформе, усім хацелася перамераць на свой капыл.

2

...Заставалася адно казытлівае пытанне, на якое ніколі не будзе адназначнага адказу: хто справакаваў вайну і хто першы яе пачаў? І тут ужо не важна, як пачаў: ударыў на апярэджанне, ці ўдарыў у адказ на правакацыю, ці сам справакаваў... І заўсёды найбольш вінаватым быў той, хто пачынаў першым...

У дадзенай сітуацыі можна гаварыць пра кожнага паасобку і пра ўсіх разам, бо ніхто ў адзіночку войнаў не пачынае і тым больш не заканчвае. Але перш-наперш, чым гартаць варыянты адказу, варта было б задумацца над некаторымі пытаннямі, якія ўзніклі ў канкрэтнай сітуацыі, а менавіта: чаму ультыматум аўстра-венгерскага імператара Франца Іосіфа I быў абвешчаны 10 (23) ліпеня¹, амаль што праз месяц пасля забойства 15 (28) чэрвеня аўстра-венгерскага спадкаемца прастола і яго жонкі?.. На што спадзяваўся і чаго чакаў аўстра-венгерскі імператар?.. З кім дамаўляўся, наладжваў сувязі, распрацоўваў планы?.. Ці не роўна столькі часу трэба было для папярэдніх дыпламатычных дзеянняў, перш чым аб'яўляць вайну Сербіі, у выглядзе ганебнага ультыматуму, якога Сербія не магла б прыняць?.. І ці не мэтай той паперы была задача не патушыць канфлікт, а раздзьмуць яго да памераў вайны?.. І ці асмеліўся б Франц Іосіф I бамбіць Бялград, калі б не заручыўся падтрымкай імператара Нямецкай імперыі і караля Прусіі Вільгельма II?..

Няўжо ўлады Сербіі не разумелі, што непрыняцце ультыматуму можа прывесці да ўзброенага канфлікту, што было б нашмат горш, чым сумесны вышук арганізатараў і выканаўцаў забойства эрцгерцага?.. Што пагроза іх суверэнітэту — гэта былі прыгожыя словы наконт абмежавання іх незалежнасці, але ва ўсякім разе не вайна? Не верыцца ў тое, што Сербія зноў прагла вайны. Вядома, што такія малыя і слабыя краіны, якой стала Сербія пасля дзвюх Балканскіх войнаў, без вельмі аўтарытэтной падтрымкі не ідуць на абвастрэнне сітуацыі. І ці не быў бы іх адказ зусім іншым, калі б Расія не ўчапілася за гэтыя прыгожыя і пустыя словы ў той сітуацыі наконт суверэнітэту і не падтрымала б Сербію?..

А калі ўлічыць, што Вялікабрытанія і Францыя ў гэтым аўстра-сербскім канфлікце напачатку трымаліся нейтралітэту, дык выходзіць, што толькі дзве дзяржавы — Расія і Нямецчына — маглі б у зародку спыніць вялікую вайну... Але не спынілі... Зразумела, калі гаворка ідзе пра Расію і Нямецчыну, дык у першую чаргу звяртаецца ўвага на асобы, якія вырашалі лёс сваіх дзяржаў: расійскі імператар Мікалай II і імператар Нямецкай імперыі і кароль Прусіі Вільгельм II.

Тут нельга не заўважыць шэраг выпадковых (?) супадзенняў: 12 (25) ліпеня Сербія дала адказ на ультыматум, а расійскі імператар Мікалай II у гэты ж дзень абвясціў пастанову пра неабходную падрыхтоўку да мабілізацыі, што было яскравым свед-

¹ Каб пазбегнуць блытаніны, варта было б прытрымлівацца «залатога» правіла: усе падзеі, расійскія дакументы і крыніцы да 1 лютага 1918 года датаваць паводле юліянскага календара (стары стыль), так, як гэта рабілася за тым часам, а з 1 лютага 1918 г. — паводле грыгарыянскага (новы стыль). Выключэннем можа быць датаванне паводле замежнай гістарыяграфіі. Калі ж улічваць несупадзенне датаў паводле архіўных і дакументальных матэрыялаў, навуковай і мемуарнай літаратуры, мэтазгодна падаваць даты ў тэксце паводле двух стыляў (старага і новага) адначасова: 19 ліпеня (1 жніўня). — Заўвага аўтара.

чаннем таго, што Расія ва ўсім падтрымлівае Сербію. І ў гэты ж дзень Аўстра-Венгрыя парвала з Сербіяй дыпламатычныя адносіны.

А між Мікалаем II і прынцам Аляксандрам, малодшым сынам сербскага караля Пятра I і галоўнакамандуючым сербскай арміі, наладжваецца актыўная перапіска. Так, у адказ на ліст ад 14 (27) ліпеня Мікалай II даў параду прынцу «падтрымліваць намаганні на тое, каб пазбегнуць кровапраліцця» і тут жа запэўніў, што «Расія не пакіне Сербію» і на выпадак вайны.

...І 15(28) ліпеня вайна была абвешчана Сербіі, і пачалася яна з артабстрэлу Бялграда. А 16 (29) ліпеня ў памежных з Аўстра-Венгрыяй рэгіёнах Расія стала пра-водзіць мабілізацыю і падцягваць бліжэй да мяжы свае войскі.

Такія манеўры не на жарты насцярожылі Вільгельма II, і між ім і Мікалаем II распачаўся актыўны абмен тэлеграфамі, бо абодва добра разумелі, што калі пачнецца вайна між Аўстра-Венгрыяй і Сербіяй, дык і ім прыйдзеца ваяваць між сабою, а на гэтым этапе яшчэ можна было дамовіцца... І два імператары, два вельмі блізкія сваякі¹, якія з дзяцінства ведалі адзін аднаго, сталі даводзіць адзін другому, што яны за мір ва ўсім свеце...

«Дарагі Вілі! — пісаў цар Мікалай II кайзеру Вільгельму II у тэлегране ад 16 (29) ліпеня. — Заклікаю цябе дапамагчы мне ў такі сур'ёзны час. Ганебная вайна была абвешчана слабай краіне...» Далей расійскі імператар піша пра тое, што абурэнне ў Расіі, якое ён падзяляе, вельмі вялікае, і ён будзе вымушаны прымаць надзвычайныя меры, якія могуць прывесці да вайны. А каб пазбегнуць вайны, ён просіць Вільгельма II «во имя нашей старой дружбы» зрабіць усё, што толькі можна, каб спыніць яго саюзнікаў, перш чым яны зойдуць вельмі далёка. І подпіс: «Нікі».

У адказ Вілі тэлеграфуе Ніку: «...З нагоды нашай сардэчнай і пшчотнай дружбы, якая моцна лучыць нас дваіх здаўна, я скарыстаю ўсе свае магчымасці, каб пераканаць аўстрыйцаў прыйсці да згоды...» І подпіс: «Твой бязмежна шчыры і адданы сябра і кузэн Вілі» (ад 16 (29) ліпеня). У чарговай тэлегране Вілі паведамляе, што ён не лічыць дзеянні Аўстрыі супраць Сербіі «ганебнай» вайной і апраўдвае такія дзеянні. І ў сувязі з гэтым прапаноўвае такі варыянт: «Расія цалкам магла б застацца назіральніцай аўстра-сербскага канфлікту і не ўцягваць Еўропу ў самую жажлівую вайну, якую яна калі-небудзь бачыла...» (ад 16 (29) ліпеня).

У адказ Нікі выступае з прапановай вынесці аўстра-сербскую праблему на абмеркаванне Гагскай канферэнцыі. І подпіс: «Твой любящий Ники» (ад 16 (29) ліпеня).

Гагскую канферэнцыю Вільгельм II пакінуў па-за ўвагай.

¹Сваяцтва між Вільгельмам II і Мікалаем II маецца паводле некалькіх ліній: Мікалай II быў жанаты са стрыечнай сястрой Вільгельма II Алісай Гесенскай (імператрыцай Аляксандрай Фёдараўнай), і яны (Вільгельм і Аліса) былі роднымі ўнукамі брытанскай каралевы Вікторыі, якую называлі Бабуляй Еўропы. Паводле іншых меркаванняў, Мікалай II быў таксама ўнукам каралевы Вікторыі, толькі стрыечным, а Вільгельм даводзіўся яму дзядзькам другой (ці трэцяй?) сустрэчы (паводле іншай версіі — абодва былі прапраўнукамі Паўла I і братамі трэцяй сустрэчы). Моцныя сваяцкія і сяброўскія сувязі між Мікалаем II і Вільгельмам II былі па лініі яшчэ аднаго роднага ўнука Бабулі Еўропы: караля Вялікабрытаніі Георга V, які абодвум быў стрыечным братам. Таму і не дзіўна, што ў друку таго часу можна было часта сустрэць такі выраз: «...Вайна трох братоў». Нікі, Вілі, Джордж — так называлі яны адзін аднаго ў прыватнай перапісцы.

У той час, пакуль імператары абменьвалаіся такой «любезнай» інфармацыяй, Расія 17 (30) ліпеня абвясціла ўсеагульную мабілізацыю.

У чарговых тэлеграмах Вілі даводзіў Ніку, што Аўстрыя мабілізавала частку сваёй арміі выключна толькі супраць Сербіі, у той жа час, калі Расія мабілізуецца супраць Аўстрыі — яго саюзніцы... У сувязі з гэтым яго роля пасярэдніка пастаўлена пад пагрозу. «Цяпер увесь цяжар будучай развязкі ляжыць цалкам на тваіх плячах, і табе давядзецца несці адказнасць за Мір ці Вайну» — пісаў Вільгельм II Мікалаю II 17 (30) ліпеня.

У тэлеграме ад 18 (31) ліпеня кайзер акцэнтуюе ўвагу на тым, што ён скарыстаў усемагчымыя сродкі для захавання міру ў цывілізаваным свеце і адказнасць за беды, якія яму цяпер пагражаюць, не будуць на яго сумленні; што ў дадзены момант не дапусціць катастрофы падуладна толькі яму, Мікалаю II, а для таго неабходна спыніць актыўную падрыхтоўку Расіі да вайны, што, бясспрэчна, пагражае Нямеччыне і Аўстра-Венгрыі.

Цар адказаў, што мабілізацыю ўжо спыніць немагчыма тэхнічна, але яны далёкія ад таго, каб жадаць вайны. Разам з тым ён даў слова, што пакуль працягнуцца перамовы з Аўстрыяй, яго войскі не зробіць ніякіх правакацыйных дзеянняў... І традыцыйна запэўніў Вілі «...у нашей давней и крепкой дружбе, которая должна, с Божьею помощью, предотвратить кровавую бойню». Тэлеграмы ад 18 (31) ліпеня і 19 ліпеня (1 жніўня).

Змест апошняй, перадаваенай, тэлеграмы ад Вільгельма II Мікалаю II быў нешматслоўным: «...Учора я прапанаваў твайму ўраду адзіны спосаб пазбегнуць вайны. Хаця я запрасіў адказ да сённяшняга палудня, але ніякай тэлеграмы ад майго пасла, якая пацвердзіла б адказ твайго ўрада, мне не прыйшло. Таму я вымушаны мабілізаваць сваю армію... Па вялікім рахунку, я павінен папрасіць цябе неадкладна загадаць тваім войскам ні ў якім разе не рабіць ані найменшых спробаў парушыць нашыя межы» (ад 19 ліпеня (1 жніўня)).

Так, Нямеччына 18 (31) ліпеня паставіла перад Расіяй ультыматум з патрабаваннем неадкладна спыніць мабілізацыю і, не атрымаўшы на яго адказу, 19 ліпеня (1 жніўня) аб'явіла ёй вайну. Чым была выклікана такая паспешлівасць? Невядома.

У адказ Імператар і Самадзержац Усерасійскі Мікалай II 20 ліпеня (2 жніўня) падпісаў «Высочайший манифест...» пра прычыны ўступу ў вайну і зачытаў яго з балкона Зімяга палаца перад тысячамі людзей на Дварцовым пляцы ў Санкт-Пецярбурзе¹.

...І цяжка сказаць, наколькі маглі дзве асобы — расійскі імператар Мікалай II і імператар Нямецкай імперыі і кароль Прусіі Вільгельм II — у зародку спыніць вялікую вайну... Калі маглі, дык чаму не спынілі?..

Ёсць яшчэ і такое меркаванне, што вайну справакавалі высокія чыны ў Аўстра-Венгрыі, Нямеччыне і Расіі разам з вайсковымі генераламі, у якіх заўсёды свярбелі кулакі. Нават калі і такое мела месца, дык тут трэба разумець, што апошнія слова

¹...І неаднойчы выгукне здзіўлены гісторык: «Чаго толькі не хапала гэтым імператарам?! Яны ж былі найбольш багатымі людзьмі ва ўсім свеце: дастатак Мікалая II ацэньваўся ў 900 мільёнаў долараў (гэта каля 300 мільярдаў долараў у пераліку на пачатак XXI ст.). Вільгельму II належалі 40 палацаў і замкаў, 23 вагоны мэблі і 27 кантэйнераў з каштоўнасцямі і скарбамі мастацтва, якія ён вывез з Нямеччыны...

ва ўнутранай і ў міжнароднай палітыцы заўсёды заставалася за першымі асобамі, якімі былі імператары і кузэны...

Такім чынам, калі пра нейкі мір і гаварылася напярэдадні вайны, дык гаварылася асцярожна і з пазіцыяй непрымальных ультыматумаў, і ўсе імператары, каралі і прэм'еры апраўдваліся тым, што яны не хочуць вайны, але пастаўленыя ў такія ўмовы, пры якіх ім трэба абараняцца і пры якіх няма іншага выбару, як толькі напаць і развязаць вузел канфлікту бомбамі, гарматамі, вінтоўкамі і штыкамі... І не з'яўляюцца тут ніякімі апраўдаваннямі абавязкі перад саюзнікамі.

Можна было б яшчэ пагаварыць пра нейкія прэтэнзіі адзін да аднаго і крыўды, але ўсё гэта выглядала нікчэмным на фоне дзікай і прымітыўнай, але галоўнай прычыны: дзяржаўна-імперскія амбіцыі і намеры, якія толькі спрыялі распальванню сусветнага ваеннага пажару. І смерць эрцгерцага Франца Фердынанда стала для некаторых палітыкаў той доўгачаканай іскры. Такі быў дух часу і такі маральны ўзровень тых, хто кіраваў дзяржавамі і народамі. А называлася ўся тая кампанія прыгожымі словамі: «Verteidigung des Vaterlandes», альбо «одбрану Отачбине», альбо «défense de la Patrie», альбо «defense of the Fatherland», альбо «защита Отечества». Толькі незразумелым было, дзе знаходзілася тая абарона, калі ўсе напачалі... Імперскі ваенны механізм, як цягнік-таварняк з вайскавай тэхнікай і жывой сілай, на хуткасці ляцеў у невядомасць, і спыніць яго было немагчыма...

Вось, прыкладна, так выглядала сітуацыя, ад якой чакаць чагосьці добрага не даводзілася. Далейшыя падзеі — падзел Еўропы на два варожыя лагеры і аб'яўленне вайны еўрапейскімі дзяржавамі — былі чаканымі.

І хаця гэтыя падзеі адбываліся недзе далёка, але старыя людзі ў вёсцы пачалі прадказваць вялікую вайну, якая нікога не абыдзе бокам.

А тут і чакаць давялося не доўга, як такія прароцтвы сталі спраўджацца.

Калі каратка, дык далейшая храналогія падзей выглядала такім парадкам:

20 ліпеня (2 жніўня) Нямецчына акупавала Люксембург і паставіла ультыматум перад Бельгіяй наконт пропуску сваіх войскаў праз яе тэрыторыю ў кірунку на Парыж. У той жа час войскі Расійскай імперыі захопліваюць Усходнюю Прусію.

21 ліпеня (3 жніўня) Нямецчына аб'яўляе вайну Францыі.

22 ліпеня (4 жніўня) Вялікабрытанія аб'яўляе вайну Нямецчыне.

24 ліпеня (6 жніўня) вайну Расіі аб'яўляе Аўстра-Венгрыя...

Так пачалася Вялікая вайна — і паступова ў ваенныя падзеі ўцягваюцца 38 дзяржаў.

3

Дзяржаўнае асвятленне пачатку вайны даносілі да сваіх вернікаў святары ў сваіх прыходах і парафіях.

Так, у валасным мястэчку Крэва ў нядзелю 27 ліпеня¹, як у царкве імя Аляксандра Неўскага а. Іаан Шавялеўскі, так і ў Свята-Троіцкай царкве а. Канстанцін Залескі, урачыста зачыталі «Высочайшій Царскій Манифест»:

«...Следуя историческимъ своимъ заветамъ, Россія, единая по вере и крови съ славянскими народами, никогда не взидала на ихъ судьбу безучастно. Съ полнымъ единодушiемъ и особою силою пробудились братскiя чувства русскаго народа къ славянамъ въ последнiе дни, когда Австро-Венгрiя предъявила Сербiи заведомо неприемлемыя для Державнаго государства требованiя... Вынужденные, въ силу создавшихся условiй, принять необходимыя меры предосторожности, Мы Повелели привести армию и флотъ на военное положенiе, но, дорожа кровью и достоинiемъ НАШИХЪ подданныхъ, прилагали все усилiя къ мирному исходу начавшихся переговоровъ. Среди дружественныхъ сношенiй союзная Австрии Германiя, вопреки НАШИМЪ надеждамъ на вековое доброе соседство и не внемля заверенiю НАШЕМУ, что принятыя меры отнюдь не имеютъ враждебныхъ ей целей, стала домогаться немедленной ихъ отмены и, встретивъ отказъ въ этомъ требованiи, внезапно объявила Россiи войну...»

Паводле Манiфеста атрымлівалася, што няма нiдзе больш такой краiны, якая не прагла б так мiру ва ўсiм свеце, як гэта робiць Расiя, i няма больш такой славянскай дзяржавы, якая так не рупiлася б пра славянскае адзiнства i пра ўсеагульнае шчасце ўсiх славянаў.

Пасля Манiфеста абодва святары заклiкалi людзей да аднавання i стаць на абарону сваёй Айчыны — святой Русi. Толькi а. Канстанцiн Залескi пры тым выказаў вельмi цікавую думку, што ўсе войны, якiя праводзiць святая Русь, з'яўляюцца святымі войнамі.

Пробашч Крэўскага касцёла кс. Антон Асцiловiч, якi яшчэ нядаўна адкрыта заявiў пра сваё лiтвiнства, таксама зачытваў Манiфест, але не быў такім катэгарычным. Маўляў, вайна — гэта масавае глумленне, здзек i забойствы людзей. Вайну распачынаюць няздатныя палiтыканы, няздольныя да развязвання дзяржаўных i палiтычных праблемаў у межах мiрнага суiснавання i хрысцiянскай любовi i мiласэрнасцi...

Пасля набажэнстваў на пляцы каля валасной управы адбылося нешта кшталту арганізаваных праводзiн на вайну, але гэта больш нагадвала агiтацыйны мiтынг. Падобныя мiтынгi калi i праводзiлiся дзе, дык хiба што ў яким-небудзь вялiкiм павятовым цэнтры, але дадзенае мястэчка мела адну адметнасць: у пяцi кiламетрах ад яго знаходзiўся маёнтак маршалка павятовага дваранства, надворнага саветнiка Аляксандра Антонавiча Дабржынскага — дзяржаўнага чалавека i фактычнага кiраўнiка павета. Зразумела, што падобная iмпрэза была звязана з тэрминовай мабiлізацыяй i была яго iнiцыятывай.

Для простага народу ўсякая вайна брала пачатак з мабiлізацыi: прынослi позву ў хату, i будучы рэкрут павiнен з'явiцца ў прызначаны час на месца збору. Для першых мабiлізаваных звычайна такім месцам была валасная ўправа ў мястэчку, дзе прысутнiчала валасное начальства, станавы прыстаў альбо асэсар, жандары, мясцовае духавенства i абавязкова нехта з вайскоўцаў. Абвяшчалася некалькi патрыятычных iдэяў пра «Его Высокопреосвященство Великаго Государя Императора Всероссийскаго Николая Второго», згадваўся люд праваслаўны, славяне i святая Русь, а такса-

ма адзіны рускі народ: вялікаросы, маларосы, беларосы. Абавязковым быў выступ папа, які звычайна гаварыў пра тое, што «защита Отечества — дело Божее», а калі не было ксяндза на такіх імпрэзах, дык не забываўся бацюшка ўспомніць адступнікаў ад веры «истинной», якія разам з папам рымскім ад часоў крыжацкіх чамусьці заставаліся вінаватымі ва ўсіх войнах.

Не толькі старыя людзі, але і маладзейшыя помняць такія забіранні ў «рэкруты», праўда, шмат хто не разумеў, чаму тое «Отечество» трэба было абараняць на Чорным моры ад туркаў, альбо недзе на вельмі далёкім-далёкім Усходзе ад японцаў, альбо недзе на Балканах ад тых жа немцаў. Але бацюшка казаў: «Вот такое имеем от Бога большое православное Отечество наше, которое надо защищать со всех сторон мироздания... Ибо обильна земля наша дарами и каждый правитъ норovit...»

...Не было нейкай навізны і ў гэтае гарачае лета: той жа пляц каля валасной управы, з аднаго боку — тры вайскоўцы (адзін у параднай форме пад бліскучымі пагонамі, відаць, генерал нейкі), маршалак шляхты пан Дабржынскі, мясцовыя бацюшкі, прыстаў, валасное начальства, чыноўнікі ў цывільным, два жандармы; з другога — каля дзвюх сотняў праважаючых з мястэчка і навакольных вёсак мужчынаў, жанчын, дзяцей... Сярод іх было недзе каля трох дзясяткаў першых пакліканых да мабілізацыі запаснікаў.

Але ўсё парадкам.

Напачатку маршалак дваранства зачытаў «Высочайшій Царскій Манифест», высокагуманны і міралюбівы змест якога шмат каму ўжо быў вядомым. Пасля загу-чалі ваенна-патрыятычныя прамовы. Прамаўлялі: нейкі генерал ад інфантэрыі, які згадаў пра меч, ад якога загіне кожны, хто прыйдзе з ім на нашу святую зямлю, і пра тое, што “вайна скончыцца да Раства нашай трыўмфальнай перамогай. У тым упэўнены наш Цар-Бацюшка, пра гэта сёння гавораць у дзяржаўнай думе, пішуць у газетах і моляцца ў нашых цэрквах...” А айцец Іаан — настояцель царквы імя Аляксандра Неўскага — добра пастаўленым голасам, грымчай інтанацыяй, стаў так усклікаць пра нябесную сутнасць цара-бацюшкі, што мурашкі ад страху так і лезлі пад скуру:

— Мысль Царя — мысль всея России, желание Царя — желание всего русского народа! Сердце Царево — в руке Божии. Призыв Царя — Его святой закон, которому мы должны беспрекословно повиноваться. В этом единении Царя с народом — залог славы и благополучия, к которому Он ведёт великую Россию...

Пасля такога закліку хацелася бегчы, задзёршы порткі, і біць тых паганых кайзераўцаў-немцаў хоць рагаткай, хоць кулаком, хоць сякерай, але толькі каб біць, бо яны замахнуліся не абы на што, а на самога цара-бацюшку, сэрца якога ў руках Божых і які заўсёды быў і ёсць вялікі «благодетель» для свайго вялікага народа, да якога, дзіўная рэч, належаць як сяльчане мястэчка, так і сяльчане Дойневічаў, Ракаўцаў, Мажалёў, Чухнаў і іншых навакольных вёсак.

Праўда, такія патрыятычныя прамовы больш прабіралі моладзь, асабліва праваслаўную, якая, слухаючы бацюшку, насцярожвалася і рабілася больш сур’ёзнай. Людзі пажылога веку абыякава слухалі тыя «агіткі», і паводле іх драматычных (усё ж такі вайна) і трохі іранічных (такія людзі) тварах было відаць, што не кожны з іх ад-

чувае еднасць з царом і не кожны гатовы пакласці галаву сваю ў акопах «за царя, за родину, за веру». Сярод народнага натоўпу былі і такія, якія не прапусkali ніводнай магчымасці, каб сваімі жарцікамі і кпінамі зняць суровае патрыятычнае напружанне. Праўда, такое не заўсёды ўдавалася, бо жарцікі іх часам былі не даспадобы і не да месца.

Яшчэ больш страху нагнаў сваім генеральскім голасам нейкі генерал:

— Государёв приказ слушай!

І калі народ насцярожана прыціх, ён стаў чытаць: «По Именному Его Императорскаго Величества Высочайшему Указу, данному Правительствующему Сенату в Петергофе 1914 года июля в 16 день, за Собственноручным Его Величества подписанием, в котором изображено: “Признав необходимым привести на военное положение часть армии и флота, — для выполнения сего согласно с Указами, данными Нами сего числа Военному и Морскому Министрам, повелеваем: I. Призвать на действительную службу, согласно действующему мобилизационному расписанию 1910 года нижних чинов запаса и поставить в войска лошадей, повозки и упряжь от населения в количестве, потребном на укомплектование частей, ныне приводимых на военное положение, и для обеспечения провода лошадей до пунктов назначения во всех уездах губерний...”».

(Далей генерал назваў некалькі губерняў і сказаў: «в том числе и в нашей губернии»).

— Его Величество, милостью Божией, царь-батюшка Николай Второй, Император и Самодержец Всероссийский, царь польский, великий князь финляндский и прочая, прочая, прочая... — залітаўрыў генерал зноў і стаў зачытваць прозвішчы тых, каму «царь-батюшка Николай Второй... і прочая прочая...» даверыў «великое дело стать на защиту нашего славного и священного Отечества» і, хто паводле ўказу «Его Преосвященства великаго царя Николая Второго...» павінен з’явіцца праз столькі і столькі гадзін і быць адпраўленым разам з усімі на «светое и бравое дело». Пры тым за кожным прозвішчам вайсковец не забываўся ўспомніць пра «Его Величество, милостью Божии, царь-батюшка Николай Второй...».

Магчыма, таму Першую імперыялістычную вайну ў народзе так і празвалі — Мікалаеўскай, альбо Царскай вайной.

Пасля ізноў маршалак пан Дабржынскі даводзіў, што ўсё трэба зрабіць падзеля перамогі, і пра тое, што ў павеце актыўна арганізуюцца дабрахвотнікі і народнае апалчэнне. Імпрэза звычайна завяршалася малебнам за цара і песняй «Божа, цара храни». Невялічкі інцыдэнт адбыўся, калі жандармы сталі падганяць усіх без разбору да айца Іаана і айца Канстанціна на цалаванне крыжа. Тут каталікі заўпарціліся: маўляў, пры чым тут такі крыж для іх?

— А цар у нас, як і Бог, адзін, — пачуліся нядобразычлівыя рэплікі, але на гэтым інцыдэнт быў вычарпаны.

Зразумела, што такія падзеі, як мабілізацыя, альбо «забіранні на вайну», не праходзілі без слёз, крыкаў, галашэнняў, — усё гэта моцна нагадвала масавую пахвальную працэсію. Складвалася ўражанне, што жаночая палова вёскі хавае мужчынскую палову. Прыстаў абураўся, маўляў, што вы людзей жывых хаваеце, чорт іх

не возьме, праз месяц нейкі вернуцца... Але вяскоўцы добра ведалі, што з царскіх войнаў (колькі іх ні было б) калі і вяртаўся хто, дык адзін з дзесяці, і рэдка хто вяртаўся цэлым і здаровым — звычайна вярталіся калекі.

Нягледзячы на патрыятычныя заклікі і страшанне (кштальту: калі мы сёння не абаронім нашай зямлі, немцы заўтра будуць гвалціць вашых жанчынаў і здзекавацца з вас), добраахвотнікаў на вайну было мала, а некалькі чалавек («з нізкай сацыяльнай і патрыятычнай адказнасцю», як сказаў маршалак Дабржынскі) увогуле былі «ў прочках» — ігнаравалі ўсякія заклікі і не з'яўляліся на зборы.

Ну, а тыя, хто сёння з'явіўся на пляцы з нагоды ісці і абараняць «Отечество», хадзілі п'яныя і гарланілі песні. І гэта нягледзячы на «Высочайшее повеление о прекращении винной торговли в течение всей мобилизации во всей Империи...».

Звычайна такія «паборы» праходзілі ў некалькі этапаў, пакуль у вёсцы былі працаздольныя і годныя да войска мужчыны, але такой урачыстай была толькі першая мабілізацыя. Першым наборам ішлі ва ўзросце да сарака гадоў і хто пасля тэрміновай службы атрымаў чырвоны вайсковы білет запасу першага разраду. Яны павінны былі ўзяць з сабою прадуктаў на два дні і з'явіцца да вайсковага начальніка павета.

Тых, каго мабілізавалі пазней, павіны былі самастойна з'явіцца на зборныя пункты ў Ашмяне ці ў Маладэчне. Сялянам Крэўскай воласці ў гэтым трохі пашанцавала: у воласці жыў маршалак дваранства, які паралельна з'яўляўся старшынёй вайскавай павіннасці павета, і шмат якія незразумелыя пытанні можна было развязаць з ім на месцы, а не ехаць за трыццаць з ліхвою вёрст у павет да павятовага вайскавага начальніка. Магчымасцю такой у першую чаргу карысталіся жыхары Дойневіч, Ракаўцаў, Ручаёў і іншых навакольных ад Багданоўкі вёсак.

Скарыстаў такі момант і Стась Андраловіч, селянін вёскі Дойневічы. Прыйшлі былі неяк дзве позвы: яму і старэйшаму сыну з патрэбай “немедленно явиться в распоряжение военного начальника уезда...”. Але, які можа быць ваенны начальнік для чалавека на шостым дзясятку?.. І ў яго старыя і нямоглыя бацькі на руках, трое непаўналетніх дзяцей: дванаццаць, трынаццаць і пятнаццаць гадоў. А Ясю – старэйшаму сыну – толькі ў лютым стукнула васьмнаццаць гадоў, а паводле расейскіх законаў у войска бяруць у дваццаць... І пайшоў ён у двор да пана Дабржынскага... Той растлумачыў, што такія позвы дасылаюцца тым, хто пагадзіўся б стаць дабраахвотнікам-апалчэнцам. А Стась, у сваю чаргу спаслаўся на ўзрост свой і сынаў і сказаў, што такіх дабраахвотнікаў у яго сям'і няма... І нікуды не прыйшлося ехаць і ісці: ні Стасю, ні Ясю.

Пасля выправін мужчынскай паловы на фронт, які грывеў недзе за тысячу кіламетраў, вёска быццам бы напалову вымерла і да пары да часу жыла ціхім і спакойным жыццём, як, не раўнууючы, у час нейкай народнай жалобы. Ды і не было нагоды для весялосці, і радавацца не было чаму. Нават дзеці і тыя сталі больш сур'ёзнымі. Праўда, такія цішыня і спакой у вёсцы былі нейкімі напружанымі і нядобрымі. Трывожна ў вочы кідаўся нязвыклы вясковы пейзаж — жанчыны і дзеці з лейцамі ў руках: ці то кіруючы канём у возе, ці конна, ці за плугам у полі, ці ганяе другая малодка полем каня з бараною. Крычалі іншы раз жанчыны і дзеці на сваіх коней, пераймаючы звычкі сваіх мужыкоў і бацькоў, але коні тыя іх слухаць не хацелі.

Дарэчы, пра коней. У каго былі два кані і больш — забіралі ў першыя дні вайны і пакідалі толькі аднаго, горшага. Пры вострай патрэбе (толькі хто тую вастрыню мераў) маглі забраць і абодвух. У вёсцы ў кожным сялянскім двары звычайна быў адзін конь. Толькі ў маршалка Дабржынскага была цэлая канюшня, і, трэба аддаць яму належнае, ахвяраваў ён яе для патрэбаў арміі, праўда, пакінуў сабе аднаго выязнаго жарабца і некалькі цяглавых коней для працы.

У першыя месяцы вайны газеты пісалі пра паступовае і пераможнае прасоўванне рускіх войскаў усё далей і далей у глыб Аўстра-Венгрыі, Нямецчыны і Прусіі.

А хто хацеў даведацца пра нешта большае, прыходзілі ў Багданоўку, у панскі двор на нядзельныя «палітінфармацыі», якія, калі выпадала, вечарам праводзіў маршалак пан Дабржынскі для сваіх работнікаў і ўсіх жадаючых паслухаць.

Так было і ў апошнюю нядзелю. Пан Дабржынскі сядзеў на мяккім крэсле пад шырокай ліпаю з разгорнутай газетай у руках, а перад ім на траве, хто сядзеў, хто ляжаў, было каля дзесяці слухачоў. Маршалак чытаў:

«22-го и 23-го июля наши армии Северо-Западного фронта, 1-я под начальством ген. Ренненкампа и 2-я ген. Самсонова, начали наступление на Восточную Пруссию. Делалось это по настойчивой просьбе французов. Надо было оттянуть наступавших на Париж немцев. Армия ген. Ренненкампа стремительно вторглась в Пруссию и победоносно продвигалась вперед, сметая все на своем пути севернее Мазурских болот. Южнее наступал Самсонов, обходя болота с Запада...»

— А вось яшчэ цікавая інфармацыя, — узнёсла гаварыў маршалак і зачытваў: — «23-го июля Армии Юго-Западного фронта под общим управлением ген. Иванова начали успешное наступление в Галиции. После упорных боев противник стал отступать. 20-го августа был взят Львов. 30-го Австро-Германская армия уже стала отступать по всему Юго-Западному фронту... На занятой войсками территории были образованы Львовская, Черновицкая и Тернопольская губернии...».

— Так што перамога не за гарамі — наша армія ідзе шырокім фронтам, да 400 вёрст, ад Буга да Карпат, — гаварыў пан маршалак і цвёрда запэўніваў: — Мне адзін знаёмы генерал ад інфантэрыі даводзіў, што праз тыдзень-другі аўстрыякі з немцамі капітулююць!..

Сяляне з вялікім недаверам успрымалі такую інфармацыю, але выказвацца не спяшаліся. Толькі стары Гіруць з Дойневічаў задаў пытанне зусім не ў тэму:

— А ці хопіць у таго генерала ад інфантэрыі шапак?

— Хопіць! — коротка адказаў пан Дабржынскі, і на гэтым «палітінфармацыя» скончылася.

Было шмат і іншых навін: пра паразы і вялікія страты варожай арміі саюзнікаў, пра дзясяткі тысяч забітых, столькі ж раненых і пакалечаных і пра столькі ж палонных салдат і афіцэраў. Шмат хто бачыў сам тых палонных на чыгуначных вакзалах у Вільні і ў Мінску, на станцыях у Солах і ў Гародзьках. Адных гэта радавала, другім было усё роўна.

Але апошнім часам больш за ўсё стала засмучаць вяскоўцаў тое, што, як толькі скончылася жніво, сталі хадзіць ацэначныя камісіі пад ачолам старшыні воласці, у якую ўваходзілі яшчэ валасны пісар, зборшчык падаткаў і стараста вёскі. Камісія

займалася рэвізіяй і ацэнкай маёмасці кожнай сялянскай гаспадаркі; складваўся акт са спісам на некалькіх аркушах з пералікам прадметаў і рэчаў хатняга побыту, інвентару, пабудоў, дрэў, жывёлы, збожжа, зямлі і г. д. Указваліся іх колькасць і кошт. Такія спісы даходзілі да ста і больш пунктаў і былі добрымі паказнікамі таго, чым багаты селянін. Гаварылі, што такія ацэначныя акты-перапісы патрэбны на выпадак нейкай рэквізіцыі пры эвакуацыі.

А яшчэ па вёсках аб'явіліся жулікі, якія страшылі людзей тым, што ў сувязі з вайной вось-вось павінен выйсці спецыяльны царскі загад, які будзе даваць права вайскоўцам забіраць задарма ў людзей жывёлу, гаспадарчы інвентар і адзенне, і таму гэта ўсё трэба як мага хутчэй прадаваць, а яны, маўляў, такія добрыя, што могуць купіць. Праўда, давалі цану яны ў тры разы меншую за сапраўдную. Так, гандляры скацінай за карову давалі дзесяць рублёў, а яна магла каштаваць ад дваццаці да трыццаці. А яшчэ хадзілі махляры, пераапанутыя ў вайсковую форму, і прыкідваліся зборшыкамі ахвяр для раненых: яны збіралі грошы, вопратку, коўдры, падушкі, збожжа, яйкі, дробную жывёлу і іншыя рэчы, а пасля ўсё прадавалі на барахолках у Вільні ці Мінску.

А праз нейкі даволі хуткі час вясковую цішу сталі раптам разрываць першыя жаночыя галашэнні: прыляцеў некаму пахавальны лісток з руска-аўстрыйскага ці нямецкага франтоў Мікалаеўскай вайны. У вёсках з'явіліся першыя ахвяры, першыя ўдовы і сіроты, і іх паступова станавілася ўсё болей і болей.

А пасля сталі вяртацца і першыя франтавікі: хто без рукі, хто без нагі, хто з рукамі і нагамі, але з перабінтаванай галавой і ўжо не з тымі мазгамі.

4

Першая хваля параненых рускіх салдат і афіцэраў, як і хваля палонных аўстрыякаў і немцаў, была вынікам вайсковых аперацый у жніўні–верасні ва Усходняй Прусіі. Можна было толькі здагадацца, што не ўсё так гладка ідзе на фронце, як пісалі ў газетах. Паўсюль у краі, ад Вільні да Мінска, пачалі арганізоўвацца шпіталі для раненых салдат і афіцэраў. Пад шпіталі адводзіліся інтэрнаты, пераабсталёўваліся навучальныя ўстановы, жыллёвыя і гаспадарчыя пабудовы, а месцаў усё роўна не хапала.

У сярэдзіне верасня немцы правялі энергічны наступ з выхадам на лінію Ломжа — Беласток — Гродна — Алітус — Коўна — Панявежыш — Шаўляй, што падштурхнула цывільнае насельніцтва Сувальшчыны і Ковеншчыны да масавай эвакуацыі далей на ўсход. І хаця на гэты раз немцы былі спынены і адкінуты назад, але хвалю эвакуацыі ўжо было не спыніць. А за бежанцамі падаліся раненыя, палонныя, франтавыя дзеючыя і тылавыя вайсковыя часткі. І ў хуткім часе ўсе вялікія і малыя гарады, нават мястэчкі ў краі былі перапоўненыя такім вайсковым кантынгентам. У першай палове кастрычніка «рускім» удалося трохі адсунуць немцаў ад сваіх межаў, і бежанцы часткова сталі вяртацца назад. Але людская мітусня і неразбярыха ў гарадах рабілася яшчэ большай.

* * *

У той няпросты час газеты шмат пісалі пра ваенныя клопаты Яго Царскай Вялікасці Гасудара Імператара Мікалая II, інфармавалі пра яго паездкі ў Паўночна-Заходні край, у Стаўку Вярхоўнага галоўнакамандуючага Узброенымі сіламі Расіі, пра паездкі ў Баранавічы, Вільню, Гародню, Магілёў...

...А тут нехта ў вёсцы распусціў такую пагалоску, што, маўляў, як будзе цар-бацюшка ехаць чарговы раз у Вільню, дык дарогаю маніцца заскочыць на бліны ў Багданоўку да маршалка павета і свайго добрага сябра пана Дабржынскага.

Магчыма, сам пан маршалак і распускаў такія чуткі. Тое, што бацька яго, родам з Валыншчыны, быў расійскім патрыётам (хаця і лічыў сябе палякам) і даслужыўся да рангу правадзейнага стацкага саветніка, генерала і аднаго з самых высокіх чыноў у імперыі — дырэктара Дэпартаменту паліцыі Расійскай імперыі — наўрад ці давала падставы для такіх фантазій. А маршалак яшчэ гаварыў, што быў той «вхож в царские врата и дворцы», але так было ці не — цяпер не спраўдзіш.

Вельмі сумнеўным было і тое царскае сяброўства — стане сам цар сябраваць з нейкім маршалкам павета?! З бацькам яго — іншая справа. Старыя людзі пагаворвалі, што быў той паліцэйскі генерал нават тайным саветнікам цара. А простыя людзі такога саветніка ўспрымалі так: ці не ён, маўляў, тайна сустракаўся з царом і тайна яму нешта шаптаў на вуха...

Ды і сам пан маршалак быў не простым панам, балазе сын генерала. Доўгі час хадзіў у чыне земскага начальніка ў павеце, а ў мінулым годзе яго прызначылі маршалкам шляхты Ашмянскага павета, чым ён вельмі ганарыўся. Але, калі дзе трэба было прэзентаваць сябе на афіцыйным узроўні, не з меншым гонарам падкрэсліваў: «Предводитель дворянства... Избран народом и самим Царём...» Хаця людзі ведалі, што ў гэтым мяцежным краі народ не меў права выбару і абрання...

А яшчэ, як пацверджанне таму, прыкладна ў гэты час з'явіліся першыя казацкія раз'езды на скрыжаваннях некаторых шляхоў і дарог. Менавіта такі казацкі атрад бачылі каля мястэчка Крэва, нехта бачыў яго на станцыі ў Гародзьках, нехта — на Крыжавых Дарогах, нехта — у самой Багданоўцы... І не кожнаму было зразумела, з якой такой нагоды такія, не вельмі простыя, атрады рускай арміі гойсалі тут такімі, не вельмі простымі, дарогамі, якімі хадзілі некалі хазары і татары, маскоўцы і палякі, шведы і французы...

Пісалі газеты, што 25 верасня (чацвер) Вільня прымала вялікага госця — Яго Царскую Вялікасць Гасудара Імператара Мікалая II. «...Места было прыбрана як на вялікае свята. Над брамамі былі развешаны дзяржаўныя сцягі, у вокнах павыстаўлены партрэты царскай сям'і, на балконах — прыгожыя дываны. Яго Вялікасць прыехаў на вакзал спецыяльным цягніком. Тут яго віталі вайсковыя начальнікі, камэндант Вільні, маршалак шляхты Віленскай губерні і іншыя, сярод якіх быў і «предводитель дворянства» пан Дабржынскі. Гасудар Імператар Мікалай II наведаў царкву Святога Духа і меў сустрэчу з праваслаўным духавенствам, пасля была паездка ў вайсковыя шпіталі на Антаколі і на Юркаўскім праспекце, дзе ўручаў раненым медалі, а напрыканцы наведаў Вострую Браму...

А ў Багданоўку цар так і не прыехаў.

Заместа цара ў Багданоўку прыехала нейкае важнае вайсковае камандаванне ў суправаджэнні некалькіх дзясяткаў узброеных казакоў (паводле дадзеных, якія ўдакладніць немагчыма, дэлегацыю ўзначальваў нехта генерал-лейтэнант Весялоўскі). Вазіў іх сам маршалак шляхты пан Дабржынскі на экскурсію на сваіх выязных жарабцах у Няроўку, у Драздзішкі, на Парлову Гару, у Крыўск і на Маляўскія горы. Мэту той экскурсіі людзі зразумелі нашмат пазней.

А быў час якраз бабінага лета. Дні стаялі цёплыя і сонечныя, толькі па-восеньску было неяк сумна і трывожна.

І ў адзін з такіх ціхіх і цёплых вечароў сабраліся мужчыны ў той жа Багданоўцы, каб сустрэцца з вайскоўцамі і пагаварыць на вельмі хвалюючыя тэмы, якія мелі непасрэдня адносіны да вайны, войска і фронту і пазбегнуць якіх было ўжо немагчыма. На сустрэчу з сялянамі вышлі два штабс-капітаны, айцец Іаан і старшыня воласці. Каб сказаць, што гутарка была жывой і шчырай, — не скажаш. Афіцэры замест таго, каб адкрыта пагаварыць пра ўсё з нагоды, хаваліся за нейкія дзяжурныя выразы, за надуманыя лічбы і факты, бы перад нейкімі замежнымі карэспандэнтамі. Так, яны гаварылі, што ў наступальнай аперацыі ва Усходняй Прусіі загінула ўсяго каля дваццаці пяці тысяч рускіх салдат, што на амаль стасямідзсяцімільённую Расію было мізэрам... Але тут жа знайшліся апаненты сярод прысутных, і такую статыстыку падверглі сумневам і крытыцы са спасылкамі на іншыя сур'ёзныя крыніцы і разлікі, паводле якіх лічба загінулых была ў дзсяць разоў большай. І, калі сярод іх не было б трох перабінтаваных (галава, рукі, ногі) і камісаваных з фронту ваякаў, дык іх пазіцыі выглядалі б не такімі пераканаўчымі. А яшчэ тыя, хто быў на днях у Вільні, казалі, што ўсе шпіталі і лячэбніцы ў горадзе і наваколлі занятыя забітымі і раненымі рускімі салдатамі і афіцэрамі, і толькі там іх, у Вільні, нашмат болей за дваццаць пяць тысячаў... Пераканаўча гучаў і такі аргумент: нездарма сам цар сустракаўся з раненымі ў Вільні... маўляў, для падняцця духу пасля «самсонаўскай» паразы... Дарэчы, былыя франтавікі цікавіліся далейшым лёсам генерала ад артылерыі Самсонава, але афіцэры пераводзілі гутарку на прыезд Імператара Мікалая II у Вільню. І тут ім на дапамогу прыйшлі два дабравольцы з мясцовых: адзін — з параненых, былы франтавік Косця Поўнач, які быў на той сустрэчы з Царом-бацюшкам, і другі — сельскі стараста Мікіта Левановіч, які выпадкова трапіў на тую сустрэчу.

Косця Поўнач выйшаў на мыліцах, з папяросай у зубах і быў нешматслоўным: «...А што гаварыць... Мы пайшлі ў наступ... Ура-а-а-а!.. А тут як рванула... Апрытомнеў, гляджу — нагі няма... А тут — усіх на калідор, і цар ідзе... І раздае медалі... Кажа цар, што мы героі... і ўсё такое... і нас будуць помніць... І ўсё!..»

На пытанне: «А дзе ж твой медаль?» Косця адказаў абыякава, бы гутарка ішла пра вараную бульбінку:

— А медаля мне не хапіла...

Пасля такой інфармацыі Косця вытрымаў невялікую паўзу і нечакана заявіў:

— Хер з ім, з медалём тым... Сямнаццаціга жніўня немцы акружылі нас на Мазурскіх азёрах... Цэлая армія... Уратаваліся, можа, каля двух дзясяткаў тысяч, не болей... Астатнія — сотні тысяч — альбо забітыя, альбо ў палоне... Сам генерал ад інфантэрыі Самсонаў застрэліўся.... Што тут гаварыць...

— На вайне ўсякае бывае, — у час перахапіў ініцыятыву Левановіч і распачаў свой аповед з таго, як ён з маленства хацеў убачыць цара, а тут, калі даведаўся, што цар будзе ў Вільні, тут жа ўсё кінуў, нават карову на цяленні, і паляцеў у Вільню... І там мара яго збылася.

— Ну, народу там, у Вільні, на пляцы было... свет... — гаварыў Левановіч.

— Ну, не свет, а тьма... Я тожэ там был, — паправіў яго штабс-капітан.

— Народу было — свет, а жандараў — цьма, — удакладніў Мікіта.

— Сын мой неуведомленный, надо правильно изречь слова, — зрабіў заўвагу айцец Іаан.

— Адно было блага: шум, крыкі — анічога не пачуеш, анічога не ўбачыш... Дзе той цар праязджаў... — працягваў далей Левановіч.

— Так, истинно говорю, и я был среди присутствующих, благо было, народ продемонстрировал свою преданность, благоразумие и любовь к Его Высочайшему Превосходительству, что, кстати, требуется и от народа государева, то есть от вас! — дапоўніў айцец Іаан і тым самым даў зразумець, што выступ Левановіча на гэтым завершаны, хоць той яшчэ нешта спрабаваў сказаць.

Але тут пачуўся голас з натоўпу:

— Дык а ці відзіў ты хоць цара?

— А як жа! Колькі хочаш! — важна адказваў Левановіч.

Не кожнаму выпадае бачыць цара «колькі хочаш», і людзі трохі засумавалі. Іншыя, наадварот, расслабіліся, пачуліся жарцікі, рогат: маўляў, на халеру табе той цар... Урэшце кропку на гэтай тэме паставіў Язэп Будкевіч, Мікітаў сусед, задаўшы яму цікавае пытанне:

— Ну, а ці ўдалося ж табе ў Вільні той збыць свой тавар?..

Тут грывнуў гром рогату — ведалі ў вёсцы, што Мікіта калі і ездзіць у такі час у Вільню, дык толькі з адной мэтай: прадаць ці абмяняць на нешта іншае карані хрэну, якія заглушылі палову яго сотак. Змаўчаў, вядома, Мікіта пра тое, што папёрлі яго з Вільні з тым хрэнам, маўляў, тут цар будзе ехаць...

Пасля такой невялікай размінкі зноў вярнуліся да вайны, да баяздольнасці рускай арміі, да яе абароны і наступальнай моцы. Афіцэры зноў закідвалі сухімі лічбамі, якія колькасна пераўзыходзілі сілы ворага і запэўнівалі ў хуткай перамозе. Надта стараўся адзін, маладзейшы. Маўляў, уся вайна на заходнім фронце, на Балканах і ва Усходняй Прусіі завершыцца да канца гэтага года трыумфальнай перамогай Расійскай імперыі пад мудрым правадырствам Імператара нашага Цара-бацюшкі Мікалая II...

Калі моладзь і некаторыя жанчыны ўспрымалі з радасцю такія сущыяшальныя прагнозы, дык мужчынская палова — з адкрытым сумневам: асабліва тыя, хто ведаў, што такое вайна (сярод прысутных былі не толькі героі цяперашняй вайны, але і ўдзельнікі мінулых падобных кампаній: руска-японскай і руска-турэцкай войнаў). Болей таго, людзі, якія пабывалі на заробках у Заходняй Еўропе, у Аргенціне і ў Амерыцы, смела гаварылі пра пераўзыходзячы ў шмат разоў узровень заходняй цывілізацыі і культуры над той, якую прынеслі рускія... Праўда, на заробкі ездзілі і ў Сібір, але калі вярталіся адтуль, дык пазычалі грошы ў тых, хто вяртаўся з заробкаў з Амерыкі.

Пасля высокае прадстаўніцтва ад арміі, начальства і духавенства пайшло на вячэру да пана Дабржынскага, а сярод сялянаў узніклі спрэчкі, якія звычайна ўзнікаюць між прыхільнікамі рознай улады, веры, неаднолькавымі каштоўнасцямі і выхаваннем. «Там, у немцаў, — казалі адны, — вёскі мураваныя, у кожнай вёсцы — крамы, дзе можна ўсё купіць і не трэба ехаць за сотню кіламетраў, як мы — у Вільню; не толькі гарады і мястэчкі, але і вёскі ў іх злучаныя між сабою добрым брукам і чыгункамі, святло там — электрычнае, а не лучыны... На вуліцах, на дварах — парадак, ва ўборных — чысціня і няма смуроду...» Другія даводзілі, што там, на Захадзе, Бог памірае і сораму няма там, і любяць там раздзявацца дагала, скакаць і тварыць розныя вычварэнствы. Тады першыя прыводзілі ў прыклады безгаспадарліваасць некаторых расійскіх генералаў-асааднікаў, якія аб'явіліся тут у XIX стагоддзі. Маўляў, адны такія «гаспадары» на разбор прапіваюць цэлыя замкі і палацы, другія — высякаюць лясы, трэція — знішчаюць усю жыўнасць у рэках, азёрах, балотах і пушчах, чацвёртыя — запусцілі зямлю да такога стану, што сотні гектараў сённа зараслі пустазеллем... І самі нічога не робяць, і другім не даюць... (Магчыма, пад такімі меліся на ўвазе і паны Дабржынскія, якія аб'явіліся ў павеце ў канцы XIX стагоддзя і набылі вялікія абшары былой зямлі паноў Карчэўскіх, высланых у Сібір пасля 1863 года). І не бачаць сяляне вялікай шкоды, калі немцы ўвогуле прагоняць такіх гаспадароў... Зразумела, што ніхто прозвішчы не агучваў, але здавалася, што, апрача хіба што такіх гаспадароў, ніхто і не быў бы таму супраць...

Толькі адно заставалася сумнеўным: ці варта з-за таго распачынаць войны...

* * *

З Багданоўкі высокае камандаванне ад'ехала дні праз тры. Яшчэ колькі тыдняў было ціха і спакойна, а пасля задушнага дня аб'явіліся нейкія тылавыя вайсковыя атрады сельскагаспадарчага профілю. Займаліся яны тым, што праводзілі закупку ад насельніцтва хатняй жывёлы, птушкі і агародніны для патрэбаў войска. Тады, у тую восень, можна было ім яшчэ прадаць карову, каня ці парасё якое за нейкія грошы, зразумела, што нашмат меншыя, чым на кірмашы, але на кірмаш весці была вялікая рызыка праз тое, што і не давядзеш тую скацінку, і сам не вернешся... А яшчэ страшылі, што вось-вось павінен выйсці царскі ўказ «аб дармовым ізыманні стратэгічнай жывёлы ад мясцовага насельніцтва для фронту і нашай перамогі...». Прыязджалі тылавікі-гаспадарнікі на конных павозках з чыгуначнай станцыі Гародзькі, грузіліся і вечарам ад'язджалі на станцыю.

І тады стала зразумела кожнаму, нават тым, хто яшчэ ў нечым сумняваўся, што вайна да канца гэтага года ну ніяк не закончыцца.

Навіны з фронту напрыканцы года былі вельмі скупымі. Газеты пісалі толькі пра тое, што «рускія» б'юць немцаў усюды, топяць іх у Вісла і ў Нёмане, як сляпых кацянятаў, знішчаюць паўсюдна варожыя гарматы і збіваюць іхныя «Zepelliny» (дырыжаблі-самалёты) адзін за адным.

5

Зіма і палова вясны 1915 года прайшлі ў звычайным тэмпе і рытме жыцця.

Звычайна, як бывае ў сялянскіх сем'ях на вёсцы, калі заканчваецца перыяд адпачынку, бярэ пачатак перыяд навукі. Так, як толькі кароў заганяюць у загарадкі і ставяць у хлеў, дзяцей адпраўляюць у школку. І так да калядных маразоў, бо не ў кожнага дзіцяці знойдзецца такі абутак, у якім можна хадзіць у дваццаціпяціградусны мароз.

Малым дойневіцкім дзецям трохі пашэнціла: вучыцца чытаць і пісаць хадзілі ў двор, у Багданоўку, дзе з імі займалася сама пані Марыя — жонка маршалка. А пасля трэба было ісці ў народную ці царкоўнапрыходскую школку ў мястэчка. Хаця шмат якія бацькі лічылі, што калі дзіцё ведае літары і можа напісаць сваё прозвішча, дык і дастаткова ім такой навукі. Праўда, не лішнім быў бы год-другі пахадзіць у мястэчка, каб навучыцца рахаваць грошы, хаця б да ста, бо больш іх і не бывае, ды і коні каштуюць не болей як пяцьдзесят рублёў...

Так і дзеці Стася Андраловіча, як, дарэчы, усе сялянскія дзеці, праяўлялі някепскія здольнасці да навукі: хутка навучыліся лічыць да ста, а Антось з Марылькай — чытаць так, як рэпу грызці, і што болей трэба? Але Антаніна — жонка Стася — хачела, каб гэтую зіму Марылька з Бронькам яшчэ трохі падвучыліся. Стась быў не супраць іх навукі, хаця вялікага толку ў гэтым не бачыў. Марыльцы — чатырнаццаць годзікаў, а карову доіць лепш за матку, праўда, за меншым, за Бронькам, яшчэ глядзець і глядзець трэба. Хацеў Стась на гэтую зіму ўладкаваць Антося да якога-небудзь печніка ці шаўца, — шаснаццаць гадоў хлапцу, — каб пасля меў добрую працу, але вайна забрала тых майстроў. Так і засталася. Супакойваў сябе Стась тым, што галоўная навук для дзяцей — навучыцца добра кіраваць гаспадаркай, умець араць, касіць, сушыць, пілаваць, сячы і ведаць земляробчы каляндар: дзе, што і калі трэба садзіць і капаць...

А яшчэ вельмі патрэбным Стась лічыў такі звычай: кожную нядзелку ўсёй сям'ёй выехаць у мястэчка да касцёла і паслухаць ксяндзову навуку, і заадно сустрэцца са сваякамі і са знаёмымі.... Дарэчы, з парады ксяндза Асціловіча выпісаў Стась газету «Bielarus».

І так атрымалася, што ўсю гэтую трывожную зіму дзеці прасядзелі ў хаце. Марылька з Антанінай рабілі хатнія справы, пралі кудзелю, вязалі шкарпэткі, рукавіцы, швэдры, Стась з хлопцамі больш часу праводзілі на двары: гаспадарка, скаціна, дровы... А доўгімі зімовымі вечарамі Стась любіў пагартаць беларускую газету, але болей любіў паслухаць, як газету чыталі дзеці. Іншы раз цікава было паслухаць.

Пра вайну нагадвалі хіба што толькі казацкія раз'езды, якія з надыходам вясны ўсё часцей і часцей гойсалі ў наваколлі. Праўда, увесь люты і сакавік нервавалі людзей нейкія незразумелыя камісіі з валаснога начальства, якія зноў сталі хадзіць вёскамі і рэгістраваць людскую маёмасць. Найперш іх цікавілі працаздольныя асобы і скаціна (дробная і буйная). У асобны параграф запісвалі наяўнасць у гаспадарцы мужчын, коней і колаў (воза).

Амаль у кожным сялянскім двары, дзе мужчыны мелі бронь ад фронту (хто з узросту, хто з хваробы ці калецтва, ці хто, як Стась, па «жараб'ёўцы»), узнікалі

канфліктныя сітуацыі з такімі камісіямі. А калі яшчэ падыходзілі суседзі, гутарка набывала больш глыбокі і напружаны характар.

Нешта падобнае атрымалася на гэты раз у вёсцы Дойневічы.

Дойневічы — менавіта так вёску называлі старыя людзі і такая назва засведчана на карце Вялікага Княства Літоўскага ад XVI стагоддзя. У XVIII стагоддзі, як спланізаваны варыянт Дойневічаў, вёска афіцыйна загучала як Дойнювцы, і такая назва, хіба што з невялікай папраўкай як Дойнеўцы, засталася і на сённяшні дзень, але старыя людзі гаварылі Дойневічы. Сама вёска была невялікай, раскінутая на шырокім пляскатым пагорку Татарскай даліны, прыземістыя хаты ўроскід; пасярэдзіне вёскі — звілістая дарога, убітая конскімі капытамі і коламі. Абапал дарогі — стагадовыя клёны, ліпы, таполі, кусты бэзу... Вуліца ішла з поўначы на поўдзень, а за пагоркам паварочвала ўправа, на захад, і далей дарога ішла на Лапаўшчыну, Юні, Круглянскую Граду, Дзёсны і на Маляўскія горы. Так, вёска размясцілася ў шырокай даліне сярод забалочанай сенажаці і драбналеся на адным з астраўкоў Ашмянскай грады. На ўсход ад вёскі на паўвярсты ў даўжыню ляжала ўрадлівая Бутрымаўшчына — зямля пана Дабржынскага, а за ёй на пакатым паўднёвым баку ўзвышша — Багданюўка са стагадовымі ліпамі і двухпавярховым панскім палацам, рознымі флігелямі і верандамі, гумно, амбары і склады маршалка дваранства Ашмянскага павета пана Дабржынскага.

...Дык вось, камісія ў складзе старшыні воласці, пісара, зборшчыка падаткаў, станавога прыстава, урадніка і мясцовага старасты падзялілася на дзве каманды і абыходзіла сялянскія гаспадаркі. Так дайшлі да сярэдзіны вёскі — да хаты Стася Андраловіча. Пакуль пісар са старастам аглядалі Стасеву гаспадарку, астатнія стаялі збоку і смалілі тытунь. Да іх паціху пачалі падыходзіць суседзі. Завязалася гаворка.

Нехта раскажаў, што бачыў у Ашмяне бежанцаў з Варшавы. Нехта засумняваўся, нехта зноў загаварыў пра непераможную рускую армію. А нехта праявіў гатоўнасць хоць зараз ехаць на ўсход, маўляў, чым раней станеш уцякаць адгэтуль, тым далей уцячэш ад вайны...

Гутарка стала больш цікавай, калі стары Гіруць заявіў пра тое, што ён нікуды не паедзе.

— Я ад сваёй хаты ні на крок, — абяцаў катэгарычна Гіруць. — Я ва ўсякім разе застануся тут і буду падносіць знарады.

— Каму ты збіраешся падносіць тыя знарады? — задаў своечасовае пытанне пісар.

— А хто тут будзе стаяць, таму і буду падносіць! — адказаў Гіруць. І цяжка было зразумець, наколькі гэта было сур'ёзна.

— Я анікому анічога падносіць не збіраюся! — выдзяляючы кожнае слова, абвясціў Янук Дайновіч. — Толькі таму, што гэтая вайна — не мая вайна...

Тут ужо такая заява Дайновіча не пакінула іншых мужчын абыякавымі да лёсу вайны, шмат хто стаў абурацца, і першым сярод іх быў стары Гіруць.

— Глянь! А чья? Можа, мая?! Альбо яго?.. — Гіруць ківаў у бок Мікалая Будкевіча.

— Не, не, я хоць і Мікалай, але вайна не мая... — закруціў той галавою.

— Вайна гэта імперыялістычная, а не народная, вось няхай імперыялістыя і ваююць, — даводзіў Дайновіч сваё. — Я не імперыялісты...

— І мы не імперыялістыя! — заявіў Мікалай. — І Косця Поўнач, во, таксама не імперыялісты, а нагу аддаў...

— А колькі ўжо загінула?! І колькі яшчэ загіне?! — ці то спытаўся, ці то прарочыў Адоль Канопка.

І тут зноў узяў слова Дайновіч:

— На ўсякай вайне бедныя ваююць за багатых, каб выбрацца з беднасці, але ад гэтага багатых яшчэ больш багацеюць, а бедныя яшчэ больш бяднеюць альбо гінуць за багатых...

Пасля такога разумення вайны мусіў умяшацца ў дыскусію станава прыстаў са сваім тлумачэннем:

— Цёмныя, война — эта дзело кажнаго, кто проживает в России... Согласно «Уставу о воинской повинности» от 1874 года защита престола и Отечества объявляется священной обязанностью всех российских подданных, — прыстаў, калі згадваў законы і калі прасвятляў цёмны народ, стараўся гаварыць па-расійску. — А ежेलі хто не слухаецца указов царя-бацюшки, тот далжён быць на каторге в местах не столь отдалённых или очень отдалённых, в Сибири! Понятно?..

— А што тут непанятнага... далёка тут турма была ў Мірклішках... вёрст пятнаццаць, — кіўнуў галавой Дайновіч. — Панабудоўвалі балазе...

— Кажуць, што палова Сібіру гаворыць па-нашаму, — заўважыў Стась Андраловіч.

— А ежेलі и ты будзеш много говорить, то и ты будзеш гаварыць у Сибири па-своему, — паабяцаў яму прыстаў.

У станава прыстава былі чорныя натапыраныя вусы (відаць, такая мода была ў прыставаў), і калі ён гаварыў, яны ў яго шавяліліся, як у ката.

— А што ты... ваша бродзьдзе, палохаеш Сібірам, — абурыўся Янук Дайновіч. — Калі тут стане фронт, дык у Сібіры тым будзе лепш, чым тут.

— Во-во! — падтрымаў сябра Стась. — А калі тут было добра?..

— Только не надо агитации! — падвысіў голас прыстаў, і вусы яго зноў пагрозліва зашавяліліся. — Я смотрю, тут все умными стали... Смотрите мне! Давно ли к вам жандармы не проявляли интереса?..

Станава прыстаў так жа, як амаль што кожны пры начальстве чалавек, стараўся і гаварыць так, як гавораць высокія начальнікі, як, да прыкладу, павятовы спраўнік ці маршалак павета, — выключна па-расійску, але ў яго гэта атрымлівалася так, як «вашаабруддзе» ў старшыні воласці.

— Пры чым тут жандары?! — не зразумеў Стась.

— Пры тым! — адрэзаў прыстаў.

Бацькі Янука і Стася былі нейкім чынам замешаны ў паўстанні 1863 года (пра гэта было строга забаронена гаварыць у сем'ях), ды толькі начальства чамусьці не забывалася пра гэта. Бацька Янука загінуў недзе ў Зубранскай пушчы — тады малому Януку не было і пяці годзікаў, — а Андраловічу цудам удалося застацца жывым, толькі не атрымалася ўратавацца ад той жа турмы на пару гадкоў.

Дарэчы, стары Андраловіч сядзеў пад сваёй хатай, на лаўцы, грэўся на сонейку і, магчыма, чуў усю тую гаворку.

— Сматырыце мне, сматырыце! — абурывўся раптам стары Гіруць. — Глядзім, глядзім, ды нічога ня бачым!

— Ня ба-а-ачым! — у сваю чаргу перадражніў Гіруця вусаты прыстаў. — Я вам, калі натта нада, покажу-у-у! — і паказаў Гіруцю здаровы, як добры качан капусты, кулак.

— Вось дзе звычка ў гэтых людзей: ледзь што — кулакі паказваць. Што за народ?! — абурывўся Янук Дайновіч.

— А вы лепшыя... Ледзь што — за косы! — падтрымаў валасны пісар свайго калегу. — Таму і трэба вам кулакі паказваць...

— Толькі тут ёсць адна недакладнасць: косы — як рэакцыя на кулакі, а не наадварот, — удакладніў Гіруць.

— Вы зараз дагаворыцеся, — спакойна заўважыў старшыня воласці.

Старшыня воласці быў з тутэйшых, з суседняй вёскі Мялэйкава. Прозвішча яго было Ражанскі, але звалі яго мянушкай Вашабруддзе — назвалі так, як ён вымаўляў гэтыя словы, цягуча нараспеў і на польскі манер.

— Пайшлі, ваша бро-у удзе.

— Пайшлі, — неахвотна згадзіўся вусаты паліцэйскі. — Но мы можем и возвратиться... Кстати, в Троцком уезде уже ходят вайсковые реквизиционные комиссии — они с вами цацкаться не будут... Я вам обещаю...

— А наконт знарадаў, — звярнуўся старшыня воласці да мужыкоў на адыходзе. — Паглядзім яшчэ, можа, і трэба будзе паднесці...

Калі людзі разышліся, Стась моўчкі падышоў і сеў на лаўку каля бацькі. Выйшла на ганак маці.

— Той, Казак, які прыставам быў раней, махаў кулакамі і дамахаўся да павятовага спраўніка, і гэты махае, — выказаўся Стась з абурэннем пра крэўскіх ураднікаў.

— Яны толькі і ведаюць, што Сібірам палохаць, — прагаварыў стары Андрон — так называлі старога ў вёсцы. — Толькі мяне ўжо не спалохаеш... А знарады — другая справа... Тут трэба добра падумаць, каму іх яшчэ падносіць...

— А лепш іх нікому не падносіць, — умяшалася ў гутарку маці. — Не наша гэта справа...

— Так, так... Не ваша, не жаночая, — зразумеў па-свойму стары Андраловіч і звярнуўся да Стася: — Ведаеш што, хлапец, знарады знарадамі, але, на ўсякі выпадак, трэба выкапаць глыбокую яму за хатай...

— Ну, і што?..

— Пасля яе можна будзе залажыць тоўстымі бярэнамі, прысыпаць трохі зямлёй, пакінуць невялікую ўлазіну збоку, — калі што якое, хоць ад куляў і аскепкаў ад бомбаў можна будзе схавацца і перасядзець, як фронт будзе ісці...

Парада бацькі, трэба прызнаць, была слухная. Калі пачнецца страляніна, дык тут аднаму цяжка будзе ўратавацца, а на ім — на Стасю — сем чалавек: старыя бацькі, жонка, трое дзяцей і, амаль што дарослы, Ясь.

* * *

У сакавіку зноў з'явіліся спецыяльныя вайсковыя атрады, на гэты раз — будаўнікі і сапёры. Кватаравалі яны ў сялянскіх хатах, праўда, некаторыя жылі ў намётах, абсталяваных печкай-«буржуйкай». І калі яны пачалі праводзіць нейкія раскопкі ў Навінках, за Мажалямі, на Круглянскай Градзе і на Маляўскіх горах, стала зразумелым, для якіх мэтай восенню вадзіў вайсковае начальства маршалак Дабржынскі. З улікам таго, што планы такіх раскопак павялічваліся ў трох вымярэннях: ушырынню, удаўжынню і ўглыбінню, на земляныя работы — капаць акопы — сталі прыцягваць мясцовае насельніцтва.

Калі трохі пацяплела, паехалі вёскамі жыды-нарыхтоўшчыкі скупляць яйкі, анучы, скуры і іншыя дробязі і, як дасведчаныя ў падзеях, гаварылі, што немцы ўпэўнена перамагаюць рускіх не толькі ў Прусіі, але і ў Польшчы, і ў Мазуры і ў Курлянды, і вайна набліжаецца, і калі не летам, дык увосень трэба і тут чакаць немцаў, і наўрад ці іх спыняць вашыя акопы на Круглянскай Градзе і на Маляўскіх горах...

Трэба думаць, што нейкія вельмі істотныя падзеі на фронце (прарывы нямецкай арміі і саюзнікаў у Прыбалтыцы і ў Галіцыі?) прымушалі зусім інакш глянуць на сітуацыю і паставіцца да вайны.

Сяляне вельмі хутка пераканаліся самі, што ўсякая вайна — гэта ў першую чаргу збурэнне, мітусня, голад, гвалт і смерць для таго ж простага чалавека. Так, быў час сяўбы, а людзі не ведалі, што рабіць: сеяць ці не сеяць. Пасееш, а выганяць у бежанцы — немцам застанецца; не пасееш, а рускія спыняць немцаў — што сам есці будзеш? І салдаты з табой не падзеяцца, бо самі ходзяць галодныя.

А тут яшчэ, і сапраўды, пачалі актыўна іскаваць рэквізіцыйныя камісіі. У такіх камісіях хадзіла вайсковае і ўезнае начальства. Яны паказвалі нейкія афіцыйныя паперы са штампамі, з нейкімі загадамі і арламі, паводле якіх ім, як рэквізіцыянерам, дазвалялася для ваенных патрэбаў забіраць у людзей усё, што толькі можна было забраць: коней, жывёлу, збожжа, муку, пошар, агародніну, вопратку, абутак, інвентар і г. д. — усё было патрэбным салдатам рускай арміі. Рэквізіцыянеры адны добра ведалі, што ў селяніна лішняе і без чаго ён лёгка можа абысціся... Пры тым яшчэ стараліся людзей агітаваць на выезд: маўляў, трэба ехаць, пакуль яшчэ натоўпу няма і ходзяць цягнікі з Гародзькаў... Трэба ехаць, бо тут даўно ўжо вам рабіць няма чаго... Пераконвалі, што нават і там, у бежанцах, селяніну нічога не патрэбна, апрача адных портак, світкі і шапкі... Узамен узятага выдавалася квітанцыя, паводле якой у банку можна было атрымаць кампенсацыю, альбо заместа кампенсацыі абяцалі выдаць усё патрэбнае для ўсеагульнага шчасця на месцы новага пражывання...

«Калі тут няма чаго рабіць, дык там, у чужой старонцы, і пагатоў», — спакойна разважалі вяскоўцы і выезджаць не спяшаліся.

Але выбару ў селяніна не было, гэтаксама, як і не было каму паскардзіцца. Урэшце, справа была нават і не ў загадах, бо кожны пачынаў разумець, што ідзе вайна і што калі не сёння, дык заўтра-паслязаўтра яна можа прыйсці і сюды, і ніхто ў такі час не будзе лічыцца з тымі, хто застаўся ў прыфрантавой вёсцы, і калі трэба будзе, абстраляюць вёску гарматамі і знішчаць агнём. І зробіць гэта як немцы, так і рускія, незалежна ад таго, будуць там людзі ці не. І ў вёсцы гэта добра разумелі.

Навошта гэта ўсё рабілася — няцяжка было здагадацца.

Валасны пісар і станавы прыстаў адкрыта намаўлялі людзей на выезд, давалі нават нейкія парады, адрасы сваіх знаёмых недзе за Мінскам і за Воршай, якія, калі што, змогуць дапамагчы... Але такія іх парады людзьмі ўспрымаліся з недаверам.

6

Стась Андраловіч не стаў адкладваць працу над ямай «на апасля». Пакуль было добрае надвор'е і не было яшчэ такой пільнай працы (сеяць трохі ранавата), ён аднаго дня ад самага ранку пачаў капаць за хатай. Трэба было выкапаць такую яміну, каб у ёй вольна маглі размясціцца восем чалавек. Зверху капаць было лёгка, а пасля пайшоў суглінак, пясок, каменне і гліна. Яму дапамагалі старэйшыя сыны. Антось, хоць і невялікі быў памагатар, але тым не менш як дарослы завіхаўся рыдлёўкай, капаў, разграбаў пясок і выкідваў дробныя камяні. Ужо бліжэй да поўдня можна было сха-вацца ў яме да пояса, але гэтага было мала. Горш было, калі траплялі вялікія камяні: прыходзілася іх браць на вялікія жэрдкі-рычагі, падважваць ломам і выкочваць з ямы. Тады цэлы дзень толькі і было чуваць, як цвыркаюць рыдлёўкі і відаць было, як вылятае з ямы пясок.

Яму сваю капаў Стась тры дні з перапынкамі на гаспадарчыя працы, а на чацвёрты дзень засталіся толькі пабочныя работы: зрабіць уваход, столь і ляжанкі, абкультурыць яе і абжыць.

Не ведаў Стась таго, што за гэтыя дні адбылося ў свеце, і таму моцна здзівіўся, калі на чацвёрты дзень сваёй працы каля ямы раптоўна ўбачыў, як нейкіх прывідаў, валаснога старасту, вусатага прыстава і пяць незнаёмых асобаў: чатырох у вайсковай форме, — хто іх там разбіраў паводле звання і чыноў. Стася больш уразілі іх пагоны гарохавага колеру: у аднаго з чырвонай папярэчнай палоскай, у другога — з прадольнай, а ў двух астатніх былі чыстыя пагоны; пяты быў у цывільнай вопратцы: у паліто і пад капялюшыкам.

Іх такі нечаканы падыход не заўважылі ні дззеці, якія круціліся тут жа, ні ён сам.

— Што, чловеце, дабро хочаш спратаць ад гасударства Росейскаго? — заместа прывітаньня спытаўся станавы прыстаў.

— Тут бы самому схавацца, — прабурчаў у адказ Стась, вылазячы з ямы.

— Ат гасударства Росейскаго не сховаешся...

— В-во!.. Ад вайны б схавацца, ваша высокабродзе, — удакладніў Стась.

— І ат вайны не сховаешся... Везде найдзём!..

— Дзяцей бы схаваць...

— Как я понял, в прятки будем играть, — заўважыў з нецярпеннем адзін з вайскоўцаў і дастаў нейкія паперы. — Сховаешся — не сховаешся... В могилах спрячесь... Если здесь никто никуда не уезжает — дело надо делать...

Стась больш пільна звярнуў увагу на вайскоўца: «Казакі, відаць, і гэты ў іх за старшога, і пагоны ў яго з зорачкамі...»

— А гэта... Куды трэба ехаць і што гэта за дзела такое? — спытаўся на ўсякі выпадак Стась, хаця і так было зразумела, што на падворак збеглася нейкая новая чарговая камісія.

— Рэквізіцыйная камісія! — урачыста абвясціў вусаты прыстаў. — Я же абещал табе кагда-та...

— Дык што, няўжо так дрэнь справы ў рускай арміі, калі па два-тры разы на тыдзень сталі хадзіць такія камісіі? — спытаўся Антось.

— Дрэнь не дрэнь — спецыяльная войсковая стратегія! — шматзначна адзначыў другі вайсковец. — Кстаті, поручік Шмыгельскі, член камісіі уезда па военна-конскай павіннасці.

— А руская армія непобедимонсная! — заявіў урэшце і трэці незнаёмец у цывільным і тыцкнуў Стасю пад нос нейкую паперыну.

Стась нават не паспеў знайсці знаёмыя літары, як той тут жа стаў зачытваць з паперы спецыяльны ўказ, паводле якога выходзіла, што тым, хто заставаўся ў прыфрантавой зоне, дазвалялася трымаць у гаспадарцы аднаго каня і адну карову, мясачны запас мукі, збожжа і фуражу.

Больш за ўсё людзей абураў гэты «месячны запас» і яго норма. Хто мог ведаць, што будзе праз месяц?!

— Божіей міласцю Імператар Николай Второй і Самодержец наш всё знает, — пераводзіў стрэлкі ў невядомасць той, пад капялюшыкам.

— А калі на месяц не хопіць нормы?.. Ці калі праз месяц скончыцца запас, а сітуацыя з вайной не зменіцца, тады як? — пытаўся Стась.

Дарэчы, такія пытанні ставілі ўсе, і Стась прыкладна ведаў, што яму будучь гава-рыць.

— Вот тогда и будем думать... Цар наш Росейский, Король Польский и Финский и прочая, прочая, нечто придумает, — слаба суцяшаў паручык. — Не так ли, господин сотник?

— Так ли! — адгукнуўся казак з пагонам і ў тры зорачкі і прадольнай палоскай. — Мы исполняем царские приказы! — з нейкай пагрозай дадаў ён.

— Царскія! — падкрэсліў з ганарлівасцю валасны старшыня. — О! Ваша броўд-дзе! — і тыцкнуў пальцам у неба.

— Так, хто хоча, можа прыйсці, спаслацца на царскія загады і абабраць чалавека да ніткі! — бурчэў Стась. — Я павінен звярнуцца да юрыстага!

— Звяртайся хоць да міністра, хоць да самога цара-бацюшкі, — спакойна адрэагаваў станавы прыстаў. — А наконт юрыста... Іванавіч, пакажы яму яшчэ раз сваю бумагу!

Той, пад капялюшыкам, дастаў некалькі папер з царскімі пячаткамі, двухгало-вымі арламі і шматлікімі подпісамі. На адной з іх Стась убачыў здымак і прачытаў: «судебный пристав».

— Не хвалойся, звыш даведзенай нормы ніхто браць не будзе, — растлумачыў судовы прыстаў.

— Гэта ён і ёсць юрысты? — Стась здзіўлена паглядзеў на капялюшык і палез у кішэнь па махорку. — Дзе ўладзіцца юрыста, хату вымеце дачыста...

— Ты чё там гундосиш? — падскочыў да яго прыстаў з растапыранымі вусамі.

— Ат, так... у кніжках пішуць...

— Я табе дам кніжку!.. В огонь надо бросать такие книжки!.. — і прыстаў падсу-нуў пад самы нос Стасю пераканаўчы класічны жандарскі кулак.

Старшыня воласці і афіцэры сталі звяраць свае паперы, а два салдаты ў гэты час рабілі звычайны агляд (вобшук) у хаце, хляве, адрыве, склепе. Усё, што камісія лічы-

ла лішнім, пакавалася на фурманку. Казалі людзі, што такога не бывала, каб камісіі нічога не вынеслі з хаты і не вывелі якой-небудзь жывёліны з падворка. Зразуме-ла, што людзі хавалі дабро, але добрыя спецыялістыя, як сабакі-вышукальнікі, знаходзілі тыя хованкі, і тады забіралі ўсё падчыстую.

У Стася на гэты раз забралі два мяхі жыта і вывелі сяголетняга бычка, а ўзамен далі дзве квітанцыі. А да наступнага іх прыходу абавязалі падрыхтаваць воз сена. Стась страшэнна быў абураны з такой абавязалаўкі.

— А ты паспрабуй спачатку гэты воз накасіць! — даводзіў ён нешта «юрыстаму», але той, быццам між іншым, нагадаў:

— А знаеце ли вы, што по законам военного времени мы вас можем арестовать за саботаж и супротивление государственным властям?

— Гэта вы можаце, — без гарачага імпэту прагаварыў Стась. Збольшага ён быў задаволены тым, што не забралі ані каня, ані павозкі, а гэта ў гаспадарцы было га-лоўным.

На адыходзе валасны старшыня строга наказаў:

— Заўтра каб прыйшоў у Малявічы ці Глінішча акопы рыць.

— Што? Ужо і ў Глінішчы акупвацца будзем? — яшчэ больш здзівіўся Стась.

Далёка тут тое Глінішча — вярсты не будзе. Некалі зямля ад Глінішча і да Дзёс-наў належала ім — Андраловічам, а пасля — нешта адабралі ад дзеда, нешта — ад бацькі, а ад Глінішча Стась адмовіўся сам: маўляў, яму столькі адной гліны не трэба.

За акопы абяцалі грошы і некалькі разоў ужо заплацілі. Грошы былі невялікія, але і гэта нашмат лепш, чым нічога. Антось дык нават з задавальненнем хадзіў на ако-пы, казаў, весела там: салдаты гісторыі расказваюць смешныя, кашай накормяць, пакурыць дадуць...

7

А вайна тым часам з кожным днём усё часцей і часцей нагадвала пра сябе.

І не толькі акапамі.

Несуцяшальнымі былі навіны з фронту. Розныя нарыхтоўшчыкі з мястэчка, з Ашмяны і Смургоняў, якія з надыходам лета яшчэ больш актывізаваліся, украдкай гаварылі пра тое, што за апошнія два месяцы — за травень і за чэрвень — руская армія не мела ні адной важнай і стратэгічнай перамогі, што рускія цалкам выцісну-тыя з Курляндыі, здаюць пазіцыі ў Ковенскай губерні і ў Галіцыі; нямецкія войскі і саюзнікі захапілі Лемберг (Львоў) і вядуць паспяховыя наступальныя баі ў кірунку Луцка, Ковеля і Брэст-Літоўска, што значныя вайсковыя рэзервы сцягваюцца вакол Варшавы і Вільні. І калі так будзе далей, дык немца трэба будзе ўжо ўвосень чакаць у Крэве, у Багданоўцы і ў Дойневічах.

Толькі маршалак шляхты, яго высокаблагароддзе пан Дабржынскі, не верыў у такія пагалоскі і папярэдзваў сваіх работнікаў, што за распаўсюд падобнай інфар-мацыі аб паразе рускай арміі ўжо некалкі чалавек у павеце аштрафавалі і пасадзілі ў турму.

У мястэчку і ў навакольных вёсках яшчэ не было чуваць выбухаў і не было стра-ляніны, але тое, што фронт набліжаўся, адчувалася не толькі ў атмасферы, але і ў наваколлі.

З Гародзькаў Крыжовымі Дарогамі ўсё часцей і часцей сталі цягнуцца вайсковыя пешыя і конныя калоны на Крэва, на Баруны, на Ашмяны... Былі гэта нарыхтоўча-гаспадарчыя фармаванні, якія займаліся зьбяспячэннем фронту. І ўсе разумелі: ідуць насустрач кайзераўскім войскам. А ўжо праз нейкі тыдзень-другі адны вайсковыя часткі ішлі ў адзін бок, другія — у другі, а трэція сталі яшчэ глыбей акупвацца ў наваколлі.

Надыходзіла гарачая пара сенакосу. Людзі хваляваліся: каб не прыйшлі тыя немцы раней, як пакосім, бо не дадуць пакасіць альбо адбярдуць накошанае... А тут важна было не страціць час, бо калі ў нізіне сенажаць пакасіць у час і ў час вывезці, дык можна было нават тры пакосы ўзяць. Праўда, трэці пакос не заўсёды ўдавалася добра высушыць, але затое яго і скормлівалі ў першую чаргу. А сёлета не хацелася нават і першага пакосу браць, бо пад вялікім няведаннем былі пытанні фронту, выжывання і магчымасці трымаць карову, а тым больш каня. У вёсцы небеспадстаўна пайшлі гуляць чуткі пра прымусовую эвакуацыю. А туды з сабою карову і каня не забярэш — не дадуць. А без іх — як жыць?..

* * *

Стась з Ясем махалі касою да самага поўдня. Ведаў Стась: калі з таго месца, дзе ён стаяў, сонца перакуліцца на правы бок гары Цыганкі — палудзень. Сонца перакулілася. А далей касіць было немагчыма: камары, слепні, мухі, і пот засцілаў вочы. Ды й адчуванне такой гарачынёй было не з лепшых, — не абаранкі ж нанізаваў на нітачку. І, шчыра прызнацца, хацелася есці — не абааранкі на шнурок нанізаваў.

Ясь застаўся дакошваць клін, а Стась дарогаю зайшоў да Антося, які ў Глінішчы капаў акопы. Акопы цяпер капалі ў чалавечы рост, і каменьчык на сто і болей кіляў абходзілі бокам. Стась дапамог сыну пракапаць пласт гліны і выцягнуць каменні. Пасля таго, разам пайшлі дахаты.

На палудзень уся сям'я збіралася за сталом — такі быў парадак. Антаніна ставіла пасярэдзіне стала два саганы: на гэты раз — адзін з халадніком са шчаўя, і другі — з варанай бульбай у лупінах. У такую гарачынь лепшай яды не прыдумаеш. Адно дрэнна, што можаш з'есці некалькі літраў такога халадніку і паўсагана бульбы і застацца галодным. Таму і невыпадкова, калі лыжкі зашкрабалі па днішчы саганчыка з халадніком, Стась пайшоў у камору і дастаў са скрыні засыпаны соллю невялікі кавалачак саланіны.

— Добра папрацавалі — трэба добра і падсілкавацца, — амаль урачыста абвясціў Стась. — Тым болей, што трэба самім як мага хутчэй даядаць, пакуль юрыстыя не дапамаглі даесці...

Увогуле, у сялянскай сям'і саланіна не была вялікім дэфіцытам, і на кожным падворку бегаў парсючок альбо парачка, але цяпер нешта раптоўна зніклі парсючкі...

— Нехта ідзе! — трывожна абвясціла дачка Марылька, глядзячы ў вакно.

— Няхай сабе, — абыякава адгукнуўся Стась.

— Мы пасля з бацькам паядзім, — сказала маці Стася, і бацькі выйшлі з-за стала.

Есці на вачах чужых людзей лічылася непрыстойным, таму і Антаніна хуценька накінула на стол шырокі абрус.

На парозе неўзабаве адзін за адным з’явіліся тры незнаёмыя постаці ў вайсковай форме з пагонамі.

— Здравия жалаем! — прывіталіся дружна.

— І вам таго жалаем, — Стась адказаў за ўсіх і падумаў пра тое, што нейкая дзіўная мода ў гэтых ваякаў: заходзіць у хаты тады, калі людзі палуднуюць.

А той ваяка, у каго на пагонах прыгожа выдзялялася чырвоная, шырокая папярэчная нашыўка, дастаў з планшэты нейкую паперыну і пачаў удакладняць прозвішча, адрас, наяўнасць у гаспадарцы пабудоў, павозкі і жыўнасці.

— Ваша блagarоддзе, на днях была ў нас гэтая камісія, і юрысты быў, — паспяхаўся бацька праінфармаваць вайскоўцаў. — Забралі скаціну, збожжа, бульбу, сена... Засталося пару курэй, карова і адзін кот...

— Разберёмся, — важна адказала «ваша блagarоддзе».

Стась глянуў у тую паперу і ўсё зразумеў. На гэты раз «пажалавала» яшчэ адна вайсковая спецкамісія. Чуў ён пра гэтую камісію — спецыяльна створаная ў прыфрантавой паласе з вайскоўцаў і забірае ў людзей у асноўным коней, павозкі, харч і цёплую вопратку. Калі не хочаш аддаваць каня з возам, можаш ехаць сам, куды скажучь, а не, дык і на фронт могуць паслаць — паўнамоцтвы ў такой камісіі былі вельмі вялікія. Зразумела, што яе абсалютна не цікавіла цывільная рэквізіцыйная камісія і яе паборы: ваенныя маглі забраць і апошняга каня і апошняя збожжа — усё роўна скардзіцца не было каму, бо забіралі паводле нейкіх афіцыйных папераў, у якіх, быццам, сцвярджалася, што ў такіх і такіх вёсках і мястэчках можна праводзіць «забор» маёмасці і жыўнасці. Пад жыўнасць, відаць, трапляла і мясцовае насельніцтва, бо яго калі не сіламоц высалялі, дык ставілі ў такія умовы, што выжыць яно тут фізічна не магло. У Мялэйкаве, да прыкладу, на днях наляцела некалькі такіх камісій, і кожная нешта патрабавала і адбірала, пакуль было што адбіраць — толькі рыдлёўкі пакінулі, і цяпер ганяюць салдаты ўсіх: і старых і малых — акопы рыцты рыдлёўкамі.

Дарэчы, салдатаў у наваколлі з’явілася вельмі шмат. Салдаты стаяць у Багданоўцы, у Мажалях, у Малявічах: разбіваюць лагеры, ставяць брызентныя намёты, засяляюць людскія гумны, хаты і іншыя пабудовы. З салдатамі прыйшлі і вайсковыя камісіі, і хаця яны з’явіліся зусім нядаўна, але ўжо шмат хто дзякуючы ім пазбавіўся ці каня, ці колаў, ці нейкага парнакапытнага... Праўда, давалі нейкую афіцыйную паперыну, паводле якой можна было ў павятовым банку атрымаць кампенсацыю, але пакуль да таго банка даедзеш, грошы тым часам могуць абясцэніцца.

— Гаспадзін афіцэр, бацька праўду кажа, — спакойна пацвердзіў Стась. — Былі нядаўна ў нас... Антаніна, пакажы квітку...

— Госпадин фельдфебель, — адрэкамендаваў сябе той і дадаў. — Но можно и госпадин офицер... А хто у вас был — нас не интересуе... Мы же не были...

— Пераканаўча! — кіўнуў галавой Стась. — А што будзем забіраць?

Непатрэбнае было пытанне, бо і так усё зразумела.

— Мы посмотрим...

— Глядзіце... — і Стась адгарнуў абрус і абыякава, спакойна невялікімі кавалачкамі стаў наразаць саланіну.

А што там было ўжо глядзець... Стась пасля апошняга прыходу юрыста ўпарадкаваў на досвітку астаткі добра, і так упарадкаваў, што самому трэба яшчэ добра падумаць, дзе што можна знайсці.

Фельдфебель стаяў каля акна і ўглядаўся ў свае паперы, а два маладыя хлопцы ў новенькай вайсковай форме, якая тырчэла на іх, быццам з чужога пляча, хуценька абгледзелі «добра», зірнулі ў аруд, хлеў, паветку, склеп, і адзін з іх неўзабаве далажыў пра каня, павозку, карову, свіню і курэй. Другі — пра запас прадуктаў: бульбы, збожжа, агародніны, саланіны, сушаных грыбоў, — усё, што было ў склепе і ў каморы. «Продовольствія», паводле яго падлікаў, было не больш як на тыдзень...

Фельдфебель усё запісаў у свой блакнот, дапісаў адрас, прозвішча і нават хату нанёс на нейкі план. У квітанцыі, якія яму паднесла Антаніна, нават не зірнуў.

— И вот ещё до продовольствия... — салдат прадоўжыў свой даклад і паставіў на стол бутэльку, закаркаваную коркам з газеты.

«Апароў, сабака», — нядобра падумаў пра яго Стась. Бутэльку гэтую ён перад самай вайной быў набыў на ўсякі выпадак, і як на лякарства. Цяпер гарэлкі добра не дастаць: бровары і манаполькі пазачынілі, праўда, можна было б купіць з-пад палы дэнатуратную самагонку, але піць яе — такая гадасць...

— Паночкі, можа, вы прыселі б да стала, — нечаканна прапанавала Антаніна. — Дзецi, марш за печ!

Дзеці моўчкі выйшлі з-за стала і пайшлі за шафу. За імі моўчкі пайшла маці і пасунуўся паціху бацька.

— А чё? А чё бы не присесть?! — быццам бы толькі і чакаў такіх запросін фельдфебель і хутка прысеў на шырокую лаўку. — Тем более, что... — і кіўнуў на бутэльку.

За ім прыселі і маладыя салдаты.

Пра тое, што рускія салдаты часта галадаюць у сваіх акопах, ведалі ўсе, і часам шкада было салдатаў. Але тут цяпер цэлыя арміі такой галоты стаяць у Багданоўцы — усіх не пракорміш... Нават сам маршалак шляхты пан Дабржынскі не пракорме...

Стась без вялікага імпэту адкаркаваў бутэльку, дастаў з прыпечка тры кілішкі (больш не было), сабе трохі плюхнуў у кубак.

Фельдфебель ускочыў і прагаварыў:

— А давайте выпьем за нашу победу над германско-кайзеровским империализмом!

— За победу! — падтрымалі астатнія салдаты, ускочылі, і ўсе спрытна апустошылі кілішкі.

Прыўзняўся над сталом трохі і Стась, выпіў, хаця не быў ён вялікім аматарам таго пітва. Салдаты адзін за адным адламалі па маленькім кавалачку хлеба і, як на прычасці, кінулі, не спяшаючыся, у рот.

— Здалёку? — запытаўся Стась.

— Волжские мы! — адказаў фельдфебель.

— Гэта там, дзе мужык бабу кінуў за борт? — удакладніў свае веды ў геаграфіі Стась.

— ...В набежавшую волну... Не совсем чтобы, но примерно там, — фельдфебель, а за ім і астатнія злёгка ўсміхнуліся.

Фельдфебель быў прыкладна такіх гадоў, як і Стась. Было відаць па ім, што ён ужо трохі паваяваў, і два медалі на яго выцвілай гімнасцёрцы пацвярджалі, што паваяваў ён някепска.

— Даўно на вайне? — зноў пытаўся Стась.

— Я с першого дня... Стреляный воробей. От Франкенау, что в Восточной Пруссии, иду... Слышал, может? — ён пытліва паглядзеў на Стася.

— Не, не приходзілася...

— А эти вообще новобранцы... КМБ¹ проходят...

Стась зноў наліў.

Фельдфебель устаў і ўрачыста прагаварыў:

— За нашего великого государя Царя-Батюшку Николая Второго! — і, адкінуўшы галаву трохі назад, імгненна перакуліў кілішак.

— За великого государя Царя-Батюшку! — падтрымалі навабранцы, ускочылі і таксама выпілі.

— Хлопцы, годзе вам скакаць, — не вытрымаў Стась. — Сядзьце, як людзі, і закусіце.

Салдаты прыселі.

— А вы как жить будете дальше? — пацікавіўся ў сваю чаргу фельдфебель.

— Неяк будзем, — не зусім ахвотна адказаў Стась.

— Я в смысле... будете эвакуироваться или как?

— Паглядзім!

— Ваш предводитель дворянства собирается уезжать, — паведаміў фельдфебель. — Отдаёт нам свой дом под временный командный пункт и лазарет...

— Дабржынскі?! Вось гэта навіна! — усклікнуў Стась.

Пра Дабржынскіх хадзілі чуткі, маўляў, жонка, пані Марыя з Баліцкіх, цягне пана ў Адэсу — там уся яе радня. І іх можна было зразумець — двое дзяцей да пяці гадоў на руках...

— А вы думаете, што немцы дойдуть сюды? — спытаў незнароку Стась.

— А этого никто не знает...

А што мог іншае сказаць гэты фельдфебель...

— Закусвайце, хлопчыкі, — зноў прапанавала Антаніна.

Яе параду першым скарыстаў Стась: ён узяў скрыдлачка саланіны, паклаў на лусту хлеба і, быццам дэманструючы, адправіў яе на месца прызначэння. Вайскоўцы ўважліва прасачылі ўсю працэдуру, асцярожна паўтарылі яе, а пасля, асмялеўшы, сталі ўплятаць саланіну так, быццам пяць дзён не елі. Урэшце адзін з навабранцаў і пытаецца:

— Слышь, хозяин, а чё это мы такое едим — беленькое, вкусенькое, деликатесное и, главное, с таким приятным благоуханием?

— А што, вы раней такога не елі?

— Не приходилось что-то...

— Да, интересно знать, — праявіў цікавасць і другі навабранец.

¹ КМБ — курс маладога байца.

— Ат, — адмахнуўся Стась і на поўным сур'ёзе: — У агародзе расце... Вясною пасадзіш — восенню выкапаеш...

— В огороде? — здзівіліся навабранцы і дружна зірнулі ў акно на агарод.

— Где?

— Там, — Стась махнуў рукой. — Во саду ли, в огороде...

— Слышь, хозяин, а оно как размножается, корешками или семем?

— Ну, калі карашок, як ты кажаш, добры, дык ім...

— А если не добрый?

— Тады семем... Ёсць гэтыя, самкі і самцы...

— Как интересно!.. Самкі, самцы...

Фельдфебель здзіўлена паглядзеў на Антося, і той яму непрыкметна міргануў.

А з-за печы, дзе сядзелі дзеці, даносілася хіхіканне і прыглушаныя выбухі смеху.

— Слышь, хозяин, а как это так сделать, чтобы и у нас на родине посадить и развести такой плод, а? — навабранцы, відаць, зацікавіліся не на жарты далікатэсам.

— А вы родам адкуль?

— Тамбовские мы. У нас трава в рост человека... Коровы, овцы, козы...

— Тады не прыжывецца, — сур'эзна заявіў Стась. — У вас, у тмутаракані, зямля не такая...

— А если с землёю посадить?..

— А колькі вы той зямлі ў кішэнях возьмеце?.. — засумняваўся Стась.

— А кишени — это чё, сумка?

— Гэта як для каго: для адных гэта — сумка, для другіх — кішэні...

Дзеці сядзелі за печку і чулі тую гаворку. Калі яшчэ хлапцы — Антось і Бронька — цярпелі і сціскалі смех у сабе, дык Марылька не вытрымала — неяк гучна і дзікавата зарагатала, выскачыла з-за печы і кінулася ў дзверы.

— А чё это с ней? — здзівіўся фельдфебель.

— Ат, анічога, — неахвотна прагаварыў Стась. — Прыпадачная яна ў мяне...

— А это чё?

— Ну, як вам сказаць...

— Как есть, так и говори...

— Дык есць яна добра... мяса, бульбу — усё есць, толькі давай, а пасля на розум прыпадае трохі...

— Это как?

— Гэта так, як конь, калі прыпадае, скажам, на нагу, дык ён кульгае, а яна, вось, так на розум...

— На разум?.. На ум, что ли? — здагадаўся адзін з навабранцаў.

— Ну, на вум! Наесца вось гэтага, як ён кажа, «беленькага, вкуненькага, дзеліка-тэснага» — і на вум... дурнее, калі прасцей казаць...

Тут ужо і Бронька не вытрымаў і з такім жа нездаровым рогатам кінуўся ўслед за Марылькай.

— А этот чё, тоже ненормальный? — насцярожана запытаў другі навабранец і паклаў недаедзены кавалак саланіны на край стала.

— Ненармальны, — кіўнуў галавой Стась. — Таксама гэтае любіць есці...

Тут ужо і Антось не вытрымаў: захоўваючы больш-менш сур'ёзны выгляд, пра-маршыраваў да дзвярэй.

— Да я смотрю, они здесь все ненормальные! — абурыўся фельдфебель, ус-кочыў з-за стала і стаў гучна харкацца і плявацца.

Астатнія таксама вылезлі з-за стала і моўчкі накіраваліся да выхаду, а на парозе фельдфебель павярнуўся і тонам, які нічога добрага Стасю не абяцаў, прагаварыў:

— Хозяин, если с нами чё случится плохое — тебе будет хуже...

— Ну, ну! Дык жа — вайна!.. Куды ўжо «хужэ»...

— А это возьмём на экспертизу, — сказаў фельдфебель і спрытна схаваў сярод сваіх папераў недапітую бутэльку.

А калі за імі зачыніліся дзверы, Стась разважліва прагаварыў:

— Ну вось, болей не прыйдуць...

— Мыляешся, сынок, — адгукнуўся з-за печы бацька. — Не гэтыя, дык іншыя прыйдуць, а калі гэтыя абласаваліся саланінай, дык будуць хадзіць, пакуль будзеш мець, як пацукі...

Гасла пра тое, як Стась хацеў атруціць далікатэсамі вайсковую рэквізіцыйную ка-місію і што з гэтага выйшла, хутка абляцела ўсю вёску і ваколіцы.

* * *

А праз два дні прыйшлі ажно дзве камііі: цывільная і вайсковая. Прыйшлі ў су-праваджэнні станавога прыстава, валаснога старшыні, пісара і трох знаёмых ужо Стасю вайсковых рэквізітараў — усяго шэсць чалавек.

— Ого! Ажно колькі юрыстаў! — усклікнуў Стась, калі ўбачыў натоўп гасцей на ганку.

— А што, а я табе не казаў... абласаваліся, — выказаўся бацька. — Цяпер ужо іх не пракорміш...

Гутарку распачаў прыстаў пра тое, што да яго дайшлі чуткі, як Стась спрабаваў атруціць прадстаўніцтва ваеннай рэквізіцыйнай камііі. Паводле законаў ваенна-га часу гэта ёсць дыверсія, тэрарыстычны акт і падвяргаецца суроваму пакаранню. А дзеля гэтага неабходна правесці крымінальна-следчы працэс.

— Праводзь сабе, — абьякава буркнуў Стась і запытаўся ў знаёмага фельдфе-беля:

— Як здароўечка ў пана афіцэра пасля далікатэсу?

— Разберёмся счас!

— Так, так! Разбяромся! — заверыў прыстаў. — А счас раскажыце, как обстаяло дело! Потерпевшие, вам слово!

— Было произведена попытка отравления личного состава солдат русской армии, временно исполняющих обязанности членов военной реквизиционной комиссии, неопределённым веществом белого цвета, — далажыў фельдфебель.

— Имеется поползновение к подлогу! — удакладніў прыстаў.

— Ды ніхто не поўзаў падлогай, — паспяшалася заверыць Антаніна.

— Виновный, что имеете в подтверждение сказанному?..

Стась не адразу зразумеў, што прыстаў звяртаецца да яго.

— Гэта я вінаваты ў тым, што іх частаваў і карміў? — здзівіўся Стась.

— Ты, кормчый, счас за всё ответіш, па законам военнаго врэмені! — пагрозліва насунуўся прыстаў, і яго вусы гэтак жа пагрозліва натапырыліся на Стася.

— Ну, мы палуднавалі, а яны прыйшлі, — распачаў тлумачэнні Стась. — Мы пасадзілі іх за стол, і елі яны і пілі разам з намі, што Бог паслаў... Ніхто нікога не труціў.

— Представьте нам вещественное доказательство! Что іменна паслал Бог в то врэмя і што вы вкушалі в тот день? — запатрабаваў прыстаў.

— Тут варта было б у Бога спытацца, — пачаў быў Стась, але прыстаў рэзка прыкрыкнуў:

— Не богохуль, мерзопакаснік! Гдзе вещественныя доказацельства беллага отравляющага вещества!

— Якія «даказацельства»?.. Паелі ўсе даказацельствы...

— Значыцца, следы атравляющага вещества унічожаны ўмышленно! — урачыста заявіў прыстаў. — Тем хуже. Так і запішам.

— Стась, не дурніся, — сур'ёзна заўважыў бацька. — Прынясі ім кавалачак той «атруты»!

Там гэтай «атруты» заставалася хіба што на адзін раз «атруціцца» ўсёй сям'ёй, і такі невялічкі шматок пакідаў ён старым бацькам і дзецям.

Антаніна моўчкі прынесла невялічкі кавалачак і паклала на стол. Прыстаў напачатку доўга і прыдзірліва нюхаў саланіну, пасля адрэзаў скрыдлачка і памалу стаў жаваць.

— Это? — запытаў ён у вайскоўцаў, і тыя заківалі галовамі.

Пасля кожны, апрача вайскоўцаў, узяў ножык і адрэзаў сабе «пакаштаваць атрутнага вяшчэственнага даказацельства».

— Без хлеба — яно не надта каб ідзе, — даў зразумець валасны пісар.

— А яшчэ лепш пад гарэлачку! — удакладніў старшыня воласці, і яны з задавальненнем зарагаталі.

— Няма гарэлкі, — паспачуваў Стась.

— Как жаль, как жаль, — пашкадаваў і прыстаў.

— А ты ж неяк раней медавуху рабіў? — успомніў старшыня воласці.

Старшыня воласці на тое і старшыня, каб ведаць, дзе хто што робіць. Так, не шэнціць апошнім часам воласці на старшынь. Раней быў Былінскі — хадзіў з чырвоным носам і заўсёды добра паддаты. Пан Дабржынскі, як толькі стаў маршалкам павета, змяніў яго на Ражанскага, які падаваў вялікія надзеі, але, стаўшы старшынёй воласці, не ўтрымаўся той ад хмяльнай дармавой спакусы, якой кожны хацеў яго пачаставаць, і гэтак жа стаў хадзіць, як і яго папярэднік — вечна «навесяле».

— Дык дзе твая медавуха? — нагадаў старшыня.

Так, рабіў Стась медавуху з астаткаў зімовай падкормкі пчолам і пазалеташняга прыкіслага мёда (не выкідваць жа вон), але пры апошніх падзеях было не да медавухі. Таму і стаяў гэты запамятаваны бідон з медавухай у куточку, прыкрыты розным шмаццём.

— Ці не тут яна? — прыстаў спрытна скідваў шмаццё з бідона.

Стасю заставалася толькі падаць куваль.

— О! — усклікнуў радасна прыстаў і пацягнуўся першы да кувалі.

Антаніна ў гэты час паклала на стол амаль што паўбохана хлеба.

— Это, господа, местное сало, а не отравла! — тлумачыў прыстаў вайскоўцам, ад-хлёбваючы з куфля. — Такое вы можете испробовать только здесь. Будзем считать, что инцидент почти исчерпан... — шматзначна і весела прыстаў глянуў на куваль і падмігнуў Стасю.

— Але яшчэ не вычарпаны! — праверыў валасны старшыня бідон і пераняў куваль з рук прыстава.

Пасля гэтага ўжо не вытрымалі і вайскоўцы, чэрпалі, пілі і елі... і саланіны з хлеба не стала.

— Инцидент не толькі ісчэрпаны, але і з’едзены, — заўважыў стары бацька. — Толькі, гаспада, не зусім зразумела мне, чаму вы, ваша высокародзе, казалі, што такое “можно испробовать только здесь” — у нас тут не свінаферма...

— Не перажывай, отец, пакаштуем і ў другіх, — паабяцаў прыстаў, а пасля дастаў другія паперы, і гутарка пайшла пра рэквізіт.

На гэты раз лішнімі ў Стася быў толькі адзін мех бульбы. Адзін з тамбоўскіх салдатаў лёгка ўскінуў яго на плечы і пайшоў, трохі хістаючыся, у бок сваіх пазіцыі у Глінішчы.

— Ты поймі мяне правільно! — даводзіў добра захмялелы прыстаў на адыходзе. — Я із’ясняю... Я должен што-та взять, понимаешь... Дабы не было повадно другім... Иначе какой с меня толк... понимаешь?..

— Панімаю, панімаю... — гаварыў Стась.

Фельдфебель таксама дастаў быў свае паперы, але тут жа махнуў на іх рукой, засунуў назад у планшэтку і заявіў:

— Хозяин, нам вот этого, — паказаў на бідон з медавухай. — С-с-с собою!

— Забірайце! — махнуў рукой Стась.

Другі салдат узяў бідон і пайшоў, таксама хістаючыся, следам за першым.

— Толькі пасуду мне аднясі, тамбовец! — крыкнуў услед яму Стась.

Пасля яшчэ доўга развітваліся з прыставам, старшынёй воласці і фельдфебелем. З хаты выйшлі ўсе з песняй «Боже, царя храни...».

Частаванне, трэба прызнаць, пайшло на карысць. Стася некалькі месяцаў не чапалі, а пры сустрэчах віталіся з ім, як са сваім чалавекам. Праўда, яшчэ некалькі разоў заходзілі да яго валасное начальства і фельдфебель «как друзья», і Стась пашкадаваў нават, што мала тады ён набраў гарэлкі ў Рабіновіча і мала зрабіў той медавухі. А яшчэ калі сталі забіраць коней у людзей, дык Стасю прапанавалі ўзамен жарэбную кабылу. Праўда, кабыла тая неўзабаве здохла, але фельдфебель і тут дапамог: падказаў Стасю, што каля грэблі яны кінулі каня, якому аскеркамі ад снарада пашкодзіла ногі. Выхадзіў таго каня Стась, і ядрэнны быў конік. А пасля знаёмы прыстаў недзе знік, а фельдфебеля, відаць, перавялі ў іншае месца.

8

Неўзабаве фронт пачаў набліжацца. Далёкія і прыглушаныя выбухі недзе на захадзе і поўначы з кожным днём рабіліся ўсё больш і больш гучнымі, а начныя сплахі і зарніцы — больш яркімі. І пад гэтыя выбухі і зарніцы, відаць, не адзін селянін перахрысціўся не адзін раз.

Жніво гэтага года як ніколі было гарачым. Сяляне завіхаліся і, пакуль маглі стаяць на нагах, працавалі да апошніх сілаў, і толькі пасля ўжо валіліся, як тыя снапы, каб гадзіну-другую перадыхнуць і далей жаць, касіць, насіць, вазіць і махаць цэпам. Іх спешку можна было зразумець: да прыходу фронту (а тое, што ён прыйдзе, ужо ніхто не сумняваўся) трэба было завяршыць усе працы з ураджаем, каб не галадаць. Так, спачатку жыта і пшаніца, пасля авёс і на астатку бульба. Ужо ў канцы жніўня авёс жалі (жанчыны) і касілі (мужчыны), каб хутчэй прыбраць і абабіць цэпам. І толькі пасля таго, як больш-менш было ўпарадкавана з зернем, можна было падумаць пра дарогі, бежанства ці пра тое, дзе і як лепш схаваць дабро так, каб ніхто не знайшоў.

І невыпадкова на зыходзе лета праблема эвакуацыі стала злабадзённай праблемай для кожнага селяніна. Прынамсі, пра гэта адкрыта загаварылі казакі. Іх конныя раз'езды прымушалі людзей да тэрміновай эвакуацыі. Казакі даводзілі, што нельга тут пакідаць мірнае насельніцтва без нагляду, бо яно будзе дапамагаць немцам. Да казакоў далучаліся рускія салдаты і валасное начальства — усе гаварылі пра немцаў, што яны не любяць рускіх людзей, і страшылі нейкім ваенным імператарскім загадам аб тэрміновай эвакуацыі мясцовага насельніцтва з прыфрантавой паласы. Маўляў, хто не паслухаецца царскага загаду, тых з сем'ямі, з улікам ваеннага часу, будуць прыцягваць за непадпарадкаванне да адказнасці з канфіскацыяй маёмасці і высылкай у сібірскія турмы.

Але кожны селянін маркаваў так, што не толькі ў Сібіры, але і ва ўсёй Расіі іх нічога добрага не чакае, а тут усё ж такі на сваёй зямлі, можа, і пад немцам будзе не горш, ва ўсякім разе, тут хоць паміраць будзе весялей... І вагаўся селянін і выязджаць не спяшаўся. Знайшліся і такія, якія паставілі пад сумненне той імператарскі загад і пакаранне за адмову ад эвакуацыі: маўляў, выдумкі гэта. Праўда, быў царскі загад на выезд чыноўнікам, духоўным асобам, настаўнікам і ляснічым, а не сялянам. Праўда і тое, што ўрад заахвочваў да выезду і ўсім жадаючым бежанцам без разбору абяцаў кампенсацыю, бясплатны транспарт, жыллё і штомесячную грашовую дапамогу.

У другой палове жніўня 10-я нямецкая армія распачала наступ на Вільню, а асобныя нямецкія часткі пасунуліся далей на ўсход, абышоўшы горад. Было зразумелым, што немцы актыўна пайшлі ў наступ, і ніхто не мог ведаць, наколькі далёка яны прасунуцца фронтам наперад.

Насцярожваў і такі факт: пераезд Стаўкі Вярхоўнага Галоўнакамандуючага з Баранавічаў у Магілёў 8 (21) жніўня 1915-га, і малым сучашэннем было тое, што 23 жніўня (5 верасня) Вярхоўным галоўнакамандуючым стаў Яго Імператарская Вялікасць Гасудар Імператар Мікалай II.

Такім чынам, вайна для простага народу яшчэ больш рабілася «Мікалаеўскай», але такія манеўры не здымалі небяспекі таго, што немцы могуць гнаць непераможную рускую армію аж да самай Масквы разам з галоўнакамандуючым.

* * *

Пераломны момант наконт бежанства ў людской свядомасці адбыўся ў нядзелю 30 жніўня. У гэты дзень у мястэчку, як у царкве Аляксандра Неўскага, так і ў Свята-Троіцкай царкве, памінаўся праваслаўны святы і цудатворца Аляксандр Неўскі. Абодва бацькушкі гаварылі амаль што адно і тое самае: руская армія часова вымушана адступіць, і бязлітасны вораг не сёння заўтра можа быць тут... Згадвалі меч, з якім «вораг-тэўтон і немец ішоў на нашу зямлю ў далёкім XIII стагоддзі і загінуў ад таго мяча дзякуючы святому цудатворцу Аляксандру Неўскаму, якому сам Бог дапамог у перамозе...» Зноў вельмі пераканаўча гучалі з іх вуснаў матывы ўслаўлення і абагаўлення цара-бацькушкі: «По веленію Божиему Его Высокопреосвященство Великий Государь Император Всероссийский Николай Второй взял на себя руководство и всю ответственность Верховного главнокомандующего Вооружёнными силами России на театре военных действий, ибо Мысль Царя — мысль всяя России, желание Царя — желание всего русскаго народа! Сердце Царево — в руке Божии. Призыв Царя — Его святой закон, которому мы должны беспрекословно повиноваться. В этом единении Царя с народом — залог славы и благополучия, к которым Он ведёт великую Россию...». А далей, быццам як пра нешта малазнакавае, абодва бацькушкі ў сваіх храмах гаварылі пра немцаў як антыхрыстаў. Маўляў, лютры ідуць... Яны паўсюль дэманструюць звырыную нянавісьць да рускіх людзей: жыўцом здзіраюць скуру і выколваюць вочы, з жанчын здзекуюцца, гвалцяць іх без разбору і шаблям і адразаюць грудзі, а мужчынам гэтак жа адразаюць іх дзіцянарадзальныя органы, забіваюць і вешаюць іх, а дзяцей малых за ногі кідаюць у студню галовамі ўніз...

І людзі, якія не маглі ведаць, што гэта за народ — немцы, успрымалі такую інфармацыю за чыстую праўду. І ніхто чамусьці не хацеў прыслухоўвацца да голасу тых, хто пабываў у Еўропе і толькі смяяўся з такой "праўды". Духоўныя асобы мелі значна большы аўтарытэт.

І не выпадкова абодва бацькушкі з'ехалі з мястэчка першымі, відаць, спалохаліся, каб нешта ім не адрэзалі. Пасля з'ехалі паны Дабржынскія са сваімі сем'ямі з Багданоўкі і з Парловай Гары. Так, маршалак шляхты павета, надворны саветнік пан Дабржынскі напачатку правёў належным чынам мабілізацыю ў сваім павеце, а пасля прадэманстраваў рэалізацыю чарговага дзяржаўнага патрабавання па эвакуацыі насельніцтва. Правёўшы сваю сям'ю да Мінска, маршалак на нейкі час вярнуўся ў свой павет і далей актыўна займаўся эвакуацыяй. Быў ён некалькі разоў і ў сваім родавым гняздзе ў Багданоўцы, а пасля, калі большая частка павета была захоплена немцамі, мабілізаваўся на вайну і ён, і, вядома, не нейкім там салдатам. Яго ранг надворнага саветніка раўняўся званню падпалкоўніка.

За Дабржынскімі больш актыўна пацягнуліся ў эвакуацыю і іншыя. У асноўным гэта былі праваслаўныя сем'і, якія адносілі сябе да катэгорыі «рускіх», маўляў, гэта такім, як казалі бацькушкі, немцы ўсё адразаюць.

А пасля абвалам пайшлі бежанцы. Здавалася, што і не такія тут цэнтральныя дарогі, але бежанцы, відаць, ішлі ўсімі дарогамі і сцежкамі. Конна і пешшу, малыя і дарослыя, змучаныя, палахлівыя, яны няспешна рухаліся ў невядомасць. Шкада было гэтых людзей, і нешта балюча шчымяла пад сэрцам: не сёння заўтра можаш

апынущца і ты ў такой вась калоне з усёй сям'ёй. Бежанцам стараліся нешта даць у дарогу, хоць і даваць ужо не было чаго. Праўда, і самі бежанцы не забываліся нешта прыхапіць з сабой, асабліва калі праходзілі людскімі агародамі. Але вялікага абурэння з гэтага не было: маўляў, самі вінаватыя, што не паспелі ў час прыбраць з агарода тую бульбіну ці цыбуліну.

Услед бежанцам пайшлі пабітыя, абадраныя і галодныя салдаты рускай арміі. А пасля і самі вяскоўцы сталі збірацца ў невядомую дарогу на ўсход, каб уцячы далей ад немцаў, бо іх вёскі — Дойневічы, Ракаўцы і навакольныя — апынуліся ў «сферы ваенных дзеянняў». Зноў загаварылі пра нейкі царскі ўказ «аб эвакуацыі мірнага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю і тактыку выпаленай зямлі», маўляў, ворагу нічога не павінна застацца — толькі суцэльнае папялішча. І на нядобрыя думкі наводзіла днём на захадзе суцэльная шэра-дымная паласа краявіду, а ноччу — вялікае зарыва пажараў.

А тут неўзабаве дала пра сябе знаць тактыка выпаленай зямлі. Больш таго, можна было назіраць: гарэлі Ардашы. Ардашы — напразткі ад Дойневічаў сем кіламетраў, не болей. Вёска праваслаўная з даволі-такі пакорлівымі жыхарамі, і, вядома, усе як адзін падаліся дружна ў бежанства. Але не паспеў хвост доўгай калоны з павозак схавацца за татарскімі Мізярамі, як казакі падпалілі вёску. І людзі, калі ўбачылі чорны дым, які пацягнуўся ўслед за іх калонай, развярнулі коней сваіх назад... Але добрая палова вёскі ўсё ж такі выгарала.

9

У канцы жніўня — пачатку верасня рускае войска сканцэнтравалася на абароне Вільні і такіх гарадоў і мястэчак, як Ашмяны, Свянцяны, Паставы, Вілейка.

Некалькі дзён запар Крыжовай Дарогай з Ермакоўскага лесу праз Ракаўцы на Крэва бясконцым патокам ішло рускае войска: коннае і пешае. Відаць, высадзіліся з цягніка на станцыі ў Гародзьках і ідуць насустрач немцу. Калі так, дык сустрэчы засталася чакаць не доўга.

Некалькі цётка і маладзіц увесь гэты час стаялі ўздоўж дарогі — не трацілі спадзявання сустрэць сваіх родных і блізкіх, якіх не так даўно мабілізавалі на вайну. Але перагаварыць «з салдацікамі» жанчынам аніяк не выпадала: салдаты ішлі вельмі хутка, ім толькі і ўдавалася памахаць рукой і крыкнуць жанчынам колькі слоў кшталту: «Айда с нами!» альбо «Жди меня, Маруся, я к тебе вернуся!». Праўда, падляцеў да жанчынаў на белым кані нейкі вершнік, відаць камандзір, і пракрычаў:

— Чего стоим, дурёхи?! Убирайтесь отсюда... Не сегодня завтра здесь земля будет гореть под ногами...

— А навошта зямлю паліць? — спыталася наіўная Аксінька. — Ты лепш, салдацік, скажы, можа, дзе Васю Гомана сустракаць прыходзілася? — але камандзір, бы не пачуўшы яе, паскакаў далей.

Васю, мужа Аксінькі, забралі «на заштиту Отчества» на самым пачатку вайны ў дзень вяселля і ад таго часу, вась ужо амаль што год прайшоў, — ні слыху ні духу. Гавораць, што Аксінька так і засталася дзевай: ні ўдава, ні замужам, і рабіць не ведае што.

Пасля такой парады вайскоўца (афіцэр не стане гаварыць абы-чаго) шмат хто заспяшаўся ў вёскі і пачаў збірацца ў дарогу, асабліва тыя, у каго былі вялікія сем'і з малымі дзецьмі.

* * *

— Што будзем рабіць, тата? — спытаўся Стась Андраловіч вечарам у свайго бацькі. Менавіта старыя бацькі больш за ўсё турбавалі Стася. Сям'я яго не такая ўжо і вялікая — сем душ. Яся — старэйшага сына — забралі на вайну, засталіся дзеці: шаснаццаць, чатырнаццаць і дванаццаць гадоў — з такімі можна куды хочаш ехаць... А вось бацькі... абаім за восемдзесят...

— Вы едзьце, а мы ўжо з бабай... якія мы ўжо ездакі... будзем хату пільнаваць.

— А можа, тата, як-колечы, усе разам у возе, паціхеньку...

— Не! — бацька быў катэгарычны. — Тым болей што баба прыхварэла, ды і мне нешта не надта добра...

Жонка Антаніна сказала толькі:

— Глядзі сам...

Яно дык і правільна — яго бацькі, і яму думаць, што рабіць з імі.

Антось быў за выезд: маўляў, трэба ехаць, бо гэта хоць нейкі шанц.

Падтрымліваў яго і Бронька, меншы, але хто ў іх пытаўся... Марылька пад сакрэтам расказала пра іх матывацыі: Антось зацікаўлены таму, што выязджае Ніна Гіруцёва, да якой ён стаў заляцацца, нягледзячы на гады, а Броньку цікава было паглядзець на свет. Але зноў жа — хто ў іх пытаўся?

«А што, калі пасадзіць жонку і дзяцей на цягнік у Маладэчне, а самому вярнуцца да бацькоў?.. Хіба ж не выхад?..»

— Не, не выхад! — запырэчыла Антаніна. — Тады і мне адной з дзецьмі няма чаго ехаць... А яшчэ я не ведаю, што і з маімі бацькамі будзе...

Мела і тут яна сваю рацыю: адной жанчыне з дзецьмі ў далёкім і чужым свеце не пазайздросціш... А што да яе бацькоў, дык нават добра, што яна нагадала, абавязкова трэба адведаць і параіцца з цесцем, са шваграмі, і ўвогуле, што думаюць на гэты конт у Чухнах, адкуль была родам Антаніна.

Перш-наперш Стась перагаварыў са сваімі аднавяскоўцамі, пацікавіўся наконт бежанства — меркаванні былі супярэчлівымі. І сама тэма была вельмі балючай для кожнага. Яно дык і зразумела: кінуць усё і ляцець у невядомасць... Агулам для бежанцаў вымалёўвалася гаротнае, пакутніцкае жыццё, пазбаўленае нават маленькіх радасцей і дабрабыту. Так, досвед папярэдніх бежанцаў паказаў, што шмат з сабою добра не забярэш — няма сэнсу, ды і рэквізіцыйныя камісіі строга сачылі, каб шмат з сабою не бралі, а ў каго было нешта, на іх думку, лішняя, забіралі прама з воза. Нешта хавалі, закопвалі ў ямы, нешта пакідалі так, як тыя шафы і ложка. У дарогу даваліся дакументы, якія сведчылі пра статус бежанцаў, акт-вопіс пакінутай нерухомай маёмасці і даведка пра рэквізіты, паводле якой была абяцаная кампенсацыя на новым месцы. Можна было ехаць канём да Маладэчна, Менска ці Воршы, а там перасесці, калі пашэнціць, на цягнік, але для гэтага патрэбен быў вельмі добры конь, а такі конь арміі быў больш патрэбны... Каня і воз, калі ўдавалася, можна было ў дарозе прадаць альбо здаць у абмен на даведку, але гэта было зрабіць няпроста,

і збольшага пакідалі так. Але можаш нават і да Маладэчна яшчэ не даехаць, бо каня і вазок могуць забраць у дарозе вайскоўцы альбо жулікі, бо тых і другіх развялося вельмі шмат. Праўда, ад жулікаў яшчэ можна было неяк адбіцца, калі ехаць вялікім абозам, а вось пасля сустрэч з салдатамі заставалася адно: ісці пехам. Але так, вядома, далёка не зойдзеш...

У апошнія дні зноў даймалі казакі. Так, да прыкладу, прымусілі да эвакуацыі Гіруцёў, хаця яны не гарэлі асаблівым жаданнем выязджаць. Відаць, нехта данёс казакам пра снарады, якія збіраўся некаму падносіць стары Гіруць. Стась, як сусед, не проста назіраў за працэсіяй, але і дапамагаў пакаваць фурманкі. Сям'я ў Гіруцёў была вялікая — восем чалавек. Адна фурманка прызначалася для дзяцей, для старых бацькоў і жанчын, другую загрузілі харчамі, збожжам, мукой, вопраткай, пасцельнай бялізнай, прывязалі да воза з аднаго боку карову, з другога авечку, пасля памаліліся ўсе разам, і стары Гіруць пасвяціў хату. Калі ж павозкі крануліся з месца, жанчыны загаласілі, як па нябожчыку, а на адну з павозак інстынктыўна ўскочыў сабака, а кот імгненна ўзляцеў на карову... Так і паехалі.

Другі Стасеў сусед — Сідаровіч Міхал — эвакуяваўся сам. Міхал — малады дзяцюк, марыў пра вайсковую кар'еру афіцэра, таму з першых дзён вайны дабравольцам пайшоў на фронт. А вясной атрымаў раненне (не сумяшчальнае з далейшай службай) і неўзабаве вярнуўся дахаты. Пры хадзьбе Міхал моцна накульгваў і заікаўся, але пра гэта ён не любіў гаварыць. Хадзіў ён у вайскавай форме, пабліскваючы двума медалямі, якімі моцна ганарыўся. Вёў сяброўства з рускімі салдатамі і казакамі. І таму не дзіўна, што ён адзін з першых стаў бежанцам і схіліў да выезду ўсю сваю радню не толькі ў Дойневічах, але і ў Ручаёх і Мажалях. У Міхала былі бацькі, яшчэ даволі жвавыя, але хваравітыя, і малодшыя тры сястры і брат. Жылі яны бедна, зямля — суглінак на пагорку, колькі ні ўгнойвай, што пасадзіш, тое і выкапаш. І Міхал неаднойчы гаварыў, што лавіць яму тут няма чаго і што даўно б паехаў на заробкі, калі б не франтавое раненне. Міхал толькі наказваў Стасю, каб паглядаў за хатай... і нечакана для ўсіх адным ранкам падворак Сідаровічаў апусцеў...

І такім чынам людзей у вёсцы заставалася ўсё менш і менш. Вёска Дойневічы — невялікая вёска, усяго дзесяць хатаў, але ў гэтых хатах да мабілізацыі жыло пяцьдзясят тры мужчыны і сорок адна жанчына. Праўда, у гэты лік уваходзілі дзеці і дзесяць асобаў, якія былі на заробках, але, нягледзячы на гэта, у кожнай хаце было да трох-чатырох, а не, дык і больш здаровых і працавітых работнікаў. У кожнай сям'і быў конь, свінні, куры, і на ўсю вёску прыходзіўся статак з сямнаццаці кароў і дваццаці чатырох авечак. Жылі небагата, але і не галадалі...

Так, Язэп Буткевіч спакойна глядзеў на рэчы і гэтак жа спакойна пакаваў свой вазок.

— Едзеш? — спытаўся Стась, падыходзячы.

— А што застаецца? — Язэп выцягнуў з-за пазухі пакамечаны абшмотак паперы. — Чытай.

«О зверствах немцев... — прычытаў па складах Стась. — Об этих зверствах дол-жны знать все русские люди. Пусть они видят, че-го можно ждать от немцев в слу-чае их по-беды. Немцы ведут себя те-перь так, как турки во вре-мя войны

1878 года. Тогда турки реза-ли и прика-львали груд-ных детей у сла-вян, сер-бов, бо-лгар. Весь мир ужа-сался турец-ким звер-ствам...»

Далей гутарка ішла пра тое, што ў Нямецчыне немцы пераследуюць і прымушаюць працаваць рускіх, здзекуюцца, а нейкія два аўстрыякі згвалцілі славянку. У выніку такіх зверскіх адносінаў шмат людзей страцілі розум...

— А хто гэтую цыдулку табе падсунуў? — спытаўся Стась.

— Айцец Іаан... Казаў, што немцы будуць сёлы выразаць...

— Не дзіва, што бацьшкі, — засумняваўся ў чымсьці Стась.

У асноўным выязджалі «рускія», г. зн. праваслаўныя: крэўскія бацьшкі ў свой час шмат каго падбухторылі.

Стась падзяліўся з Язэпам той інфармацыяй, якую чуў у нядзелю ад крэўскага ксяндза. Ксёндз выказваўся асцярожна: маўляў, уся Польшча пад немцам — і нічога, жывуць неяк палякі... І не чуваць нешта, каб там выколвалі каму вочы, адразалі грудзі ці яшчэ нешта больш пікантнае... І сам ксёндз нікуды не выязджае і не раіць нешта падобнае рабіць астатнім...

— Хто ведае, можа, католікаў і палякаў яны і не чапаюць, — пагадзіўся Язэп. — Але нам, «рускім», рызыкаваць не варта...

І такой думкі прытрымліваліся астатнія праваслаўныя ў вёсцы. А гэта дзве сям'і Будкевічаў, дзве Садоўскіх, адна Гіруця, адна Сідаровічаў і адна Сакалоўскіх.

Можа, рызыкаваць і не варта, але Стася здзіўляла іншае: у Гіруця нявестка цяжарная і яшчэ з немаўляткам на руках (сын на вайне). Няўжо цяжарнасць у такой дарозе — гэта не рызыка?! Альбо нявестка і пяцёра дзяцей (унукаў) у Віктося Будкевіча ўзрастам ад трох месяцаў да сямі гадоў — як іх не растраціць у дарозе? Зразумела, што заставацца тут — не выхад, але і такая дарога ці не большая рызыка?..

А Адоль Канопка быў катэгарычна супраць бежанства:

— Куды ляцець?.. На край свету?.. Здурнець і некуды ляцець?!

І вось тут паспрабуй разбярыся, каго слухаць...

— Здурнець і некуды ляцець?! — пераканаўча даводзіў Адоль.

А ляцець, калі так разабрацца, і сапраўды не было куды. Што там было рабіць у тым Сібіры, куды заўсёды высылалі няўгодных уладам людзей? Праўда, гадоў дзесяць таму назад быў нейкі незразумелы вэрхал вакол сібірскіх земляў і багаццяў: людзі кідалі свае хаты і выязджалі сем'ямі, нават вёскамі.... Тады і выехаць не надта лёгка было праз колькасць жадаючых. Гэта ж трэба было стварыць тут такія ўмовы!.. А яшчэ цяжэй было вярнуцца назад: перад самай вайной вярнулася некалькі сем'яў — а тут аніякага прыстанку, усё ж было прададзена, і купіць не было за што, так і перабіваліся ў сваякоў, з хаты ў хату.

А цяпер вось хоць і вайна тут, а ехаць у Сібір не хочацца.

* * *

...Антаніна нагадала пра Чухны: маўляў, трэба хутчэй адведаць, пакуль першымі не адведалі немцы. Да бабунькі з дзядунькам прасіліся і дзеці — даўно не бачыліся, але Стась хлапцоў пакінуў на гаспадарцы, а ўзяў толькі Марыльку. «Што ж, пойдзем на апераджэнне немцам», — сказаў тады Стась і запрог каня, Антаніна ўзяла нейкіх

гасцінцаў, і паціхеньку патрусілі дарогаю на Чаркасы. Недалёка тут Чухны — каля чатырох кіламетраў ад Дойневічаў.

Чухны — даволі-такі вялікая вёска, якая ляжала на ўскрайку тарфянікаў і сенажацяў. Старыя людзі казалі, што ў Чухнах некалі жыла засцянкавая шляхта — даўнейшыя нашчадкі татараў, якія прынялі хрысціянства (але тут, у Татарскай Даліне, амаль што ўсе вёскі павязаны з татарамі). Пра шляхту цяпер хіба што нагадвалі манеры і прозвішчы: Дваранскія, Ігнатовічы, Мядоўскія, Тамашэвічы, Чарняўскія, Янкоўскія... Узяць жонку з Чухнаў лічылася добрай прыкметай, бо абы за каго чухнаўскія бацькі дочак не выдавалі (гэта зусім не тое, што гаварылі пра Крэва, дзе не трэба нават свіней купляць). І тут людзі жывуць нашмат лепш, чым у навакольных вёсках, і тлумачылася гэта ўрадлівай зямлёй, добрым рэльефам для земляробства і жывёлагадоўлі і працавітасцю. На ўсю вёску — трыццаць восем хатаў — прыходзілася каля трохсот жыхароў, каля пяцідзсяці коней, сто кароў і дзвесце галоў дробнай жывёлы (авечкі, козы, свінні). Статыстыку такую данёс Стасю швагер — родны брат Антаніны, які быў старастам вёскі. Хваліўся швагер і тым, што Чухны з дзевяноста вёсак у воласці — на шостым месцы (пасля Крэва, Баярска, Мялэйкава, Ракаўцаў і Мысы) па колькасці насельніцтва.

Але Стася цікавіла іншае. Быў у яго свой інтарэс перагаварыць з цесцем і шваграмі наконт таго, што робіцца, тым больш што швагры былі трохі больш адукаваныя, чым ён, вучыліся ў Вільні, праўда, недавучыліся з нейкіх невядомых прычынаў, але былі вельмі аўтарытэтнымі сярод аднавяскоўцаў. І ведаць яны павінны былі трохі болей таго, што можа ведаць просты селянін...

Аказалася, што сітуацыя з эвакуацыяй у Чухнах была прыкладна такая ж, што і ў Дойневічах: праваслаўныя збольшага выехалі, калі ўжо бухала і грывела недзе каля Гальшанаў — у пятнаццаці-дваццаці кіламетрах; католікі збольшага засталіся. І калі казакі прыехалі падпальваць вёску, пачалася страляніна, якую арганізаваў швагер, як стараста вёскі, і казакі з'ехалі.

І расказалі яшчэ швагры апошнія навіны пра крэўскага ксяндза Асціловіча. Ксёндз Антоні Асціловіч аб'явіўся ў Крэве ў 1906 годзе. Вядома, што рымска-каталіцкі касцёл у Крэве пасля 1863 года быў перабудаваны ў праваслаўную царкву (Свята-Троіцкую). Пасля вядомага ўказа 1905 года «Аб веравызнанні...» з просьбы католікаў уладамі было дазволена перабудаваць пад рымска-каталіцкую капліцу былую хлебную пуню на Уваскрасенскай гары (уніяцкіх могілках), дзе некалі стаяла ўніяцкая Уваскрасенская царква. Будаўніцтва распачаў ксёндз Антоні Асціловіч, і ўжо ў 1908 годзе тут пачалі праводзіцца набажэнствы. Ксёндз Асціловіч выклікаў давер у сваіх вернікаў тым, што не дэманстраваў свае глыбокія веды ў польскай мове і гаварыў з імі так, як і яны, і нават у казаннях вельмі часта тлумачыў простымі і зразумелымі словамі. Можна, не выпадковым было і тое, што зусім нядаўна, у першы дзень новага, 1915 года ў гэтай капліцы правіў сваю першую службу выпускнік Пецярбургскай рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі ксёндз Адам Станкевіч, родам з недалёкіх Вурлянтаў.

Дарэчы, ксёндз Антоні быў частым госцем у Тамашэвічаў і ў іх суседзяў Чарняўскіх. Дык вось, на днях ксяндза арыштавала вайсковая жандармерыя: у час апошняга казання ойча Антоні заявіў, што не трэба баяцца немцаў, бо немцы вызваляюць

Польшчу ад Расіі, а палякаў — ад расійска-праваслаўнага гнёту, пад які яны трапілі больш як сто гадоў таму назад... І такога ж вызвалення можам чакаць і мы, літвіны, калі толькі будзем трымацца Польшчы...

Можа, і меў у чымсьці рацыю ксёндз, бо і Тамашэвічы, і Мядоўскія, і Чарняўскія, і Лісоўскія, і сам Стась бачылі вялікую розніцу між сабою і сапраўднымі палякамі і сябе да такіх не адносілі. Відаць, бачыў такую розніцу і ксёндз Асціловіч.

Праўда, пра Антона Асціловіча гаварылі рознае, казалі, што раней ён працаваў у Ваўкавыскім павеце і там даводзіў парафіянам, што ён і ўсе яны з'яўляюцца крывічамі, а ў Крэве — кінуўся быў у літвінства... Не было сумневу ў тым, што Асціловіч адукаваны і начытаны чалавек, але не было і ўпэўненасці ў тым, што заўтра ён не адрачэцца ад літвінства на карысць польскасці...

— Але што рабіць нам, тутэйшым? — запытаў Стась.

— Відаць, гэтае пытанне перадаецца генетычна ад пакалення да пакалення на працягу стагоддзяў, — неяк сумна прагаварыў цесць.

А далей пайшла гутарка пра смешную недарэчнасць: запішашся палякам, а калі рускія перамогуць — зробіць тое з палякамі, што рабілі пасля 1863 года; запішашся рускім, а немцы прыйдуць і стануць махаць шаблямі па цыцках і яйцах... А хто такія літвіны, дык пра іх мала хто ведае, тым больш немцы... А сёння вельмі востра ставіцца пытанне выбару: наколькі разумна быць і застацца беларусамі?.. Людзі чыталі ў Чухнах, дарэчы, як і ў Карандах, «Нашу Ніву» і беларускія кніжкі, якія прывозіў хлапец Язэпа Лісоўскага з Карандоў (вывучыўся на ксяндза; дарэчы, і хлапец Яна Чарняўскага збіраецца ў духоўную семінарыю), а Каранды — нейкія чатыры вярсты ад Чухнаў. І шмат хто выпісаў да апошняга часу і «Нашу Ніву», і «Беларуса». Але, зноў жа, той жа ксёндз Асціловіч неяк гаварыў, што беларусаў прыдумалі расійцы, але калі яны захочуць стаць беларусамі, дык ён не будзе супраць, бо і сам такі... А былы крэўскі ўраднік з прозвішчам Казак даводзіў, што беларусы — гэта выдумка палякаў... І вось тут прыходзіцца сумнявацца, а ці хопіць у каго той смеласці, каб заявіць пра сябе свету як пра асобную ад іншых народнасць так, каб пра іх пачулі і пра іх загаварылі?..

Шмат пра што яшчэ гаварылі тутэйшыя мужчыны. Зразумела, што Тамашэвічы і ўся радня па жончынай лініі нікуды ехаць не збіралася, і гэта для Стася і Антаніны было вельмі важна.

Так што агулам атрымлівалася такая сітуацыя: адны думалі перасядзецца вайну ў склепе, балазе склеп мураваны з каменя; другім было бліжэй да лесу: калі што якое, дык лес уратуе; трэція спадзяваліся на «бліцкрыг» — хуткае завяршэнне вайны, і іх мала цікавіла, хто ў гэтай вайне выйдзе пераможцам; чацвёртыя ўвогуле не задумваліся ні над чым, бо калі думаць над усім, дык жа здурнець можна... «Неяк будзе, — спадзяваліся пятыя, — можа, дасць Бог, пранясе...» Дарэчы, вяскоўцы перасталі звяртаць увагу на ўсякія спецыяльныя загады і пастановы на эвакуацыю, хоць і пагражала начальства лініяй фронту, якая быццам будзе праходзіць праз Багданоўку, альбо праз іхнюю вёску, альбо праз іхні падворак...

А тут падзеі разгортваліся такія, што заставацца было ўсё больш і больш небяспечна.

У храналагічным парадку сітуацыя выглядала так...

У канцы жніўня немцы выйшлі на лінію Баранавічы — Ліда — Ашмяны — Паставы. 27 жніўня (9 верасня) нямецкае войска распачало наступ на Свянцянны. Жорсткія баі і сутычкі адбываліся ў гэты час у Свянцянскім павеце, у заходняй і паўночна-заходняй частках Ашмянскага павета: Багданава, Гальшаны, Клявіца, Граўжышкі, Ашмяны, Солы, Свір, Вішнева, Смургоні... 1 (14) верасня нямецкая кавалерыйская дывізія захапіла Вілейку, падышла да Маладэчна, перагарадзіла чыгунку Полацак — Маладэчна. 2 (15) верасня немцы занялі Смургоні, 5 (18) верасня — Вільню.

* * *

У адзін з гэтых дзён Лаўрук Лаўрыновіч, Стасеў сусед праз сенажаць, зранку паехаў быў канём на возе ў мястэчка ў лячэбніцу да доктара Крачкоўскага па нейкія лекі (якія лекі ў такі час?). Яму дык і казалі, што Крачкоўскага з вясны ўжо няма ў мястэчку — недзе раненых салдат лечыць, і невядома, ці ёсць там фельчар... Але ён нікога не слухаў, паехаў. У мястэчку не было ні доктара, ні яго памочніка — адна толькі павітуха на ўсю лячэбніцу. Раней ляжалі салдаты, але іх нядаўна перавялі ў вайсковы шпіталь у Забрэззі. І ніякіх лекаў Лаўрук там не знайшоў і таму надумаў падскочыць у Смургоні, там, калі што, шмат дактароў-прыватнікаў і аптэк некалькі... Ён паехаў, а Лаўручыха бедавала цэлы дзень, прыходзіла да Антаніны і плакала: маўляў, чаго было ляцець такім часам... А час і сапраўды быў небяспечны, бо раз за разам грукала бесперастанку з боку Ашмянаў, Смургоняў і Маладэчна.

І толькі пад вечар прыляцеў Лаўрук у вёску. Прыляцеў запыхаўшыся, вядома, без каня, без воза, без лекаў, без грошай і з разбітым носам. Прыляцеў Лаўрук і пачаў расказваць страшныя гісторыі пра тое, што рабілася ў Смургонях. Амаль што перад самым прыходам немцаў начальства абвясціла аб тэрміновай эвакуацыі: не больш як за тры гадзіны людзі павінны былі пакінуць горад. Падняўся такі вэрхал, які хіба што мог быць толькі ў часы Ноя перад вялікім патопам. Дарослыя, старыя, малыя... Крыкі, плач, галашэнні... Жудаснае відовішча: хто на конях, хто на валах, хто пехатой з торбамі, клумкамі, адзін праз аднаго падбегам, і ўсе ў бок Маладэчна... Дарогі не хапала... А тут яшчэ рускія салдаты... а германец падышоў з боку Данюшава — ніхто ж і не падумаў, што ён папрэ з такой хуткасцю — і стаў біць гарматамі... усё змяшалася... Я думаю, як мне жывым вырвацца, — расказваў Лаўрук, — а тут раптам — жуллё нейкае, убачыла, што вазок мой пусты, і заваліла яго клумкамі, свіней парку паклалі, самі ўселіся і, маўляў, давай, «гані» на Маладэчна. Я ім так і гэтак, еду на Дойневічы, а яны лейцы вырвалі з рук, далі мне пару разоў па нюхаўцы і выкінулі з воза... ледзь жывым вырваўся з горада...

— А лекі? — паддзеў Адоль Канопка, сусед.

— Якія лекі?!.

Лаўрук амаль што да самага Суцькава бег не азіраючыся, бо падганялі яго выбухі і пальба ў горадзе, і ўсё здавалася, што вось-вось дагоніць яго нейкі шалёны снарад і расцярушыць на дарозе. Толькі каля Наваспаскай царквы перахрысціўся, перавёў дых і азірнуўся: над горадам стаяў чорны дымавы смог. Што там тварылася — цяжка было ўявіць, хіба што можна было параўнаць з пеклам. Калі ж хто і застаўся ў горадзе — наўрад ці застанеца жывым, і ўвогуле невядома, што пасля такога пекла можа застацца ад горада. Астатак дарогі да Крэва Лаўрук ішоў узбочынай, бо

насустрач, на ўсю шырыню гасцінца, ішло рускае войска, — відаць, вырашылі рускія адбіць Смургоні ў немцаў...

— Знішчаць места цалкам, — заўважыў Адоль.

— Але чаму менавіта ў горадзе бойку ўчынілі, хай бы зачাপіліся за бераг Віліі ці за граду якую — тут столькі ўзвышшаў, лесу, нізінаў, балотаў, — а ім трэба горад уцягнуць, каб знішчыць яго, ці што?.. — абурылася Агатка, жонка Лаўрука.

— Вайна места не выбірае, — заўважыў Стась Андраловіч.

— Людзі выбіраюць, — удакладніў Адоль Канопка. — У горадзе хоць ад кулі мож-на схавацца, а ў тваім балоце — толькі ўтапіцца.

— Што людзі... Імператары даюць загады, а людзі — гэта так: зброя, сродак, жы-вая сіла вайны, — зноў прагаварыў Стась.

— Во-во!.. Я сёння наглядзеўся... Як ехаў туды — у мястэчку яшчэ людзі былі, а назад як ішоў — аніводнага чалавечка, — расказваў далей Лаўрук, — адны салда-ты, сабакі і каты. Дзверы ў хатах, хлявох, адрынах адчыненыя насцеж — бяры, што хочаш, і там гаспадараць альбо салдаты, альбо сабакі...

— Сцеражы, Божа! — Агатка перахрысцілася.

— Шкада людзей, — Стась паківаў галавой. — У адно імгненне страцілі ўсё сваё дабро, усё, што набывалі гадамі, што засталася ад бацькоў, прадзедаў...

— А абапал Крэва, — працягваў Лаўрук, — рускія салдаты і нейкія людзі акопы капаюць: разбіраюць хаты, хлявы і бярвеннем умацоўваюць сцены, робяць зямлян-кі... Палову хат перад тым казакі спалілі.

— Трэба і нам уцякаць, далёка тут Крэва, чатыры вярсты... — Агатка зноў пера-хрысцілася.

— Так-так, а калі не ўцячэш на працягу трох гадзін, дык цябе ж самога заставяць разбіраць тваю хату і цягаць бярвенне на акопы! — ні то жартам, ні то ўсрўэз сказаў Адоль.

— Усё можа быць, — згадзіліся мужыкі.

Дарэчы, розныя рэквізіцыйныя камісіі паступова адыходзілі ў нябыт. Абабраныя да ніткі сяляне іх цяпер мала цікавілі, у селяніна цяпер не было чаго ўзяць, а даць яму, каб хоць неяк засцерагчы зімой ад галоднай смерці, у царскія планы, відаць, такое не ўваходзіла. Нейк у суседнім Мялэйкаве сунулася была адна такая камісія, дык бабы, даведзеныя вайной да адчаю, паднялі такі гвалт, што вайскоўцам і цыві-льным чынам нічога не заставалася, як толькі моўчкі сысці.

Але людзі, як ні дзіўна, нават не абураліся на тое, што пра іх раптам усе забыліся: і сам цар Мікалай, і бацьшкі кінулі, і чыноўнікі паўцякалі... Наадварот, радаваліся таму і спадзяваліся толькі на сябе, бо такая спадзяванка была больш надзейнай, і паміраць з голаду ці ад куляў ніхто не збіраўся.

Як бы там ні было, а ў Дойневічах засталіся толькі чатыры сям'і з дзесяці: дзве Канопкаў — Адоля і Юзюка, адна Янкі Дайновіча і адна Стась Андраловіча.

Стась са сваёй сям'ёй надумалі пакуль што перасядзець вайну ў яме. Для гэтага Стась яшчэ больш яе паглыбіў і пашырыў, перакрыў бярвеннем і сценкі ўмацаваў дошкамі, а са старой цэгля выклаў печ з комінам і зрабіў для кожнага спецыяльныя ляжанкі. Нешта падобнае рабілі і яго суседзі.

А неўзабаве насталі такія дні, калі лепш было з хаты не выходзіць: адкуль бы ні дзьмуў вецер, ішоў смярдзючы чад гарэлага — у наваколлі гарэлі вёскі. Гарэлі Вярэ-

бушкі, Навасёлкі, Малявічы, Ручаі, Круглянка, Мажалі, Шымакі, Навінкі, Ракаўцы, Людвінова... Праўда, не ўсе хаты пагарэлі, некаторыя ўдалося патушыць людзям, некаторыя дапамог патушыць спорны дождж.

У Дойневічах казакі паспелі падпаліць толькі крайнія хаты. Астатнія апусцелыя хаты ўдалося vyrатаваць салдатам толькі таму, што яны былі побач з іх акапамі ў Глінішчы. Салдаты хуценька разабралі іх на бярвенне і сцягнулі ў свае акопы.

Тых, хто застаўся ў наваколлі, а іх было няшмат: тры-чатыры сям'і на кожныя Ракаўцы (I, II, III), адна-дзве сям'і ў Мажалях, Дзёснах і Юнях і тры сям'і ў Дойневічах — Андраловічы, Дайновічы і Канопкі, — тых больш ніхто не турбаваў: ні салдаты, ні казакі, ні начальства, быццам іх і не было тут (салдатам і казакам тымі днямі было не да іх). А хто застаўся — разлічвалі на тое, што, магчыма, фронт да іх не дойдзе, а калі немцы пойдучь далей, дык і фронт пасунецца далей на ўсход, і застануцца яны пад немцамі, так, як засталіся палякі, літоўцы і жмудзіны... І тады можна будзе жыць больш-менш спакойна.

Адно, на што яны не разлічвалі, дык гэта на тое, што фронт дойдзе да іх хатаў і хлявоў і спыніцца тут, на іх сотках, на іх зямлі... І спыніцца надоўга.

10

...Абарона Вільні трымалася амаль што месяц, да 5 (18) верасня. А тым часам на подступах да Маладэчна нямецкая кавалерыя сутыкнулася з моцным супрацівам рускіх, якія пайшлі ў контрнаступ і адкінулі немцаў на дзясяткі кіламетраў, у выніку чаго 10 (23) верасня быў вызвалены горад Вілейка. 7–8 (20–21) верасня рускаму войску ўдалося выбіць немцаў са Смургоняў. Немцы акапаліся ў наваколлі горада. Ад Смургоняў засталіся адны руіны.

Жорсткія баі разгарнуліся і ў наваколлі Крэва. Немцы думалі з наскоку захапіць цэнтр, і ім гэта ўдалося. Рускія адышлі на зараней падрыхтаваныя пазіцыі на ўсходніх і паўднёвых схілах Крэўскай упадзіны, а адтуль гарматным агнём прымусілі немцаў схаватца ў Крэўскім замку, які для сотні кайзераўскіх ваякаў стаў апошнім і ненадзейным прытулкам. Ад разрыву снарадаў рушыліся сцены замка. За некалькі дзён ад мястэчка Крэва засталася адно папялішча, бо хаты, якія не паспелі спаліць казакі, палілі немцы, а што цудам уцалела і не было разабрана на акопы, згарэла ў час баёў за мястэчка. І толькі адны абсмаленыя чорныя коміны страшна тырчалі на месцах былых хатаў... Каля трохсот комінаў... Ад гарматнага абстрэлу рускіх моцна былі пашкодзаны замак і Свята-Троіцкая царква.

У ваколіцы рускія салдаты акапаліся на лініі Крэва — Рускі Лес — Шымакі — Вярэбушкі — Балобаны — Малявічы — Навасёлкі — Агароднікі — Крыўлянка — Круглянская Града — Ручаі — Навінкі — Ермакі — Ракуцева — Крыўск... Апрача таго, асобныя рускія батарэйныя і пяхотныя разлікі стаялі ў Вавуках (рускія салдаты называлі іх Валукамі), Бялянцы, Ходзьках, Людвінове, Няроўцы. Такім чынам, Дойневічы, Багданоўка, Ракаўцы і ўся ваколіца апынуліся ў «рускай зоне».

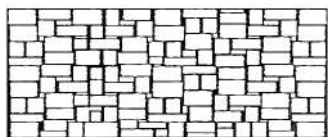
Немцы выйшлі на лінію Крэва — Чухны — Вярэбушкі — Труханова — Куты і таксама пачалі акупвацца. Па той бок лініі была «нямецкая зона».

...І калі немцы падышлі і па-сутнасці сталі ўсутык з вёскай, людзі зразумелі, што вайна гэтая не толькі «Мікалаеўская», але яшчэ і «Кайзераўская».

А «рускія» салдаты хваліліся, што менавіта тут, пад Крэвам, яны спынілі Свянцянскі прарыў немцаў і далей ужо немцы не прарвуцца, бо яны, рускія, будуць стаяць да канца.

Але тым, хто тут застаўся, ад гэтага лягчэй не рабілася. Усё наваколле было завалочана суцэльным смярдзючым дымам: гарэлі не толькі хаты, гарэла сама зямля і, здавалася, даходзіла да кіпення, і ўскідвалася ад разрываў снарадаў суцэльнымі ружова-чорнымі слупамі. І выбухі зліваліся ў суцэльны неразборлівы гул з больш гучнымі блізкімі грывотамі. Трохі суціхала з на-дыходам прыцемкаў і ноччу, але заместа гармат распачыналася ружэйная траскатня, бухне раз-пораз гармата, і невядома яшчэ, дзе той шалёны снарад, запушчаны як з пушчалкі наўгад, знойдзе сабе месца.

І ў такія дні горка пашкадавалі, і не раз, тыя людзі, якія не падаліся ў бежанства. І мізэрнымі заставаліся ў іх шанцы ўцалець і выжыць у той прыфрантавой паласе.

З А П І С Ы

*Да 100-годдзя з дня народзінаў Васіля Быкава
(19.06.1924–22.06.2003)*

ГАЛІНА САМОЙЛА

«Як жыць?»

Надзея і безнадзейнасць у аповесцях Васіля Быкава «Абеліск» і «Аблава»

Чаму менавіта гэтыя творы мне захацелася параўнаць? Таму што я заўважыла ў іх нейкую сінхроннасць і ў гучанні назваў, і ў лёсах галоўных герояў, несправядліва абвінавачаных уладай, і ў кампазіцыі — рамачнай, бо цяперашні час у іх з’яўляецца ў асноўным толькі фонам для разгортвання дзеяння, а асноўныя, глыбінныя падзеі адбываюцца ў мінулым, ва ўспамінах. Творы адносяцца да аднаго і таго ж жанру аповесці, прыблізна аднолькавыя па аб’ёме. У абодвух уздымаюцца балючыя пытанні: хто і як навешвае на людзей ярлыкі, якія выкрэсліваюць з жыцця і нават памяць імкнуцца знішчыць; ці ёсць мяжа, на якой заканчваецца адказнасць чалавека за тых, каго ён любіць; хто лепшы дарадца — душа ці розум; ці можна жыць, пераступіўшы праз сваё сумленне; калі памірае надзея — разам з чалавекам, ці перш яна, а потым чалавек? Настрой твораў сумны, але ўсё ж у «Абеліску», па-мойму, больш надзеі, а ў «Аблаве» — безнадзейнасці.

Зразумела, што і настаўнік Алесь Іванавіч Мароз, і селянін Хведар Роўба — гэта ахвяры пануючай у краіне ідэалогіі, згодна з якой у палон трапляць нельга, быць уласнікам нельга, бо ў палон падчас вайны трапляюць толькі баязліўцы і здраднікі, а ўласніцкая псіхалогія ўласцівая толькі хцівым і жорсткім людзям, якія ненавідзяць Савецкую ўладу. Ніхто чамусьці не ўлічвае таго, што знешне аднолькавыя паводзіны чалавека могуць быць абумоўленыя зусім рознымі ўнутранымі матывамі. Дастаткова зазірнуць у душы герояў, і здрада Мароза пераўтвораецца ў высакароднасць, бо што ж іншае можа прымусіць настаўніка дабравольна здацца ворагам, каб памерці разам са сваімі вучнямі? А хцівасць Роўбы — у працавітасці і даверлівасці да той жа Савецкай улады, бо гэта ж яна прызнала яго чалавекам і падаравала прыстойны надзел зямлі. Дзіўным чынам ідэалогія пераўтварыла шматколерны і шматузроўневы свет жыцця ў аднамерны і чорны: зрабіў — адкажы, чаму зрабіў — няважна. Але ж ідэалогія — гэта ўсяго толькі сістэма ідэй, поглядаў, уяўленняў, адлюстраваных у грамадскай свядомасці. Так, ідэалогія патрэбная, яна абараняе дзяржаву ад

разбурэння, умацоўвае яе. Толькі вось незразумела, як маглі нашкодзіць дзяржаве высокагуманны ўчынак Мароза, якім трэба хутчэй ганарыцца, чым няславіць яго, або імкненне Роўбы ўзбагаціцца праз працу, якое ўрэшце прывяло б да ўзбагачэння і самой краіны. Сама ідэалогія не судзіць, не карае і не знішчае чалавека. Усё гэта робяць людзі. І найчасцей не дзяржаўныя людзі, а звычайныя, простыя, якім не хочацца браць на сябе адказнасць, адстойваць праўду, праявіць звычайную спагаду.

Вось, напрыклад, учынак настаўніка Мароза перакруціў па-свойму паліцай Гагун Хведар, або Каін. Ён напісаў рапарт свайму начальству аб тым, што «ў часе аперацыі каманда паліцэйскіх захапіла ў палон завадатара мясцовай партызанскай банды Алеся Мароза». «Ведама, спрэс хлусня. Але Каіну гэта было выгадна, мусіць, таксама, як і яго начальству. Узялі хлопцаў, а праз тры дні злавілі і завадатара банды — было за што пахваліць старшага паліца. І ўзнагародзіць. І ні ў кога ніякага сумнення наконт праўдзівасці рапарта». Далей В. Быкаў піша, што і камандаванне партызанскім атрадам «ненаўмысля пацвердзіла гэты дурацкі міф паліца». Улетку запатрабавалі ў брыгаду даныя аб стратах за зіму і вясну. Начальнік штаба Кузняцоў склаў спіс, але не ведаў, як паказваць Мароза. Камандзір Селязнёў падумаў і сказаў Кузняцову: «А што круціць! Так і напішы: папаў у палон. А далей не наша дзела». Так і напісалі. І Ткачук, які потым распавядае пра ўсё гэта, прамаўчаў. Падумаў: пісаць, што сам здаўся, таксама нельга, ніхто гэтага не зразумее. «Так да нямецкага дадаўся яшчэ і наш дакумант, і паспрабуй цяпер абвергнуць гэтыя дзве паперкі. Лягчэй аказалася Волгу з Донам злучыць, чым да гэтае ісічны дакапацца», — расказвае Ткачук. Узнікае пытанне: ці так ужо ненаўмысля гэта было, людзі ж крыху падумалі, але менавіта крыху, і зрабілі так, як было прасцей для іх і хутчэй для тых, хто запатрабаваў звесткі. Ніхто не думаў пра Мароза, не шанавалі яго добрае імя, не клапаціўся пра яго добрую памяць. А хто гэта павінен быў зрабіць? Ну, вядома ж, не нейкі там начальнік высокі, які Мароза ніколі асабіста не ведаў, а яго паплечнікі па барацьбе з ворагам, землякі, сябры. Няўжо нельга было напісаць праўду: «Пайшоў да немцаў, каб вызваліць вучняў; ведаў, што дарэмна, але выбраў смерць разам са сваімі выхаванцамі, каб падтрымаць іх, каб быць прыкладам ім не толькі ў жыцці, але і ў смерці?» Так, вучні зрабілі непрадбачліва, па-дзіцячы, калі прыдумалі сваё пакаранне паліцаю Каіну, больш за тое, яны не паслухаліся настаўніка. Але ж гэта ён вучыў іх нянавісці да захопнікаў і любові да сваёй краіны. Як мог ён іх пакінуць сам-насам з іх жудаснай памылкай? Ён прыйшоў да іх, каб пацвердзіць гэтым, што ёсць такія памылкі, за якія даводзіцца плаціць жыццём, але і на такія памылкі чалавек мае права, і мае права быць дараваным, зразуметым і падтрыманым. Хто яшчэ можа адказаць за памылку разам з вучнем, калі не яго настаўнік, які вучыў і выхоўваў? Такі настаўнік памылку вучня прыме як сваю асабістую і адказвае за яе таксама асабіста. Ён прыйшоў яшчэ і таму, што немцы абяцалі адпусціць хлопцаў, калі ён прыйдзе. І хоць розум даводзіў, што гэта хлусня, але ж заставалася і надзея... А раптам? Калі б ён не прыйшоў, яго ніхто не пасмеў бы асудзіць. Ды толькі ў сэрцах шмат каго засталася б жыць гэтае: а раптам...

Сумна, што шмат хто з герояў аповесці не разумее ўчынак Мароза і нават асуджае яго, як, напрыклад, Ксяндзоў. Маўляў, нічога добрага Мароз не зрабіў, учынак ягоны нерацыянальны. Застаўся б жывы — колькі яшчэ карысці прынёс бы Радзіме,

колькі немцаў забіў бы... Як быццам бы такі чалавек, як Мароз, з такім сумленнем і такой душой, мог бы пасля жыць... У вайну яшчэ, напэўна, мог бы, ваяваў бы, не шкадуючы сябе. А вось пасля вайны, калі б выжыў, працаваць у школе не стаў бы. Лічыў бы сябе здраднікам самому сабе, сваім прынцыпам выхавання моладзі і сваім ідэалам. Як было б яму жыць, калі ён настаўнік па прызначэнні? Не вельмі разумелі гэта і Селязнёў, і Кузняцоў, і Ткачук, калі падавалі пра яго гібель звесткі вышэйшаму камандаванню, таму і не забівалі сабе асабліва галаву думкамі, як і што пісаць пра Мароза. Гэтыя людзі разам з паліцаем Каінам і яго хлуслівым рапартам немцам і стварылі ў аповесці безнадзейнасць. Бо што ж можна сказаць пра ўзровень духоўнага развіцця грамадства, у якім высакароднасць, сумленнасць, вернасць сваім ідэалам і ахвярнасць у імя любові расцэньваюцца як нешта неразумнае, смешнае, недапушчальнае, нявартае памяці, а падлягаючае забыванню. Гэта безнадзейнасць і змрок.

Каб развеяць гэты змрок, Васіль Быкаў пакідае жывым вучня Алеся Іванавіча Мароза Паўліка Міклашэвіча. Хлопчыка ўратаваў настаўнік. У той час, калі арыштаваных вялі ў мястэчка, каб там павесіць, пасярод безнадзейнасці, Мароз даў Паўліку надзею, спытаў: «Бегчы можаш?» І Паўлік паверыў: калі настаўнік так кажа, значыць, ён ведае — уратавацца можна. Пабег. Яму прастрэлілі грудзі і, палічыўшы мёртвым, кінулі ў канаву з вадой. А ноччу яго падабрала бабка, у якой жыў Мароз. «І што ёй там трэба было? У прыцемках знайшла, вывалакла на сухое, думала, нежывы, і нават рукі на грудзях склала, па-хрысціянску каб. Ды чуе, сэрца нібыта стукае», — піша Васіль Быкаў. Што ёй там трэба было?

Дык гэта ж Бог яе паслаў да хлопчыка, каб усё ж на Беларусі не памірала надзея. Паўлік Міклашэвіч вырас, стаў таксама настаўнікам, быў добрым і сумленным чалавекам, быў хваравітым, але пражыў дастаткова для таго, каб вярнуць з бяспамяцтва светлае імя свайго настаўніка А. І. Мароза. Колькі сілаў яму каштавала прабіцца праз абыякавасць і мінулага з тымі непраўдзівымі дакументамі, і сучаснага з нячулымі, нядобрымі людзьмі! Але ж прабіўся. На абеліску побач з імёнамі вучняў з'явілася імя іх любімага настаўніка.

Такім чынам, трэба думаць, Мароз здаўся немцам, каб не забіць у сваіх вучнях надзею, паміраючы, пакінуў сваю надзею Міклашэвічу, той спраўдзіў яго надзею і перадаў сваім вучням, хоць камусьці з іх, усім прыкладам свайго жыцця, сваёй настойлівасцю, сваёй верай у святло і праўду, якіх ён дамогся.

У аповесці «Аблава» надзея памерла разам з галоўным героем Хведарам Роўбам, ці, больш правільна, крышку раней за яго. Я думаю, тады, калі ён, загнаны ў балота, трымаючыся за слізкі карань, амаль ужо захлынаючыся, пачуў голас сына: «Давай, давай! Яшчэ можна!» — гэта сын паказваў, куды трэба пырнуць шастом, каб дастаць бацьку. Яна памерла для ўсіх, акрамя самога Роўбы, бо ён, перапоўнены любоўю да сына, адзінага з усёй сям'і выжыўшага, працягваў спадзявацца і апраўдваць нашчадка: «Бедны Міколка: што ён перажывае цяпер? Пэўна ж, то не па сваёй волі — ён змушаны! Можна, яму загадалі? Які вышэйшы начальнік. Бо, мабыць жа, ёсць і над ім начальнік. І паслалі яго лавіць у лесе бацьку...» Бацькоўскія пачуцці ў Хведара настолькі моцныя, што ён у гэты трагічны момант, ужо ледзь жывы, думае не пра сябе, а пра сына: «каб астатні раз зірнуць і развітацца».

Надзея памерла, але Роўба доўга гэтага не ўсведамляе, не можа ў гэта паверыць. Сведчаць пра гэта яго апошнія страшныя думкі: «Калі выракся бацькі, дык, мабыць, можна і лавіць. Але калі такое магчыма, тады як жыць? Можа, яму яшчэ загадаюць, злавіўшы, зрабіць допыт над бацькам? І сын змушаны яго катаваць? Божа, нашто ты стварыў тады белы свет!»

На каго наракае Хведар? На Бога, на нейкіх вышэйшых начальнікаў, толькі не на сына. І гэта нягледзячы на тое, што чуе яго цвёрды голас: «Ляшчук, вунь туды пырані!» Гэта пасля таго, як ужо даведаўся ад выпадкова стрэчанага ў лесе селяніна пра жорсткасць свайго сына-начальніка, пра бязлітасныя парадкі, якія ён увёў у раёне, і пра тое, што адмовіўся ад бацькі. Хведар тады ледзь не страціў прытомнасць, так яго скаланула гэтая вестка. Жудасна безабароннаму застацца зусім без надзеі, бо жыла ж яна ў сэрцы Роўбы, маленькая, няпэўная, ціхмяная, але цеплілася: у тое, што сын заступіцца, прыме, уратуе ад невыноснай несправядлівасці, што на яго навалілася... Ён жа начальнік, «што-нішто можа. Начальніку многае дазваляецца».

І ўсё ж Роўба калі не зразумеў, то адчуў, што ўсё безнадзейна, за некалькі хвілін да смерці, бо самым апошнім, што ён падумаў, было: «Шчаслівая яго маці, што не бачыць таго. І не чуе».

Страшна, што любоў бацькі да сына засталася ўшчэнт безадказнай. Сын лёгка страціў бацьку, страціў павагу, безумоўна, сумленных людзей. Але застаўся з пасадай, з уладай, з грашыма. Хто яго прымусіў? Начальнікі, што над ім, як хацелася думаць Хведару? Не, прымусіць да такога немагчыма, гэта ўласны выбар кожнага. Хтосьці выбраў бы беднасць, невядомасць і нават смерць... А калі б большасць выбірал а апошняе, то не было б і безнадзейнасці, і бездухоўнасці, і грамадства, у якім страшна жыць.

Застаецца зразумець, адкуль бяруцца такія сыны-ненавіснікі. Можа, ад вялікай любові бацькоў да іх, ад вялікага да іх даверу? Бо Роўба-старэйшы паспяшаўся прызнаць сына разумнейшым і вучонейшым за сябе і перастаў супраціўляцца яго нячутым паводзінам даўно, яшчэ тады, напрыклад, калі сын дамогся, каб выключылі з камсамола ягонага сябрука Шурку за тое, што пашкадаваў маці і не выкінуў яе абраз. В. Быкаў піша: «Хведар трохі падзівіўся з таго і неяк увечары мякка папракнуў сына... Міколка яму адказаў з нечуванаю раней строгасцю ў голасе: “Камсамол такіх ашуканцаў сцірае ў парашок!” — “Ну-ну!” — зважліва сказаў сабе бацька і пайшоў па сваіх хатніх справах. На тыя сынавы клопаты ён глядзеў тады, бы на дзівацтва малых. Малое — дурное, падрасце — паразумнее».

Сын, аднак, паразумнеў па-свойму. Бацька не заўважыў, што «строгі» сын перамог яго, «мяккага», перастаў паважаць і слухаць. Дазволіў ён сыну і свае абразы павыкідаць, нягледзячы на нязгоду маці. Не заўважыў бацька, што ўжо тады пачала адыходзіць з яго дома, з яго жыцця дабрыня, а «на змену ёй паявілася нешта новае — жорсткае і няшчаднае, прычым такое, што не мела мэты ці мела толькі адну мэту — здзек».

Ідэалогія выхоўвала людзей у духу класавай непрымірымасці, але ж яна не патрабавала несправядлівасці і здзеку. Такой яе зрабілі людзі. Такія, як Роўба-сын, які ашалеў ад прыплыўшай яму ў рукі ўлады і звар'яцела кінуўся сцвярджаць сваю волю.

Хведар Роўба справядліва лічыць сябе вельмі нешчаслівым. А калі добра прыгледзецца і паразважаць над ягоным лёсам, дык можна заўважыць, што нешчаслівым яго зрабілі людзі, якія яму зайздросцілі, аднавяскоўцы. Гэта яны дамагліся, каб яго «вылучылі з грамады, выбракавалі, бы карослівае свінчо са статка, і выкінулі далёка». Напрыклад, Зыркаш, які напісаў ажно ў Полацк, што ў Роўбы ёсць мала-тарня і што ён «дапусціў эксплуатацыю, непрацоўны даход». А што такога дрэннага зрабіў Роўба? Дазволіў аднавяскоўцам малаціць на ягонай малатарні і з кожнага браў грошы, колькі хто можа? Лепш было б, каб малаціў толькі сабе... Малатарню апячаталі, ніхто ні ў чым не разбіраўся, прамаўчаў і сын-камсамалец, хаця гэта ён у свой час настаяў, каб бацька купіў малатарню. Цырпукоў Зміцер, які быў вінен Хведару грошы і вельмі ж доўга не аддаваў, відаць, і не збіраўся аддаваць. А Хведар, задушаны цвёрдым падаткам, асмеліўся схадзіць да яго і запытаць, калі аддасць доўг. У хуткім часе Зміцер, які быў у актывістах камбеда, прапанаваў раскулачыць Хведара Роўбу. За што? За тое, што жыта змалаціў у яго дарма. Зноў усе прамаўчалі, і сын.

А вось Сокур Іван, які дапамагаў раскулачваць сям'ю Роўбаў. Ён, па загаду нейкага начальніка, зняў з Волечкі новыя, першы раз абутыя валёначкі, і ёй давялося ехаць на поўнач у старых, парваных. «Не каб сказаць тым, з раёна: не па-боску гэта — разуваць малое, не ў цёплы ж край выпраўлялі — на поўнач, у маразы, у голад і здзек», — піша В. Быкаў. Так і паехала Волечка, і прастуджалася, і хварэла.

Яшчэ Рагаўцоў, з якім Хведар разам працаваў на плытах у ссылцы. Давялося браць з сабой дачушку пасля смерці маці і жонкі Ганны. А Рагаўцоў лаяўся пры ёй брыдка. Захацелася Хведару яе абараніць, зрабіў заўвагу, і са злосці наклікаў Рагаўцоў на плыты праверку. Волечка хавалася пад плытом у ледзяной вадзе, застудзілася і памерла. Брыгадзёр Кузняцоў не заступіўся, хоць і быў, здаецца, не зусім дрэнным чалавекам. Адзінае, чым дапамог пасля, без просьбы даў даведку, з якой можна было спрабаваць уцячы. Зразумеў, што Роўба, страціўшы ўсё, ужо на ўсё здольны.

Апошні штрых — аднавяскоўцы, якія выйшлі лавіць былога земляка, які здолеў дайсці да родных мясцін. Няўжо такі ён быў дрэнны, што наклікаў на сябе такія страшныя адносіны? Чаму? Ад страху, ад бяздумства, ад маладушша ўсё гэта. Не знайшлося ніводнага чалавека, хто б сустрэў, паспагадаў, пакарміў. Баяліся апынуцца на месцы Роўбы.

Вельмі сумна, што на шляху гэтага чалавека не сустрэліся добрыя і мужныя, высакародныя і справядлівыя людзі, якія прымуслі б уладу разабрацца, трэба яго караць ці не. Роўбу ніколі ніхто не выслухаў, ніколі ніхто ні аб чым не спытаў. Хтосьці прапаноўваў пакараць, усе астатнія згаджаліся, пастанаўлялі і выконвалі. Рабілася ўсё пад выглядам класавай барацьбы, а на самай справе ішла барацьба міжасабовая, міжчалавечая, у якой перамаглі зайздрасць, бязлівасць, жорсткасць, грубасць, сквапнасць пры маўклівай прысутнасці абыякавасці.

Сын мог зрабіць для бацькі тое, што зрабіў Паўлік Міклашэвіч для Настаўніка, або перастаць быць начальнікам, але застацца Сынам. Але ён не так быў выхаваны, не такі быў чалавек. Таму ў творы пануе безнадзейнасць. Усё паглынула балота: і надзею, і мяккага ды безабароннага Хведара Роўбу, і ягонага сына, і тых шэрых маўклівых людзей, якія пакорліва выконвалі бязглуздыя загады, і тых недачалавекаў,

якія помсцілі Роўбу за тое, што ён быў лепшым за іх, і саму ідэалогію, якая спачатку счарнела ад гэтага ўсяго, а пасля кінулася рэабілітаваць мільёны Роўбаў, несправядліва знішчаных.

Што ўсё ж такі застаецца ў гэтай аповесці святым і светлым? Застаецца Радзіма. Да яе імкнецца няшчасны Хведар Роўба, бо ён, «калісьці гвалтам адарваны ад яе, здаецца, здзічэў нутром ад самоты па ёй, спаракнеў розумам». Вярнуўшыся да яе, ён, нягледзячы на ўсе свае страты і выкрасленасць сваю з жыцця, — шчаслівы! «О, памерці тут, знайсці вечны прыстанак у родным кутку было б найвялікшым шчасцем, пра якое ён не адважваўся і марыць...»

Ён атрымаў гэтае шчасце: Радзіма прыняла яго ў сваю зямлю. Яна чакала яго, адрозненне ад людзей, якімі акружыў ягоны горкі лёс. Радзіма чакала яго, таму што ганарыцца і ўзбагачаецца духоўна яна менавіта такімі бясконца ўлюбёнымі ў яе сынамі, як Хведар Роўба, які ніколі не абвінавачваў яе ў сваіх пакутах і нават дараваў за іх усім сваім крыўдзіцелям, як і Алесь Іванавіч Мароз, які не баяўся быць не такім, як усе, і абвяргаць сваім жыццём правілы ды нормы, зручныя для абывацеляў, і як Паўлік Міклашэвіч, які прымусіў няверуючых прызнаць яго праўду.

Пакуль ёсць Радзіма, ёсць і надзея на лепшыя часы для яе і яе людзей.

нарадзілася 26 верасня 1960 года ў вёсцы Бандары Гродзенскага раёна. Скончыла Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1981). Выдала зборнікі вершаў «Сола трох галасоў» (2001), «Между светом и тьмой» (2004), «Зоркі над маўклівай адзінотай» (2011), «Чароўны ліхтарык» (2014), «Паляцелі птушкі ў вырай» (2019). Жыве ў Гродне.

ЛЯВОН КАРПОВІЧ

Марк Шагал: філатэлія творчасці

1. Доўгая і няскончаная дарога дадому...

Мая Айчына — у маёй душы.

Марк Шагал

Больш за 20 краін свету і Арганізацыя Аб'яднаных Нацый выпусцілі звыш 200 паштовых марак, прысвечаных Марку Шагалу. Сярод іх пяць, выдадзеных поштай Рэспублікі Беларусь. Аўтар хоча, падкрэсліваючы значэнне філатэліі, пазнаёміць чытача як з павяззю Марка Шагала з Радзімай, яго доўгім і складаным вяртаннем дадому, так і яго адданасцю Бібліі, каханнем і вераю, што «...у мастацтве, як і ў жыцці, магчыма ўсё, калі ў іх аснове ляжыць каханне». А яшчэ звярнуць увагу на прыгажосць зместу адной з Кніг Бібліі з серыі Кнігі мудрасці «Песня Песняў» Саламонава.

▪ *Партрэт Марка Шагала (1914). Юдэль Пэн (1854–1937). Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь. Блок пошты Беларусі, выдадзены ў 2012 годзе з нагоды 125-годдзя з Дня народзінаў Марка Шагала*

Марк Шагал нарадзіўся ў Віцебску 6 ліпеня 1887 года ў сям'і гандляра Хацкеля (Захара) Шагала першым з дзевяці дзяцей. Горад на Дзвіне стаў для Мойша Сегала (такое імя насіў хлопчык з нараджэння) той самай страчанай Радзімай, пра якую ён усё жыццё ўспамінаў, адкуль з'ехаў і куды так і не змог вярнуцца. Гэтыя ўспаміны запаўнялі яго мастацкімі вобразамі, дапамагалі тварыць, вяртацца ў сваю маладосць і чэрпаць адтуль сілы да самай смерці...

У 19 гадоў з дабраславення маці Фейгі-Іты Марк паступіў у школу вядомага віцебскага мастака Юдэля Пэна, які разгледзеў талент і вучыў юнака бясплатна. Праз некалькі месяцаў Марк едзе вучыцца ў Санкт-Пецярбург. У 1910-м Шагал працягнуў навучанне ў Парыжы. На парозе Першай сусветнай вайны ў 1914 годзе вярнуўся ў родны Віцебск. Тут ён сустрэўся са сваім настаўнікам, і той прапанаваў любімаму вучню пазіраваць для партрэта і пра ўсё пагаварыць. На гэтым маленькім партрэце мастак намаляваны казачным і закаханым.

Існуе легенда: калі сфатаграфавалі побач са знакамітым партрэтам працы Юдэля Пэна, на якім намаляваны яго вучань Марк Шагал, то ў хуткім часе апынешся ў Парыжы...

25 ліпеня 1915 года адбылося вяселле з Бэлай Розэнфэльд — жанчынай, якая стала для Шагала найвялікшай любоўю і натхненнем на ўсё жыццё.

Марк ідзе ваколіцамі роднага Віцебска, трымаючы за руку Бэлу, якая ляціць над зямлёй, і гэта з'яўляецца вобразам найвышэйшай кропкі шчасця. Каханне — вось асноўная ўмова перамогі над зямным прыцягненнем. «...У мастацтве, як і ў жыцці, магчыма ўсё, калі ў іх аснове ляжыць каханне», — казаў мастак.

Любоў да Бэлы Розэнфэльд даўжынёй у 29 гадоў не дазваляла Марку Шагалу гаварыць пра яе як пра памерлую. Мастацтвазнаўцы падлічылі, што аблічча Бэлы можна ўбачыць больш чым на 2 тысячах палотнаў Шагала.

Карціна была куплена ў 2012 годзе на аўкцыёне. Дагэтуль у Беларусі фактычна не было ніводнай жывапіснай працы Шагала. У гэтым шэдэўры сабраны разам усе «фірмовыя» знакі мастака: букеты, бестыярыум, родны горад і закаханыя. Карціну беларусы змаглі ўбачыць у Мінску на выставе, прысвечанай 130-годдзю з дня нараджэння Марка Шагала ў 2017 годзе.

...У 1922 годзе Шагал едзе ў Берлін, а ўвосень 1923-га ўсёй сям'ёй падаецца з Берліна ў Парыж. Гэта быў ад'езд з Радзімы назаўсёды. Але ў сваім вершы ён напіша:

Мая Айчына — у маёй душы.
 Вы зразумелі?
 Уваходжу я ў яе без візы.
 Калі самотна мне, — яна ўсё бачыць,
 Паложыць спаць і ахіне, як маці.
 Ува мне растуць зялёныя сады,
 Надзьмутыя, журботныя платы,
 Завулкі цягнуцца крывыя.
 Але няма дамоў,
 У іх — маё дзяцінства,
 Якое разбурылася да ніткі.
 Дзе іх жыллё?
 У маёй душы дзіравай...

(Пераклад з расійскай Л. К.)

У сваіх творах мастак умудраўся заставацца ў Віцебску, як бы далёка ад яго ён ні знаходзіўся. Заставаўся ў Віцебску, але выходзіў за межы роднага горада, накіроўваючыся ў космас і ў містычныя сферы, пераадольваючы межы культур і ўзыходзячы ад нацыянальнага, увасобленага ва ўсёй яго паўнаце, да агульначалавечага.

Марк Шагал ніколі з роднай зямлёй не расставаўся. У Парыжы, Нью-Ёрку, Сэн-Поль-дэ-Ванс яна няўцямна квітнела на яго магічных палотнах. У карціне «Над Віцебскам» Шагал намалюваў самога сябе, бо ў думках ён заўсёды быў у родным горадзе.

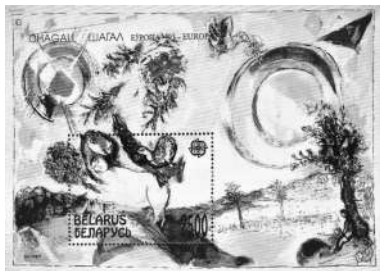
▪ Прагулянка. Марк Шагал. Дзяржаўны Рускі музей. Марка пошты Рэспублікі Беларусь, выдадзеная ў 1993 г.

▪ Закаханыя (1881). Марк Шагал. Мінск, Белгазпрамбанк. Марка пошты Рэспублікі Беларусь, выдадзеная ў 2015 г.

▪ *Над Віцебскам (1914). Марк Шагал. Цэнтр Жоржа Пампіду (Парыж, Францыя). Марка пошты Рэспублікі Беларусь, выдадзеная ў 1993 г.*

▪ *Міжземнаморскі пейзаж, або Габелен каля ўвахода (1971). Марк Шагал. Нацыянальны музей Марка Шагала, Ніца. Блок пошты Рэспублікі Беларусь, выдадзены ў 1993 г.*

У Еўропу Шагал вярнуўся ў 1948 годзе. У пасляваенны час яго творчасць суправаджала біблейская тэма. Мноства афортаў да выдання французскай Бібліі, карціны, гравюры, вітражы і шпалеры склалі «Біблейскае пасланне» мастака свету, спецыяльна для якога ў 1973 годзе ў Ніцы ён адкрыў музей. Урад Францыі прызнаў яго афіцыйным Нацыянальным музеем.

Вось гэты габелен, відарыс якога змешчаны на блоку, выпушчаным у Беларусі, «Маленне пра чашу» (<http://chagal-vitebsk.com/node/121>), вісіць пры ўваходзе ў музей у Ніцы. (Існуюць іншыя назвы.)

Марк Шагал памёр у 1985 годзе ў горадзе Сэн-Поль дэ Ванс на паўднёвым усходзе Францыі. Пахаваны на гарадскіх могілках (Saint-Paul de Vence), недалёка ад Ніцы.

А што Віцебск? Віцебск пра Шагала не ўспамінаў... На выставу Марка Шагала ў Маскве ў 1987 годзе выстройваліся шматтысячныя чэргі. А партыйныя выданні Беларусі ганьбілі і самога мастака, і прыхільнікаў яго творчасці. Тады за стварэнне ў Віцебску музея выступілі Дзмітрый Ліхачоў, Андрэй Вазнясенскі, Васіль Быкаў, Давід Сімановіч. Стварэнне дома-музея Марка Шагала ў Віцебску стала магчыма толькі пасля таго, як Савецкі Саюз спыніў сваё існаванне.

Нарэшце ў 1992 годзе пачаў працаваць арт-цэнтр Марка Шагала, а пасля заканчэння рэстаўрацыі дома, які належаў сям'і Марка Шагала, у 1997 годзе дом і арт-цэнтр утварылі адзіны музейны комплекс. Тут праводзяцца выставы работ Марка Шагала. У калекцыі музея маюцца: серыя ілюстрацый да паэмы Мікалая Гоголя «Мёртвыя душы» (1923–1925), серыі каляровых літаграфій на тэму «Біблія», створаныя ў 1956 і 1960 гадах, цыкл каляровых літаграфій «12 каленаў Ізраіля» (1960) і іншыя працы.

У свеце ёсць два Дзяржаўныя музеі Шагала. Першы — у Ніцы, другі — у Віцебску, у родным горадзе Шагала. Але музей на радзіме не валодае ні адной жывапіснай працай майстра...

З 1975 па 1976 год мастак працуе над серыяй афортаў да кнігі вершаў свайго сябра Луі Арагона «Той, хто кажа, не кажучы нічога». Музею Марка Шагала ў Віцебску нямецкім пісьменнікам Ёханэсам Марыё Зімелем быў падараны адзін афорт з гэтай серыі, які называецца «Час, у якога толькі адно крыло». На зіхоткім крыжы ўкрыжаваня мастак і яго каханая, над імі анёл, які спрабуе дапамагчы. У правым верхнім куце — фрагмент інтэр'ера дома на Пакроўскай вуліцы ў Віцебску, дзе Шагал правёў свае дзіцячыя і юнацкія гады і які цудам ацалеў у часы вайны. Відарыс

гэтага дома — на полі блока. Там жа помнік Марку Шагалу, які ўсталяваны каля арт-цэнтра ў 1992 годзе. Праца скульптара Аляксандра Гвоздзікава. Над стомленным Маркам Шагалам у небе яго каханая Бэла...

Філатэлістычная Шагаліяна вялікая. Больш за 20 краін свету і Арганізацыя Аб'яднаных Нацый выпусцілі звыш 200 паштовых марак, прысвечаных Марку Шагалу. Сярод іх пяць, выдадзеных поштай Рэспублікі Беларусь.

«Калі ўсё жыццё непазбежна падыходзіць да канца, мы павінны афарбаваць яго ў свае колеры любові і надзеі» (Марк Шагал).

2. Зачараваны Бібліяй. Песня песняў Марка Шагала

У жывапісе ёсць толькі адзін колер — колер кахання...

Марк Шагал

«Ад юнацтва прыцягвала мяне Біблія. Мне заўсёды здавалася і да гэтага часу здаецца, што яна самая вялікая крыніца паэзіі ўсіх часоў. Біблія падобная на рэзананс прыроды, і гэтую таямніцу я спрабаваў перадаць... але я не чытаў Біблію, я яе сніў, — казаў Шагал. І працягваў: — Біблія — самы вялікі ў свеце твор мастацтва. Біблія ўтрымлівае ў сабе высокі ідэал быцця чалавека на планеце Зямля»; «калі б людзі больш уважліва чыталі прарокаў, яны там маглі б знайсці адказы на самыя розныя пытанні быцця, аж да атаясамлення светабудовы з любоўю: “Без любові наш свет — крок за крокам — будзе набліжацца да канца”». Гэтае зачараванне Бібліяй Марк Шагал здолеў перадаць у сваіх творах.

Песня песняў складаецца з 1250 габрэйскіх слоў, усяго з 1250 слоў, але надухмяненых каханнем. Гэта паэма дыхае каханнем. Дыхаюць каханнем і карціны Шагала з цыкла «Песня песняў».

Песня Песняў I. Вечар. Увечары нявеста шукае сваё каханне на вуліцах Ерусаліма.

«Няхай вусны яго мяне пацалуюць! Бо лепшыя за віно твае ласкі» (Песня 1:2).

Што зашыфраваў Марк Шагал у сваіх палотнах? Напэўна, кожны ўбачыць нешта сваё. Кажуць, што дзеці бачаць на гэтых карцінах нашмат больш, чым дарослыя...

Вечар. Пачатак новага дня ў габрэйскай традыцыі. Нявеста прынікла да жаніха: «Пячаткай мяне пакладзі на сэрца сваё...» (Песня 8:6). Нявеста

▪ Час, у якога толькі адно крыло (1975). Афорт. Марк Шагал. Музей Марка Шагала, Віцебск. Блок пошты Рэспублікі Беларусь, выдадзены ў 1999 г.

▪ Песня Песняў I. Марк Шагал. Ніца. Нацыянальны музей Марка Шагала, Біблейскае пасланне (Францыя). Марка пошты Грэнады, выдадзеная ў 1986 г.

глядзіць у раскрытую кнігу, у руцэ трымае букет. Над жаніхом белая галубка — сымбаль Святога Духа, міру і любові. «Яго левая — пад маёй галавою, а правай рукою мяне абдымае» (Песня 2:6). Усё разам — яднанне народа Ізраіля (нявеста) з Богам. Ад жаніха і нявесты па дыяганалі ўверх, у будучыню, стромкія лініі вядуць да ўтворанай сям'і, побач з якой пусты трон для патомкаў Давіда, і месяц, і белы голуб. У левым верхнім куце ў гаі жаніх грае на флейце. Да яго бяжыць нявеста. Магчыма, успамін аб страчаным раі з каляровымі жывёламі. Справа Дрэва Жыцця з белай жывёлай у яго кроне. Пад дрэвам пастушок грае на флейце, побач пасуцца авечкі. «Ты скажы, каханне маёй душы, дзе ты пасвіш? дзе апоўдні ты адпачываеш? навошта бадзяцца мне каля статкаў сяброў тваіх?» (Песня 1:7). Горад накіраваны вертыкальна ў неба да Новага Ерусаліма... У горадзе дзяўчына: «Устану, і горад увесь абыду, па вуліцах і па завулках, шукацьму таго, каго сэрцам кахаю, я шукала яго, не знайшла» (Песня 3:2).

▪ Песня Песняў II. Марк Шагал. Ніца. Нацыянальны музей Марка Шагала, Біблейскае пасланне (Францыя). Марка пошты Грэнады, выдадзеная ў 1986 г.

Песня Песняў II. Ноч.

«Заклінаю вас, Ерусалімскія дочки, сарнамі ці палывімі ланямі: не будзіце і не турбуйце каханай, пакуль не прачнецца сама!» (Песня 2:7). Каханая спіць так моцна, як у мацярынскім улонні. «Мне мой мілы — як ладанка з мірай; начуе ў мяне на грудзях...» (Песня 1:13). Але гэта сон прарочы. Не аднойчы напісана ў Бібліі, як Бог прыходзіў да сваіх абранцаў у сне. «Я сплю, а сэрца маё чувае; вось, голас каханага, які стукаецца: “Адчыні мне, сястрыца, каханая, мая беспяхібная, чыстая горлінка, бо галава мая — абрасілася, мае кучары — у начной вільгаці”» (Песня 5:2). Выгнутая пакручастая лінія злучае два люстрана адбітыя гарады з небам. Верхні горад Сэн-Поль дэ Ванс, дзе Марк Шагал правёў

апошнія гады жыцця, і люстрана адбіты родны Віцебск, дзе ён нарадзіўся і які ніколі не забываў. З гарадоў рука (Божая?) паказвае на месяц. Справа побач з каханай жаніх з крыламі і арфай у руках. Тут жа Дрэва Жыцця, карані якога ў небе, а крона з пладамі накіравана да зямлі. Пад жаніхом пусты трон і гуляюць побач два льявняці...

Песня Песняў III. У дзень шлюбу.

«Выходзьце, дзяўчаты, на цара Саламона зірніце, дочки Сіёнскія, на вянок, якім яго маці ў дзень вяселля ўвянчала, у дзень радасці сэрца ягонага» (Песня 3:11).

Тры авалы вырысоўваюць мацярынскі жывот і грудзі — сымбаль двух Скрыжаляў Запавету. Як беласнежная камета, імчыць ад зямлі ў неба пад вясельным балдахінам нявеста, забіраючы з сабою каханага. «Кяханы аддадзены мне, я — яму...» (Песня 2:16). Сплеценасць фігур закаханых азначае святасць іх шлюбу як чароўнага спрадвечнага стану чалавека, які дае яму паўнату ў саюзе з іншым і самім Богам. Дабраслаўненне закаханым нясе анёл — слуга Бога і выканаўца Яго волі, ён ляціць

і трымае ў руцэ Менору. Але рука анёла ў гэтак не-натуральнай позе, быццам яна належыць самому Богу.

Крыху ніжэй постаць яшчэ аднаго анёла, які радасна трубіць у рог шчасця. Над ім белы голуб, падобны да выпушчанага Ноем з каўчэга і які прынёс аліўкавую галінку Дабравесця жыцця і з'яўляецца сымбалам Святога Духа. Цыркавы артыст трубіць, апіраючыся рукамі на вялікага пеўня. Ідзе вясельны абрад, які суправаджаецца весялосцю, смехам, гульнёй і танцам і азначае пачатак новага жыцця для закаханых. Сіняе дрэва з белымі водбліскамі на кроне, яшчэ ніжэй зялёнае дрэва з пладамі на ім, а паміж імі чалавечая постаць з рысамі і мужчыны і жанчыны адначасова — вобраз раю з Дрэвам Жыцця і Дрэвам пазнання добра і зла і першароднага чалавека.

Два гарады змешчаны ў жываце жанчыны. Панарама Сэн-Поль дэ Ванса са званіцай катэдральнага сабора, як вобраз сучаснага, і перавернуты выгляд роднага Віцебска з зялёным купалам царквы, як зварот да мінулага свайго роду, зямлі заапетнай, якую мастак заўсёды насіў у сабе. Нешта дагары нагамі нясе рабін... Чырвоны колер, які запайняе ўсю прастору палатна, льецца патокамі, сымбалічна злучае ў сабе і чалавечую і боскую любоў так, што дзве волі — зямная і нябесная — аказваюцца сугучнымі.

Песня Песняў IV. Поўдзень. Чалавечы саюз — знак Боскага Запавету.

«Пакуль не астыў яшчэ дзень, не паслаліся цені, я ўзыду на пагорак міравы, на гару фіміямную» (Песня 4:6).

На цёмна-чырвоным фоне ружовы сінягрывы конь з рознакаляровымі крыламі і букетам кветак у пярэдніх нагах вязе-імчыць Давіда і Вірсавію. Адценні чырвонага і ружовага — гэта не толькі сымбаль пачуццёвай любові, але і кроў, якая пральецца, калі Давід, каб атрымаць Вірсавію, адправіць яе мужа ў бой, дзе той памрэ. «Пячаткай мяне пакладзі на сэрца сваё, пакладзі на рукі, як пярсцёнак: бо каханне, як смерць — моцнае; рэўнасць, як пекла — лютая; стрэлы яго — стрэлы вогненныя; яно — полымя непагаснае» (Песня 8:6).

Беласнежны вэлюм нявесты шлейфам лунае па небе. «...знайшла, каго сэрцам кахаю; прывяла яго ў дом свайго маці...» (Песня 3:4). Бог-жаніх, на галаве якога карона — сымбаль улады. Нявеста-народ — чыстая душа чалавечая, якая імкнецца да саюзу з Богам.

▪ Песня Песняў III. Марк Шагал. Ніца. Нацыянальны музей Марка Шагала, Біблейскае пасланне (Францыя). Марка пошты Грэнады, выдадзеная ў 1986 г.

▪ Песня Песняў IV. Марк Шагал (1887 — 1985). Ніца. Нацыянальны музей Марка Шагала, Біблейскае пасланне (Францыя). Марка пошты Грэнады, выдадзеная ў 1986 г.

Народ Ерусаліма вітае маладых. У левым куце анёл сваёй музыкай падтрымлівае ўрачыстасць. Справа ад Дрэва Жыцця і над ім птушка дагары нагамі (ходзіць па небе?). «Вялікія воды не могуць любоў патушыць, і рэкі яе не затопяць. Калі б хто даваў багацці дома свайго за любоў, іх адхілілі б з пагардай» (Песня 8:7).

▪ Песня Песняў V. Марк Шагал (1887–1985). Ніца. Нацыянальны музей Марка Шагала, Біблейскае пасланне (Францыя). Марка пошты Грэнады, выдадзеная ў 1986 г.

Песня Песняў V. Сусветны і вечны завет паміж людзьмі і Богам.

Перад нявестай у бялюткім адзенні жаніх, які грае на ліры. «Каханы мой белы, румяны, з тысяч самы найлепшы» (Песня 5:10). «Ды адна яна, беспакібная, чыстая горлінка...» (Песня 6:9). Над галавой жаніха дзве птушкі, чырвоная і белая, злучаюцца ў адзінае. Пад нагамі два гарады, Сэн-Поль дэ Ванс і Віцебск, зліліся ў адзін. На беразе Ракі Жыцця Дрэва Жыцця і Новы Ерусалім, над якім Божая рука і лятаюць анёлы. У нізе карціны сіні конь у кароне, трон заняты двума льявнятамі, рука трымае адчыненую Кнігу, якая прачытана і пачута. «...цар мяне ўвёў у харомы свае!» (Песня 1:4).

Карціны Шагала падобныя на сон, сон казачны, чароўны і непаўторны... Яны заварожваюць не толькі колеравай гамай, але надзвычайна насычаныя таямнічым загадкавым зместам, які заклікае калі не да філасофскага асэнсавання, дык да звароту ў сваю сутнасць.

...У Ніцы (Францыя) знаходзіцца Нацыянальны музей Марка Шагала, а ў ім у асобным пакое — пяць карцін, прысвечаных Песні песняў.

Той, хто ўбачыў карціны Шагала ў музеі Ніцы, выходзіць іншым чалавекам.

нарадзіўся 21 лютага 1944 года ў Ваўкавыску. Краязнаўца, філатэліст, блогер. Працаваў настаўнікам матэматыкі ў Луненскай сярэдняй школе. Аўтар шматлікіх артыкулаў па гісторыі і культуры свайго краю, кніг «Беларускія паштовыя маркі: ад пачатку да эміграцыі і Незалежнасці» (2017), «Біблейскія гісторыі Новага Запавету, ілюстраваныя паштовымі маркамі» (2019), «Біблейскія гісторыі Старога Запавету, ілюстраваныя паштовымі маркамі» (2021), «Маё мястэчка Луна-Воля» (2021). Удзельнічае ў філатэлістычных выставах з калекцыямі на тэмы «Біблейскія гісторыі», «Гісторыя маёй краіны», «Абняла мяне Беларусь». Жыве ў мястэчку Луна.

ЛЕАНІД ЛАЎРЭШ

Страчаная цывілізацыя: Бальценікі

Калі ехаць з Ліды на поўнач, праз Жырмуны і Воранава, на самай мяжы можна спыніцца ў Беняконях, у мястэчку, якое ў 1566 годзе, пасля адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэформы ВКЛ, увайшло ў Лідскі павет.

У 230-й кнізе Метрыкі ВКЛ бачым першае пісьмовае згадванне Беняконяў у 1529 годзе, калі пасля смерці нейкага Томка паселішча перайшло яго дочкам Ядвізе і Алене Тамкоўнам. Сёстры прадалі частку сваёй маёмасці баярыну Лаўрыну, ад якога Беняконі ўспадкавалі яго сыны Мікалай, Шчасны, Павел і Балтрамей Лаўрынавічы, але ў 1542 годзе паміж сынамі Ядвігі і баярам Лаўрынавічамі пачалася судовая спрэчка за маёмасць. З 1553 годзе Беняконямі валодаюць баяры Ямантавічы, і недзе з 1556 года гэтае мястэчка згадваецца як сяло гаспадарскага двара «Рудомино» — уладанне вялікага князя Жыгімонта Аўгуста.

Беняконі ў першай палове XVII стагоддзя належалі Яну Чаплінскаму, які ў 1634 годзе заснаваў тут драўляны касцёл Яна Хрысціцеля. У XIX стагоддзі быў пабудаваны касцёл у стылі народнага драўлянага дойлідства, які мы можам убачыць на фотаздымку Яна Балзункевіча. Сучасны, цагляны касцёл пачалі будаваць у 1900 годзе, і да 1906 года паўстаў новы храм у эклектычным стылі з рысамі неабарока і неакласіцызму.

Гэты прыгожы касцёл аточаны невысокім каменным валам, з яго ўсходняга боку, як гэта бывае каля храмаў, маюцца могількі, на іх ёсць магіла Марылі Путкамер з Верашчакаў з вялікім каменем, на якім чытаюцца літары надпісу: «S. P. Marya z Wereszczaków Hr. Puttkamerowa Ur. 1799 r. Grudnia 24. Um. 1863 r. Grudnia 23. «Wieczne odroczenie racz Jej dać Panie». Гэта жанчына яшчэ пры сваім жыцці стала легендай: яе кахаў вялікі Адам Міцкевіч. Каля магілы Марылі маецца магіла яе дачкі — Караліны Рыхлевіч з Путкамераў, якая ў 1923 годзе памерла ва ўзросце 83 гадоў.

Перад тым як з Беняконяў павярнуць на захад у бок Бальценікаў, пра якія далей пойдзе размова, дадам, што да 1939 года ў Беняконях знаходзілася даследчая аграрная станцыя, якой кіраваў вядомы біёлаг, прафесар Вацлаў Ластоўскі, поўны цёзка беларускага дзеяча. Калі не ўсё жыццё, дык як мінімум у 1920-х гадах гэты Вацлаў Ластоўскі лічыў сябе беларусам.

Бальценікі і род Путкамераў

У 1514 годзе Бальценікі належалі Добку Скіландзевічу. У той жа 230-й кнізе Метрыкі ВКЛ знаходзім інфармацыю пра Бальценікі ў гэтым годзе. Уладальнікамі маёнтка былі Лукаш Кандратовіч, браты Марцін і Мікалай Міхнавічы, Міхал Сакалоўскі, Давойна, Казінскія. Паводле дадзеных падымнага рэестра ВКЛ 1690 года, Бальценікі належалі Зямбло і Стэфану Храптовічу, якія мелі тут па адным дыме. На пачатку XVIII стагоддзя ад Храптовічаў Бальценікі і Гайцюнішкі перайшлі да інфлянцкага роду Шротараў, герба «Любіч». У гісторыі вядомы Ян Шротар (1646–1726),

які меў у Вільні камяніцу на цэнтральнай вуліцы Замкавай, двор за віленскай брамай і шэраг маёнткаў у Віленскім павеце. У 1723 годзе праз шлюб з Даротай Шротар Бальценікі перайшлі інфлянцкаму стольніку Ваўжынцу Путкамеру.

Род Путкамераў бярэ свой пачатак у сівой даўніне, і ёсць тры версіі яго паходжаньня. Па першай версіі, Путкамеры паходзяць ад роду Варсевічаў-Сякеркаў, прычым першым з гэтага роду быў Яська (Ješko), які займаў пасаду падкаморага ці кароннага шамбеляна; яго патомства, перасяліўшыся ў Германію, атрымала прозвішча Путкамераў, з Германіі Путкамеры рассяліліся ў Чэхіі, Прусіі і ВКЛ, атрымліваючы землі і пасады за добрую службу. Заснавальнік роду — падкаморы Яська Варсевіч — дапамог Баляславу Крывавустаму (Bolesławowi Krzywoustemu) перамагчы ў 1109 годзе войска імператара Генрыха V пад Уроцлавам на Сабачым полі (Psim Polu), за што і атрымаў герб «Брадач» (Bradac). Менавіта ад пасады падкаморы і атрымалася прозвішча Путкамер (podkomorzy = putkamer).

Паводле другой версіі, першы прадстаўнік гэтага роду перасяліўся ў Інфлянты ў сярэдзіне XVI стагоддзя, заснаваў там замак Нерфт, у 1620 годзе род упісаны ў генеалагічна-геральдычныя кнігі рыцарства курляндскага як «адвечная шляхта рыцарская».

Трэцюю версію дае «Польская шляхецкая энцыклапедыя»: «На пачатку XIV стагоддзя — адзін з даўнейшых і заможнейшых радоў паморска-прускіх, які паходзіць ад знанага і ўплывовага роду Швенца (Szwencza). У XV стагоддзі род падзяліўся на некалькі ліній, адна з галін роду аславяніла прозвішча на Клячынскі, іншыя, захоўваючы сваё родавае прозвішча, дзедзічылі ў Прусах, Курляндзі, Польшчы і ВКЛ (галоўным чынам у Жмудзі). Прадстаўнік курляндскай галіны палкоўнік Крыстоф-Генрык атрымаў ад нямецкага імператара Леапольда I тытул барона, а Марцін-Антон з паморска-шлёнскай галіны стаў прускім баронам у 1737 годзе».

Як бы там ні было, але нямецкая галіна роду згасла ў Курляндзі ў XVIII стагоддзі, пруская існуе да нашага часу (жонка Бісмарка была з Путкамераў), а на тэрыторыю сучаснай Беларусі (на Наваградчыну) прадстаўнік гэтага роду перасяліўся ў XVII стагоддзі.

Ваўжынец Путкамер, стольнік інфлянцкі, ажаніўся з Ганнай Лівен, яны мелі сына Казіміра. Пасля смерці Ганны ад яго другога шлюбу з дачкой інфлянцкага кашталяна Даротай Шротэр нарадзіліся тры сыны: Станіслаў, Ежы і Ваўжынец. Праз шлюб з Даротай Шротэр Путкамер атрымаў Гайцюнішкі і Бальценікі, па іншай версіі — ён купіў гэтыя маёнткі. Згадваецца ў дакументах як сіньёр Віленскага пратэстанцкага збору.

Ваўжынец — сын Ваўжынца, генерал-ад’ютант польнага гетмана ВКЛ Масальскага, які ажаніўся з Даротай Цэндройскай, бабруйскай старасцянкай, меў сына Ежы Аляксандра — шамбеляна караля Рэчы Паспалітай, які быў ахрышчаны ў Бальценіках 7 кастрычніка 1762 года.

Ежы Аляксандр ажаніўся з Каралінай Стрыеўскай (дачкай палкоўніка войскаў ВКЛ) і меў сыноў Яцака Багуслава (1792 г. н.) і Ваўжынца Станіслава Яна (1794–1850), дачок Дароту Катарыну (1797 г. н.) і Яну Канстанцыю (1798 г. н.).

Ваўжынец Станіслаў Ян нарадзіўся 14 жніўня 1794 года і быў ахрышчаны 26 жніўня ў Бальценіках. Гэта быў год апошняга падзелу краю, у краіне гаспадарылі рускія войскі, і ў дзень нараджэння немаўляці ў маёнтку з’явіліся казакі, што выклікала паніку сярод дамачадцаў. Бацька малага Ваўжынца прасіў рускага афіцэра не парушаць спакой сям’і ў такі дзень. Казацкі афіцэр паабяцаў гэта і нават узяў дзіцятка на рукі і благаславіў яго. Хутка маладая жонка памерла, што разам са стратай незалежнасці радзімы прывяло каралеўскага шамбеляна да працяглай меланхоліі і страты ўсякай цікавасці да жыцця, таму малы Ваўжынец гадаваўся не толькі без маці, але і без бацькі.

Выхаваннем унука заняўся дзед, былы генерал-ад’ютант польнага гетмана ВКЛ Масальскага, і старая нянька Грындызава. Дзед быў чалавекам гарачай веры, кожны дзень у яго маёнтку адбываліся богаслужэнні, у якіх удзельнічалі ўсе дамачадцы. У старога генерал-ад’ютанта была любімая прымаўка: «Насамрэч хай лепей нас Усявышні крыўдзіць, абы мы нікога не крыўдзілі».

Ва ўзросце 13 гадоў Ваўжынец быў аддадзены вучыцца ў Слуцкую пратэстанцкую школу, пад апеку рэктара школы пастара Міхала Ваноўскага. Ваноўскі вучыў яшчэ бацьку Ваўжынца, і адносіны паміж Ваноўскім і Путкамерамі былі амаль што радзіннымі. Даследчыкі адзначаюць, што пратэстанцкая школа дала яму значна лепшую падрыхтоўку для атрымання вышэйшай адукацыі, чым, напрыклад, падрыхтоўка ў наваградскіх дамініканаў, якую меў Адам Міцкевіч.

У 1809 годзе памёр Путкамер-дзед.

У 1810 годзе ўнук пачаў вучыцца на філасофска-матэматычным факультэце славутага Віленскага ўніверсітэта і ў 1812 годзе атрымаў ступень кандыдата філасофіі. Калі пачалася вайна 1812 года і Напалеон аднавіў існаванне Вялікага Княства Літоўскага, унук, як большасць яго сяброў, запісаўся шарагоўцам у зноў створанае войска Вялікага Княства, у гвардзейскі кавалерыйскі полк генерала Канопкі, а потым у полк лёгкай кавалерыі імператарскай гвардыі Вінцэнта Красінскага. Васямнаццацігадовы юнак быў з арміяй Напалеона ў Маскве, выжыў у катастрофе на Бярэзіне. Адступаючы з войскам каля Вільні, заехаў дахаты — і тут захварэў на тыф. А калі вылечыўся, вайна ўжо ішла далёка на захад ад дома. Гонар жаўнера і вера ў зорку Напалеона не дазволілі яму адсядзецца ў хаце: праз тылы расійскіх войскаў, абмінуўшы казацкія патрулі, ён прабраўся у Мерач на Нёмане і ў люты мароз перайшоў раку. Потым спустошаным вайной краем малады граф рухаўся да сваіх. Час ад часу злазіў з каня і, каб сагрэцца, бег побач. Сілы ўжо пакідалі юнака, калі ён сустрэў інспектара дывізіі кавалерыі, які ехаў у Варшаву ў полк Красінскага. Афіцэр падабраў задубелага маладзёна і давёз яго ў полк.

Малады вайсковец ваяваў усю кампанію 1813 года, трапіў у прускі палон і пасля амністыі, у 1814 годзе, вярнуўся дахаты ў чыне паручніка. Напалеон застаўся кумірам Ваўжынца Путкамера да канца жыцця, потым ён часта расказваў: «Вы, маладыя, не разумееце, што з намі адбывалася... у нас ускіпела кроў, і мы былі здольныя на ўсё, калі вялікі чалавек... у шэрым сурдуце галапіраваў перад фронтам нашага палка і, паказваючы на непрыяцеля, казаў: “Mes braves et fideles Polonais en avant!”» Парыжа пад Ватэрлоа прывяла Путкамера да гарачкі, а калі ён пачуў пра вяртанне імператара ў так званыя «сто дзён Напалеона», дык ужо прыгатаваў свой уланскі мундзір і гатовы быў ехаць у Францыю. Нават будучы ў сталым веку, ніколі не мог

спакойна расказваць пра тыя часы і пра імператара Напалеона. А ў 1840 годзе, калі парэшткі імператара ўрачыста перавозіліся з вострава Святой Алены ў касцёл Інвалідаў у Парыжы, толькі адсутнасць грошай прымусіла графа ўстрымацца ад паездкі ў Францыю.

Пасля заканчэння вайны Ваўжынец Путкамер пачаў гаспадарыць на зямлі. Ад 1816 года малады граф жыў у невялікім маёнтку Уніхава недалёка ад Карэлічаў. Былы афіцэр арміі Напалеона, чалавек з еўрапейскім менталітэтам, ён лічыў неабходным паляпшаць жыццё простага народа, даць сялянам асабістую волю і стварыць сістэму народнай адукацыі. У той час імператар Расіі Аляксандр I дазволіў абшарнікам даваць асабістую свабоду прыгонным сялянам і пераводзіць іх на грашовы аброк. Як дэлегат ад Наваградскага павета на Гродзенскім губернскай соймаку, ён прапанаваў так зрабіць усім абшарнікам і прыняць супольную заяву. Калі б гэтая прапанова была прынятая і сяляне атрымалі асабістую волю амаль на палову стагоддзя раней, гісторыя нашага краю магла скласціся інакш. Толькі некалькі маладых абшарнікаў падтрымалі Путкамера, большасць шляхты абуралася і назвала яго анархістам і якабінцам. Дэлегату ад Наваградскага павета толькі заставалася далучыць свой праект да пратаколаў соймака.

У 1817 годзе цар Аляксандр I дазволіў ушанаваць памяць памерлага Касцюшкі, і па ўсёй Беларусі і Польшчы праходзілі зборы шляхты з урачыстасцямі, прысвечанымі смерці Тадэвуша Касцюшкі, і богаслужэнні ў касцёлах. Прайшло ўшанаванне памяці героя і 13 снежня 1817 года ў Наваградскім касцёле. Касцёл быў упрыгожаны партрэтамі Касцюшкі, Рэйтана, Корсака, Багушэвіча, Радзівіўскага — мужоў, якія годна паводзілі сябе падчас падзелаў і баранілі Радзіму. Падчас урачыстасцяў пасля прамовы маршалка шляхты Вайніловіча пратэстант Ваўжынец Путкамер прачытаў элегію «На смерць Тадэвуша Касцюшкі», якую напісаў сам, але ёсць меркаванне, што гэтая элегія магла належаць пяру Адама Міцкевіча.

Уніхава знаходзілася недалёка ад Туганавічаў, дзе дваццацішасцігадовы граф і пазнаёміўся са сваёй будучай жонкай — Марыляй Верашчакай. Ён сябраваў з братамі Марылі і, як запісана ў дзённіку дзяўчыны, сваю прапанову «рукі і сэрца» зрабіў 14 ліпеня 1819 годзе ў форме чатырохрадкоўя. Даследчыкі адзначаюць, што, акрамя графа Путкамера, невядома ні аднаго сапраўднага канкурэнта на руку Марылі.

Будучая графіня была добра выхаваная і адукаваная. Яна мела дзвюх гувернантак (францужанку і немку), музыцы яе вучылі французы-эмігранты Манарэ і Фраке, спевам — італьянец Бранэці, класічную адукацыю яна атрымала ў ксяндзоў-езуітаў Вішнеўскага і Дзівурдзевіча. Дзяўчына валодала французскай, нямецкай і італьянскай мовамі, шмат чытала, спявала, музіцыравала. Марыля з цікавасцю прымала знакі кахання ад Міцкевіча, але выбрала сапраўднага баявога афіцэра. Путкамер і Міцкевіч па-сяброўску зразумелі адзін аднаго, і, пасля сур'ёзнай размовы, супернік згадзіўся добраахвотна «пакінуць поле бітвы». Міцкевіч і потым вельмі добра ставіўся да мужа Марылі, заставаўся сябрам іх абаіх.

Антоні Адынец пісаў, што Ваўжынец Путкамер пазнаёміўся і заручыўся з Марыляй яшчэ да яе знаёмства з Адамам Міцкевічам. Потым ён не разарваў заручын, але

па-сяброўску пагаварыў з Адамам і, толькі калі той добраахвотна адступіў, заключыў з ёю шлюб¹. Але каханне засталася ў сэрцы паэта.

Марыя Верашчака і Ваўжынец Путкамер узялі шлюб 2 лютага 1821 года ў Туганавічах. Звестак пра гэту падзею няма, аднак, верагодна, цырымонію вёў каталіцкі ксёндз. У традыцыях ВКЛ пры розных веравызнаннях у сям’і сыны павінны былі выхоўвацца ў бацькоўскай веры, а дачкі ў матчынай. Путкамеры прытрымліваліся гэтага прынцыпу некалькі пакаленняў, іх унук (пра якога будзе расказана далей) быў актыўным пратэстантам, пры тым шлюб ён браў у варшаўскім кляштары візітак, а яго дачка Яніна была каталічка.

Адразу пасля шлюбу маладыя жылі ва Уніхаве, але Ваўжынец хутка атрымаў маёнтак Бальценікі з Бражэльцамі (200 мужчынскіх душ), і яны пераехалі ў Бальценікі.

Маёнткам Бальценікі Путкамеры валодалі з 1723 года да Другой сусветнай вайны. Двор і гаспадарчыя пабудовы ляжалі на высокім узгорку, які з захаду пераходзіў у раўніну, а на ўсход ад маёнтка цякла рэчка Гражулка. Болей за стагоддзе сядзібай Путкамераў быў невялікі мураваны дом з мезанінам, накрыты высокім «ламаным» гонтавым дахам, дом меў ганак з калонамі і быў добра аздоблены знутры і абстаўлены мэбляй у стылі ампір. У доме меліся прыгожыя кафляныя печы і каміны, столі ўпрыгожвала маляўнічая размалёўка на біблейскія і антычныя тэмы. Адною з іх была грэцкая сцэна з Апалонам. Перад домам размяшчаўся традыцыйны газон з пад’язным колам, а з правага боку каля газона стаяла невялікая драўляная афіцына. Па восі будынка ішла ліпавая алея. За домам, у нізіне, размяшчаўся пейзажны парк, за якім, агінаючы сядзібу з паўночна-ўсходнага і ўсходняга боку, працякала рэчка Гражулка, якая ўпадае ў Сольчу.

Від гэтага дома захаваўся толькі на малюнку Напалеона Орды. У другой палове XIX ст. стары маёнтак праз эксдывізію² адышоў у дзяржаўную маёмасць і прыйшоў у заняпад. Пусты, без мэблі будынак быў на мяжы зруйнавання.

Вядома, што пачуцці паэта пасля страты Марылі абясмерчаны ў 4-й частцы «Дзядоў». Падзеі, перажытыя паэтам, адбыліся ў Вялікіх Салечніках падчас яго гасцявання ў ксяндза Паўла Грынашкевіча. Падчас гасціны ў свайго далёкага крэўнага Міцкевіч меў магчымасць сустрэцца з Марыляй, якая жыла за адну мілю ад Вялікіх Салечнікаў. Замужства з Путкамерам — гэта лёс Марылі, але калі б не гэта, дык Адам Міцкевіч не меў бы нагоды прыехаць у Вялікія Салечнікі да свайго далёкага сваяка ксяндза Паўла Грынашкевіча (яго можна лічыць правобразам ксяндза Пятра з «Дзядоў»), і літаратура, напэўна, не мела б гэтакіх геніяльных твораў.

Падчас шпацыраў з ксяндзом Грынашкевічам Адам Міцкевіч даведаўся, якімі дарожкамі ходзіць яго каханая. З цяжкасцю перамог у сабе жаданне паехаць у Бальценікі. Аднак спакуса была вялікай, бо Міцкевіч амаль што год не бачыў Марылю. Ужо пяць месяцаў яна была замужам, і бура патроху сціхала ў яго душы. Але, магчыма, у яго сэрцы яшчэ жыла надзея, што не ўсё страчана, што Марыля, аддаўшы сваю

¹ Далей успаміны Антонія Адынца я буду цытаваць па выданні: Адынец А. Э. Успаміны пра мінулае. Мінск : Лімарыус, 2020.

² Эксдывізія — юрыдычны тэрмін, у Літве існаваў закон, па якім у выпадку неплацежаздольнасці даўжніка яго маёмасць не прадавалася з аўкцыёна, а дзялілася на часткі адпаведна колькасці крэдытораў.

руку Путкамеру, цалкам не выкрасліла яго са свайго сэрца і сваёй памяці. Ірваўся да яе, бо жыла яна гэтак блізка, і цешыў сябе надзеяй, што там, сярод сінеючых бароў, якія раслі вакол Бальценікаў, чакае самая дарагая на свеце жанчына.

Сутыкнуўшыся з Путкамерамі ў Вільні, Міцкевіч атрымаў запрашэнне наведаць Бальценікі і гасцяваў тут два тыдні. Тым візітам датуецца самыя рамантычныя спатканні з Марыляй. Верагодна, не заўсёды яны маглі афіцыйна бачыцца і таму мусілі ўцякаць на патаемныя спатканні. На адно з гэтых спатканняў паэта паклікала цыдулка: «У 12 вечарам, у чацвер, у тым месцы, дзе паламаная галінка, а калі нешта архіважае перашкодзіць, тады на мяжы, у пятніцу, а пятай гадзіне».

У часы, калі Бальценікі наведваў Адам Міцкевіч, перад старым домам рэчка пераўтваралася ў своеасаблівае возера (мора Марылі). Месцам, вызначаным Марыляй — «дзе была паламаная галінка», трэба лічыць Гаік, у якім да нашага часу захаваўся вялікі камень з глыбока выбітым крыжам. Лічыцца, што крыж выбіла сваімі рукамі Марыля, якая пасля таго, як паэт незваротна пакінуў наш край, улетку штогод доўгія гадзіны гуляла ў Гаіку, прыгадваючы кароткія, але незабыўныя да канца жыцця хвіліны рамантычных сустрэч.

Гэтая версія з'яўлення крыжа на камені выкладзена ў мемуарах Антонія Адынца. Верагоднасць яго версіі ўзмацняе тое, што ён разам з Чачотам гасцяваў у Бальценіках у 1823 годзе, праз год пасля двухтыднёвага знаходжання тут Міцкевіча. Як піша Антоні Адынец, Марыля часта наведвала лясок, дзе знаходзіўся вялікі плоскі камень «з выкаваным на ім ёю самой крыжам, пакладзены як надмагільная пліта — Мінуламу і Надзеі».

Але існуе легенда, што Адам Міцкевіч сам, у памяць аб рамантычным каханні да Марылі з Верашчакаў, высек крыж на гэтым валуне.

Той камень сёння аточаны павагай турыстаў і навакольнымі людзьмі. Ён ляжыць на невялікай палянцы, і дрэвы вакол яго памятаюць гарачы шэпт паэта. Недалёка цячэ срэбная Сольча — тагачасная мяжа Лідскага і Віленскага паветаў.

Гаік Марылі — невялікі лясок прыкладна ў 500 метраў ад цэнтральнай сядзібы — мае важнае мемарыяльнае значэнне. Пра свой Гаік графіня ўспамінае ў лісце да Тамаша Зана, апісваючы клопаты пра гэты прыгожы куток сядзібы, у якім, праўда, няма зеляніны, няма кветак і пераважаюць змрочныя цёмныя яліны, але, як пісала Марыля, нягледзячы на гэта, «ён захоўвае для мяне шмат прыгажосці». Тут адбываліся сустрэчы паэта з яго каханай, і народная легенда пра гэта жыве і сёння.

Вось як Адынец апісвае сваё знаёмства з мужам і жонкай Путкамерамі ў 1823 годзе: «...пасля вяртання (у Вільню. — Л. Л.) я... знайшоў вельмі мілы для мяне сюрпрыз — афіцыйнае запрашэнне панства Путкамераў, каб разам з Чачотам прыехаў да іх на Тройцу. Абое яны былі мне незнаёмыя, а ліст абое напісалі такі сардэчны, што хоць бы нават раней сам не меў ахвоты, ён бы дадаў мне жадання да гэтага знаёмства. Марыля здаўна была для мяне аб'ектам цікавасці, і калі ў красавіку 1822 года яна з мужам была пару тыдняў у Вільні і я ведаў, што Адам і Чачот у іх бывалі, — не раз шукаў спосаб, каб хоць бы здалёк яе ўбачыць, не смеючы, зразумела, ніводнага з іх прасіць, каб увялі мяне ў яе дом, і нават згадваць ім пра гэта... У сваёй прыпісцы да ліста мужа, пра які размова, яна паведамляла, што ўжо ведае мяне з

выгляду і таму хоча бліжэй пазнаёміцца. <...> Ліст самога пана Ваўжынца быў напісаны з паважнай ветлівасцю, але і ён таксама не менш падобны быў па тоне да сяброўскага. Ён крануў маё сэрца, пагатоў я меў дагэтуль супраць яго заўсёды нейкую перасцярогу з “Дзядоў”, уяўляючы сабе яго (як, магчыма, і не адзін чытач уяўляў) нейкім ганарыстым багатым арыстакратам, які толькі “золатам і зіхатлівым сваім гонарам” прывабіў да сябе сэрца “ветранай істоты”. Праўда, Чачот мне заўсёды кажаў, што гэта найвысакароднейшы, наймілейшы чалавек і што ўсе яго паводзіны адносна Адама насілі заўжды найвышэйшую шляхетнасць, якую сам Адам цалкам прызнаваў. Аднак ніколі, асабіста сам не пазнаўшы, я не мог бы паверыць чужой думцы, што той “захопнік Марылі” быў сапраўды такім высокаідэальным і нават, так скажу, такім паэтычным ва ўсіх адносінах чалавекам».

З Вільні ў Бальценікі Чачот з Адынцом ехалі ўсю ноч, і на ўзыходзе сонца ў нядзелю пад’ехалі да мураванага дома ў Бальценіках — аднапавярховага, але прасторнага. У доме ўсе яшчэ спалі, але стары добры слуга Дамінік, які спаў у сенцах, чакаў гасцей і правёў іх у падрыхтаваны пакой, дзе маладыя людзі тут жа моцна заснулі. Але хутка слуга быў змушаны іх разбудзіць, сказаўшы, што варта спяшацца з апрананнем, каб не спазніцца ў Беняконі на імшу. «Таму ледзь мы толькі апрануліся і ён прынёс нам каву — адчыняюцца дзверы, уваходзяць гаспадар і гаспадыня, гатовыя ўжо сесці і ехаць у касцёл. Увайшлі, трымаючыся пад руку, і гэтая хвіліна першай сустрэчы стала для мяне нібы камертонам пачуццяў, якія, развіваючыся і мацнеючы на працягу далейшых шматгадовых стасункаў, назаўсёды, аднак, захавалі больш-менш той жа тон і каларыт. Ён цалкам супярэчыў чаканням, гэта значыць уяўленню, якое ўжо здаўна ў мяне склалася і якое нават новыя аповеды Чачота (бо мы ў дарозе найчасцей пра гэта размаўлялі) змяніць неяк не маглі. Яго я заўсёды ўяўляў сабе як паважнага земскага грамадзяніна з панскім выглядам і далікатнасцю. Яна ж — гераіня! Ахвяра! — уяўлялася мне не інакш як змрочная, бледная, маўклівая, нібы пакорная статуя на магіле. Аж вось з’яўляецца пара! Ён — статны, прыгожы малады чалавек са светлымі валасамі, якія завіваюцца кольцамі, і з такім філарэцкім выразам у вачах і твары, што аж сэрца пацягнула да яго. А яна — у белай сукенцы пад шыю, на таліі падпязаная чорным паяском; валасы каротка стрыжаныя, аднак спадаюць на шыю з-пад круглага саламянага капялюшыка; са светлым, румяным тварыкам, гуллівай усмешкай, падалася мне тыпам наймілейшай пансіянерачкі», — успамінаў сябар Міцкевіча.

Гаспадары і госці ўчацвярых паехалі на імшу ў Беняконі, прычым Адынец заўважае, што хоць Путкамер і быў евангельска-рэфармацкага веравызнання, але гэта яму зусім не перашкаджала разам з жонкай маліцца ў каталіцкім касцёле. Але асабліва ўразіла віленскага госця тое, што адразу, у першых размовах з гаспадарамі пра паэзію, яны абое свабодна і натуральна так часта ўспаміналі імя Адама, як быццам і не было на свеце «Дзядоў». Адынец нядаўна быў у Адама Міцкевіча ў Коўне, і Марыля з цікавасцю, хоць і без выразнага напору, распытвала яго пра пані Караліну Кавальскую, жонку ковенскага лекара Юзафа Кавальскага, палюбоўніцу паэта ў яго бытнасць настаўнікам у Коўне. Антоні Адынец заўважаў: «Зразумела, што Адам не перастаў у думках цікавіць саму пані, але гэта рабілася з ведама і дазволу мужа, які

сам успамінаў пра яго са шчырым захапленнем як пра паэта і з павагай і зычлівасцю — як пра чалавека. <...> ...гэта быў вынік... некалі заключанай між імі дамовы, або, прынамсі, шчырага і адкрытага ўзаемапаразумення на гэты конт. Але таксама былі моманты, што яна яўна ўдавала, і гэта ў прысутнасці мужа, калі не проста ахвяру, то прынамсі гераіню, якая сама сябе прынесла ў ахвяру. Вынік усяго гэтага ў маім перакананні быў такі: гэтая паэтычная ідэалізацыя самой сябе ва ўласных сваіх марах і думках замяшчала ёй сапраўдную страту каханага і нават цалкам напрыканцы заняла яго месца; муж жа, дасканала разумеючы гэты стан эфірнай летуценнасці ўяўлення, пасля роздуму і рашэння дазваляў ёй свабодна буяць і вычэрпвацца да канца, каб нарэшце, змучаная і насычаная дасягнутай у марах славай гераіні, яна паціху вярнулася на зямлю, да сапраўднага жыцця. Гэтае мудрае псіхічнае прадбачанне спраўдзілася з цягам часу да дробязей. А чалавек жа, які мог гэта прадбачыць, павінен быў быць і быў сапраўды незвычайны; не дзіва, што, супакоеная ў сваім уяўленні адносна сябе, яна нарэшце павярнулася сэрцам і прывязалася да таго, хто так разумна і шляхетна дапамог ёй дасягнуць гэтага супакоення».

За тры дні гасціны ў Бальценіках Адынец і Чачот вычарпалі ўсе магчымыя вясковыя забавы. Хадзілі і ездзілі конна на прагулкі — каля збожжа, у вёску і ў лес. Абедалі ў садзе пад адкрытым небам, а падвечорак весела елі ў гаі, хоць менавіта там знаходзіўся вялізны плоскі камень з выкаваным на ім крыжам. Вечарам ездзілі на вальдшнэпаў і стралялі ў ластавак над сажалкай... Апрача размоў, музыцыравалі, дэкламавалі вершы ці спявалі. Сам Ваўжынец (жонка называла яго на англійскі манер панам Лорэнсам) меў дзіўна гарманічны і прыемны голас. Асабліва ён любіў спяваць французскія жаўнерскія песні часоў сваёй ваеннай маладосці або нашы народныя. З гэтых апошніх у памяці Адынца асабліва засталася адна беларуская песня з вельмі прыгожай мелодыяй, на тэму якой Марыля зрабіла чужоўную варыяцыю на фартэпіяна. Марыля на тыя часы была выдатным музыкам, і яе ігра знаходзіла водгук у сэрцы. Адынец цытуе ўрывак з гэтай народнай песні «Да цераз мой двор» на беларускай мове, без перакладу на польскую:

Да цераз мой двор,
 Да цераз мой двор,
 Да цяцера ляцела;
 Да не даў мне Бог,
 Не судзіў мне Бог,
 За каго я хацела:
 З кім стаяла,
 Размаўляла
 Да падарачкі брала;
 З каго кпіла,
 Смяялася,
 Сама таму дасталася.

«Гэтыя словы ў вуснах мужа Марылі, выкананыя з яе ўласным акампанеентам, маглі стаць самым пераканаўчым каментаром тагачаснага іх жыцця. Для мяне ж гэтае першае трохдзённае гасцяванне ў Бальценіках зрабілася пачаткам вельмі шчырага і сардэчнага сяброўства, якое, з аднаго боку, ужо выстаяла, дык і з друго-

га — пратрымаецца аж да смерці», — гэтымі словамі заканчвае Адынец успаміны пра гасцяванне ў Бальценіках.

Цікавымі з’яўляюцца сведчанні і меркаванні Антонія Адынца пра далейшую гісторыю шлюбных адносін Ваўжынца і Марылі Путкамераў. Марыля пастаянна памятала пра сябе як пра аб’ект пачуццяў вялікага паэта, як пра крыніцу яго першага натхнення і славы, як пра «новую Лауру ці Беатрычэ», але ў рэальным жыцці яна была ўзорнай і шчырай сяброўкай мужа, пакуль урэшце агульная бацькоўская любоў да дзяцей аб’яднала іх агульнымі пачуццямі і думкамі, так што іх сумеснае жыццё з гэтага часу і аж да смерці было шчаслівае.

Сябры сям’і пісалі, што дом Путкамераў для гасцей быў надзіва мілым і дзіўным паэтычным храмам. Усё тут, здаецца, дыхала і было прасякнута паэзіяй, пачынаючы ад самой гаспадыні і да самых нязначных дробязей штодзённага жыцця. Ні ў чым не было свецкай раскошы і багацця, але без перабольшання можна было сказаць, што ва ўсім адчувалася раскоша і багацце паэтычнае, гэта значыць, што ўсё ў доме рабілася хутчэй для эстэтычнага ўспрымання і задавальнення, а не з-за рэальных патрэбаў або матэрыяльнай карысці. Нават і жаночая хатняя гаспадарка, якой Марыля ахвотна і самастойна займалася. Напрыклад, яна заглядала ў кароўнік, стайню і ў фальварак не дзеля прадуктаў або нагляду панскім вокам. Каровы на яе покліч самі падыходзілі да ейных рук, коні ў стайні, асабліва любімая ездавая Гурыска, азіраліся на яе, калі Марыля заходзіла, бо звычайна яна мела ў хустачцы соль або цукар. На яе голас пасля абеду да ганка з усіх бакоў двара з крыкам збягаліся розныя птушкі і атачалі яе, бо яна сыпала ім з кошыка зерне або сабраныя са стала драбкі (магчыма, адсюль у «Пане Тадэвушу» вобраз Зосі з яе птушкамі). На тварах слуг была бачна жывая ветлівасць, і кожны з іх быў гатовы да загадаў гаспадыні, бо яна не патрабавала поўнай паслухмянасці, але была ў доме як бы «старэйшай паненкай», якая прыехала ў вёску на канікулы, сама забяўляецца напоўніцу і рада кожнаму зрабіць прыемнасць. Сапраўднае жаночае кіраванне домам было ў руках «старой гаспадыні» Грындзавай — былой нянькі гаспадара.

Праўнучка Ваўжынца і Марылі Путкамераў Яніна Жаўтоўска¹ пісала пра сваіх прадзеда і прабабулю: «Прадзед Ваўжынец любіў паляваць і гасцяваць па суседзях і не любіў праводзіць час у сваім доме. Яго жонка, істота сапраўды паэтычная, хадзіла ў белай сукні і вялікім саламяным капелюшы, не цікавілася практычнымі справамі, але, седзячы на галінцы квітнеючай яблыні, чытала Байрана». Падобнае пісаў і Антоні Адынец: «Дык вось, я, як відавочца, сцвярджаю, што не ведаў іншай асобы, якая б так, як яна, пасавала для аб’екта “паэтычнага кахання”, і гэта асабліва з боку паэтастудэнта і адэпта “прамяністай” тэорыі кахання. Не магла яна называцца прыгожай ва ўласцівым значэнні гэтага слова, але мела тую прыцягальнасць і прывабнасць, якія складаюць сутнасць і галоўную чароўнасць прыгажосці. Талія стройная, рост сярэдні, твар ясны і мілы, вочы блакітныя, погляд выразлівы і чулы, усмешка найўная і разам гуллівая — дакладны выраз разумовага і эмацыянальнага настрою яе душы. Начытаная, экзальтаваная, больш марыць, чым думае, яна сама па сабе ніко-

¹ Успаміны Яніны Жаўтоўскай цытуюцца па выданні: Janina z Puttkamerów Zółtowska. Inne czasy, inni ludzie. Londyn, 1998.

лі не выйшла на святло з вясёлкавай імглы сваёй фантазіі, але менавіта сама гэтая імгла рабіла так, што таксама і для вачэй назіральнікаў яна ніколі не здавалася звычайнай, простаай асобай; але дастаткова было паглядзець праз прызму каханьня, каб заўважыць у ёй незямны, асіянаўска-воблачны феномен».

Да Путкамераў цягнуліся суседзі, з-за паэзіі Адама Міцкевіча Марыля для іх была «магнітам». Яна ўсім была рада і кожнаму рабіла нешта прыемнае. У лісце да Яна Чачота ва Уфу пасля 1829 года Марыля пісала, што зладзіла свой будуар і бібліятэку. Хацела б мець пару добрых кніг пра гаспадарку, агарод, птушках і інш. Яна не проста перапісвалася са ссыльнымі філаматамі і перажывала за іх, але і ўсяляк дапамагала матэрыяльна, пасылала кнігі, падарункі. Прафесар Пігонь назваў Марылю «заступніцай, закліканай вышэйшай сілай, і дабрадзейкай ссыльных філаматаў».

Ваўжынца Путкамера заўсёды моцна турбавалі лёс і жыццё сялян, і таму Марыля вельмі старанна яму дапамагала і апекавалася дзецьмі і хворымі ў вёсцы альбо рыхтавала і пасылала ў поле бочкі квасу ці воцатнай вады для тых, хто працаваў падчас летняй спякоты. Таксама яна ахвотна суправаджала мужа пры наведванні ім сялянскіх хат, а часта нават і на паляванні з хартамі, якія ён палка любіў, а яна была каля яго смелай амазонкай. Нават яго паляўнічыя сабакі, якіх Марыля зусім не любіла, былі для яе аб'ектам апекі, бо яна ведала, што гэта падабаецца мужу.

Антоні Адынец цікава апісвае паляванне, на якое Ваўжынец Путкамер запрасіў яго ў верасні 1825 года. Трошкі камічным быў момант прыезду паэта ў Бальценікі: «...я ўвайшоў у пакой... падчас апавядання пра выдуманую маю смерць ад рук забойцы, якім уражваў абаіх гаспадароў, проста з Вільні прыбыўшы, іх стары сусед, які выдумаў гэта падчас перакусу ў карчме, калі пасля цяжкіх праслухоўванняўсяго гэтага доўгага аповеду я сам прадставіўся яму як жывы, а ён гэта палічыў за недарэчны жарт “малакасоса”. Гэтая дробная на першы погляд акалічнасць разам са спачуваннем з іх боку і маёй удзячнасцю яшчэ больш, вядома, умацавала сувязі ўзаемных адносін; а гэта паляўнічае гасцяванне ў іх паказвае такую поўную і выдатную карціну грамадскага жыцця і звычайу на той час у Літве, што, хоць у сціпрых рамках шляхецкага маёнтка, можа сысці за мініяцюрную копію даўняга панскага палявання...»

Больш за дзясятка добрых сяброў і суседзяў з'ехаліся тады ў госці да «пана Лорэнса», каб разам некалькі дзён паляваць ва ўласных і навакольных гушчарах. «Пра паляванне “з аблавай”, якое цяпер усюды выкарыстоўваецца, тады не чуваць было нават у Літве. Паляванне было вайной, не разнёй. Таму кожны паляўнічы прыводзіў сваіх сабак. Такім чынам сабралася каля дваццаці зграяў і дзясятка павадкоў ганчак. Тыя, хто пад'язджаў, кожны дзень выходзілі з ганчакімі на світанні да прызначаных гушчароў, куды мы, стралкі, на брычках або, хто хацеў, вярхом прыбывалі на ўсходзе сонца, і ражкі гралі ўверцюру гону. Паляванне калі ўдавалася, калі не — як выпадала, але каля абеду звычайна пад'язджала сама пані на павозцы альбо панамазонску вярхом з абозам са снеданнем, якое падагравалася ў лесе на распаленым вогнішчы. Яе сяброўкай абодва разы на працягу ўсяго гэтага збору была сваячка, суседка і сяброўка панна Вераніка Остэн-Сакен, дачка барона (з Гайцюнішак), па прыгажосці, гумары і манерах як дзве кроплі вады падобная да вобразы Дыяны

Вернон з аповесці Вальтэра Скота пад назвай “Роб Рой”, тым больш што, як і тая, з амазонкай насіла зялёны капялюшык. Прыхільнікам яе быў пан Адам Рымша, сусед і вайсковы таварыш пана Лорэнса, які таксама па яго пратэкцыі праз пару гадоў ажаніўся з ёю; у час жа, пра які тут гаворка, верна суправаджаў яе на паляванні. Паколькі была такой смелай, а хутчэй, такой дзёрзкай амазонкай, ніхто іншы не меў ахвоты суправаджаць яе ў пагоні за ганчакамі, з якімі ўжо звычайна пасля абеду палявалі для забавы дам. На змярканні вярталіся дамоў, дзе ўжо палалі камінкі і чакалі накрытыя сталы. А што ж ужо казаць пра вясёлыя размовы і спрэчкі пры гэтых сталах і тых камінках! Сваркі, нібы... у “Пане Тадэвушы”, узнаўляліся тут кожную хвіліну адносна таго ці іншага ганчака або харта ці, дакладней, кожнага шарака ці ліса, які ўцёк ад хартоў і стрэлаў паляўнічых. Прыміральным аўтарытэтам нахштальт “пана Войскага” бываў заўсёды ў такіх выпадках Жагота (Ігнат Дамейка) не праз узрост і не праз паляўнічую славу, але праз вясёлы гумар і сапраўды старашляхецкую дасціпнасць, якая як некалі ў філарэцкіх колах, так і тут рабіла яго душой сяброўскіх паляўнічых размоў і бесстароннім пасярэднікам спрэчак», — гэтак, з замілаваннем, успамінаў Антоні Адынец.

Аднак былой вяселасці, такой, як калісьці, ужо не было, бо на сэрцы заўсёды была думка пра тых, якія ўжо не могуць радавацца жыццю разам з усімі. Пасля ссылкі Тамаша Зана і Яна Чачота адзіным павераным даўніх успамінаў і пачуццяў Марылі застаўся яе стрыечны брат Ігнат Дамейка, які жыў у Заполлі пад наглядам паліцыі, для Ваўжынца ён быў сардэчным сябрам. Адынец пісаў пра Дамейку: «...прымуовае гаспадаранне ў Заполлі зусім не адпавядала ні прыхільнасцям яго, ні памкненням, а між тым цяжка было прадбачыць, як з таго парафіяльнага закавулка выбрацца на шырэйшы Божы свет. <...> Ці ж мог ён нават у марах пры бурлівым запале дапусціць або толькі ўжо прадбачыць, што некалі ў антыподах, паміж двума акіянамі, будзе вучыць нашчадкаў Картэса, як шукаць золата на Кардыльерах, і стане іх кіраўніком у вышэйшую еўрапейскую асвету, сістэму якой у Чылійскай Рэчы Паспалітай сам арганізаваў на ўзор Віленскага ўніверсітэта і дагэтуль гадоў пятнаццаць ім кіруе як рэктар універсітэта ў сталіцы Сант’яга і старшыня Найвышэйшай рады выхавання».

Ваўжынец і Марыля Путкамеры мелі трох дзяцей: сына Станіслава і дачок Зоф’ю (па мужы — Каліноўскую) і Караліну (па мужы — Рыхлевіч). Шчаслівы бацька казаў: «Мы не можам крыўдзіцца на жыццё, бо Бог даў нам слаўную Зосю, добрага Стася і таго галубочка», мелася на ўвазе Караліна. Зоф’я вучылася спевам у Ксаверыя Дзэўбель, потым брала ўрокі спеваў у Станіслава Манюшкі. Яна цешыла бацькоў спевам балад і рамансаў Міцкевіча, нагадваючы аб далёкім мінулым.

Бальценікі знаходзіліся блізка ад Вільні, і малады Путкамер хоць і не быў сябрам таварыстваў, але завязаў добрыя стасункі з філаматамі і філарэтамі. Ён стаў сябрам таварыства дапамогі бедным студэнтам і таварыства шубраўцаў. Наведваў амаль што ўсе паседжанні шубраўцаў і ў Віленскім універсітэце слухаў лекцыі прафесараў Галухоўскага і Лялевеля.

Ваўжынец Путкамер выбіраўся куратарам Евангеліска-рэфармацкага сінода на Літве. На свае невялікія фондушы пратэстанты ўтрымлівалі дваццаць збораў, гім-

назію ў Слуцку, віленскі калегіум, некалькі дзясяткаў месцаў у алюмінаце ў Слуцку, некалькі месцаў у Кейданах, шэсць вучняў у Дэрапце і чатыры ў Пецяярбурзе. Пра-тэстанцкія парафіі ўваходзілі ў склад акруг — адпаведнікаў каталіцкіх дыяцэзій, хоць практычна, з-за малалікасці вернікаў, яны набліжаліся да каталіцкага дэканата.

Больш за дзесяць гадоў Ваўжынец Путкамер быў сябрам Евангелісцка-рэфар-мацкага сінода на Літве. За гэты час ён унёс праект аб надзяленні зямлёй сялян, якія належалі пратэстанцкім зборам, але праект таксама не дайшоў да выканання. У 1822 годзе ён улагодзіў справы з радзівілаўскімі фондушамі для слуцкай школы. А ў 1823 годзе стары граф Аляксандр Путкамер прапанаваў сіноду праект свайго сына аб адкрыцці ў Вільні друкарні, якая разам з паперняй павінна была служыць развіццю культуры ў былым ВКЛ. Дакумент складаўся з дзвюх часткаў: першая датычыла мэты справы (там ёсць такія радкі: «...сцвярджаю, што чым больш клас сялян адукаваны, тым у большай ступені ведае ён пра неабходнасць паляпшэння свайго быту і паляпшае яго»), другая датычыла шляхоў рэалізацыі. Аўтар паклапа-ціўся пра ўсе падрабязнасці, але перыяд лібералізму прайшоў, і царызм пачаў «за-кручваць шрубы», распачаўся судовы працэс філаматаў, і праект не быў рэалізава-ны. У 1824 годзе была зачынена гімназія ў Кейданах, а супраць школы ў Слуцку былі высунутыя цяжкія абвінавачанні. Таму Віленскі сінод даручыў свайму куратару вы-рашыць з рэктарам Віленскага ўніверсітэта Пеліканам пытанне са школай у Слуцку і магчымасць пераўтварэнне яе ў гімназію. Атрымаўшы дазвол ад рэктара і ад урада, у 1829 годзе ён пачаў будаваць новы корпус гімназіі. Пры закладцы ганаровага ка-меня Путкамер сказаў запамінальную прамову. З часам слуцкая гімназія стала леп-шай у Літве і падрыхтавала шмат выпускнікоў, якія засталіся гонарам беларускай і сусветнай культуры.

Увогуле, Ваўжынец Путкамер, «паручнік войск польскіх», кіраваў паседжаннямі сінода ў якасці дырэктара у 1821, 1822, 1829 гадах.

Думаў Путкамер і пра развіццё прамысловасці ў краі. Ён бачыў бурнае развіццё прамысловасці ў Еўропе і разумее значэнне, якое маюць розныя прамысловыя і сельскагаспадарчыя таварыствы. У 1828 годзе залажыў першую на Літве фабрыку паперы (паперню), далей планаваў пабудаваць у сябе цукроўню, гарбарню і фабры-ку сукна. Брак капіталу не дазволіў давесці гэтыя праекты да прыбыткавага стану. Таму граф задумаў стварыць першае на Літве прамысловае таварыства. Плануючы стварыць цукроўню як акцыянернае прадпрыемства, ён вёў перамовы з маршал-кам губернскай шляхты Жабам і з прамыслоўцам Міхалам Макрыцкім. 15 чэрве-ня 1838 года граф атрымаў Найвышэйшы ўказ, які дазваляў заснаваць кампанію. Путкамер вывучаў справу цукраварства на працуючых фабрыках, агітаваў багатых людзей, а сялянам Віленшчыны раздаваў насенне цукровых буракоў і гарантаваў закуп ураджаю. Але сабраць неабходную колькасць акцыянераў і грошай не ўдало-ся, шляхта не верыла ў перспектывы прамысловага таварыства. Путкамер спраба-ваў адкрыць гарбарны завод і адкрыць фабрыку сукна, але гэтыя пачынанні таксама не мелі абаротных капіталаў.

Недалёка ад Бальценікаў меўся яшчэ адзін маёнтак Путкамераў — Бражэльцы. Менавіта ў Бражэльцах Ваўжынец Путкамер ажыццяўляў свае прамысловыя пла-ны, выкарыстоўваючы для гэтага рэчку Сольчу. На ёй была пабудавана дамба, вада

Сольчы заліла пойму ракі і ўтварыла выцягнуты на два кіламетры вадаём. На другім беразе ракі будавалі млын, пры млыне працавала фабрыка сукна і паперня. Толькі заснаваная Путкамерам фабрыка паперы некалькі гадоў прыносіла прыбытак, пакуль неабходнасць прыстасаваць да яе паравую машыну паставіла гаспадара ў такія ўмовы, што ён не мог вытрымаць канкурэнцыі з іншымі, якія мелі сродкі на гэтыя машыны. Паперня моцна пацярпела ад расійскіх салдатаў у 1831 годзе, а ў 1851 годзе цалкам згарэла.

Думаю, што не апошняй прычынай правалу праектаў Путкамера было «рамантичнае» стаўленне да вядзення гаспадаркі. Такое стаўленне магло пасаваць «галантнаму» XVIII, а не XIX стагоддзю энергічнага капіталізму, які патрабаваў ужо максімальнай эфектыўнасці і рацыяналізму.

Шмат перажыванняў прынесла сям'і паўстанне 1831 года, бо Путкамеры не засталіся ўбаку ад падзеі. Марыля рыхтавала перавязачны матэрыял, Ваўжынец забяспечваў паўстанцаў сукном сваёй фабрыкі.

У чэрвені 1833 года Ваўжынец і Марыля Путкамеры былі арыштаваныя за дапамогу эмісару Марцелю Шыманскаму. Яны спачатку знаходзіліся пад вартай у Вільні, а са жніўня па лістапад 1833 года — у Гродзенскім астрозе. Марылю абвінавачвалі, спасылаючыся на сведчанні Шыманскага, але яна не прызнавала сябе вінаватай. Толькі зімой 1833 года Путкамеры змаглі вярнуцца ў Бальцэнікі.

Марыля Путкамер любіла сваю другую сядзібу Бражэльцы, ціхую маляўнічую мясцовасць, дзе рэчка Гражулка несла свае воды ў Сольчу, дзе поймы рэк патаналі ў зеляніне квітнеючай травы, дзе вясновае паветра перапаўнялася спевам птушак. «Нідзе так прыгожа салаўі не спяваюць, як менавіта над Сольчай», — пісала яна ў адным з лістоў. У Бражэльцы Марыля часта прыязджала разам з дзецьмі і праводзіла тут лета. У 1833 годзе яна акампаніравала сваёй васьмігадовай Зосі на фартэпіяна, калі дачка спявала адну з песень Яна Чачота, прысвечаную Сольчы. Тэкст песні ссыльны Ян Чачот, які ўжо дзявяты год адбываў ссылку на Урале, пераслаў брату Марылі Міхалу Верашчаку з просьбай перадаць Путкамерам.

Адам Міцкевіч у выгнанні з цікавасцю паглынаў усе звесткі з радзімы. На пачатку 1846 года ён даведаўся, што Путкамерова з Верашчакаў, сястра яго сябра Міхала, выдала старэйшую дачку Зоф'ю за нейкага Каліноўскага, інспектара з Вільні, а ў Бальцэніках з п'яна Тамаша Зана даведаліся, што Міцкевіч стаў халодным і нават «суровым і здольным прынізіць».

Віленскі гісторык Чэслаў Малеўскі піша, што Ваўжынец Станіслаў Ян граф Путкамер з Версовічаў-Сякеркаў ад 20 верасня 1847 года да 15 чэрвеня 1849 года займаў пасаду маршалка шляхты Лідскага павета. Маршалак быў прызначаны сябрам стацыйнага камітэта пры губернатару Допельмаеру і аднаасобна склаў стацыйную Лідскага павета. У тыя часы праводзілася так званая інвентарызацыя панскіх маёнткаў. Гэта быў адзін з першых крокаў у бок урэгулявання стасункаў паміж прыгоннымі і прыгоннікамі, бо інвентар павінен быў вызначыць межы панскай улады і памеры сялянскіх падаткаў. Гэты крок улады вызваў занепакоенасць шляхты. Маршалак рупліва заняўся складаннем інвентару, тлумачачы сялянам, якія павіннасці

яны будуць адпрацоўваць, а якія паны не маюць права ад іх патрабаваць. Пры гэтым пільнаваў за тым, каб абшарнікі не патрабавалі ад сялян выконваць павіннасці, не прадугледжаныя законам, і строга папярэджваў абшарнікаў пра справядлівасць.

Путкамер часта быў пасярэднікам у спрэчках паміж сялянамі і абшарнікамі паве-та. І шляхта казалася пра яго: «Пане дабрадзею, маршалак сялян, а не шляхты» («Panie Dobrodzieju, to marszałek chłopów a nie szlachty»). Даведаўшыся пра такія адозвы, Ваўжынец публічна выказаўся, што шляхта дала яму лепшую з магчымых мянушак. Цікавай з'яўляецца заўвага Антонія Адынца пра Ваўжынца Путкамера: «Графскі ты-тул спрадвеку служыў іх сям'і ў Памор'і, адкуль іх род перасяліўся ў Польшчу і быў зацверджаны геральдыкай краіны. Акрамя гэтага, пан Ваўжынец на прыкладзе дзеда і бацькі не толькі ім не карыстаўся сам, але нават ужывання яго ў дачыненні да сябе не цягнуў, здавальняючыся, як сам казаў, годнасцю шляхціча».

На сваёй асабістай гаспадарцы граф меў грашовыя клопаты, не ўсё ў яго было добра, што бачна з ліставання з ягоным сябрам і суседам, вядомым гісторыкам Мі-халам Балінскім, фрагменты яго прыводзіць у сваёй кнізе Караль Эстрэйхер. Напры-клад, адзін з выкапаных у Бальценіках ставаў прыйшлося закапаць праз узніклыя праблемы. Путкамер піша, што ўзяў падрад на будаўніцтва лідскага казначэйства, і просіць Балінскага дамовіцца з нейкім панам Аншлам, каб ён не патрабаваў ад гра-фа даваць сваіх парабкаў для працы і т. д. У лістах да Балінскага ён часта пісаў пра сына Стася, але ніколі не пісаў пра жонку, магчыма, меў у той час нейкія праблемы ў адносінах з ёй.

Памёр граф Ваўжынец Путкамер у Вільні 30 студзеня 1850 года.

Пасля смерці бацькі сын Станіслаў напісаў пра яго: «Дадам яшчэ некалькі слоў з маёй памяці. Кожны сябар і знаёмы майго бацькі памятае яго шляхетную паставу, яго лагоднае аблічча, якое адлюстроўвала высокія думкі, і сэрца, якое білася дзеля грамадскага добра».

Антоні Адынец пасля яго смерці напісаў: «Разбіты паралічам у Вільні, толькі што прыехаўшы з вёскі, ён збіраўся на вечар да мяне, але страціў адразу мову і прытом-насць, і толькі пасля некалькіх дзён пакут прыйшоў да памяці за гадзіну да смер-ці, але роўна на столькі часу, што змог напайголасу заспяваць адну штрафную перад-смяротнага псалма, які спяваў, паміраючы, і яго дзед. Памёр Ваўжынец Путкамер у Вільні 30 студзеня 1850 года. Гэтая страта выклікала спачуванні ўсёй грамадскай супольнасці Літвы. Тамаш Зан, які яго першы раз са мной наведаў, горка плачучы, сказаў пра яго: "Не было ў яго сэрцы здрады!"»

Міхал Балінскі пісаў пра Ваўжынца Путкамера: «Самым паважаным суседам Яна Снядэцкага быў Ваўжынец Путкамер, які жыў у трох мілях ад Яшун у Бальценіках. Калісьці... прыгожы ўлан... зусім не арыстакрат, не толькі не багаты, а нават вель-мі бедны, бо атрымаў спустошаныя бацькаўскія маёнткі... ён рабіў першыя крокі ў стварэнні прамысловасці нашага краю. Акрамя таго, меў надзвычайныя якасці сэрца і розуму, якія не толькі ў Літве, але і ва ўсім свеце рэдка сустракаюцца. Пра-цавіты, адукаваны чалавек, ён хацеў даць волю сельскаму люду і таму быў паважа-ны сваімі сялянамі... верны сябар... пры тым, нягледзячы на жыццёвыя праблемы, заўсёды вясёлы, вельмі дасціпны, хадзячы скарбец вусных анекдотаў, аматар кніг і палявання...»

Праўнучка Ваўжынца і Марылі Путкамераў Яніна Жаўтоўска пісала ў сваіх ме-
муарах: «Мой прадзед Ваўжынец Путкамер ніколі не меў вялікую фартуну. Пасля
смерці прадзеда маёнтак Бальценікі — Бражэльцы, уласнасць роду з 1723 года, быў
зменшаны эксдывізіяй. Уніхаў — наваградскі маёнтак — быў страчаны, праўдапа-
добна, таксама праз эксдывізію».

Граф Ваўжынец Путкамер быў пахаваны ў Вільні на Баўфалавай гары Евангеліч-
ных могілках пры вуліцы Малой Пагулянцы ў родавай капліцы. На помніку над яго
магілай высечаны верш Антонія Адынца:

Стой, міначка! Стаіш бо, дзе мужа магіла,
Што скарый прыжыццёва пік нашага веку,
Чыё сэрца аб Цноце і Праўдзе маліла,
Чыя самая сутва ахвярна служыла
Чалавечаму ў Богу, Божаму — у Чалавеку¹.

«Мужыцкі маршалак» пасля сваёй смерці пакінуў вялікія запасыкі.

Лічыцца, што Ваўжынец Путкамер стаў правобразам графа ў паэме Міцкевіча
«Пан Тадэвуш».

Пасля смерці Адама Міцкевіча ў прэсе пачалі распаўсюджвацца розныя чуткі
пра адносіны Марылі Путкамер і вялікага паэта. Вось што з гэтай нагоды пісаў Анто-
ні Адынец: «...лічу яшчэ абавязкам расказаць пра далейшыя іх адносіны з Адамам,
пагатоў гучала страшэнная хлусня на гэты конт, не ведаю, хто першы яе прыдумаў,
але яна найперш была апублікаваная ў “Gazecie Polskiej”, якая выходзіла ў Варша-
ве ў 1860 годзе, хоць адразу і абвержана мною па даручэнні самой Марылі, яе
адгалоскі дагэтуль рэхам кружляюць па свеце... Дык вось, першая сустрэча Адама
з Марыляй пасля яе замужжа адбылася 22 красавіка 1822 года ў Вільні, калі яна
была там з мужам пару тыдняў. Адам бываў у іх даволі часта, але заўсёды толькі ў
таварыстве Зана або Чачота. Самому Ваўжынцу ён падараваў экзэмпляр новавы-
дадзеных сваіх вершаў з аўтографам, кніга дагэтуль знаходзіцца ў ягонага сына.
Наступны раз — на Тройцу таго ж года — ён паехаў да іх у вёску, у Бальценікі... не з
мэтай выкліку мужа на дуэль, а для правядзення двух дзён свята ў гасцях на вёсцы
ў сяброў. Апошняя сустрэча адбылася ў Вільні ў першыя дні 1824 года, калі абое
прыехалі з вёскі на пару дзён, каб развітацца з Занам, Чачотам і Адамам Сузіным
перад іх выездам у Арэнбург».

Пасля смерці мужа Марыля пераехала жыць у Бражэльцы. Яна будзе тут новы
драўляны дом і закладае сад з гародам.

1855 год выдаўся для Марылі асабліва цяжкім. Пажар забраў двары сялян, па-
чаліся работы ў аказанні дапамогі пагарэльцам. У Дварцы (вёска Дварэц, Дзятлаўска
раён) на руках Марылі памірае любімы брат Міхал. Яго смерць шчыра аплаквалі ўсе
сяляне маёнтка. Міхал не меў нашчадкаў і бібліятэку завяшчаў Марылі. У гэтым жа
годзе яна даведваецца пра смерць жонкі Міцкевіча Цэліны. «Бедны, бедны... усё

¹ Пераклад Марыі Мартысевіч. Гл: Адынец А. Э. Успаміны пра мінулае. Мінск : Лімарыус,
2020. С. 178.

на яго валіцца», — пісала Марыля ў суседнія Яшуны Балінскім. А потым не стала і Адама Міцкевіча.

У 1860 годзе ў Вільні адбылася сустрэча Марылі з сынам Міцкевіча Уладзіславам, які прыехаў з Парыжа. Уладзіслаў наведаў Наваградак і Туганавічы, па яго просьбе жывапісец Вінцэнт Дмахоўскі намалюваў карціны «Дом Міцкевіча ў Наваградку» і «Сядзіба ў Туганавічах». Копіі карцін былі дасланыя ў Парыж Уладзіславу і прыкметна пашырылі легенду пра Марылю і Адама.

У 1860 годзе ў Бальценіках пасяліўся з сям’ёй сын Марылі і Ваўжынца — Станіслаў Путкамер.

1863 год, год Паўстання, прынёс новыя засмучэнні. Былі арыштаваныя ўнукі Каціноўскія і муж дачкі Караліны Ян Рыхлевіч, арыштаваныя сябры і знаёмыя. Марыля наведвала добра вядомую ёй з 1833 года віленскую турму.

Марыля Путкамер памерла ў снежні 1863 года. Памерла ў год Паўстання, апошнімі яе словамі былі: «За край, за пакутнікаў». Пахаваная яна каля Беняконьскага касцёла.

Пра сына Ваўжынца і Марылі Станіслава Путкамера вядома не шмат. Ён, як і бацька з дзедам, быў актыўным пратэстантам, як дырэктар кіраваў паседжаннямі сінода ў 1872, 1875, 1878, 1879 гадах. Ягоная ўнучка Яніна пісала: «Мой дзед Станіслаў граф Путкамер быў шматгадовым куратарам пратэстанцкага сінода і таму жыў у доме, які належаў сіноду ў Вільні» і «дзед быў вельмі ашчадны, жыў сціпла і пераважна ў Вільні і нават на летні адпачынак выязджаў не далей чым да ваколічных дамоў». Аднак менавіта ён у другой палове XIX стагоддзя пачаў фармаваць знакаміты парк вакол амаль што страчанага праз заклад маёнтка ў Бальценіках. Станіслаў Путкамер ажаніўся з Феліцыяй Кяневіч. Яніна Жаўтоўска пісала, што бабуля Феліцыя была асобай цяжкай і дэспатычнай, хварэла на сухоты, але муж кахаў яе і служыў ёй з «анельскай цяроплівацю і дабрынёй». Менавіта графіня трымала ў руках усе сямейныя справы і планы, і калі ў Вільні новы губернатар стаў больш даступны, дзякуючы ёй сям’я атрымала дазвол на выкуп сваіх маёнткаў. Вельмі любіла свайго старэйшага здольнага сына «Ваву» і ўскладала на яго надзеі ў фінансавым уздыме сям’і. Графіня дрэнна ставілася да сяцёр мужа, і яны плацілі ёй тым жа. Яніна памятае, як сёстры дзеда меркавалі, што праз свае амбіцыі бабуля патрабуе ад сыноў празмернай вучобы, і, на іх меркаванне, менавіта вучоба змарнавала здароўе малодшага з іх — Іпаліта. Акрамя двух сыноў, Путкамеры мелі і дачку Паліну (па мужы — Хоўвальт). Пра шлюб цёткі Яніна піша: «Да маёй цёткі Польшці заляцаліся адразу два кавалеры, суседзі Уладзіслаў Хоўвальт і багаты Вітольд Вагнер з Салечнікаў. Пры партыях вінта ці прэферанса два прэтэндэнты зблізіліся з маім дзедам, які выбраў Хоўвальта і такім чынам вызначыў лёс адзінай панны ў сям’і... Жыццё сям’і майго бацькі было правінцыйнае і нуднае, абумоўленае недахопам грошай і краёвымі паразамі... квітнелі сямейныя цноты, паважаліся адсутнасць эгаізму і прастата сэрца».

Сын Станіслава Путкамера — Ваўжынец (11.04.1859–30.11.1923) скончыў Віленскую рэальную вучэльню і ў 1880 годзе Санкт-Пецярбургскі інстытут інжынераў шляхоў зносін.

Яго дачка Яніна Жаўтоўска пісала: «Мой бацька і стрый закончылі Інстытут шляхоў зносін у Пецяярбург. Будова чыгункі ў сямідзясятых гадах XIX стагоддзя была на ўздыме, і здольныя інжынеры маглі зарабіць на маёнтак... Мая бабка павінна была з цікавасцю слухаць аповеды пра генерала Жылінскага, які асушае Палессе, ці пра будаўніцтва моста на Вісле <...> ні адзін з яе сыноў не зрабіў кар’еру на чыгунцы, бо стрый Іпаліт меў дрэннае здароўе, а мой бацька ніколі не дасягнуў вышынь кар’еры інжынера, але, працуючы ў генерала Жылінскага, зблізіўся з крэўнымі з Дзерашэвіч і там узяў сабе жонку».

Як інжынер-пучеец, малады граф удзельнічаў у будаўніцтве Уральскай, Бакінскай і Палескіх чыгунак. Апошняя чыгунка прайшла літаральна за некалькі кіламетраў ад радавога маёнтка Бальценікі, Ваўжынец пакінуў кар’еру інжынера і застаўся на радзіме, у 1883 годзе ён ужо чалец Віленскага дваранскага збору. «Пра маладосць майго бацькі чула не шмат. Праца дзеля заробкаў у варожым асяроддзі не адпавядала яго амбіцыям... ішла супраць яго шляхцянскіх інстынктаў». У 1887 годзе малады граф ажаніўся з Зоф’яй Кяневіч, дачкой уладальніка маёнтка ў Мазырскім павеце Дзерашэвічы, з якой пазнаёміўся ў час будаўніцтва Палескіх чыгунак. Пасля жаніцьбы граф стаў буйным землеўладальнікам, меў 1,1 тысячы дзесяцін у Віленскай і 9 тысяч дзесяцін у Мінскай губернях, пра што дачка Яніна пісала: «Шлюб маіх бацькоў здзейсніў мары маёй бабкі, бо на пасаг маёй маці былі куплены Карэлічы з чатырма фальваркамі, маёнтак такі добры і прыгожы, што нават на Наваградчыне лічыўся “залатым яблыкам”, а ў Аўгуста Патоцкага былі куплены Раклішкі — частка маёнтка Гародна ў Лідскім павеце. Жаніцьба яго была шчаслівай, бо дала яму духоўнае апірышча і неабходныя матэрыяльныя вартасці — багаты і прыгожы двор». Пасля смерці брата Іпаліта ў 1895 годзе ад сухотаў Ваўжынец атрымаў яго маёнтак пад Карэлічамі. А ў 1897 годзе Казімір Верашчака танна прадаў графу маёнтак у Райцы. У 1910 годзе Райцу ў пасаг атрымала яго дачка Яніна, якая выйшла замуж за прафесара Адама Жаўтоўскага.

Пры канцы XIX стагоддзя сядзіба Путкамераў у Бальценіках прыйшла ў заняпад, а дом стаў малым для сям’і. Таму было вырашана разабраць старое айчыннае гняздо і пабудаваць новы двор. Праект новага дома ў стылі англійскай готыкі з чырвонай цэгля распрацаваў архітэктар Тадэвуш Раствароўскі.

«Пэўна, у 1895 годзе я першае лета праводзіла ў Бальценіках. Жылі мы ў трох пакоях у афіцыне, сярод прымітыўных крэслаў і столікаў, на падлозе з нефарбаваных дошак. А навокал уздымаліся новыя чырвоныя мury новага дома, паміж афіцынай і новым домам у скрынях ляжала гашаная вапна. Мае бацькі распачалі будоўлю гаспадаркі ў малых і ўбогіх Бальценіках, вынішчаных за доўгія гады знаходжаньня ў арэндзе. Старыя будынкi фальварка сталі руінамі, здзічэлыя палі былі ўсланыя камянямі. На працягу шэрагу гадоў сяляне звозілі камяні з палёў для пабудовы “кітайскага” мura, які атачаў сад».

Будоўля закончылася ў 1896 годзе. Новы дом меў спічастыя дахі, высокія коміны і вялікія лучковыя вокны. Унутраны дызайн дома распрацаваў сам гаспадар, а выканалі мясцовыя і віленскія майстры. Найбольш прыгожымі былі чатыры рэпрэзентатыўныя пакоі: пярэдні пакой, салон, кабінет і сталовая. Салон быў абстаўлены мэбляй у стылі Людовіка XV, якую зрабіў віленскі цяслар па ўзорах, прапанаваных

панам Слізнем — агульнавядомым у той час калекцыянерам і «арбітрам добрага густу» ў Вільні. Кабінет быў абстаўлены невялікімі кніжнымі шафамі, бюро, канапамі, фатэлямі з дэкарацыямі з накладной бронзы. У сталовую вялі белыя дубовыя дзверы, яна мела белыя дубовыя сталі, а на сценах віселі партрэты роду Путкамераў. Пры старым доме меўся сад у старасвецкім стылі. Пасля пабудовы новага дома сад пашырылі і перапланавалі ў англійскім стылі паводле праекта вядомага садоўніка з Вільні Паўловіча. У садзе быў выкапаны вялікі стаў, а папярок ракі насыпаная грэбля. Парк агульнай плошчай болей за 8 га знаходзіцца ў паўднёвай частцы сядзібы. Парк у Бальценіках і цяпер лічыцца адным з лепшых узораў пейзажных паркаў у Беларусі. З канца XIX стагоддзя ён паспяхова папаўняўся экзатычнымі дрэвамі, тут расце больш за 60 назваў рэдкіх дрэў. Парк з'яўляецца помнікам прыроды рэспубліканскага значэння. Вось як апісвала радзіннае гняздо дачка Ваўжынца Путкамера Яніна: «Сам двор і забудовы фальварка ляжалі на высокім пагорку, які пераходзіў у раўніну на захадзе, на ўсходзе рэчка Гражулка (ці Бражулка), якая вілася сярод вольхі, аддзяліла пагорак ад дарогі... На рацэ быў мост, ад якога ўгару да двара вяла няроўная і стромная дарога, мінуўшы двор, дарога вяла да Раклішак і самотнай, дзікай грушы — мэты нашых недалёкіх шпацыраў. Гарызонт з усіх бакоў замыкаўся блізкімі і далёкімі лясамі... Ніколі не бачыла старога двара, у якім жылі мая прабабка і некалькі апошніх пакаленняў Путкамераў. Ён быў разбураны маім бацькам, бо быў стары і цяжкі для аднаўлення. Чула потым, што двор быў мураваны, меў ганак з калонамі, падвойны дах, крыты гонтай, унутры маляваныя сталі, на адным з маляўнічых была сцэна з Апалонам. Не зафатаграфавалі яго нават перад знішчэннем. З мэблі захаваліся фатэлі, якія служылі потым у гасцінных пакоях... Каля 1895 года краязнаўства яшчэ не было і ніхто не рабіў мастацкіх здымкаў...»

Да Першай сусветнай вайны ў адным з бюро ў Бальценіках захоўваліся стосы лістоў Марылі з Верашчакаў да мужа. «Са свайго дзяцінства памятаю расказы, што лісты нудныя і датычаць гаспадарчых спраў... Пра вялікае каханне найвялікшага з польскіх паэтаў успаміналася час ад часу пад уплывам артыкула ці нейкага пытання кагосьці, але чалавечы бок таго літаратурнага рамана мала каго цікавіў», — пісала Жаўтоўска.

У 1900 годзе Ваўжынец Путкамер уступіў у Віленскае сельскагаспадарчае таварыства, увосень 1905 года яго абіраюць дэлегатам ад дваранства Лідскага павета Віленскай губерні ў Віленскую земскую камісію для вырашэння пытання аб земствах у Прыбалтыйскіх губернях. У тым жа годзе графу Путкамеру было дазволена пабудаваць у маёнтку Бальценікі вінакурны завод. У 1906 годзе стаў адным з арганізатараў Віленскага таварыства сяброў навук і быў абраны куратарам Віленскага евангеліска-рэфармацкага сінода і куратарам евангеліска-рэфармацкага прыхода ў Вільні. Кіраваў пасяджэннямі сінода як яго дырэктар у 1911 і 1912 гадах. «У выніку цяжкасцяў і нешчаслівага лёсу людзі на Літве дзічэлі, былі нясмелымі, упадалі ў неўрастанню. Мой бацька меў такую натуру буйную і багатую, што не страціў сваю індывідуальнасць... Маючы ад нараджэння розныя здольнасці, не меў неабходнай пільнасці і не любіў займацца нуднымі рэчамі», — пісала Яніна Жаўтоўска.

Як палітык, Ваўжынец Путкамер быў чальцом польскай Нацыянальнай лігі і Нацыянальна-дэмакратычнай партыі. Абіраўся выбарнікам у 1-ю і 4-ю Дзяржаўныя Думы ад з'езда землеўладальнікаў па Лідскім павеце Віленскай губерні, аднак у 1-ю і 3-ю Думы не прайшоў. У 1907 годзе быў старшынёй Лідскага павятовага выбарчага камітэта і таварышам старшыні Віленскага губернскага выбарчага камітэта. 6 лютага 1907 годзе абраны ў 2-ю Дзяржаўную Думу ад агульнага складу выбарнікаў Віленскага выбарчага збору. У Думе ўваходзіў у Польскае кола і працаваў у Бюджэтнай камісіі. Пасля роспуску 2-й Дзяржаўнай Думы вёў актыўнае грамадска-палітычнае жыццё: удзельнічаў у дзейнасці Віленскага сельскагаспадарчага таварыства і да красавіка 1909 года ўваходзіў у яго раду, неафіцыйна прэзентаваў інтарэсы таварыства ў Санкт-Пецярбургу, у 1908 годзе ўвайшоў у Віленскае таварыства падтрымкі польскага сцэнічнага мастацтва, прадстаўляў дваранства Віленскай губерні ў Санкт-Пецярбургскім чыгуначным камітэце. У 1907 годзе зноў балатаваўся ў Дзяржаўную Думу, але абраны не быў.

Тым не менш граф Ваўжынец Путкамер 14 кастрычніка 1912 года быў абраны ў 4-ю Дзяржаўную Думу ад з'езда землеўладальнікаў Віленскай губерні. У Думе ён стаў старшынёй Групы заходніх ускраін і як прадстаўнік фракцыі — чальцом Рады старэйшын. Працаваў у некалькіх камісіях: фінансавай, па мясцовым самакіраванні, па ваенных і марскіх справах, зямельнай, аб замене сервітутаў. Быў дакладчыкам Фінансавай камісіі, выступаў з думскай трыбуны ў абарону правоў народаў заходніх ускраін Расіі.

На пачатку Першай сусветнай вайны Путкамер падтрымаў антыгерманскую дэкларацыю Польскага кола, верыў у магчымасць аднаўлення дзяржаўнасці ў выпадку перамогі Расіі. Выступіў у падтрымку Прагрэсіўнага блока, заявіў пра гатоўнасць увайсці ў яго склад з умовай, што прадстаўнікам Польскага кола будзе дадзена права выступаць па нацыянальным пытанні, не абмяжоўваючыся рамкамі праграмы блока (яго заява не была ўхвалена іншымі чальцамі Польскага кола). Рэзка крытыкаваў тактыку «выпаленай зямлі», якую ўжывала адступаючае расійскае войска. Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 года атрымаў адмову Часовага камітэта Дзяржаўнай думы ў просьбе камандзіраваць яго ў Віленскую губерню «для арганізацыі камітэтаў, міліцыі». Удзельнічаў у арганізацыі і правядзенні Польскага палітычнага з'езда ў Маскве (21–26.07.1917) і ўвайшоў у склад абранага на з'ездзе міжпартыйнага аб'яднання — Польскай Рады. Быў абраны чальцом Рады «Крэсаў Усходніх», якая займалася каардынацыяй працы польскіх палітычных дзеячаў у Літве, Беларусі і ва Украіне.

Пасля кастрычніка 1917 года Ваўжынец Путкамер выехаў з Петраграда ў Мінск, а потым у Вільню. Увосень 1918 года стаў чальцом дваранскай арганізацыі, якая выступала за далучэнне Віленскага краю да Польшчы і быў прызначаны германскімі акупацыйнымі ўладамі «дэлегатам па справах польскай нацыянальнасці». У лістападзе 1918 года ўдзельнічаў у з'ездзе дваранскіх дэпутатаў у Вільні, адстойваў планы польскіх нацыянал-дэмакратаў па ўключэнні Віленскага краю ў склад польскай дзяржавы. Пасля па даручэнні часовага камітэта польскіх таварыстваў і груп у Беларусі быў камандзіраваны ў Парыж, дзе вёў прапаганду пра далучэнне да Польшчы былых заходніх губерняў Расійскай імперыі, супрацоўнічаў з Нацыяналь-

ным польскім камітэтам. У траўні 1919 года вярнуўся на радзіму і ўступіў у польскі Народна-нацыянальны звяз. Увосень 1922 года ў спісе Хрысціянскага звязу нацыянальнага адзінства браў удзел у выбарах у польскі Сенат 1-га склікання, але не быў абраны.

Загартаваны і вопытны палітык раптоўна памёр ад апаплексічнага ўдару і быў пахаваны ў Вільні на кальвінісцкіх могілках.

Летам 1939 года Бальценікі наведала амерыканская даследчыца біяграфіі Адама Міцкевіча Мэрыян Колмэн, якая застала ў жывых унучку Марылі Зоф’ю Путкамер. Маёнтак быў тады ў добрым стане, яго часта наведвалі турысты. Зоф’я пацвердзіла сямейнае паданне, што крыж на камені-валуне быў высечаны яе бабкай Марыляй...

нарадзіўся 1 сакавіка 1963 года ў Лідзе. Скончыў электратэхнічны факультэт Беларускага політэхнічнага інстытута (1985). Па адукацыі інжынер. Стваральнік гістарычна-крязнаўчага сайта rawet.net. Сталы аўтар газеты «Наша слова», часопіса «Лідскі летапісец», «Маладосць», «Гістарычнага альманаха» і розных навуковых зборнікаў. Аўтар больш як 200 артыкулаў і 10 кніг, у тым ліку «Грэка-каталіцкая (уніяцкая) Царква на Лідчыне» (2012), «Паўстанчы дух. 1812, 1831, 1863 гады на Лідчыне» (2016), «Маламажэйкаўская царква: гістарычны нарыс» (2017), «Шэпт пажоўклых старонак. Лідчына ў люстэрку прэсы» (2017), «Генерал, які дайшоў да Беларусі. Жыццяпіс Кіпрыяна Кандратовіча» (2018), «Шпацыры па старой Лідзе» (2020) і інш. Жыве ў Лідзе.

СЯРГЕЙ ЧЫГРЫН

Віленскія беларускія календары 1900–1930-х гадоў

Калі гутару з сябрамі пра віленскія беларускія календары першай паловы XX стагоддзя, заўсёды прыгадваецца засцяпаны шляхціч Сцяпан Крыніцкі са славутай купалаўскай «Паўлінкай». Памятаецца, як Сцяпан гутарыць з Паўлінкай: «Каханенькая, родненькая, як скажу, так і будзе; дзве дзюркі ў носе і сканчылося. Вось толькі трэба даведацца, ці будзе напэўна заўтра пагода. Купіў я сягоння каляндар — нейкі беларускі, як кажа крамнік. Пытаўся ў яго, ці піша аб пагодзе, дык крамнік гавора мне, што аб пагодзе напісана ў ім болей, як аб чым іншым. Значыцца, паглядзім праўды...»

Зусім невыпадкова Янка Купала ў сваёй п'есе згадаў пра беларускі каляндар, а не які-небудзь польскі ці яўрэйскі. П'еса «Паўлінка» была напісана ў 1912 годзе. Асобнай кніжкай яна выйшла з друку ў Пецярбургу ў выдавецтве «Загляне сонца і ў наша аконца» ў 1913-м. Якраз у гэты час у Вільні ўпершыню пабачылі свет тры беларускія календары ад газеты «Наша Ніва». Таму тады, дзякуючы супрацоўнікам «Нашай Нівы», была сфармавана сталая традыцыя выпуску беларускіх календароў. Ці не пра адзін з іх прыгадвае наш пясняр, сустрэўшы з радасцю такую навіну?..

Наогул, пра гісторыю беларускіх календароў можна напісаць асобную кнігу. Альбо нават абараніць кандыдацкую дысертацыю. Бо гэта вельмі цікавая тэма, таму што беларускія календары пачалі свой шлях да чытачоў яшчэ з сярэдзіны XVI стагоддзя. І распавядаць пра іх ёсць што, бо шлях гэты быў няпросты, але вельмі захапляльны, каштоўны і неабходны для беларускага народа.

А мне найперш хочацца прыгадаць пра беларускія календары, якія выдаваліся ў Вільні ў 1900–1930-х гадах. Пачалі выпуск беларускіх календароў сапраўды нашаніўцы. Яны падрыхтавалі і выдалі першы беларускамоўны каляндар на 1910 год у 1909 годзе. Ён друкаваўся ў друкарні Марціна Кухты. Потым «Наша Ніва» выпускала календары на 1911, 1912 і 1913 гады. Наклад іх быў ад 6 да 20 тысяч асобнікаў. Тэксты друкаваліся лацінкай і кірыліцай. Іх шырока рэкламавала «Наша ніва» на сваіх старонках. Пра што пісалі першыя беларускія календары «Нашай нівы»? Яны паведамлялі пра ўсё, што найперш цікавіла беларусаў на той час. А гэта: каляндарныя інфармацыі, звесткі пра важнейшыя кірмашы Беларусі, друкаваўся спіс гарадоў і мястэчак Беларусі, розная статыстыка, матэрыялы пра суды. Значнае месца ў календары было адведзена людзям вёскі.

Беларускія нашаніўскія календары на сваіх старонках публікавалі звесткі пра дзесяць заповедзяў для вясковага гаспадара, паведамлялі, якая ка-

рысць ад пасеву травы і лубіну. Вучылі беларусаў, як выбіраць карову, каня, соль для жывёл, якую карысць прыносяць торф і г. д.

Календары публікавалі шмат матэрыялаў па беларускім фальклору, творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Цёткі, Цішкі Гартнага, Ядвігіна Ш., Гальяша Леўчыка, Змітрака Бядулі, Алеся Гурло, Уладзіслава Галубка, Каруся Каганца, Старога Уласа, М. Арла, Влада, Рамуальда Зямкевіча, Альберта Паўловіча і іншых пачынальнікаў новай беларускай літаратуры.

Знаёміліся чытачы ў нашаніўскіх календарах з Грунвальдскай бітвай, з выданнямі беларускай Бібліі, з Берасцейскім саборам, з праўдзівай гісторыяй далучэння Беларусі да Расіі, хто і як забараняў друкаваць кніжкі па-беларуску і з іншымі артыкуламі.

Беларускія календары «Нашай нівы» былі высока ацэнены ў беларусім, польскім, украінскім друку, адзначаны сярэбраным медалём на Быхаўскай сельскагаспадарчай выстаўцы ў 1911 годзе, дыпломам на Лепельскай сельскагаспадарчай выстаўцы 1912 года, на выстаўках у Гарадку і ў Глыбокім у 1913 годзе.

У 1914 годзе беларускія календары выдавала Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні. У календарах на 1914, 1915, 1916 гады друкаваліся творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, М. Арла, Янука Д., Максіма Багдановіча, Змітрака Бядулі, Каруся Каганца, Гальяша Леўчыка, Влада, Старога Уласа, Цішкі Гартнага, Цёткі, Янкі Лучыны, малавядомых і зусім невядомых аўтараў. Вялікую ўвагу календары надавалі святам, саадаводству, сельскай гаспадарцы, статыстычным звесткам. Адказвалі на пытанні: як павялічыць даход з гаспадаркі, як лячыць жывёл, што рабіць, каб гной быў тлусцейшы і г. д. Паведамлялі календары пра тое, што пісалі расійцы, палякі і ўкраінцы пра ранейшыя беларускія календары. Шмат друкавалася рознай рэкламы, найперш рэклама «Беларускай кнігарні» ў Вільні, зборніка «Малаядая Беларусь», газеты «Беларусь», выданняў «Нашай Нівы», срэбных вырабаў фабрыкі Язэпа Франжэ, рэклама Віленскага сельскагаспадарчага таварыства...

Пры падтрымцы газеты «Гоман» выйшаў з друку ў Вільні беларускі календар на 1917 год, у якім надрукаваны артыкулы Антона Луцкевіча, Вацлава Ластоўскага, матэрыялы, прысвечаны 400-годдзю беларускага кнігадрукавання (1517–1917) і іншыя.

Парадаваў беларусаў у 1918 годзе каляндар у Вільні, які быў выдадзены друкарняй «Зніч». Ён надрукаваў звесткі пра Францыска Скарыну і яго кнігадрукаванне, пра беларускіх бежанцаў, пра кнігу «Аль Кітаб».

У 1919 годзе Вацлаў Ластоўскі выдаў у Вільні беларускі каляндар «Сваяк». Гэты каляндар пазнаёміў чытачоў з артыкуламі пра развіццё дзяржаўнасці і асветы ва Усходняй Беларусі, матэрыяламі пра Васіля Цяпінскага, Францыска Скарыну, Кастуся Каліноўскага, Станіслава Канарскага. Былі апублікаваны Другая і Трэцяя Установаўчыя граматы БНР.

Парупіўся ў Вільні ў 1919 годзе і Адам Станкевіч. Ён падрыхтаваў і выдаў лацінкай беларускі каляндар «Крыніца» на 1920 год. Апрача агульных геаграфічных і дэмаграфічных звестак ён змясціў і спіс «Важнейших здарэнняў з жыцця беларусаў», які ў асноўным паўтараў нашаніўскую храналогію. У календары таксама быў надрукаваны артыкул пра беларускую мову як скарб народа, пра ролю каталіцкага касцёла ў жыцці і адраджэнні народаў.

Выпускала беларускія календары і Беларускае выдавецтва ў Вільні. У 1920 і 1921 гадах свет пабачылі беларускія календары на 1921 і 1922 гады, якія склаў Пётр Станкевіч. Ён часам выступаў у друку пад псеўданімамі Станіч П., Станіч Пётра. Друкаваўся на пачатку 1920-х гадоў у «Нашай думцы», «Беларускім звоне» і ў беларускім календары на 1922 год.

Пётр Станкевіч у сваім календары ўклаў матэрыялы пра розныя партыі Заходняй Беларусі, пра выдавецтвы і газеты, разважанні пра сацыялізм, бальшавізм і нацыянальнае пытанне, парады па стварэнні беларускіх школ. У календары друкаваліся таксама артыкулы пра Таварыства беларускай школы.

У віленскіх беларускіх календары на 1923, 1924 і 1925 гады чытачы змаглі прачытаць звесткі пра беларускіх паслоў у польскі сенат і сейм, пра гісторыю Беларусі, выступы Браніслава Тарашкевіча і Адама Станкевіча ў сейме, пра польскія законы аб правах нацыянальных меншасцяў, беларускія народныя прыказкі, прымаўкі і прыпеўкі.

Віленскія беларускія календары вельмі часта рэкламавалі розныя беларускія выданні Вільні. Пісалі пра іх выдаўцы, заклікалі купляць. Асабліва шырока рэкламаваліся ў заходнебеларускай прэсе календары на 1929–1939 гады. Яны прадаваліся ў Вільні на Завальнай вуліцы, д. 7 у Беларускай кнігарні, у кнігарні «Пагоня» на Завальнай вуліцы, д. 1, у кнігарні Беларускага выдавецкага таварыства, у кнігарні В. Манкевіча і ў іншых месцах.

Багаты на літаратуру, гумар і гаспадарчыя парады быў беларускі каляндар на 1926 год. У ім друкаваліся святы праваслаўныя і каталіцкія паводле новага і старога стылю. А ў календары на 1927 год чытачы знаходзілі звесткі пра арганізацыю гурткаў

ТБШ у Заходняй Беларусі, Беларускаю сялянска-работніцкую грамаду, рэпрэсіі польскіх улад да яе гурткоў.

Беларускі каляндар на 1928 год, які быў выдадзены дзякуючы Таварыству беларускай школы ў Вільні, адзін з найцікавейшых віленскіх календароў. Афармляў яго славыты беларускі мастак Язэп Драздовіч (1888–1954). І першы нашаніўскі каляндар таксама афармляў Язэп Драздовіч. Выдаўцы беларускага календара на 1928 год выкарысталі малюнак першага нашаніўскага календара.

Напачатку календара на 1928 год былі надрукаваны праваслаўныя і каталіцкія святыя па днях. Да кожнага месяца Язэп Драздовіч намалюваў цудоўныя малюнкi. Маляваў ён ілюстрацыі і да іншых раздзелаў.

Літаратурныя старонкі ў календары пачынаюцца з вершаў Янкі Купалы «Вучыся» і Якуба Коласа «Беларусам».

З маленства памятаю, як мой дзядзька любіў дэкламаваць на памяць гэтыя вершы, а нам, школьнікам, ён казаў радкамі Янкі Купалы: «Вучыся, нябожа, вучэнне паможа...» У календары надрукаваны таксама творы Якуба Коласа «Дзядзька ў Вільні», «Выстагнаўся», «Гусі», «Жыта», «Ліпы старыя». Знаёміліся чытачы тады і з вершам Янкі Купалы «Замковая гара».

З сельскагаспадарчага раздзела календара чытачы даведаліся, як палепшыць пясчаную зямлю, які мусіць быць папар, як ужываць мінеральныя ўгнаенні, што такое дзынфекцыя, калі і як трэба садзіць пладоўныя дрэвы, і шмат іншых карысных парад.

Найцікавейшым артыкулам-даследаваннем з'яўляецца ў календары артыкул «Таварыства беларускай школы». У ім адлюстравана ўся гісторыя ТБШ. Аўтар артыкула не ўказаны. А матэрыял пра ТБШ заслугоўвае самай высокай адзнакі і сённа, амаль праз сто гадоў. У ім вядзецца размова пра гісторыю стварэння ТБШ, пра беларускія сярэднія школы і гімназіі, пачатковыя і прыватныя школы. Беларускі каляндар паведамляе, што чатыры беларускія гімназіі (Віленская, Радашковіцкая, Наваградская і Клецкая) за ўвесь час свайго існавання да 1928 года выпусцілі толькі 387 чалавек. Але, як паведамляецца ў артыкуле, «для нашага культурнага адраджэння гімназіі маюць аграмаднае значэнне, бо яны з'яўляюцца адзінымі расаднікамі беларускае асветы, выпускаючымі інтэлігентаў, якія найлепш разумеюць патрэбы гэтага народу і вядуць працу на яго карысць...».

У артыкуле пра ТБШ пададзена і статыстыка гуркоў ТБШ на 1 ліпеня 1927 года. Напрыклад, у Беластоцкім павеце дзейнічалі 13 гурткоў ТБШ (351 чалавек). У Бельскім павеце было 6 гурткоў ТБШ (127 сяброў), у Гарадзенскім павеце — 48 гурткоў (1000 чалавек), у Косаўскім павеце працавалі 57 гурткоў, якія налічвалі 1718 сяброў, у Сакольскім павеце — 4 гурткі (100 чалавек), у Слонімскім павеце — 36 гурткоў (870 чалавек) і г. д. Найменш гурткоў ТБШ налічвалася ў Берасцейскім павеце — усяго 1 (18 чалавек). А ўсіх на той час у Заходняй Беларусі дзейнічала 385 гурткоў ТБШ (10 548 сяброў).

Надрукаваў Віленскі беларускі каляндар на 1928 год і шэраг парад па медыцыне і гігіене. Напрыклад, як ратаваць чалавека, які топіцца, учадзее, ці замерзне, ці атрымае сонечны ўдар і г. д.

Друкуе беларускі каляндар таксама адрасы беларускіх культурных, асветных і навуковых таварыстваў і ўстаноў, эканамічных таварыстваў і гандлёвых устаноў, дабрадзейных устаноў, беларускіх газет і часопісаў, нацыянальных і палітычных арганізацый, замежных беларускіх устаноў і арганізацый (у Расіі, Латвіі, Чэхаславакіі, ЗША), спіс урадавых устаноў, паштовых тарыфаў і іншай карыснай і неабходнай для беларусаў інфармацыі.

На старонках беларускага календара на 1928 год змешчана вельмі шмат фота-здымкаў з розных рэгіёнаў Заходняй Беларусі. Усе яны прысвечаныя ТБШ. Гэта здымкі Народнага дома ТБШ у Вілейцы, Наваградскі з'езд ТБШ, Косаўскі з'езд ТБШ, з'езд ТБШ у Гародні, гурток ТБШ у Браслаўскім павеце, фота настаўнікаў Віленскай, Радашковіцкай і Клецкай беларускіх гімназій, культурных працаўнікоў драматычнай і харавой секцыі Вялікажухавіцкага гуртка ТБШ Стаўпецкага павета, сябры ТБШ у хаце-чытальні ў Свідзель, Свідзельскі гурток ТБШ, сцэна са спектакля «Птушкі шчасця» драматычнай трупы Вілейскай акруговай управы ТБШ і шмат яшчэ.

У 1928 годзе ў Вільні былі выдадзены беларускі адрывыны, народны і кішэнны каляндарык «Хрысціянскай думкі» на 1929 год. Дзякуючы Беларускаму выдавецкаму таварыству выдаваўся беларускі каляндар на 1929 год, які друкаваў кароткі агляд гісторыі Беларусі, артыкулы пра Віленскую беларускую гімназію, Статут 1529 года Вялікага Княства Літоўскага, Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў Вільні, біяграфіі і партрэты сяброў беларускага прадстаўніцтва ў сейме Польшчы.

Багатымі былі на выпуск беларускіх календароў у Вільні 1930–1931 гады. Выйшаў з друку першы беларускі гумарыстычны каляндар на 1930 год. Здаецца, гэта быў першы і апошні гумарыстычны каляндар. Больш падобных не выдавалася.

У выдавецтве Уладзіслава Знамяроўскага быў надрукаваны беларускі каляндар на 1930 год. З'явіліся таксама кішэнны каляндарык «Шляху моладзі», адрывыныя календары таварыства «Культура» і Беларускага выдавецкага таварыства, гаспадарчы

каляндар «Рольнік». Вялікая рэклама ў тагачаснай беларускай прэсе была пра беларускі адрывны каляндар на 1931 год. Прэса пісала, што каляндар змяшчае аддзелы: мастацка-літаратурны, навуковы, астранамічны, гумарыстычны, нацыянальна-грамадскі, школьны, гістарычны, медыцынскі, сельскагаспадарчы, пчалярскі, кааператыўны, шмат друкавалася практычных парадаў на розныя неабходныя патрэбы ў штодзённым хатнім і гаспадарчым жыцці. Ва ўсіх аб'явах і рэкламах календара ўвага звярталася яшчэ на тое, што «беларускі адрывны каляндар Беларускага выдавецкага таварыства быў выдадзены на 1927, 1928 і 1929 гады і добра ведамы яго чытачам... Пры куплі календара Беларускага выдавецкага таварыства трэба звяртаць увагу на вокладку, на якой напісана, што гэта каляндар Беларускага выдавецкага таварыства і павінен мець значок выдавецтва: васілёк з каласамі».

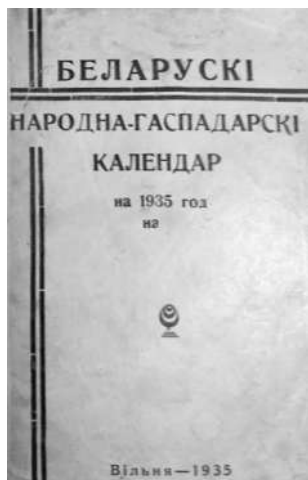
У 1920–1930-х гадах у Вільні выдаваліся таксама беларускія адрывныя і насценныя календары. Пра выпуск беларускага адрывнога календара на 1926 год цікава згадала пісьменніца і выдавец Зоська Верас (1892–1991) у сваіх успамінах «Гісторыя беларускага адрывнога календара» ў беларускім тыднёвіку «Ніва» (Беласток) за 26 снежня 1976 года. Напрыканцы артыкула яна напісала: «Само жыццё паказала, што адрывны каляндар вельмі патрэбны, і далей кожны год аж да вайны Беларускае выдавецкае таварыства выпускала яго вялікім тыражом». Дарэчы, Станіслаў Станкевіч (1886–1964) у 1926 годзе ў Вільні адкрыў сваю ўласную беларускую кнігарню. Ён разам з Зоськай Верас выдаваў адрывныя беларускія календары.

Амаль ва ўсіх віленскіх беларускіх календарах змяшчаліся розныя цікавыя і карысныя матэрыялы: змены фаз Месяца, надвор'е, даты кірмашоў у Беларусі, парады накшталт: як на торфе зрабіць сенажаць, якая карысць ад пасеву траў, як пазнаць, якое штучнае ўгнаенне патрэбна для нашай зямлі, як выбіраць добрага рабочага каня, як выбіраць карову, як адкрываць сельскагаспадарчую суполку, як варыць верашчаку, калі сячы дрэва на будоўлю, як даіць неспакойных кароў, як пазнаць, колькі гусаку гадоў, як звесці мох і лішаі на плодовых дрэвах, як тушыць пажар у коміне, якім зернем сеяць і шмат іншых парад, што не страцілі сваю вартасць і сёння. Акрамя таго, друкаваліся творы пісьменнікаў, фальклорныя матэрыялы, асвятляліся палітычныя і эканамічныя пытанні.

Прыблізна такім кшталтам былі створаны наступныя выданні: «Беларускі месячны настольны каляндар на 1930 год», «Беларускі месячны каляндар на 1930 год», «Беларускі сялянскі каляндар», «Беларускі каляндар на 1932 год», «Беларускі каляндар на 1933 год», «Беларускі народна-гаспадарчы каляндар» (1934), «Bielaruskі narodny kalendar» (выходзіў з 1935 года), «Беларускі адрывны каляндар на 1937 год», «Беларускі сялянскі каляндар на 1939 год» і іншыя.

Акрамя вышэйзгаданых тэм, календары давалі звесткі пра Усяслава Чарадзея, Ефрасінню Полацкую, Францыска Скарыну, Паўлюка Багрыма, Кастуся Каліноўскага, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Францішка Багушэвіча, Браніслава Эпімах-Шыпілу, Івана Луцкевіча, Янку Купалу, Якуба

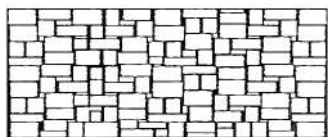
Коласа, асвятлялася гісторыя Беларусі з XIII стагоддзя да 1917 года. Календары друкавалі матэрыялы пра Рагвалода, Рагнеду, Ізяслава, Брачыслава, Усяслава Чарадзея, Глеба і Барыса Усяславічаў, Усяслава Васількавіча, Расціслава Смаленскага, Кірылу Тураўскага і іншых асобаў нашай Бацькаўшчыны.

Усяго было выдадзена ў Вільні ў 1900–1939 гадах больш за 50 розных беларускіх календароў. Некаторыя з іх прыгожа аформілі мастакі Язэп Драздовіч, Уладзіслаў Паўлюкоўскі, Язэп Горыд і Мікола Васілеўскі. Святлая ім памяць.

Ілюстрацыі — з архіва аўтара.

нарадзіўся 24 верасня 1958 года ў вёсцы Хадзявічы Слонімскага раёна. Скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1985). Аўтар зборнікаў паэзіі «Шчырая Шчара» (1993), «Горад без цябе» (1999), «Лірыка» (2007), «Камень Міндоўга» (2009); шматлікіх літаратуразнаўчых артыкулаў і гісторыка-краязнаўчых кніг: «Янка Купала і Слонімшчына» (1993), «Родам са Слонімшчыны» (2003), «Пакліканыя на родны парог» (2005), «Чамяры і чамяроўцы» (2006), «У пошуках слоніmsкіх скарбаў» (2007), «Тэатр у Слоніме» (2008), «Альбярцін» (2011), «Па слядах Купалы і Коласа» (2012), «Такі іх лёс» (2012), «Слоніmsкія падмуркі» (2012), «Сярод сваіх людзей» (2012), «Іншых шляхоў не было» (2013), «Легенды і паданні Слонімшчыны» (2013), «Літаратурная Слонімшчына» (2019), «Слонімшчына. Гістарычныя нататкі» (2019), «Гістарычная мазаіка Слонімшчыны» (2019), «Слонік і гармонік» (2021), «Загадка ад сінічак» (2023) і інш. Жыве ў Слоніме.

УСПАМІНЫ

ВАЛЯНЦІН ДУБАТОЎКА

Незабыўнае знаёмства, альбо Успамін пра сустрэчу з Яўстахам Севярынам Сапегам

Шмат гадоў я займаўся тым, што разгадваў вялікую таямніцу слаўнага беларускага роду Сапегаў. А менавіта — яго загадкавае знікненне з палітычнай карты Польшчы, Літвы і Беларусі. Пры гэтым на пачатку 1990-х я нават добра не ведаў, ці існуе гэты род увогуле.

Дзе яны цяпер?.. Як Сапегі ставяцца да лёсу нашае Айчыны?.. І ці лічаць яны сённяшняю Беларусь Бацькаўшчынай?..

Міналі дні, месяцы, гады... Пошукі зацягваліся. У працэсе здараліся нават камічныя сітуацыі, як, да прыкладу, тэлефонны званок з адной мінскай рэдакцыі ў Кенію (Афрыка), пра якую сувязіст ніколі не чуў і шукаў яе каля Шклова...

Дарэчы, Кенію ўпадабалі для свайго жыцця былыя гаспадары Дзярэчына, Ружанаў і Заслаўя.

Мае пошукі інфармацыі пра нашчадкаў роду Сапегаў скончыліся нечакана: князь Яўстах Севярын, старэйшы з роду Сапегаў, не чакаючы чыёй-небудзь дапамогі, сам прыехаў улетку 1988 года ў нашу старажытную Гародню. Прыехаў, каб зноў ступіць на тую зямлю, якая, нібы прагматычная мачыха, выкінула яго калісьці на чужыну.

Амаль праз палову стагоддзя ён прыехаў сюды, каб нарэшце прайсціся тымі мясцінамі, дзе з'явіўся на гэты свет, дзе пражыў свае лепшыя, незабыўныя юначыя гады. Шмат што можа змяніць у сваім жыцці чалавек, калі толькі захоча, але ці ў стане ён апанаваць сваім мінулым?

Памяць... Памяць... Яна плача і пакутуе, нібы галодная ваўчыца ў грамнічную ноч, разрываючы душу і сэрца чалавека ўспамінамі і фактамі таго далёкага, даўно адышоўшага ў нябыт жыцця.

Але ўсё часцей і мацней з далёкай Кеніі цягнула Яўстаха на сваю страчаную Радзіму. У тую невялічкую беларускую вёску пад назвай Старая Спуша, што і цяпер месціцца на поўначы Шчучыншчыны, дзе ён хлапчуком басанож бегаў па халоднай ранішняй расе, дзе пазней хадзіў на паляванні са сваім бацькам Яўстахам Каятанам, былым міністрам замежных спраў Другой Рэчы Паспалітай, дзе ўпершыню закахаўся ў простую вясковую дзяўчыну, калі вершы Адама Міцкевіча, прачытаныя матуляю нанач, да глыбіні кранулі ягоную чуліваю дзіцячую душу.

Наша першая сустрэча адбылася даволі праявічна. Мой сябар, мастак Уладзімір Кіслы, запрасіў нас з Міхасём Скоблам (якога я тэрмінова выклікаў з Менска) на

вячэру, якую ладзіла ў гонар далёкіх гасцей загадчыца Гродзенскага музея гісторыі рэлігіі спадарыня Людміла Карнілава. Не буду крывіць душою, калі скажу, што нам і самім надта ж хацелася пабачыць і паразмаўляць з нашчадкамі знакамітага беларускага магнацкага роду. Які ён, гэты загадкавы нашчадак канцлера Льва Сапегі і гетмана Аляксандра Сапегі? Фанабэрысты барчук, ганарлівы магнат ці, можа, проста халодны іншаземец? Чакаць заставалася нядоўга. І вось на калідоры будынка, дзе знаходзілася кватэра спадарыні Карнілавай, пачуліся чыесьці крокі. Праз хвіліну дзверы адчыніліся, і ў пакой зайшоў першым мужчына даволі сталага веку. Дыпытлівыя вочы весела ўсміхаліся, аздобліваючы загарэлы маршчыністы твар. Праз хвіліну за ім зайшлі ў пакой яшчэ дзве асобы. Пасля таго як яны распрануліся, уся кампанія разам падышла да нас. Першым, як патрабуе шляхецкі этыкет, павітаўся пажылы мужчына: «Яўстах Севарын Сапега — князь», і, не адрываючы ад мяне позірк, кіўнуў галавой і паціснуў маю руку. Жанчына, якая падышла за ім, назвалася прафесаркай Варшаўскага ўніверсітэта Марыяй Каламайскай. Трэці чалавек сказаў пра сябе так: «Проста Богдан».

Пасля непрацяглага знаёмства ўсе прысутныя з імпэтам падселі да накрытага з гэтай нагоды багатага стала. Князь, у адрозненне ад нас, у камунікацыі паводзіў сябе як вясёлы, зычлівы чалавек, з радасцю і з гумарам адказваў на ўсе нашыя пытанні. Старэйшы з Сапегаў аказаўся насамрэч надзвычай цікавым суразмоўцам і адукаваным чалавекам. Трэба нагадаць, што Яўстах Севарын валодаў пяццю замежнымі мовамі: ангельскай, іспанскай, французскай, нямецкай і суахілі (мова некаторых афрыканскіх плямёнаў). Але з намі стары князь намагаўся размаўляць выключна на польскай.

Пад час нашай сустрэчы, маючы ўжо восемдзесят два гады, Яўстах Севарын лічыў за гонар перакуліць з намі келіх-другі «Усяслава Чарадзея» (гарэлка Мінскага завода «Крышталь»), і вось так, слова за слова, мы пачалі падбірацца да самай галоўнай тэмы нашае размовы пра палітыку. Князь аказаўся надзвычай асцярожным палітыкам і мудрым чалавекам. Яно і зразумела: за яго спінай быў ужо нямецкі палон, бальшавіцкая акупацыя ды пераслед савецкай улады. Новая хваля беларускага адраджэння як быццам не цікавіла старога князя. Але як толькі мы зноў пачыналі палітычныя спрэчкі ды пра нашае сённяшняе становішча, Ястах Севарын праяўляў нязвыклую актыўнасць.

Пэўна, якраз цяпер наспеў час прыпыніцца і расказаць пра лёс самога Ястаха Севарына: дзе нарадзіўся, як жыў, дзе вучыўся і ваяваў...

Яўстах Севарын Сапега, сын Яўстаха Каятана Сапегі (дыпламата), нарадзіўся і правёў дзяцінства ў сваім маёнтку Старая Спуша, што на Шчучыншчыне. Скончыў Віленскі ўніверсітэт і далейшую вучобу прадоўжыў у Заходняй Еўропе. Але ўсё перавярнула Другая сусветная вайна. З 1939 года пачынаюцца яго жудасныя прыгоды, якія, як аказалася, цягнуліся палову стагоддзя.

Але пачнём спачатку. Пасля таго як нацысцкая Германія ў 1939 годзе разам з Саветамі напала на Польшчу, Яўстах Севарын паступае ў шэрагі Белых драгунаў, удзельнічае ў абароне Варшавы. Змаганне, зразумела, было няроўным, і малады Сапега ў тым жа 1939 годзе трапляе ў нямецкі палон. У гэты самы час бацьку ў Старой Спушы арыштоўваюць нкусаўцы і пасля працяглых пераездаў яго нарэшце

дастаўляюць на Лубянку, дзе пасля цяжкіх допытаў прыгаворваюць да смяротнай кары. Невядома, як скончылася б гэтая гісторыя з бацькам, каб у гэты час не распачалася нямецка-савецкая вайна ў чэрвені 1941 года. І тут у падзеі, звязаныя са старым Сапегам, умяшалася вялікая палітыка. Справа ў тым, што бацька Яўстаха Севарына Яўстах Каятан быў у сяброўстве з прэм'ер-міністрам Англіі Чэрчылем, а Сталіну ў той момант былі жыццёва неабходныя добрыя адносіны з брытанскай каронаю. І вось пры садзейнічанні Л. Берыі Яўстах Каятан перабіраецца ў Польшку армію Андэрса. Амаль усю вайну ніводзін з Сапегаў не ведаў пра лёс сваіх родных. І вось пасля цяжкіх пяці гадоў вайны бацька і сын зноў з'ядналіся ў адну сям'ю. Адбылося гэта ў Далёкай Афрыцы, куды яны пераехалі са зруйнаванай вайной Еўропы, дзе Сапегі жылі аж да гэтай пары.

Але ж мы павінны вярнуцца да нашай цяперашняй размовы. Асабіста ў мяне склалася ўражанне, што наш князь не лічыць сваёй Радзімай ні сённяшняю Польшчу, ні Літву, ні, на жаль, цяперашнюю Беларусь. Ягоная дзяржава, якую ён лічыць сваёй, гэта тая, што існавала даўным-даўно, і назва ёй — Рэч Паспалітая, — агульная дзяржава вышэйгаданых народаў. Што толькі ні рабіў паэт Міхась Скобла, каб абудзіць у князя ягоны беларускі дух, — нічога не атрымлівалася.

Але Яўстах Севарын ганарыўся, што ўсе ягоныя продкі паходзілі з Беларусі. У сваіх успамінах, як за згадым сталом, так і пры далейшых нашых сустрэчах, ён пра беларускія карані Сапегаў даволі часта ўзгадваў. З другога боку, удзельнікі нашай размовы, якія прыехалі разам з Яўстахам Севарынам, пра яго радзіму — сённяшняю Польшчу — як ні стараліся, не пачулі. У яго лаканічных і таму зразумелых аповедах прыярытэты заўсёды аддаваліся той адзінай, агульнай для палякаў, літоўцаў і беларусаў Рэчы Паспалітай.

Немагчыма перадаць на паперы тыя ўражанні, якія я перажыў пад час тых сустрэч з князем Яўстахам Севарынам Сапегам. Калі твой суразмоўца звывкла, а іншым разам і з гумарам гаворыць пра вялікіх еўрапейскіх дзеячаў і сваіх продкаў: канцлера Льва Сапегу, канцлера Аляксандра Сапегу, генерала ад артылерыі Францішка Сапегу і іншых. Увесь час мяне не пакідала адчуванне, што вось гэты перажыўшы свой век чалавек застаецца апошнім захавальнікам той адышоўшай у нябыт дзяржавы, якую мы страцілі незваротна.

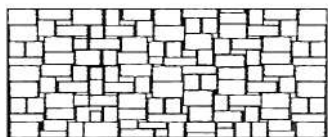
Напрыканцы вечарыны Яўстах Севарын падпісаў нам сваю кнігу «Дом Сапегаў». Але гэтая сустрэча мела ў далейшым не менш цікавы працяг. Роўна праз год у мястэчку Дзярэчын у прысутнасці Яўстаха Севарына адбылося адкрыццё і асвячэнне мемарыяльнай дошкі ў гонар ягонага прадзеда — героя паўстання.

Ніколі не забуду, як перад жыхарамі Дзярэчына шчыра плакаў пажылы нашчадак вялікага Льва Сапегі, дзякуючы жыхарам Дзярэчына за ўшанаванне памяці пра яго гераічнага прашчура. Да глыбіні душы мяне краналі тыя падзеі. Я назаўсёды запомніў словы, якія прамовіў князь Яўстах Севарын перад дзярэчынцамі: «Мой прадзед змагаўся за нашу Айчыну і страціў усё, што меў, мой бацька і я рабілі тое самае і таксама страцілі ўсё. Але мы, Сапегі, заўсёды адчувалі адказнасць за гэтую зямлю і нашых людзей».

Немагчыма здрадзіць народу, які мае такую гісторыю і такіх асобаў.

нарадзіўся 20 ліпеня 1963 года ў вёсцы Александрыя Зэльвенскага раёна. Як мецэнат фундаваў кнігі: факсімільнае выданне Ларысы Геніюш «Ад родных ніў», Міхася Скоблы «Розгі ў розніцу», Юркі Голуба «Багра» ды інш. Друкаваўся ў «Гродзенскай праўдзе», у часопісах «Роднае слова», «Дзеяслоў». Выдаў кнігу даследаванняў і вершаў «Архіпелаг Сапегаў», кнігі прозы «Чорная Воля» (2013), «Чужы» (2017), «Сімвал веры» (2018), «Пажарка — прытулак для самотнага музыкі» (2019). Жыве ў Гродне.

I N MEMORIA

*Да 100-гооддзя з дня нараджэння Івана Якаўлевіча Лепешава
(23.10.1924–12.10.2014)*

МІКАЛАЙ ДАЊІЛОВІЧ

Служыў навуцы верай і праўдай

Калі гаворку заводзяць пра вучонага, звычайна згадваюць яго навуковыя дасягненні: колькасць створанай навуковай прадукцыі, важнасць і важкасць яе для грамадства, аналіз асноўных прац у плане іх актуальнасці, навізны, арыгінальнасці і г. д. Мне хацелася б спыніцца на іншым, успомніць Івана Якаўлевіча Лепешава як чалавека з яго светапогляднымі і маральнымі прынцыпамі, паводзінамі, адносінамі да людзей і да справы. Такія акалічнасці маюць непасрэдны ўплыў на станаўленне прафесійнага ўзроўню, рэалізацыю творчага патэнцыялу, дасягненне навуковых вяршынь.

Філалагічная зорка І. Я. Лепешава ўзышла над зямлёю невыпадкова. Яна Богам падаравана, прадвызначана з самага пачатку. Цікава, да слова выявілася з дзяцінства і з гадамі ўзмацнялася, перарастаючы ў захапленне, любоў, адданасць, патрэбу жыцця. І. Я. Лепешаў не раз успамінаў знакавы ў сваёй біяграфіі выпадак. У нялёгка пасляваенны час, будучы студэнтам, атрымаўшы стыпендыю, зайшоў у кнігарню, каб глянуць кнігі, што паступілі ў продаж. Убачыў на паліцы выданне класіка рускага і савецкага мовазнаўства В. У. Вінаградава «Русский язык: грамматическое учение о слове». Пагартаў: кніга салідная і аб'ёмная, і зместам. Так захацелася яе набыць. Але кошт... Якраз столькі, колькі месячная стыпендыя. Доўга вагаўся, купіць ці не. І ўсё-такі перамагло жаданне, вырашыў, што на галодным пайку нейк пераб'ецца на працягу месяца. Гэты томік В. У. Вінаградава да канца жыцця стаяў на бачным месцы на паліцы ў працоўным пакоі. Надрукаваны на шэрай паперы, у звычайнай някідкай вокладцы, ён напамінаў І. Я. Лепешава пра мінулае, сімвалізаваў юнацкую заповітную мару — стаць вучоным, непарыўную паяднанасць з навукай. Ён быў дарагі і таму, што ніколі не адлучаўся, быў заўсёды побач, нават у пакручастыя пяцідзясятыя гады мінулага стагоддзя разам ішлі па этапах і адбывалі тэрмін у сталінскіх лагерах.

І. Я. Лепешаў вельмі шмат чытаў. Проста дзіву даешся, як праз адны вочы і розум можна было прапусціць столькі чытання. Сотні, тысячы кніг, часопісы, газеты, спецыяльная лінгвістычная літаратура. Дзеля сваіх слоўнікаў, у пошуках фактычнага матэрыялу, ён перабраў аснову ўсёй тагачаснай беларускай мастацкай літаратуры. На яго працоўным стале заўсёды ляжалі свежыя нумары прагрэсіўных для свайго часу часопісаў «Полымя», «Маладосць», «Огонёк», «Новый мир», газет «Літаратура і мастацтва», «Літаратурная газета», «Секретные исследования» і інш.

Прачытаным карцела падзяліцца са сваімі калегамі. Заўсёдным яго пытаннем пры сустрэчы было «Ці чыталі?», пасля чаго ў эмацыйнай манеры ішла характарыстыка твора. Ён быў актыўным прапагандыстам навінак літаратуры на бытавым узроўні, дзякуючы чаму многія калегі і студэнты таксама далучаліся да чытання канкрэтных твораў і матэрыялаў і на факультэце нязмушана стваралася агульная інфармацыйна-літаратурная прастора. Да канца свайго жыцця ён завучваў на памяць вершы. Калі знойдзены ў друку верш быў па-мастацку арыгінальным, а па змесце злабадзённым, вострым, бунтарскім, — гэта якраз тое, што трэба запомніць. Завучаным абавязкова трэба было падзяліцца з іншымі, як яму здавалася, здзівіць, уразіць слухача, як і сам быў прыемна ўражаны. На калідоры, у аўдыторыі, у дэканаце ён не мог не закрануць сустрэчнага пытаннем «Ці чыталі?» і, пачуўшы адмоўны адказ, прапаноўваў: «Паслухайце». Дэкламацыя верша суправаджалася адпаведнымі жэстамі, эмацыйнай танальнасцю. Па заканчэнні «выступлення» вытрымлівалася невялічкая пытальяная паўза, пасля якой ішла рытарычная рэмарка: «Ой, як здорава! Праўда?» Затым адшуквалася новая «ахвяра», і ўсё паўтаралася такім самым чынам. Прэзентацыя верша магла працягвацца некалькі дзён, аж да таго часу, пакуль ён не адыходзіў на задні план пад уплывам нейкага адшуканага іншага, не менш цікавага твора.

Асвечаны філалогіяй, І. Я. Лепешаў служыў толькі ёй, ні на ёту не дазваляў сабе адысці кудысьці ўбок і заняцца чым-небудзь іншым. Астатняе было для яго другарадным, непатрэбным, нікчэмным. Успамінаецца, як мы з ім (тады я быў аспірантам) завіталі ў кнігарню «Раніца». Ён, зразумела, адразу прыкіпеў да мовазнаўчага аддзела. Я прабегаў па розных аддзелах і ў адным стаў гартаць кнігу, прысвечаную пчалярству. Яна здалася цікавай, бо напісана пчаляром-практыкам на падставе ўласнага досведу. Падышоў І. Я. Лепешаў і спытаў, што за кніга. Я патлумачыў, сказаўшы, што, відаць, куплю, папоўню свежым выданнем сваю ўласную пчалярскую бібліятэку. І. Я. Лепешаў узяў кнігу ў рукі, прабегаў вачыма па тытульным лісце і грэбліва шпурнуў кнігу на паліцу, сказаўшы толькі адно слова-рэзюмэ: «Глупства!» Гэта было ўрокам, я зразумеў, што нашы сумесныя размовы-гутаркі ў далейшым не варта пашыраць за межы тэмаў мовы і літаратуры. Так яно і вялося.

І. Я. Лепешаў цураўся розных бытавых спраў, якія падпільноўваюць чалавека ў паўсядзённым жыцці. Жонка Наталля Кліменцьеўна, ківаючы ў бок свайго мужа-вучонага, неяк скардзілася-хвалілася, што сама адрамантавала табурэткі. Ремонт уласнай кватэры даваўся гаспадару падобна пакутліваму тэрміну зняволення. Неарыентацыя дарослага чалавека ў бытавых пытаннях часам здзіўляла і забавляла. Напрыклад, не ўмеў І. Я. Лепешаў карыстацца газіравальнымі аўтаматамі, якіх у савецкі час стаяла шмат на людных гарадскіх вуліцах. Давялося мне вучыць яго,

як мыць шклянку, куды яе паставіць, у якую шчыліну ўсунуць манету, каб пацякла газіроўка. Адночы ў бяседзе, калі мы закусвалі селядцом, ён ашарашыў мяне пытаннем: «Слухайце, вось селядзец — салёны, але ж яго спецыяльна не соляць, бо ён плавае ў салёным моры і ўжо сам па сабе салёны?» Калі я адчуў, што мой субяседа не жартуе, а пытае на поўным сур'ёзе, ледзь стрымаўся, каб не разрагатацца. Стаў тлумачыць, што селядзец, хоць і плавае ў моры, усё ж ад гэтага не становіцца салёным, для харчовых патрэбаў яго заліваюць спецыяльным салёным расолам. З бытавых пытанняў адзінае, што пастаянна турбавала І. Я. Лепешава, — гэта набыццё паперы для друку і стужкі для друкарскай машынікі «Эрыка», за якой ён сядзеў безвылазна. Гэтыя рэчы ў савецкі час былі дэфіцытам, і даводзілася адшукваць каналы, праз якія іх можна было дастаць.

Нежаданне і бездапаможнасць І. Я. Лепешава ў паўсядзённых бытавых справах не выглядала нейкай заганай, бо было зразумела і відавочна, што яны сапраўды перашкода асноўнай дзейнасці: толькі адбіраюць час, такі дарагі і патрэбны для чытання, абдумвання навуковых праблем, напісання чарговых прац. Затое артыкулы і кнігі пад пяром даследчыка раслі як грыбы пасля дажджу.

Яшчэ адна якасць І. Я. Лепешава, што дапамагла дасягнуць вярышын, — гэта незвычайная працавітасць, працаздольнасць. Яго навуковы кіраўнік Ф. М. Янкоўскі называў свайго вучня «танкам у навуцы», які любімай справе аддаваў сябе цалкам, мог працаваць дзень і ноч не стамляючыся і хутка дабівацца вынікаў. Памятаю, калі не было яшчэ камп'ютараў, друкаванне тэкстаў ажыццяўлялася ўручную на машыныцы. Рукапісы сваіх кніг І. Я. Лепешаў друкаваў сам. Выдавецтва патрабавала два добра вычытаныя экзэмпляры. Дапамагчы вычытаць І. Я. Лепешаў прасіў мяне. Мы сядалі поруч, у кожнага на сталае перад вачыма адзін экзэмпляр рукапісу, у руках — ручка. Лепешаў уголос чытае першы экзэмпляр, я адсочваю аналагічны тэкст па другім экзэмпляры. Сінхронна выпраўляем памылкі, робім падчыстку, падкрэсліванні ў радках. Праца напружаная і марудная, вымагае ўважлівасці. І так цэлы дзень. К вечару я, малады, адчуваю сябе як выціснуты лімон, а І. Я. Лепешаву (старэйшаму за мяне на 31 год) хоць бы што, як бы і не працаваў. Гэта вось такая зайздросная фізічная і псіхічная цягавітасць чалавека.

А сюды далучаецца яшчэ і настойлівасць. Любое пастаўленае перад сабой пытанне І. Я. Лепешаў абдумваў у дэталях і вырашаў, абавязкова даводзіў да канца, не спадзеючыся на некага, як бы складана і цяжка гэта ні было. Напрыклад, трэба знайсці цытату на пэўны фразеалагізм, а адкуль яе ўзяць, невядома. І. Я. Лепешаў ідзе ў бібліятэку, набірае партфель кнігамі і дома заложна, нагбом чытае-чытае, шукае цытату. Бывала, некалькі партфеляў кніг перабярэ, пакуль сустрэнецца патрэбнае. І гэта ўсё дзеля аднаго фразеалагізма.

У Беларусі, і не толькі, добра ведаюць двухтомны літаратурны «Слоўнік фразеалагізмаў» І. Я. Лепешава, але мала хто задумваецца, якая каласальная праца спатрэбілася для яго стварэння. Усё ў гэтым слоўніку зроблена І. Я. Лепешавым аднаасобна і ўпершыню, беларускіх аналагаў не было. Картатэка слоўніка склала каля ста тысяч картак-цытат. Я ў свой час таксама складаў фразеалагічную картатэку і тады захацеў праверыць, колькі часу затрачваецца на выпісванне цытат з фразеалагізмамі на карткі. Адрэзкам часу для эксперыменту вырашыў узяць адзін дзень.

Вынікі наступныя: на працягу дня, з раніцы да вечара, мне ўдалося выпісаць ад сілы сто цытат, значыць, аформіць сто картак. Думаю, што І. Я. Лепешаў пісаў ад рукі прыкладна такім жа тэмпам. А цяпер падлічым, колькі дзён ён патраціў толькі на выпіскі, каб запоўніць сто тысяч картак. Праводзім арыфметычнае дзеянне: $100\ 000 : 100 = 1000$. Атрымліваецца адна тысяча дзён. Толькі выпісванне забрала ў фразеографа каля трох гадоў. А перад гэтым трэба было прачытаць творы пісьменнікаў, выявіць у іх фразеалагізмы і абазначыць цытаты. Пасля іх выпісвання — стварыць картатэку і на базе яе — рээстр слоўніка. Затым — афармленне слоўнікавых артыкулаў і, нарэшце, укладанне нарматыўнага ўніверсальнага слоўніка, набор яго на машынцы (аб'ём — каля дзвюх тысяч машынапісных старонак). Зразумела, што ўся гэтая праца ажыццяўлялася не запар, цягнулася дзесяцігоддзі.

І. Я. Лепешаў сваю працу выконваў адказна і грунтоўна. Прыступіўшы да распрацоўкі ці то артыкула, ці то кнігі, ён вывучаў усё, што да яго па тэме зрабілі папярэднікі, унікаў у нявысветленыя ці спрэчныя пытанні. І калі пераконваўся, што ўсе моманты бачацца празрыста, што адышлі ўсе няяснасці і сумненні, толькі тады прыступаў да напісання. Таму ўсе яго артыкулы і раздзелы кніг не з'яўляюцца фармальнымі аднадзёнкамі, яны характарызуюцца грунтоўнасцю, навізнай, актуальнасцю.

У працы І. Я. Лепешаў быў вельмі акуратны, нават у нечым педантычны. Невялікі пакой у сваёй кватэры на бульвары Ленінскага камсамола ён ператварыў у сціпую навуковую лабараторыю, з якой выходзіла вялікая навука. Усё тут было дарэчы і на сваім месцы: кніжная шафа, спецыяльна вырабленая шафа для картатэкі, пісьмовы стол, крэсла, канапа для адпачынку. Нічога лішняга, толькі самае неабходнае, спрыяльнае для працы. Навуковую гаспадарку І. Я. Лепешаў даглядаў ідэальна. Стол заўсёды чысты, не завалены. Калі патрэбна была нейкая кніга, І. Я. Лепешаў уставаў з-за стала, падыходзіў да шафы і браў кнігу. Папрацаваўшы, не ленаваўся адразу вярнуць яе назад, ставіў не абы-куды, а на сваё адведзенае месца. Усе рабочыя матэрыялы даследчыка былі сістэматызаваны, пранумараваны, раскладзены па папках і шуфлядах. Вяліся каляндарна-статыстычныя запісы, напрыклад, у асобным сшытку адлюстроўвалася «біяграфія» кожнага ўласнага артыкула: назва, калі быў напісаны, дата адпраўкі ў пэўны часопіс ці зборнік, далейшыя выдавецкія працэдуры, звязаныя з падрыхтоўкай артыкула да друку, дата апублікавання. Шлях кожнага артыкула аж да выхаду яго ў свет трымаўся на кантролі. У гэтым плане І. Я. Лепешаў быў добрым, як сёння кажуць, менеджарам. Тыдні праз два пасля адпраўкі артыкула ён тэлефанаваў у рэдакцыю і як бы цікавіўся, ці атрымалі, ці дайшоў артыкул. Месяцы праз два ён зноў тэлефанаваў з напамінкам пра свой артыкул і запытаннем пра яго далейшы рэдакцыйны рух. Гэтак паўтаралася некалькі разоў. Калі падрыхтоўка артыкула да друку зацягвалася, тэлефанаванні становіліся часцейшымі і настойлівейшымі. Нярэдка рэдактары не вытрымлівалі «бамбардзіроўкі» аўтара і пускалі ў друк артыкул па-за чаргой.

Хто толькі не перабываў у пакойчыку І. Я. Лепешава! Дзеля эканоміі часу, каб не марнаваць яго на дарогу ва ўніверсітэт і назад, ён прызначаў кансультацыі курсавікам, дыпломнікам, магістрантам, аспірантам у сябе дома. Мноства разоў завіталі да яго па розных пытаннях і калегі, выдавецкія работнікі, карэспандэнты. У гаспадары і ў думках не было пра нейкую там «карупцыю», бо ёю і не пахла. Наадварот, ён

сам часта меў добраахвотныя выдаткі: мог пачаставаць кавай ці нават прапанаваць разам папалуднаваць, калі праца зацягвалася. Гэтыя хатнія візіты да вучонага былі вельмі карысныя, асабліва для тых, хто пачынаў займацца навукай. Пачаткоўцы бачылі, як ствараецца навука непасрэдна на рабочай кухні, пераймалі вопыт працы старэйшага настаўніка і калегі.

Кожнаму свайму толькі што апублікаванаму артыкулу І. Я. Лепешаў шчыра радаваўся, як нованароджанаму дзіцяці. Чытаў і перачытваў, адсочваючы, ці ўсё, да апошняй літары, да апошняга знака прыпынку, адпавядае рукапіснаму арыгіналу. З задавальненнем мог прачытаць публікацыю камусьці са сваіх калег ці аспірантаў, калі ўдавалася ўгаварыць паслухаць. Усе свае публікацыі І. Я. Лепешаў збіраў разам і брашураваў па гадах. Для гэтага навучыўся самастойна рабіць пераплёт, часам звяртаўся па дапамогу ў пераплётную майстэрню.

Патрабавальнасць да сябе і да сваёй працы праектавалася і на даследаванні іншых аўтараў. Калі І. Я. Лепешаў сустракаў у друку прымітыўныя, халтурныя, кампіляцыйныя ці лжэнавуковыя матэрыялы, не мог прайсці міма гэтага. Рэагаваў адпаведным чынам у розных формах: крытычным артыкулам, выступленнем на канферэнцыі, выказваннем заўваг аўтару непасрэдна ў гутарцы па тэлефоне ці пры сустрэчы. Памятаю, калі я быў студэнтам, І. Я. Лепешаў выкладаў у нашай групе курс «Практыкум па арфаграфіі». Якраз у той час у БДУ быў выдадзены дапаможнік для студэнтаў па арфаграфіі, па якім нам трэба было засвоіць вучэбную дысцыпліну. Уважліва прачытаўшы дапаможнік, І. Я. Лепешаў, знайшоў у ім каля ста арфаграфічных памылак. Ён ніяк не мог утаймаваць сваё абурэнне, на практычных занятках мы разбіралі ўсе гэтыя памылкі, цвёрда запамінаючы, што так пісаць нельга. У хуткім часе крытычная рэакцыя І. Я. Лепешава вылілася ў артыкул, апублікаваны ў часопісе «Полымя», з каламбурна-саркастычным загаловам «Арфаграфічныя агрэхі ў дапаможніку па арфаграфіі» (Полымя. 1973. № 10), які мы, студэнты, чыталі і перачытвалі, пранікаючыся павагай да свайго выкладчыка, такога разумнага і справядлівага. Крытычныя артыкулы, як водгук на новыя публікацыі, з'яўляліся з-пад пярэ І. Я. Лепешава нярэдка. Абгрунтаваная, аб'ектыўная крытыка не была выбіральной. Даставалася ўсім, хто дапусціў недагляды ці навуковыя няправільнасці: і стваральнікам акадэмічных выданняў, і тытулаваным універсітэцкім навукоўцам, і аматарамамавукам.

У публічных вусных дыскусіях І. Я. Лепешаў гарача адстойваў сваю пазіцыю. Часам пры гэтым эмоцыі бралі верх, і пачуццё тактоўнасці магло саступаць месца нястрыманасці. Вербальныя сродкі не выбіраліся, нават высокаму начальству ён мог у вочы кінуць не зусім прыемныя словы, за што яго начальства асцерагалася. Але гэта прафесара не бянтэжыла. Адзіным начальнікам, якому ён пакланяўся, была яе вялікасць Навука, толькі ёй пакланяўся, толькі ёй служыў верай і праўдай.

Асоба І. Я. Лепешава прыцягвала да сябе калегаў і студэнтаў. З ім кожны адчуваў сябе лёгка і нязмушана, відаць, таму, што ён быў непасрэдным, шчырым, простым, нават у нечым прастакаватым. Ніколі не нёс сябе высока, да ўсіх звяртаўся толькі на вы, са студэнтамі-хлопцамі вітаўся за руку. Найбольшую прыязнасць ён выяўляў да тых, хто быў здольны да вучобы і навукі. Ён проста апякаў студэнтаў, якія вучыліся на выдатна і маглі самастойна напісаць вартую курсавую ці дыпломную працу.

Бацькоўскім клопатам былі адораны яго аспіранты. Здольных аспірантаў ён любіў, амаль на руках насіў, дапамагаў, спрыяў як мог ва ўсім. З надзейным навуковым багажом падводзіў іх да абароны дысертацыі.

Калі І. Я. Лепешаў адчуваў шчырасць ва ўзаемаадносінах, ён цалкам давяраў і давяраўся прыяцелю, нягледзячы на ўзроставую дыстанцыю. Напалову маладзейшаму за сябе мог даверыць усе свае таямніцы, расказаць пра свае балячкі, нелады ў сямейным жыцці, перыпетыі ўласнай біяграфіі. Але на першым месцы ў кантактаванні, канешне, перавагу мела навука. Ён мог патэлефанаваць і без субардынацый, проста па-сяброўску спытаць: «Што робіце? Што сёння напісалі?» Затым падзяліцца, што напісаў ён, якія складанасці ўзніклі пры вывучэнні пытання. Мог прапанаваць трохі развясца, разам прагуляцца. Мы сустракаліся, ішлі ў Пышкі, да Нёмана. Па дарозе абмяркоўвалі навуковыя пытанні, чыталі адзін аднаму свежа-напісанае, ён — сваё, я — сваё. Тут жа давалі ацэнку, выказвалі заўвагі і пажаданні.

Здраду І. Я. Лепешаў пераносіў вельмі балюча, раніма. Ён не мог зразумець, змірыцца, як такое можа быць. З усёй шчырасцю і адкрытасцю давяраў яму ці ёй, дапамагаў, спрыяў як мог. І тут — на табе, у самы адказны момант не падтрымалі, падвялі, падставілі. Мог у вочы выказаць прэтэнзіі ў рэзкай, нават грубай форме тыпу «Я з вамі ў разведку не пайшоў бы», «А моська, зная, сильна, коль лае на слона», «Я з ім на адным полі не сяду». Мог пэўны перыяд не размаўляць са сваім крыўдзіцелем, не вітацца. Але праходзіў час, і ўсё вярталася на кругі свае. І. Я. Лепешаў быў не злапомны. Ды што там нейкі канфлікт, самае галоўнае — навука, астатняе — так сабе, дробязь, не вартая таго, каб з-за гэтага траціць нервовыя клеткі.

І ўсё ж такі дзве раны не загойваліся да канца жыцця. Адну з іх І. Я. Лепешаў атрымаў у баях пад Кёнігсбергам. Асколак засеў паміж пазваночнікам і сэрцам. Хірургі не адважваліся зрабіць аперацыю. Вельмі рызыкаўна, можна пашкодзіць важныя нервовыя вузлы арганізма, і тады — канец або інваліднасць. Так і жыў з металам у целе, які час ад часу даваў пра сябе знаць, асабліва напамінаў пры фізічных нагрузках ці пры змене надвор'я. Але нічога, жыць можна. А вось другая рана больш сур'ёзная і балючая. Пасля вайны І. Я. Лепешаў, як і мільёны суайчыннікаў, трапіў у сталінскі лагер, адбываў тэрмін на Поўначы Расіі. І хоць пасля смерці Сталіна быў вызвалены і рэабілітаваны, усё роўна рана несправядлівасці ніяк не заживала, кроватачыла. Псіхалагічны боль абвастраўся асабліва тады, калі нядобразычліўцы, зайздроснікі спрабавалі насаліць, учыніць подласць. А такія ў адносінах да І. Я. Лепешава, справядлівага, адкрытага і бескампраміснага ў навуковых дыскусіях, несумненна, знаходзіліся. Ён моцна перажываў, хоць і разумеў, што падобныя выпадкі ў яго адрас — усяго толькі лыскаў брэх з-за плота, што праўду нельга зацьміць, запляміць.

Высокая прафесійнасць, акуратнасць у працы, пунктуальнасць і іншыя станоўчыя якасці І. Я. Лепешава не маглі не быць заўважаныя ўніверсітэцкім начальствам. У розны час былі прапановы паспрабаваць сябе на пасадах кіраўніка: прарэктара, дэкана, загадчыка кафедры. Сумненняў, што справіцца, у самога не было, але душа да гэтага, канешне, не ляжала. А як жа тады навука? Пагадзіцца — значыць адсуnúць навуку ўбок, здрадзіць ёй. Не, на гэта ён пайсці не мог. Дзеля тактоўнасці з прыхаваным гумарам даваў начальству адказ: яшчэ ранавата, яшчэ не дарос.

У вялікую навуку І. Я. Лепешаў увайшоў са спазненнем, кандыдацкую дысертацыю абараніў, калі меў 48 гадоў. Пракляты ГУЛАГ і паслягулагаўскія турбацыі з’елі найлепшыя гады жыцця. Напэўна, таму працаваў так заложна, апантана: у планах столькі ўсяго трэба зрабіць, і невядома, колькі наперадзе застаецца адпушчанага часу. І зрабіў, паспеў. За чатыры дзесяцігоддзі навукова-педагагічнай дзейнасці прафесар, доктар філалагічных навук І. Я. Лепешаў стварыў такі аб’ём навуковай прадукцыі, якім мог бы пахваліцца цэлы творчы калектыў. На аўтарскім рахунку вучонага 650 артыкулаў і 47 кніг. Толькі пералік публікацый вучонага заняў бы дзясяткі старонак. У век навуковай спецыялізацыі І. Я. Лепешаў належыць да нешматлікага кола даследчыкаў, абсяг навуковых інтарэсаў якіх рознабаковы і шматгранны. Ён і лінгвіст, і літаратуразнавец, і гісторык, да таго яшчэ і выдатны публіцыст. Яго моцна хваляваў лёс беларускай мовы. Яе неапраўдана прыніжанае становішча, відаць, падсвядома нагадвала і пра свой такі ж гаротны лёс у маладыя гады. Ён праз навуку служыў беларускай мове аддана, адстойваў яе ў публіцыстычных артыкулах, страсна бараніў у публічных выступленнях і дыскусіях.

Пайшоў І. Я. Лепешаў у лепшы свет пад свае 90 з чыстым сумленнем і светлай душой. Сёлета яму было б 100. Яго так не хапае Купалаўскаму ўніверсітэту ў Гародні і лінгвістычнай супольнасці ў Беларусі.

нарадзіўся 21 кастрычніка 1955 года ў вёсцы Бабіна Гродзенскага раёна. Скончыў Гродзенскі педінстытут (спецыяльнасць «Настаўнік беларускай мовы і літаратуры»), аспірантуру Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Доктар філалагічных навук (2004), прафесар кафедры беларускага і супастаўляльнага мовазнаўства Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Асноўныя кірункі навуковых даследаванняў — лексікалогія і фразеалогія беларускай мовы, супастаўляльная фразеалогія, беларуская дыялекталогія, методыка выкладання мовы, лінгвістычнае краязнаўства. Апублікаваў больш за 220 навуковых прац (у іх ліку 3 манаграфіі, 10 навучальных дапаможнікаў, 2 слоўнікі). Узнагароджаны ганаровымі граматамі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (1992, 2005), медалём ГрДУ імя Янкі Купалы «За заслугі». Жыве ў Гродне.

*Да 90-годдзя з дня нараджэння Арсеня Ліса
(04.02.1934–28.05.2018)*

СЯРГЕЙ ЧЫГРЫН

Ён спадзяваўся на спрыяльны час

У 2024 годзе споўнілася 90 гадоў з дня народзін таленавітага вучонага-фалькларыста, этнографа, літаратуразнаўцы, літаратурнага крытыка, гісторыка беларускага мастацтва, літаратуры і культуры, кінасцэнарыста, рэдактара, мемуарыста, доктара філалагічных навук Арсеня Ліса (1934–2018), які родам быў са Смаргоншчыны.

Я шмат гадоў сябраваў з Арсением Сяргеевічам. Яму вельмі падабалася, што я даследую Заходнюю Беларусь. Тое, што не паспеў зрабіць ён, спадзяваўся, што дараблю я. Гэта адчуваецца ў яго лістах, пра гэта мы з ім гутарылі падчас сустрэч у Мінску, па тэлефоне. А яшчэ Арсень Сяргеевіч заўсёды казаў, што сёння мала пішуць пра літаратуру XX стагоддзя. Не асвечана шырэй творчасць Алеся Гаруна. А ён, па словах Арсеня Ліса, не толькі быў выдатны паэт, а не слабейшы і як публіцыст. Гэта наглядна відаць на старонках газеты «Беларускі шлях», якую ён рэдагаваў. Зусім недаследаванай застаецца публіцыстыка Язэпа Лёсіка за час рэдагавання ім газет «Вольная Беларусь» і «Беларусь». Публіцыстыка абодвух гэтых пісьменнікаў цікавая не толькі як гісторыя беларускай грамадскай думкі, але і сваёй нястрачанай актуальнасцю сёння. Літаратуразнаўцы нашы, беручы па вялікім рахунку, у даўгу перад пісьменнікамі Іванам Пташнікавым, Вячаславам Адамчыкам, Іванам Чыгрынавым, Віктарам Казько, Віктарам Карамазавым, Алесем Жуком і іншымі.

Падчас сустрэч і гутарак мы заўсёды размаўлялі пра нашу літаратуру і культуру. Адноўчы я ў яго спытаў, што ён чуў асабіста пра смерць Янкі Купалы і крыж Еўфрасінні Полацкай. «Пра смерць нашага паэта-прарока Янкі Купалы ведаю не больш, чым усе, — казаў Арсень Сяргеевіч. — Нейкіх эксклюзіўных звестак, версій не згадаю. Янка Купала, як і ўсе знакавыя творчыя асобы ў таталітарнай дзяржаве, быў, бяспрэчна, шчыльна апекаваны спецслужбамі. Лёс паэта быў, зразумела, у руках іх. Яны вырашалі. Некалі, калі Расія зжыве свае імперскія амбіцыі, будуць, пэўна, апублікаваны і матэрыялы-дакументы, якія пральюць святло на трагічны зыход вялікага беларускага паэта. А што да сакральнай каштоўнасці беларусаў — крыжа Еўфрасінні Полацкай, то, думаю, марна шукаць яго ў нейкіх заакіяўскіх фондах. З XVII стагоддзя нашы культурныя каштоўнасці знікалі ў адным напрамку — на ўсходзе. Сёе-тое асе-ла, канешне, і на Захадзе, але не столькі».

▪ *Злева направа: Алесь Яскевіч, Іван Цішчанка, Іван Марчанка, Іван Яшкін, Арсень Ліс*

культурнага працаўніка Сымона Рак-Міхайлоўскага. Планаваў выдаць песні з нотнымі запісамі першага беларускага этнамузыкалага, рупліўца беларускай народнай песнятворчасці Антона Грыневіча. І шмат яшчэ».

Так, Арсень Ліс не паспеў шмат чаго з задуманага ажыццявіць, напісаць, знайсці. Таму ён спадзяваўся на маладых, што яны тое зробіць. І радаваўся, што кола прыхільнікаў беларускага слова, беларускага лёсу шырэе. «Ім будзе лягчэй і спарней працаваць. А працы на ніве беларускай і ў гісторыкаў, і ў літаратуразнаўцаў, і ў мастацтвазнаўцаў вельмі шмат. Спадзяюся, што паспрыяе ўсім час», — казаў славыты наш даследчык.

Працоўны стаж Арсеня Ліса складае 58 гадоў — ад загадчыка педагогічнага кабінета Шаркаўшчынскага раёна і настаўніка беларускай літаратуры ў мясцовай школе да загадчыка аддзела фальклору Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, намесніка старшыні вучонага савета па абароне дысертацый па спецыяльнасці «Фалькларыстыка і этнаграфія», сябра экспертнага савета Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь.

Арсеня Сяргеевіча чамусьці называлі фалькларыстам і літаратуразнаўцам, а ў рэчаіснасці ён быў яшчэ і таленавітым гісторыкам.

Пацверджаннем таму з'яўляюцца яго кніга «Браніслаў Тарашкевіч» (Мінск, 1966), артыкул «Мітрафан Доўнар-Запольскі: жыццё ў навучы» і шэраг іншых работ. Ён з'яўляецца аўтарам аналітычных партрэтаў прадстаўнікоў беларускай навуковай, мастацкай і грамадска-палітычнай інтэлігенцыі: кнігі «Мікола Шчакаціхін» (1968),

«Пётра Сергіевіч» (1970), «Пякучай маланкі след» (1981), «Вечны вандроўнік» (1984), «Песня — у спадчыну» (1989), «Цяжкая дарога свабоды» (1994), «Gloria Victis» (2010), «Выбранае» (2012).

Арсеню Лісу належыць аўтарства чатырох манаграфій па беларускім каляндарна-абрадавым фальклору: «Купальскія песні» (1977), «Валачобныя песні» (1989), «Жніўныя песні» (1993), «Каляндарна-абрадавая творчасць беларусаў: сістэма жанраў. Эстэтычны аспект» (1998).

Асобная частка біяграфіі Арсеня Ліса — гэта яго дзейнасць як аўтара, суаўтара і складальніка падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў для ВУ на курсе беларускага фальклору, мастацкай літаратуры. Ён быў удзельнікам шасцітомнага тэарэтычнага даследавання «Беларускі фальклор: віды, жанры, паэтыка» (2001–2008). Арсень Ліс з'яўляецца суаўтарам шасці сцэнарыяў дакументальных фільмаў: «Песня на ўсё жыццё», «Прысады Максіма Гарэцкага», «Зямля Тарашкевіча», «Аркадзь Смоліч», «Дзядзька Уласаў», «Адвечныя званы». Яго праца ацэнена Дзяржаўнай прэміяй Беларусі за падрыхтоўку і выданне шматтомнай акадэмічнай серыі «Беларуская народная творчасць» (1986), літаратурнай прэміяй імя Максіма Гарэцкага за кнігу «Цяжкая дарога свабоды» (1994).

У сваім хатнім архіве адшукаў некалькі лістоў Арсеня Ліса, якія былі напісаны ім у 1994–2014 гадах. Прапануем іх чытачам «Новага замка».

8 снежня 1994 года.

Шаноўны малады калега Сяргей!

Я таксама з цікавасцю і ўдзячнасцю сачу за Вашымі публікацыямі. Усцешылі Вы мяне моцна весткай аб падрыхтоўцы рукапісу Станіслава Грынкевіча¹. Гэта вельмі сур'ёзная пазіцыя, грамадска-культурная і адраджэнская. Спадзяюся, Вы ўключылі ў будучую кнігу яго артыкулы з «Калосся» і з «Крыніцы», ды сёе-тое з яго белетрыстыкі. Здаецца, найбольш адпаведна з яго кнігі «Царква, помста, вязніца» (1928). Ну і навукова-папулярныя рэчы аб народным тэатры, універсітэце і г. д.

Ведаецца, што ён быў у 1945 годзе расстраляны ў Мінску? А што да Вашай просьбы, выбачайце, не магу дапамагчы. Фотапартрэта не маю, хоць у свой час мог дастаць у спадарыні Людвікі Антонаўны², якая, дарэчы, найбліжэй ведала яго і ліставалася з нашчадкамі.

¹Станіслаў Грынкевіч (1902–1945) — беларускі грамадска-культурны дзеяч, урач-псіханей-ролаг, публіцыст, перакладчык.

²Маецца на ўвазе Зоська Верас (Людвіка Сівіцкая, 1892–1991) — пісьменніца, лексікограф, выдавец, перакладчыца, асветніца і грамадска-культурная дзеячка.

У Лявона Антонавіча¹, пэўна, застаўся той альбом Людвікі Антонаўны, дзе яны збіралі кароткія жыццяпісы і фотакарткі нашых культурнікаў ды грамадскіх дзеячаў. Адрас Лявона Антонавіча Луцкевіча хіба ведаеце: Вільнюс-232049, Архітэкту, 132, кв. 69. Даўно, праўда, не пісаў яму, але думаю, што ён не змяніўся. Пспехаў Вам у высакароднай справе.

Арсень Ліс.

1999 год.

Шаноўны калега Сяргей!

Шчыра дзякую Вам за прысланую кнігу. Даўно сачу за Вашай літаратурна-журналісцкай працай, за краязнаўчымі публікацыямі. Робіце неабходную працу. Нам трэба па магчымасці паўней рэстаўраваць сваю культуру. Як мінімум на першым часе класці яе рээстр.

Што да кнігі трох беларускіх літаратараў, то мне асабліва цікавая творчая спадчына Станіслава Грынкевіча. Яго б варта было пашукаць паўней, не мінаючы і газету «Раніца». Не шкодзіла б выдаць томік яго твораў, мастацкіх і навукова-публіцыстычных.

Вельмі цікавая і постаць Франука Грышкевіча², але вершы яго, як і вершы Уладзіслава Казлоўшчыка³, сягоння цікавыя толькі як памятка пэўнага гістарычнага этапа. Яны не набралі неабходнай эстэтычнай вышыні, маюць адно гісторыка-культурную каштоўнасць. Магчыма, не шкодзіла б агаварыць гэта ў Вашай прадмове. Сучасны малады чытач, чытаючы патрыятычныя ўзлёты Казлоўшчыка, можа крывіцца ад іх эстэтычнай, мастацкай слабіні, часам бездапаможнасці.

Дзякуй за памяць, за кнігу. Пспехаў у працы.

Арсень Ліс.

26 красавіка 2000 года.

Паважаны Сяргей Мікалаевіч!

Вялікі дзякуй Вам за апэратыўнае паведамленне неабходных звестак пра св. п. Серафіма Татарына⁴. Ведаю з яго слоў, што ўзначальваў павятовы камітэт Беларускага сялянска-работніцкага пасольскага клуба «Змаганне». Але дзе, ці ў Наваградку, ці дзе-небудзь у іншым месцы, не памятаю. Калі б Вам удалося ўдакладніць гэты факт, істотны для біяграфіі ў энцыклапедычным выданні, быў бы шчыра ўдзячны.

¹ Маецца на ўвазе Лявон Луцкевіч (1922–1997) — беларускі грамадска-культурны дзеяч, педагог, мемуарыст.

² Франук Грышкевіч (1904–1946) — беларускі паэт, публіцыст, перакладчык, педагог, доктар філасофіі.

³ Уладзіслаў Казлоўшчык (Уладзіслаў Казлоўскі, 1896–1943) — беларускі грамадска-культурны дзеяч, паэт, публіцыст.

⁴ Серафім Татарын (1903–1988) — беларускі грамадска-культурны дзеяч у Заходняй Беларусі, педагог, вязень польскіх і савецкіх лагераў.

*Поспехаў Вам у творчай працы. Са святам!
Выбачайце за лішняе «тузанне».*

Арсень Ліс.

24 снежня 2004 года.

Паважаны калега Сяргей!

Дзякую за пільна неабходную інфармацыю пра Яўгена Бартуля¹. Добра, што ёсць гэтыя зыходныя звесткі. А смерць паэта пакуль што пакінем пад пыталнікам. Дасць Бог, і тое даведаемся. Карыстаюся выпадкам павіншаваць Вас з надыходзячым 2005 годам і пажадаць новых творчых здабыткаў.

Хораша працуеце, шмат робіце. Сярод іншых Вашых пазіцый, здабыткаў апошнім часам вылучаю для сябе выданне і даведку пра заходнебеларускага гісторыка Міколу Шкялёнка². Спору ў працы, здароўя, усяго добрага дома і ў свеце.

Калі Вам трапяцца звесткі пра Янку Гароха³, з якім Максім Танк⁴ вучыўся ў Радашковіцкай гімназіі, прашу падзяліцца. Усё для каментароў для поўнага збору паэта.

Арсень Ліс.

17 сакавіка 2009 года.

Паважаны малады калега!

Шчыры дзякуй за прысланыя кніжкі. Віншую з новай кнігай пра беларускую Беласточчыну. Мабыць, гэтым разам далі вычарпальна што да персаналіяў. Віншую з паважнай пазіцыяй у Беларусазнаўстве. Нехта пададзены эцюдна, а нехта і аналітычна — партрэт на ўвесь рост, што называецца. Перш-наперш Чаржынскі⁵... Халера, які патэнцыял у адной асобе страчаны. Хмары⁶ вы далі ўсё, добра, што пачалі вершам «Мы». Абяцаў ён не абы-якога паэта, у сэнсе маштабнасці. Ажно не атрымалася. Эміграцыйныя ўмовы жыцця? Слабая адукацыя? Цяжка сказаць. Зрэшты, няважна. Сваё зрабіў як мог, як выйшла. Дзякуй яму і Вам, што вярнулі яго ўсім нам. Дарэчы, крыху ведаў я дваіх Вашых землякоў-паэтаў. І Хмара праз лісты нешта існае праясніў для мяне ў іх жыцці.

Вельмі няпростая задумка ў Вас — даследаваць Беларускае таварыства ў Варшаве. Пра Зоську Верас, а больш пра Рамуальда Зямкевіча⁷ ды Гальяша Леўчыка⁸ ў Вас хопіць матэрыялу. Пэўна, ад беластаччан можаце атрымаць звесткі пра

¹ Аўген Бартуль (1908–1992) — беларускі паэт.

² Мікола Шкялёнак (1899–1946) — беларускі гісторык, ваенна-палітычны дзеяч, журналіст.

³ Янка Гарох (1908–1932) — заходнебеларускі пісьменнік.

⁴ Максім Танк (Яўген Скурко, 1912–1995) — народны паэт Беларусі.

⁵ Уладзіслаў Чаржынскі (1897–1974) — беларускі крытык, літаратуразнавец, перакладчык.

⁶ Сяргей Хмара (Сяргей Сіняк, 1905–1992) — дзеяч нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі і беларускай эміграцыі, паэт, выдавец, журналіст.

⁷ Рамуальд Зямкевіч (1881–1944) — беларускі бібліёграф, публіцыст, калекцыянер, гісторык.

⁸ Гальяш Леўчык (Ілья Ляўковіч, 1880–1944) — беларускі паэт, калекцыянер, грамадска-культурны дзеяч, мастак, музыкант.

Панько¹: яна была дзейная ў сваёй прафесіі першыя дзесяцігоддзі БГКТ. Але вось цэлы рад імёнаў... Ці яны былі статыстамі, даруюць няхай добрыя людзі. Станіслаў Казура² і Браніслаў Руткоўскі³, каб была ў нас у 1920-я гады свая дзяржаўнасць, паслужылі б беларускай культуры, а так зноў яны ўдзельнічалі па-зямляцку, а ў Таварыстве ўвогуле былі чальцамі...

Быў там адзін інжынер у 30-я гады, які фінансаваў, спансіраваў, як бы сягоння казалі, Танкаў зборнік. На жаль, не магу цяпер згадаць яго прозвішча. Упусцілі Аляксандра Шыдлоўскага⁴, які мог бы нешта істотнае ўспомніць пра дзейнасць беларусаў у Варшаве 1930-х. Можна нешта падказаць Юры Туронак⁵. Мікалай Шчорс⁶ — цікавая постаць. Але прапісаўся ў Варшаве, пэўна, толькі перад самай вайной. Дзейсны з пецяўбургскіх часоў Сталыгва⁷ быў, мабыць, мала, слаба заангажаваны ў рух. Як і маладзейшы Язэп Гапановіч⁸.

Цікава было б даведацца нешта пра Чарняўскую-Орсу⁹. Можна, амерыканскія беларусы з дапамогай Л. Юрэвіча¹⁰ маглі б прасвятліць яе лёс. Здаецца, прыстойная была спявачка, выканаўца нашых народных прыпевак.

У «Беларускім летапісе» мільгалі 2–3 матэрыялы-допісы з Варшавы. Нейкую драбніцу там знойдзеце. Віславухі паходзілі, здаецца, з Пружаншчыны, але адносіны да беларускага руху ў іх былі, мабыць, чыста свае.

Пра Галаўню нешта чуў ад разьбяра Ап. Пупко¹¹, гадоў 20 таму. Але, пэўна, быў гэта іншы Галаўня, які паказаўся раз-другі ў заходнебеларускім друку.

Што датычыць фотаздымкаў, то ёсць у мяне адно здымак 90-х гадоў, групавы з Аляксандрам Шыдлоўскім. Яго там можна вылучыць, але ці будзе такі партрэт дастаткова рэпрэзентатыўны? А, наогул, сабраўшы такі-сякі фотаархіў, па Вашым праекце не маю нічагусенькі. Выбачайце, Сярожа, элементарна было б напісаць рэцэнзію на Вашу апошнюю кнігу. Але жанр гэты надта не мой. Разы два-тры пісаў, але ні сам не атрымаў ад напісанага задавальнення, ні той, каго рэцэнзаваў, радасці.

Не зважайце на агульны эпічны тон майго пісьма. Тлумачыцца гэта ў значнай меры настроем 75-гадовага чалавека. Праект Ваш нялёгкі, але пры Вашым творчым патэнцыяле і руплівасці — рэальны. У добры час!

Згадалася: некалі светлай памяці Людвіка Антонаўна ўспамінала, што ў бытнасць яе на агародніцкіх (садоўнічых) курсах у Варшаве (10-я гады ХХ ст.) у іх бела-

¹ Маецца на ўвазе Людміла Панько, жыла ў Варшаве.

² Станіслаў Казура (1881–1961) — кампазітар, харавы дырыжор, педагог.

³ Браніслаў Руткоўскі (1898–1964) — кампазітар, музыкант, арганіст.

⁴ Аляксандр Шыдлоўскі (1911–2002) — беларускі культурны дзеяч, кампазітар, педагог.

⁵ Юры Туронак (1929–2019) — беларускі дзеяч і гісторык.

⁶ Мікалай Шчорс (1913— 1995) — беларускі грамадска-палітычны дзеяч.

⁷ Уладзіслаў Сталыгва (1874–?) — беларускі грамадска-палітычны дзеяч.

⁸ Язэп Гапановіч (1883–1964) — беларускі грамадскі дзеяч, прадпрымальнік.

⁹ Яўгенія Чарняўска-Орса — беларуская спявачка, папулярная ў 1930-х гадах. Лёс яе невядомы.

¹⁰ Лявон Юрэвіч (1965) — беларускі літаратуразнавец, крытык, бібліяграф.

¹¹ Апалінарый Пупко (1893–1984) — самадзейны майстар разьбы па дрэве.

рускі гурток заглядаў Лявон Гмырак¹ у форменным касцюме навучэнца тэхнічнай школы.

Арсень Ліс.

7 чэрвеня 2009 года.

Шчырапаважаны спадар Сяргей!

Як кожнага неабыякавага чалавека, цешыць старога Ваша руплівасць на ніве беларушчыны. Хораша вярнулі з забыцця яшчэ адно Імя таленавітага пакутніка. Дзякуй. Чуў, але даведаюся дакладней, што творы мастака Антона Карніцкага² былі, прынамсі, некалі ў кагосці ў Валожыне.

Цікава, які лёс у фатографа Шыманчыка³? Вы грунтоўна папрацавалі над нарысам, сабралі багаты матэрыял. Партрэт мастака атрымаўся на шырокім культурніцкім фоне. Важна было б адшукаць магілу Антона Карніцкага. Разуменю, што гэта цяжка. Мог ведаць тое бацька Алега Лойкі⁴. Дарэчы, мастак П. Сергіевіч⁵ падчас сваіх кароткіх штудзій у Кракаве вучыўся ў прафесара Панкевіча⁶.

Усяго Вам добрага!

Арсень Ліс.

4 мая 2010 года.

Шчырапаважаны сябра Сяргей!

Рад, што Вы, руплівы шукальнік і вяртальнік нашай спадчыны, хочаце вырваць з цемры забыцця імя Усевалада Шырана⁷.

Калісь у маладосці сустракаў яго вершы ў часопісе «Шлях моладзі», за другую палавіну 1930-х гадоў. У «Калоссі», праўда, хоць поўны камплект не трапляў у рукі, здаецца, публікацый яго не было.

Вершы не рабілі ўражання. Але, пачуўшы ад св. п. Яўгена Іванавіча⁸ пра яго гвалтоўную смерць у чэрвені 1941 года, быў узрушаны. Даведаўся, што быў папулярны на Дзісеншчыне як доктар, лекар і як чалавек незалежных поглядаў, асобай.

Фота, на жаль, не маю, яго падабізны нідзе не давялося бачыць. Думаю, што можна знайсці ў Вільні. Напэўна, ён канчаў медыцынскі факультэт пры ўніверсітэце і там захавалася яго справа асабістая, дзе можа быць і фотакартка. Відаць, ёсць яна і ў справе, якая павінна захоўвацца ў Мінску, у архіве КДБ, ды цяпер той архіў недаступны.

¹ Лявон Гмырак (1891–1915) — беларускі празаік, крытык, публіцыст.

² Антон Карніцкі (1912–1944) — беларускі жывапісец.

³ Юзаф Шыманчык (1909–2003) — фатограф.

⁴ Алэг Лойка (1931–2008) — беларускі пісьменнік, педагог, доктар філалагічных навук, прафесар.

⁵ Пётра Сергіевіч (1900–1984) — беларускі мастак.

⁶ Юзаф Панкевіч (1866–1940) — польскі мастак, графік, педагог.

⁷ Усевалад Шыран (1906–1941) — паэт, доктар.

⁸ Маецца на ўвазе Максім Танк.

Вось і ўсё, што магу Вам сказаць пра У. Шырана. Выбачайце, не магу памагчы ў зборы яго вершаў. Мой зямны ліміт вычэрпваецца, не паспяваю рэалізаваць нешта элементарна са сваіх творчых планаў.

Жадаю поспеху. Цісну руку.

Арсень Ліс.

Без даты.

Паважаны Сяргей!

Дзякую за прысланыя кніжкі. Цешуся з Вашай руплівасці і прадуктыўнай працы. Вельмі важна, што падалі падрабязную гісторыю бібліятэкі імя Янкі Купалы ў вёсцы Кракотка Слонімскага раёна. Гэта знак нацыянальнага самаўсваднення і самасцвярджэння беларусаў у 1920-я гады. Выдатна, што ўпершыню звярнулі ўвагу на таленавітага літаратуразнаўцу Уладзіслава Чаржынскага. Ну і шмат іншага адкрываецца.

Захаваць як мага далей Вам творчы імпульс!

P.S. Мілы чалавек Пётр Навумавіч Дабрыян¹. Сустрэкаўся з ім. На жаль, паэт слабы. Трымайце цясней сувязь з Міколам Арочкам². Распытвайце, вазьміце інтэрв'ю. Заклікайце, каб больш пісаў.

Арсень Ліс.

9 сакавіка 2012 года.

Дарагі Сяргей!

Даволі ўважліва сачу за Вашымі публікацыямі і радуся шчыра. Не толькі за Вас, а і за нашу спадчыну, за людзей нашых, што жылі з думкай пра лепшую долю зямлі нашай беларускай.

Дзякую за апошнюю прысланую кніжку, прысвечаную сціпламу і годнаму беларусу Анатолю Іверсу³. І спадчыну літаратурную ўпершыню спарадкавалі, і ўсё належнае, звязанае з яго жыццём, творчасцю давялі да людзей, як трэба.

Напачатку 1960-х гадоў, збіраючы матэрыялы да дысертацыі, я асабіста пазнаёміўся з св. п. Іванам Дарафеевічам. Па дарозе з Гародні заехаў у Слонім, каб пазнаёміцца з паэтам. Прыехаў позна, у гасцініцы не аказалася месца. Пераначаваў у нейкім зрубе, а раніцай пайшоў па паведамленым Сцяпанам Міско⁴ адрасе. Перад гэтым пазнаёміўся з Новікам-Пеюном⁵. Пагаварыўшы з Іванам Дарафеевічам, адчуў, якія яны розныя людзі...

Атрымаў некалькі часопісаў ад Івана Дарафеевіча (бюлетэняў ТБШ). Не памятаю цяпер размовы нашай. Не быў яшчэ сарыентаваны, пра што мог бы ад яго

¹ Пётр Дабрыян (паэт Алесь Сучок, 1916–1993) — заходнебеларускі паэт.

² Мікола Арочка (1930–2013) — беларускі паэт, літаратуразнавец, перакладчык, доктар філалагічных навук.

³ Анатоль Іверс (Іван Міско, 1912–1999) — беларускі паэт, журналіст.

⁴ Сцяпан Міско (1930–2010) — кандыдат мастацтвазнаўства, культуролог.

⁵ Сяргей Новік-Пяюн (1906–1994) — беларускі пісьменнік.

даведацца. Зялёны быў. Адно запомнілася, што прынялі яны, Іван Дарафеевіч і жонка, чужога чалавека ўважліва і ветла. Дарэчы, у «Беларускім летапісе», пэўна гэта для Вас не нова, ёсць нямала матэрыялаў пра культурна-грамадскае жыццё беларускай грамады ў Варшаве даваенных часоў.

З цікавасцю чытаю Вас у «Новым часе». У апошняй кнізе выдзеліў для сябе інтэрв'ю з Іванам Дарафеевічам Уладзіміра Калесніка¹ і Ваша. Што датычыць маіх нарысаў пра заходнебеларускую літаратуру, то мне, па праўдзе кажучы, крыху ніякавата. Пісаў гэтыя нарысы спешна, за тры месяцы. Да зборніка «Песні на загонах», творчасці яго аўтара не падабраў ключ. Хмара мне здаўся з большымі патэнцыямі мастацкімі. Пазней я, працуючы ў акадэмічнай бібліятэцы Літвы ды наткнуўшыся на адрэдагаваны Максімам Танкам яго зборнік, яшчэ больш у тым упэўніўся. Пэўна, чацвёртую частку вершаў рэдактар не пусціў з-за асцярогі перад цензурай, каб не зарэзалі кніжкі. Вершы ў большасці сваёй былі радыкальныя зместам, цалкам у духу народнага фронту. Былі не слабыя ідэйна і зместам. Таму спадзяваўся, што ў далейшым Хмара паднімецца над Максімам Танкам. Ажно, мяркуючы па пазнейшай яго паэзіі, выдодзенай Вамі кнігі, таго не атрымалася, на жаль.

Ёсць там яшчэ ў віленскіх архівах рукапісныя матэрыялы Нікіфароўскага, прозай. Варта паглядзець гэтага аўтара. Трымалі яго палякі ў турме, здаецца, за БСР-грамаду, і ці не памёр ён, бедалага, заўчасна. У перыёдыцы нешта зусім слаба праявіўся.

Выбачайце, ліст выйшаў няскладны. Стомлены, хворы, стары, чаго чакаць. І апошняе. Спяшайцеся зрабіць усё, што плануеце, да 70, у крайнасці — да 75. Дзялянка ў Вас шырокая. А ратаяў, як яшчэ летапіс сведчыў, — няшмат.

Усяго добрага!

Арсень Ліс.

27 мая 2012 года.

Паважаны Сяргей!

Дзякую за чарговае выданне спадчыны Анатоля Іверса. Паважная публіцыстыка паэта. Цікава было даведацца пра лёс Якуба Міско² і яго братаў. Увогуле, Слонімшчына паўстае ва ўсім прадстаўнічым сваім багацці беларускага духу.

Цікава, у Вас, акрамя Карніцкага, яшчэ была мастачка Хруцкая³. Добра было б зведаць больш і пра заснавальніка музея. Можна, хто са старэйшых сланімчан і помніць гэтага мудрага старога⁴. Малайчына і сын Івана Дарафеевіча, бачу.

Усяго добрага Вам і Вашым сябрам.

Арсень Ліс.

¹ Уладзімір Калеснік (1922–1994) — беларускі літаратуразнавец, кандыдат філалагічных навук, прафесар.

² Якуб Міско (1911–1981) — беларускі публіцыст, журналіст, празаік, крытык.

³ Маецца на ўвазе мастачка Клаўдзія Хруцкая (1923–?). Пасля вайны жыла ў Польшчы.

⁴ Маецца на ўвазе Язэп Стаброўскі (1870–1968).

3 жніўня 2012 года.

Дарагі Сярожа!

Учора, прыйшоўшы з пахавання св. п. Янкі Саламевіча¹, залпам прачытаў Вашу кніжку «Такі іх лёс». Дарэчы, проста і па сутнасці названай. Святая справа — вяртаць памяць пра людзей не толькі годных нацыянальнага пантэону, але і прасцейшых, як Павел Лысуха², Анатоль Кунцэвіч³. Многае з апублікаванага ў кніжцы раней чытаў у перыёдыцы, але цяпер перачытаў усё. Можна, для цэласнасці ўспрыняцця. Натуральна, больш зацікавіла нязнаннае. Узрадаваўся Вашаму партрэту Усевалада Шырана, інфармацыі пра Аўгена Бартуля, сына Максіма Бурсевіча Ігара⁴. Апошні быў у мяне ў хаце год 25 таму. Маю яго гімназійнае фота. Казаў, што былі ў Магілёве ўспаміны бацькі Максіма, загінулі ў вайну. Уразіла, як зыйшла з жыцця Марыя Шкялёнак⁵, увогуле лёс сям'і таленавітага гісторыка Міколы Шкялёнка. Як добра, што выдадзена яго спадчына, і як сумна ўсведамляць, што яму было яшчэ толькі 47 гадоў, калі яго расстралялі.

Як і Вы, у свой час усцешыўся выданню спадчыны Леапольда Родзевіча⁶ і прапусціў магчымасць даведацца пра сям'ю, род Родзевічаў ад іх сястры, што дажывала век у Саратаве. Адрас быў у Арэхвы М. С.⁷

Цікава мне было даведацца, што слоніўскія артысты ставілі п'есу Родзевіча «Пакрыўджаныя». У Вас выйшла практычна рэцэнзія на выданне і абзначаны добра творчы сілуэт Леапольда Родзевіча. Адна недакладнасць: «Беларускі зван» рэдагаваў не ён, а Ф. Аляхновіч⁸.

Прыемна было мне даведацца паўней, як выдаваўся «Снапок». Увогуле, Сяргей Паўловіч⁹ патрабуе нашай большай увагі. Не грэх бы і манаграфію пра яго напісаць. Клапатар пра беларускае і Беларусь быў вялікі і дзейны ў сваім клопаце.

Добра аддаеце ўвагу сваім землякам. Цікава, што са Слоніўшчыны паходзіў рэктар Віленскага ўніверсітэта Пелікан¹⁰. Адыграў, дарэчы, вельмі паганую ролю ў лёсе аднаго з пачынальнікаў-шукальнікаў беларускай ідэі Міхаіла Баброўскага¹¹. Не менш паганую, чым той стараста Макарэвіч у дачыненні да продка заснавальніка Слоніўскага музея.

¹ Янка Саламевіч (1938–2012) — беларускі літаратуразнавец, энцыклапедыст, фалькларыст, бібліёграф.

² Павел Лысуха (1892–1954) — праваслаўны святар.

³ Анатоль Кунцэвіч (1912–?) — беларускі царкоўна-грамадскі дзеяч.

⁴ Ігар Бурсевіч (1911–1985) — публіцыст, вязень сталінскіх лагераў, сын Максіма Бурсевіча (1890–1941), дзеяча беларускага нацыянальнага руху ў Заходняй Беларусі.

⁵ Марыя Шкялёнак (Марыя Брынкевіч (?–1952)), жонка Міколы Шкялёнка. Была забіта супрацоўнікамі НКУС каля Варшавы ў 1952 годзе.

⁶ Леапольд Родзевіч (1893–1938) — беларускі пісьменнік, грамадска-культурны дзеяч.

⁷ Мікалай Арэхва (1902–1990) — гісторык.

⁸ Францішак Аляхновіч (1883–1944) — беларускі драматург, тэатральны дзеяч.

⁹ Сяргей Паўловіч (1875–1940) — беларускі выдавец, багаслоў, педагог.

¹⁰ Венцаслаў Пелікан (1790–1873) — дзеяч расійскай медыцынскай навукі XIX стагоддзя. Быў родам са Слоніма.

¹¹ Міхаіл Баброўскі (1784–1848) — славіст, багаслоў, доктар багаслоўя, даследчык старажытных рукапісаў.

Адным словам, дзякуй Вам за руплівасць вакол беларускай спадчыны. Праца Ваша сягоння асабліва актуальная, калі нас зноў намерваюцца аформіць пад фармат «северо-западный край».

Усяго найлепшага Вам!

Арсень Ліс.

26 красавіка 2013 года.

Паважаны сябра Сяргей!

Добра, што ў сваёй публікатарскай працы не абыходзіце ўвагай Аляксандры Бергман¹. Як гісторык, сумленны і ўнікнёны даследчык беларушчыны, яна за-служвае нашай удзячнай памяці. Шкадую, што, уводзячы Аляксандру Бергман у «Энцыклапедыю гісторыі Беларусі», назваў у асноўным галоўныя яе працы, абмінуў публікацыі беларускіх персаналіяў у паважных польскіх перыядычных выданнях. Што да нашых узаемадачынненняў з паважаным гістарыяграфам, то былі яны працяглыя і насілі пераважна характар ліставання, хаця былі і асабістыя сустрэчы ў Мінску і Варшаве.

Першай зачাপіла мяне сама пані Аляксандра пасля маіх першых публікацый пра Браніслава Тарашкевіча². Я выказаў меркаванне, што Б. Традыцыя — гэта псеўданім Тарашкевіча, за што быў рэзкавата пакрытыкаваны дасведчанай у гісторыі КПЗБ і ў цэлым вызваленчага руху беларусаў даследчыцай. Задаваных мне пытанняў, на жаль, не помню. Трэба было б добра пакорпацца ў сотні, не меней, адрасаваных мне яе лістоў. Не маю, выбачай, такой змогі. Моцна стаптаўся напрыканцы 8-га дзясятку. Не паспею самую дробязь. Друкую ж у асноўным раней напісанае. Позна пачаў пісаць успаміны і зусім, што называецца, заграз (увяз) з імі. Помніцца, Аляксандра Рыгораўна Бергман не верыла, што зусім страчаны беларускі пераклад «Іліяды» Тарашкевіча, падштурхоўвала мяне шукаць яго. Але ж ты ведаеш, што інквізітарскія кастры ХХ стагоддзя былі значна большыя за сярэднявечныя. Маштабы іх не паддаюцца вымярэнню. Помню, што навіў паважаную пані даследчыцу на ўзнаўленне памяці Ул. Самойлы³. Зрабіла досыць паважны нарыс пра яго ў «Przeglądzie Historycznym», калі не памыляюся. Моцна падводзіць памяць апошнім часам.

Вельмі сімпатычны быў, дарэчы, і яе муж пан Стэфан. Не памятаю ўжо, у якім польскім часопісе апублікаваў ён «“Postulaty białoruskie” Браніслава Тарашкевіча», якія я не здолеў даць пры выданні выбраных твораў нашага славутага палітыка і вучонага. Да перакладу манаграфіі А. Бергман на беларускую мову я даў прадмову. Можна, яна табе нечым карысная. На жаль, пры вэрхале ў хатняй бібліятэцы не маю яе пад рукамі.

¹ Аляксандра Бергман (1906–2005) — беларускі і польскі гісторык.

² Браніслаў Тарашкевіч (1892–1938) — беларускі грамадска-палітычны дзеяч, мовазнавец, публіцыст, перакладчык.

³ Уладзімір Самойла (1878–1941) — беларускі публіцыст, крытык, філосаф.

Добра, што ты даў штрыхі партрэта К. Галкоўскага¹. У мяне дзесьці ляжаць копіі перапіскі яго з Якубам Коласам² у сувязі з працай над операй «Сымон-музыка». Самі лісты Коласа знаходзяцца ў бібліятэцы АН Літвы. Здаецца, яны яшчэ не трапілі ў выданні спадчыны паэта.

Хораша ідзеш, браце, па творчай дарозе. Дай Бог табе да 70 рэалізаваць творчыя планы і задумы. Пазней будзе цяжка, а то і немагчыма.

Бывай. Усяго добрага!

Арсень Ліс.

3 лютага 2014 года.

Дарагі Сярожа!

Дзякуй за кнігу «Іншых шляхоў не было». Сэнсава вельмі трапная назва, адпаведная лёсу нашых людзей. Столькі розных доляю іх ты вяртаеш Радзіме.

З удзячнасцю пазнаёміўся і з гродзенскім альманахам. Радасна, што ў Горадні склаўся такі рэпрэзентатыўны літаратурны асяродак, столькі талентаў нарасло. Для сябе вылучыў тваю прадмову да паэмы Міколы Арочкі «Караная Міндоўга». Малайцы вы абодва.

Арсень Ліс.

19 ліпеня 2014 года.

Дарагі Сярожа!

Парадаваўся Вашай публікацыі пра Рыгора Самохіна¹. Неяк думаў апошнім часам, дзе ён падзеўся. Тым часам Вы паказалі, які адметны творца працаваў у нашай культуры. Удалы, уражлівы партрэт. Цікава, што ён надаваў асаблівую ўвагу нашым цымбалам, шукаў, дамагаўся іх разнастайнага выкарыстання, гучання. І рабіў тое невыпадкова. Зыходзіў з тэзы, што гэты музычны інструмент уласцівы беларускай культуры, душы адпачаткава, прыйшоў з глыбокай старасветчыны. А што да зыходу Самохіна з жыцця, то ў гэтым усё ж шмат невядомага. Калі не ўсё яно невядомае.

Прыдалася мне адна выпадковая размова з св. п. беларускім музыказнаўцам Браніславам Смольскім⁴, дарэчы, бацькам двух кампазітараў. У 1944 годзе ён быў прызначаны Беларускай саўнаркомам, дакладней, упаўнаважаным высокай інстанцыяй зарэгістраваць (збіраць) беларускія музычныя сілы. Калі прыехаў у вышвалены ад немцаў Мінск, то ўясніў сабе такую сітуацыю. Прафесар М. Зінчук, які за часы акупацыі з дапамогай К. Езавітава⁵ ў Рызе выдаў некалькі, дакладней, цэлую бібліятэку беларускіх песень з нотамі. Адразу быў забраны на фронт і загінуў.

¹ Канстанцін Галкоўскі (1875–1963) — кампазітар, дырыжор, педагог.

² Якуб Колас (1882–1956) — народны пісьменнік Беларусі.

¹ Рыгор Самохін (1911–1944) — беларускі кампазітар, дырыжор, музыкант.

⁴ Браніслаў Смольскі (1909–2005) — беларускі музыказнавец.

⁵ Кастусь Езавітаў (1893–1946) — беларускі грамадска-палітычны і ваенны дзеяч, публіцыст, педагог.

Кампазітары А. Туранкоў¹, А. Ягораў², браты Маркевічы былі арыштаваны НКВД. Праўду кажучы, пра Маркевічаў, калі яны былі рэпрэсаваны, не скажу дакладна. Можна, і раней. А. Ягораў, што быў выдаўшы з М. Гарэцкім³ у 1927 годзе песні Аўфрасіні Гарэцкай⁴, у час акупацыі, відаць, кіраваў у Мінску нейкім хорам і таму, вядома ж, вораг. Сярод узятых улетку 1944 года Бр. Смольскі называў і дырыжора радыё М. Клаўса⁵. Па гучанні прозвішча, відаць, з немцаў. Але не выключана, што з тунтэйшых, а не з экспартаваных.

Ну, а гісторыю з выдатнейшым беларускім кампазітарам А. Туранковым, пэўна, ведаеце. Яго партызаны хацелі вывесці на Вялікую зямлю, але ён спалохаўся нямецкай правакацыі і выдаў сувязнога. Так што завінаваціўся моцна ды трапіў пад сатырычнае пяро Кандрата Крапівы⁶ з мянушкай Шкуранкоў у п'есе «Людзі і д'яблы». Хоць мог быць прататыпам у трагедыі. І тое было б аб'ектыўна. Вось Вам колькі слоў згадкі, на ўспамін якой навіў Ваш харошы тэкст пра забытага кампазітара.

Усяго найлепшага ў Вашай высакароднай працы дзеля вяртання беларусам пантэоннай ім спадчыны ды гістарычнай памяці.

Моцна цісну руку.

Арсень Ліс.

11 жніўня 2014 года.

Дарагі Сярожа!

Дзякуй. Радуецца! Чытаю з цікавасцю і ўдзячнасцю. Шчыра, інфарматыўна, з глыбокай павагай да партрэтаваных. Моцныя характары і партрэты Веры Селівончык⁷ і Ганны Кароль⁸. Праяснілі трагічны зыход Ганны Кароль. Узнавілі памяць пра Віталя Губарэвіча⁹.

Добра выкарыстоўваеце розныя крыніцы сведчання пра людзей. Выдатная крыніца — Ваша ліставанне з Янкам Саламевічам, інтэрв'ю з ім. Хораша ўсё напісана пра Міколу Арочку.

Дарэчы, на днях гаварыў з галоўным рэдактарам «Тэхналогіі». Выдаюць кнігу жыцця Янкі Саламевіча «Слоўнік беларускіх псеўданімаў»¹⁰. У рабоце. Вельмі добра зрабілі, што ўзнавілі і выдалі асобным зборнічкам спадчыну Янука Д. — Дараш-

¹ Аляксей Туранкоў (1886–1958) — кампазітар.

² Аляксандр Ягораў (1887–1959) — кампазітар, харавы дырыжор.

³ Максім Гарэцкі (1893–1938) — беларускі пісьменнік.

⁴ Аўфрасіння Гарэцкая (1864–1935) — беларуская народная спявачка, маці Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх.

⁵ Мікалай Клаўс (1906–?) — беларускі кампазітар, дырыжор, піяніст.

⁶ Кандрат Крапіва (1896–1991) — народны пісьменнік Беларусі.

⁷ Вера Селівончык (1905–1984) — вязень сталінскіх лагераў, жонка беларускага грамадска-рэлігійнага дзеяча на эміграцыі Аляксандра Асіпчыка (1909–1990).

⁸ Ганна Кароль (1902–1947) — дэпутат Вярхоўнага Савета БССР і Шылавіцкага сельскага Савета Слонімскага раёна.

⁹ Віталь Губаравіч (1926–1976) — беларускі паэт, аптэкар, вязень сталінскіх лагераў.

¹⁰ Кніга з друку яшчэ не выйшла.

кевіча¹. З улікам усяго Вамі апублікаванага пра Слонімшчыну і слонімцаў навочна паказалі, колькі дала гэта зямля Беларусі. Добра было б пайней сабраць звесткі і вярнуць грамадскасці памяць пра Максіма Бурсевіча. Ведаў яго сына Ігара Бурсевіча. Быў у 1970-я ў мяне ў хаце.

Неяк Ваш зямляк Сцяпан Міско, сваяк Андрэя Пракапчука², расказваў пра Феакціста Міско, былога КПЗэбоўца, які ў вайну арганізаваў у Слоніме антыфашысцкі камітэт. Пазней яго застрэліла радыстка. Гэта не першы выпадак, калі гінулі былыя заходнебеларускія хлопцы не ад нямецкіх рук. Пэўна, чулі пра Язэпа Урбановіча³, важна беларускай камсамольскай моладзі ў Віленскай беларускай гімназіі пры паляках. Пазней, у вайну, камандзір партызанскага злучэння на Берасцейшчыне. Яго таксама падазрона застрэлілі пры вызваленні Берасцейшчыны. Пра Феакціста, напэўна, у Слоніме нехта яшчэ нешта помніць.

Выбачайце за хаатычнае пісьмо. Блага чуюся. Бывайце.

P. S. Ці яшчэ не былі сёлета ў Мінску? Абяцалі аказацца. Цікава, ці трапляе маё кнігазбораўскае «Выбранае» ў раённыя цэнтры? Як з планаванай Вамі з Янкам Саламевічам кнігі Гальяша Леўчыка? Цікава, што Ян Пятроўскі⁴ выдаваў на эміграцыі пачатую ім да вайны ў Дзярэчыне газету «Светач хрыстовае навукі».

Арсень Ліс.

¹ Янук Дарашкевіч (1890–1943) — беларускі паэт, загінуў на фронце.

² Андрэй Пракапчук (1896–1970) — доктар медыцынскіх навук, прафесар.

³ Язэп Урбановіч (1907–1944) — адзін з кіраўнікоў партызанскага руху на Брэстчыне падчас Другой сусветнай вайны.

⁴ Ян Пятроўскі (1905–2001) — пратэстанцкі прапаведнік, рэлігійны і культурны дзеяч, публіцыст, выдавец, перакладчык.

Да 85-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра Шурпы (1939–1998)

Паэт і журналіст Уладзімір Шурпа

Кожны раз, калі едзеш са Слоніма ў Гародню, з левага боку дарогі мільгане шыльдачка з назвай вёскі Саволеўка. І адразу прыпамінаецца цудоўны чалавек, таленавіты паэт і журналіст Уладзімір Шурпа (1939–1998), які быў родам з гэтай вёскі. У гэтым годзе Уладзіміру Шурпу споўнілася б 85 гадоў.

У жыцці пашанцавала мне з ім спаткацца пару разоў, пагутарыць, паразважаць пра літаратуру. Гэтыя сустрэчы адбываліся ў Слоніме, калі ён, працуючы на Гарадзенскім абласным радыё, прыязджаў у горад над Шчарай у камандзіроўкі. Гэта ён прапанаваў мне даць свае вершы на абласное радыё, а таксама дасылаць інфармацыю на абласное радыё са Слонімшчыны. Што я і рабіў.

Нарадзіўся Уладзімір Шурпа 9 верасня 2024 года ў сялянскай сям’і. Скочыў сямігодку ў вёсцы Абухава Гродзенскага раёна, а потым філалагічны факультэт Гродзенскага педінстытута імя Янкі Купалы. Быў ён невысокага росту, любіў хадзіць з сумкай на левым плячы і, здаецца, часта курыў цыгарэты.

Кім толькі ў жыцці не давялося юнаку працаваць: і прыцэпшыкам, і вагаўшчыком на камбайне, і трактарыстам, і электрыкам. А пасля інстытута шмат гадоў аддаў педагогіцы, быў настаўнікам, дырэктарам вячэрняй школы, дырэктарам СШ у вёсцы Чарнелі Іўеўскага раёна, дырэктарам СШ у вёсцы Каменка Гродзенскага раёна. А з 1974 года ён працаваў журналістам на Гродзенскім радыё, і быў ён вельмі дасведчаным журналістам.

У вольны час Уладзімір Шурпа пісаў артыкулы, апавяданні і вершы. Многія з іх друкаваліся ў «Гродзенскай праўдзе», у калектывных зборніках і альманахах. У 1996 годзе ён яшчэ паспеў выдаць свой адзіны зборнік паэзіі «Перазвон адліг».

З Уладзімірам Шурпам добра сябраваў лідскі паэт Уладзімір Васько. Калі я запытаў ва Уладзіміра Гаўрылавіча пра Шурпу, дык ён з радасцю раскажаў і прыгадаў той час, калі яны вучыліся і сябравалі:

— Калі я паступіў у Гарадзенскі педінстытут імя Янкі Купалы (1960), Уладзімір Шурпа ўжо вучыўся на трэцім курсе. Аднак мы з ім даволі хутка зблізіліся і пасябравалі. Разам хадзілі ў рэдакцыю газеты «Гродзенская праўда» на літаб’яднанні, выступалі на абласным радыё. Старэйшыя пісьменнікі Васіль Быкаў і Аляксей Карпюк, калі ў нас крыху памацнелі паэтычныя крылы, бралі нас іншы раз з сабой выступаць у школах, тэхнікумах, воінскіх часцях, у раённых цэнтрах. Помняцца, напрыклад, паездкі ў Ваўкавыск, Свіслач. Акрамя рэдакцыі «Гродзенскай праўды» мы з Валодзем Шурпам хадзілі і ў рэдакцыю гродзенскай раённай газеты «Сельская новь», літаратурным аб’яднаннем у якой кіраваў паэт і даследчык, ін-

▪ На здымку: Аляксей Карпюк з маладымі паэтамі. Крайні справа ў другім радзе Уладзімір Шурпа. Фотаздымак з кнігі Уладзіміра Васько «Зігзагі лёсу» (Гродна, 2017)

спектар раённага аддзела адукацыі Апанас Цыхун. У гэтай газеце таксама друкавалі нашы вершы. Уладзімір Шурпа быў здольным паэтам, гарэзным, гаваркім, разумным хлопцам. На жаль, яму пры жыцці ўдалося выдаць толькі адзін зборнік вершаў «Перазвон адліг»... У суботнія і нядзельныя вечары Валодзя звычайна браў у рукі гармонік, на якім добра іграў, і праходзіў па калідорах інтэрната з чацвёртага на першы паверх, выводзячы мелодыі беларускай полькі ці вальса. Гэта быў сігнал

для хлопцаў і дзяўчат збірацца на танцы. Яны ладзіліся на другім паверсе ў фае. Спачатку іграў Шурпа, пасля яго змянялі Коля Петрыкевіч ці Алесь Пятроўскі. Часам мы Валодзю запрашалі ў свой 45-ы пакой і казалі: «Ну, Вовік, ідзі адгавейся. Ты ўжо, відаць, стаміўся...» Налівалі яму поўную шклянку партвейну, і ён залпам асушваў яе да дна. Ажыўлялася гамонка, гучаў смех. А пасля мы ўсе разам зноў ішлі на танцы. Помніцца такі выпадак. Неяк Данута Бічэль запрасіла Апанаса Цыхуна, Валодзю Шурпу і мяне выступіць у школе рабочай моладзі, дзе яна пасля заканчэння педінстытута выкладала беларускую мову і літаратуру. Апанас Пятровіч дабіраўся туды сваім ходам, а я з Шурпам па дарозе заехалі на кватэру яго брата. Валодзя хацеў напрасаваць штаны. Дома нікога не было. Ён разагрэў прас і, не выключаючы яго, пачаў прасаваць. А час нас прыспешваў. І я Шурпу нават крыху падганяў. Неўзабаве ён хуценька надзеў яшчэ цёплыя штаны — і ў калідор, дзе я ўжо гатовы быў адчыніць дзверы. Шнура ж з разеткі ветраны паэт не выцягнуў. Мы добра даехалі да школы, няблага выступілі. Але, калі вярнуліся на кватэру яго брата, убачылі, што ледзь у кватэры не адбыўся пажар: прас прапаліў стол і ўпаў на падлогу. На падлозе ён таксама прапаліў немалую пляму. Валодзя вельмі перажываў: «Перападзе мне ад брата. Адбярэ ключ». Я стараўся яго суцешыць: «Дык стол жа стары. Чаго яго так ужо шкадаваць. Купіць новы»... На другі дзень мы заглянулі ў кабінет Апанаса Цыхуна і расказалі яму пра гэтае здарэнне. «Ну і шалапуты, — папракнуў нас Апанас Пятровіч, — маглі б нарабіць пажару...».

Ужо 26 гадоў, як Уладзіміра Шурпы няма сярод нас. Засталіся толькі вершы паэта. Два з іх прапануюцца чытачам «Новага замка» са зборніка «Краю мой — Нёман» (Мн., 1986).

УЛАДЗІМІР ШУРПА

Сыну

Амаль дарослы ты ў мяне —
 Так хутка вымахаў угору.
 Учора, як званок, звінеў,
 А сёння ўжо баском гаворыш.
 Імкнешся раптам узысці,
 Дзе найвышэй, і не іначай,
 Яшчэ мяркуеш аб жыцці
 З катэгарычнасцю юначай.
 А трэба ўсё рабіць як след —
 Не на гатовенькім папасе.
 Перад табою цэлы свет
 І сталасць мудрая ў запасе.
 Як адужаеш, смела кроч
 Насустрач марам светлым, сынку.
 Не аступайся і не збоч,
 Тапчы ў жыцці сваю сцяжынку.

Пад сонечнай ласкай прасторна для мар.
 Далоў непагоду з аблокамі ніцымі!
 Калі ж небасхіл не бывае без хмар,
 Дык хай яны пояць зямлю навальніцамі.
 На чыстым паветры настрою уздым.
 Вітаю расінку і рупнасць грачыную.
 Калі ж над планетай віхурыцца дым,
 Няхай ён па-мірнаму пагне айчынаю.
 Сяброўства і шчырасць адносін статут,
 Каб людзі не ведалі здрады і пошасці.
 Калі ж немагчыма пражыць без пакут,
 Няхай яны будуць пакутамі творчасці.
 Шчаслівым заўжды заставацца хачу.
 Вядома, не песціцца ў вечнай параднасці.
 Калі ж заняволяцца слёзы ўваччу,
 Няхай яны льюцца ад радасці.

Светлай памяці Алы Нікіфорскай (Нікіпорчык)
(11.06.1957–21.05.2024)

ГАЛІНА САМОЙЛА

Неба яе душы

1. «Божа, паплач разам з намі — над намі...»

«Сляза і малітва» — першая кніга вершаў Алы Нікіпорчык, выдадзеная ў 2006 годзе (Мінск, «Кнігазбор»). Яе назва цалкам адлюстроўвае змест: лірычная гераіня кнігі плача — вонкава слязьмі і нябачна болем душы, і моліцца — таксама вонкава ў царкве падчас набажэнстваў і патаемна малітоўным станам душы. Плачучы і молячыся, паэтка, якую вельмі хочацца аб'яднаць з яе лірычнай гераіняй, намацвае свой шлях са змроку да Святла — праз пошукі Бога, паразуменне з Ім, адчуванне Яго, давер Яму.

Шлях да Бога — гэта лейтматыў кнігі. Старонка за старонкай паэтка расказвае пра свой няспынны рух гэтым шляхам. Зменамі ў душы яна вымярае сваё набліжэнне да Бога. А розумам аналізуе, ці адбываецца яно, ці гэта сумнеўна:

* * *

бачу нябёсы
бачу дарогу
выратавальны —
наканавальны —
Крыж

* * *

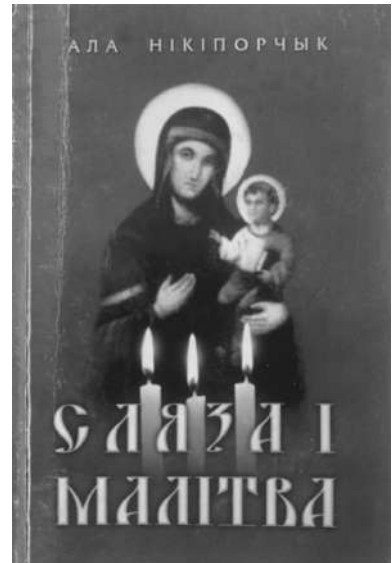
я зачарпну Твайго святла
ў свае далоні
і панясу
і панясу...

* * *

Госпадзі
мне здаецца што я ўсё жыццё
іду да Цябе з пакаяннем
(хоць гэта зусім не так)
І ўсё ніяк не даходжу...

* * *

Можа я і ніколі не дайду да Цябе — Госпадзі
можа толькі слязою
дацяку
так позна выйшла...

* * *

усе дарогі вядуць у Неба
 (а хтосьці прыдумаў — што ў Рым)
 вось яна — сіняя
 светлая
 у аблоках
 бяздонная
 бясконца —
 твая
 (па дарозе ў царкву «Сабор Усіх Беларускіх Святых»)

Пачынаецца кніга вершам, які можна назваць праграмным для ўсяго зборніка, бо ў ім акрэслены стасункі лірычнай гераіні са светам навакольным, з сабой у ім і з Богам, які ўсё гэта стварыў. У вершы патлумачана, з чаго пачаўся яе шлях да Бога: з несупадзення яе мараў і ўяўленняў аб жыцці з рэчаіснасцю, з болю ад гэтага. І зроблена выснова, што не сама яна пачала гэты шлях, але сам Бог паставіў яе на яго:

* * *

не паспяваю
 і не спяваю
 не спяваю ні голасам, ні душою
 прагну цішыні
 але спатыкаюся аб гучныя словы
 хачу свежага паветра
 але з адчыненай форткі
 цягне цыгарэтным дымам
 мару пра святло
 але живу як пры зацьменні сонца
 падаю
 разбіваюся ад болю
 і да болю
 але чыясьці нябачная рука
 падымае і вядзе
 адмаўляюся
 амаль як дзіця ледзь не тупаю нагамі
 — Не хачу!
 але дзень змяняе дзень
 як у сюіце адна музычная частка другую
 але год змяняе год
 і прадаўжаецца шлях
 да Святла

(21.04.2000)

Як бачна, часам змучаная болем, разбітая ім, лірычная гераіня згодная ў ім застацца і знікнуць з зямлі, бо ўжо не мае сілаў перамагаць яго і жыць у недасканалым свеце, але «нябачная рука» Бога кожны раз падымае яе і прымушае рухацца

далей па жыцці. Менавіта Бог — яе апірышча і абарона нават тады, калі яна Ягонай волі супраціўляецца.

На падтрымку ад людзей у яе няма спадзяванняў, бо душы іхнія раз'яднаныя і хворыя. Чалавеку маладаступныя або часта і зусім недаступныя думкі і пачуцці другога чалавека. Паэтка згадвае пра гэта неаднаразова:

* * *

як лёгка карміць галубоў
як цяжка разумець людзей
паяднай нас Божа ў гэтай царкве
каб не было балючых слоў
каб не было несущешных душаў...

* * *

шукаць разумення паміж людзьмі
гэта самае неразумнае
і толькі званы
звіняць маім болем...

* * *

паклінаю адзіноту
і ўцякаю ў адзіноту
хачу да людзей
і адхіляюся ад іх
пры кожнай магчымасці
і ўсё мацней ува мне гучыць
голас Неба

У свае сілы лірычная гераіня таксама веры не мае, яна характарызуе сябе так:

* * *

безабаронная — дашчэнту
безнадзейная — да апоншай слязы
Божа
Божа
Божа
моцная адзіна — Табою.

З-за чаго так балюча жыць? З-за грахоў, якіх не можа пазбегнуць ні адзін чалавек, у тым ліку і лірычная гераіня кнігі. Грахі адымаюць свабоду волі і робяцца клеткай, з якой самастойна вельмі цяжка ці нават немагчыма знайсці выйсце. І толькі на Бога надзея і да Яго просьба:

Божа
адпусці і мяне з грахоў маіх
як вязня — з клеткі.

Але ж якім коштам атрымлівае чалавек права на жыццё ў грахах і права на да-раванне і выйсце з іх? Коштам ахвяры Божага Сына дзеля людзей. І ўсведамленне

гэтага працінае душу паэткі, нараджае ў ёй пакутнае пытанне: як была магчымай такая немагчымая па сутнасці ахвяра?

* * *

Ойча
чым далей жывеш
тым усё больш спасцігаеш:
дык як жа гэта так
каб — за мяне

А далей паэтка скрушна разважае пра тое, ці была слухнай такая балючая ахвяра, ці мела яна сэнс, калі свет і нават сусвет два тысячагоддзі пасля яе здзяйснення застаюцца ў тым жа самым граху:

* * *

вецер ціха гайдаў штору
вецер ціха гайдаў сусвет
поўны граху і няпраўды
за які
як і дзве тысячы таму гадоў
кывавяць Твае раны

Свет, напоўнены людзьмі, і сусвет, напоўнены зорамі, не скіраваліся ў адзіным парыве да Бога. Таму дайсці да Яго трэба асабіста, не зважаючы на наваколле і не нудзячыся ад ягоных негатыўных праяваў. Але, ступіўшы на шлях да Яго, трэба быць гатовай да крыжа, бо менавіта такім — ад ясляў да крыжа — быў зямны шлях Хрыста:

* * *

наіўная і балючая — да бяскраю
якога разумення
і якой спагады
я хачу знайсці тут
калі іх не было нават
у самога Госпада
і адзінае што дадзена — маленне
як выратавальная нітачка
каб
выступіўшы аднойчы з ясляў
дайсці да крыжа

Такім чынам, шлях да Бога ляжыць праз малітву, і лірычная гераіня вучыцца маліцца — няўмела і асцярожна напачатку, нібы птушачка, якая толькі пачынае лётаць:

* * *

а свечачка гарыць гарыць гарыць
і не згарае
і слёзы капаюць
і словы падаюць

і ўзлятаюць словы
няўмелыя як птахі
што толькі-толькі вучацца лятаць
— майго малення

Спачатку яна моліцца за сябе і для сябе — за прасвятленне сваёй душы, за паяднанне ў ёй супрацьлегласцяў: цішы і буры, жыцця і смерці, усмешкі і слязы, змроку і святла, надзеі і распачы, сябе і сусвету:

* * *

Божа
малюся Табе змрокам — глыбокім! —
маёй душы
малюся Табе святлом — сённяшняга дня
малюся табе слязою
і ўсмешкаю — якая яшчэ прыйдзе
малюся Табе надзеяй
і распаччу
малюся Табе радком — вершаваным
і закам’янелай цішай
малюся Табе жыццём
і адрачэннем ад яго
малюся Табе таполевым пухам
і кожным няўлоўным рухам
душы
малюся Табе паглядам
і малюся Табе Сусветам

бязмежна маленне да Цябе

Паэтка моліцца ў царкве Усіх Беларускіх Святых да Крыжа Ефрасінні Полацкай, у Каложы да Маці Божай Каложскай, у Свята-Раства-Багародзічным манастыры Гродна, у Жыровічах, у Полацку... Моліцца дома сам-насам — словамі малітваў і вершаў, слязьмі і маўчаннем... Маўчанне, то бок малітву без слоў, яна называе найвышэйшай малітвай:

* * *

у апагеі болю
душа з усіх маленняў
выбірае маўчанне

* * *

вышэй малення толькі маўчанне
вышэй маўчання толькі Неба
шукаю месца для сябе

Сваё месца яна вызначае ў часе — бясконцым, хоць чалавек смяротны. Але неўміручай яго душы падараваны неабмежаваны час, каб магла яна выпець і дарасці да вечнасці, у якой існуе Бог.

* * *

я — час
 бясконцы час
 дзе выпявае
 душы маёй
 зялёны
 парастак

* * *

час быў толькі часам
 пакуль Хрыста не распялі
 і пакуль Ён не ўваскрос
 тады ва ўлонні часу
 нарадзілася
 вечнасць

Шматлікія радкі вершаў Алы Нікіпорчык сведчаць пра тое, што душа яе лірычнай гераіні праз малітвы на шляху да Бога падростае, мужнее і прасвятляецца. Яна ўздываецца да стану змірэння і даравання — найперш свайму лёсу, яго выпрабаванням, якія доўга не былі ёй зразумелымі. Але з цягам малітоўных дзён і гадоў яна пачынае задумвацца над патаемным сэнсам, закладзеным у іх Богам, і тады мінусы перажытага замяняюцца на плюсы:

* * *

прашу міласці...
 а потым
 нібы схамянуўшыся:
 Божа, а што я ведаю
 пра Тваю міласць?
 што я разумею
 у Тваёй міласці?
 а можа хадзіць па краю
 — паміж жыццём і смерцю —
 гэта якраз і ёсць
 Твая
 міласць?..

Лірычная гераіня просіць прабачэння ў Бога ўжо не толькі за свае правіны, але і за надзеі, не ўзгодненыя з Ім і таму не здзейсненыя:

* * *

даруй мне Божа ўсе мае правіны
 даруй мне Божа ўсе мае надзеі
 агнём згарэўшыя
 рабінавым
 уздоўж дарогі
 жнівеньскай
 спякотнай
 у незварот

Паэтцы нясоладка ў жыцці, і таму яна часта плача, а ў яе вершах сугучна з яе настроем паўтараецца вобраз дажджу з кроплямі-слязінкамі. І яе лірычная гераіня то імкнецца суцішыць свой боль знешнім бодем-дажджычкам, то, адхінушыся ад свайго болю, выцірае слязінкі дажджу. І верыць у тое, што і яе слёзы, і слёзы дажджу — гэта праявы Бога на зямлі, што Ён любіць сваё Тварэнне і — нават праз горыч і скруху — заўсёды ратуе яго, а не знішчае.

* * *

я ўсім дарую
і слязу і горыч
я ўсім дарую
і холад слоў і душ
чамусьці сёння плакаў дождж
я суцяшала
як умела

* * *

столькі ранаў і раначкаў
столькі боляў і болячкаў
ахіні мяне дожджычкам
не пакінь мяне
Божачка

Паступова адчуванне Бога побач для лірычнай гераіні робіцца няспынным. Вось яна прыходзіць у храм да Яго, моліцца, прыкладваецца да іконы і марудзіць пакінуць храм, каб не страціць Божую прысутнасць каля сябе. Але страх яе дарэмны:

і доўга не магла выйсці
а калі пайшла — Ты пайшоў за мною
як назаўсёды...

Шлях лірычнай гераіні да Бога і шлях Бога да яе супалі ў нейкай кропцы жыцця і сталі вырашальнай сустрэчай... З гэтага моманту здзейснілася задума аўтаркі: «Я вымалю сябе як з забыцця / з свайго мінулага жыцця». Вымаліўшы сябе з бязбожнага забыцця ў сваім мінулым, яна пераходзіць у жыццё ўсвядомленае і, падпарадкаваўшы сваю волю Божай волі, з Яго дапамогай імкнецца цяпер уплываць малітвамі на жыццё — не толькі сваё, але і навакольнае. То бок «дазваляе» Богу дзейнічаць у зямным жыцці праз сваю душу, ператвараючы зло ў дабро.

Заканчваецца кніга Алы Нікіпорчык малітвай лірычнай гераіні ўжо не за сябе, а за ўсіх і ўсё, у тым ліку і за Беларусь:

* * *

Божа Ойча
Моцны і Існы
малюся за маму
за родных і блізкіх
за чужых і далёкіх
за ворагаў і дабрадзеяў

за нашу бярозу
 за нашы слёзы
 за лёсы
 што жыццём не сталі —
 прапалі
 за радасці скупыя імгненні
 за зямныя ўсе пакаленні
 за вянок рамонкавы і васільковы
 цярновы —
 за святую і светлую мову
 каб жыла і гучала
 за Радзіму — каб не балела
 каб ацалела
 каб воляю вечнаю стала

2. «Прайсці праз боль — вярнуцца — праз святло»

Усё, што чытаю, параўноўваю са сваім: у эпасе — характары і падзеі, у лірыцы — душу. Якім балючым і часам жahlівым ні было б для мяне жыццё, мая душа не перастае шукаць у ім шчасця. Яна ўжо разумее, што яно немагчымае ў глабальным сэнсе. Але ж хаця б у маленькім куточку, хаця б з адным чалавекам... не назаўжды, але ўсё ж на працяглы час...

Лірычная гераіня кнігі Алы Нікіпорчык «Пад бахаўскую такату дажджу» (2007) усвядоміла для сябе, што шчасце на зямлі наогул немагчымае, на вялікі жаль. «Зямля спакутаваная болем», таму што недасканалы чалавек не можа зрабіць дасканалымі свае суадносіны з іншымі людзьмі і свае адносіны да ўсяго зямнога, ды і нябеснага. Яе душа — гэта «верх адзіноты» ў самотным краі. Яна ўжо перапоўнілася болем, а ён усё плыве і плыве ў яе, адбіваючыся на твары. У «сугалоссі з любоўю — боль», радкі вершаў нараджаюцца, праходзячы праз «цёмны тунэль болю», «боль перамагае вечнасць». Вядома ж, як і ўсе, гераіня прагне шчасця, але ўжо мала верыць у яго магчымасць і, нават калі яно ёсць, не давярае яму, — яно ж такое на зямлі ілюзорнае. Сярод дажджынак-слёз — усяго толькі кропля радасці; сцішаны вясковы вечар зрабіў бясконца добрым увесь сусвет — але ж гэта:

Спадманнае
 вечаровае
 пачуццё!

«...хачу сустрэчы ў свеце, дзе ўсё — расстанне і непаразуменне», — прызнаецца лірычная гераіня, смуткуючы ад таго, што яна хоча немагчымага. Бо душы «пера-

сякаюцца дзеля таго / каб пакінуць раны...», а «новая сустрэча / таксама стане рас-
станнем». І зноў трэба будзе выжываць — лячыцца. Чым, калі нічога не дапамагае
ўсур'ёз? Вехацём ландышаў з рынку, якія не могуць «перайначыць лёс»? Квеценню
садоў, якая «белымі пялёсткамі раніць»? Золатам восені, якое «заўсёды балюча ба-
чыць»? Найбольш — адстароненасцю ад свайго болю:

у кубак з гарбатай
зляцела сляза
аглянуўшыся вокал:
хіба мая!?

Лірычнай гераіні патрэбны сінтэз, сугучча, суіснаванне ў разуменні, супадзенне
ў настройх думак і пачуццяў — гармонія. Ёй амаль жахліва, што «ў гэтым свеце / усё
паасобку / сляза і радасць / душа і цела / жыццё і каханне». Зямная ісціна заўсёды ў
«залатой сярэдзіне», зямная мудрасць — ва ўменні знайсці гэтую сярэдзіну, ураўна-
важыць там плюс і мінус жыцця і трымаць раўнавагу. Гераіня Алы Нікіпорчык гэтага
не робіць. Яе пачуцці абвостраны да невыноснасці трываць іх, яна ўвесь час на краі:
то ляціць у Неба, дзе толькі і знаходзіць паратунак: «калі што ёсць сапраўднае / то
толькі там — у сапраўдным Небе...», то вяртаецца ў рэчаіснасць, дзе зноў яе чакае
адчай: «але ж ізноў Госпадзі / сыплюцца мае зямныя слёзы / аб зямным чалавеку».

«Народжаная для болю», яна ідзе па зямлі, заўважаючы паўсюдна драматызм і
трагізм жыцця, глыбока разважаючы аб іх прыродзе, назіраючы за супярэчнасцямі,
з якіх яны вынікаюць. Але ў яе зямной журбе ёсць светлы энс — выснова сусвету
для яе:

прайсці праз боль —
вярнуцца — праз святло.

Да сябе, да людзей, да шчасця, да цяпення, да разумення, да даравання —
ачысціўшыся...

Сваё бачанне свету, думкі і перажыванні Ала Нікіпорчык выказвае ў форме сва-
боднага верша — верлібра. Ёсць меркаванні, што рыфма часам прымушае сказаць
міжволі штосьці не тое. Яе адсутнасць дазваляе заўсёды знайсці самыя дакладныя
словы для выяўлення душы, стварэння вобразаў, не абмяжоўвае плынь думак і па-
чуццяў. Дзякуючы свабоднаму парадку размяшчэння слоў у радку можна акцэнта-
ваць самае важнае, паставіўшы яго паасобку, напрыклад, засяродзіцца на згубле-
насці ў часе свайго «я»:

гэта я страціла час
ці гэта час страціў
мяне?

У некаторых вершах ёсць рыфмоіды — зарыфмаваныя радкі. Неспадзяваныя,
яны становяцца меладычным цэнтрам верша, яго высокай пранізлівай нотай, пасля
якой рытм замаруджваецца, інтанацыя ідзе на спад:

не адчайвайся
у гэтых словах няма адчаю
толькі чайкі ў іх крычалі
замоўкшымі галасамі
навек

Паэтка выкарыстоўвае ў большасці абстрактна-асацыятыўныя тropy, ствараючы вобразы з вялікай доляй умоўнасці, выяўляючы свой непаўторны жыццёвы вопыт, свае лагічныя ланцужкі паміж з’явамі і прадметамі рэчаіснасці. Некаторыя вобразы мяне проста ўразілі:

белыя палоскі снегу
нібы астраўкі мінулага часу
дзе я ніколі
не была
у расчыненую пустыню сусвету
вецер б’е
некранутыя дзверы
мае вокны — малыя рамы
каб патрапіць сонцу ў сэрца
на дне стагоддзя
невывяржаны
мой дзень

Малюнак Алы Нікіпорчык — канкрэтны ці абстрактны — найчасцей складаецца з дэталей, асацыятыўна звязаных паміж сабою ў адно цэлае:

на змярканні святлее душа
і так ясна праступаюць у ёй
неба
воблакі
язмінавая нізка духмяных пялёсткаў
і нават вершаваны радок

Шмат вершаў пабудаваны на рэзкіх супрацьпастаўленнях, аздобленых зноў жа дэталямі: «нічога не аддаю / нават цьмянай рабінавай гронкі / усё аддаю / нават цьмяную рабінавую гронку».

Дзякуючы паўтору вобраз-сімвал рабінавай гронкі становіцца выпакутаванай меркай жыццёвых каштоўнасцяў душы паэтки, якая і тут не мудра-пасярэдзіне, а на балючых палюсах — усё ці нічога. Імкненне разглядзець кожную з’яву з двух яе супрацьлеглых бакоў прыводзіць паэтку да выкарыстання ў творчасці перакрыва-ваных параўнанняў:

дзьмухаўцамі-воблакамі
і воблакамі-дзьмухаўцамі
ахінуся
засланюся
паплыву
і не вярнуся

Першыя два радкі гэтага верша дапамаглі мне «ўбачыць» нябачную душу лірычнай гераіні, адзетую ў лёгкі пух, — паміж небам і зямлёю. А наступнае дэтальнае пералічэнне зрабіла яе рухомай — далёка-далёка, у незварот.

У творах паэткі часам сустракаюцца нечаканыя канцоўкі, якія быццам не зусім вынікаюць з папярэдняга зместу і надаюць яму шырыню і глыбіню: «тэлефаную табе / адклікаешся / голасам / толькі».

Ала Нікіпорчык жыла дзеля творчасці, яе ачышчальных пакутаў і выратавальнай прасветленасці — гэта вынікае з яе вершаў:

час вершаў — гэта час жыцця
астатні час жыццю
не належыць

Мне гэта зразумела, бо і я ведаю, што нават пасярод няшчасця натхненне можа зрабіць чалавека шчаслівым.

АЛЬЖБЕТА КЕДА

Паэтка — самотная птаха

Памяці Алы Нікіфорскай

1

Паэтка
самотнаю птахай жыла,
не звіўшы гняздзечка.
Затое сплятала
радочкі прыгожыя словаў.

«Чытаючы вершы яе,
ўяўляеш, бы йдзеш па Парыжы», —
найлепшыя Янкавы словы
пра вершы яе...

2

Самотная птаха да мілай радзіны
вярнулася,
крылом прыхінулася
да мамы,
да таты,
да роднага брата,
якога не стала даўно.
Ды праз усе доўгія годы
вярэдзілі сэрца нясцерпна
туга і боль невыносны па брату,
які назаўсёды застаўся далёка,
які назаўсёды застаўся ў глыбокай вадзе.
Угледзела Ванга відушчая,
дзе маладзенькага хлопца схавалі.
А тут, сімвалічна, на помніку імя яго.

У Волі Вялікай,
у жоўтым пясочку,
пад роднымі соснамі
сабралася разам сямейка.

3

Калодзеж на родным падворку паэткі
ажываў вельмі рэдка.
Калі ад самоты і тлуму
ўцякала, стаміўшыся, з места.
З'яўлялася летам сюды ненадоўга,
бо й тут, у родных сценах,
не толькі самотна, а страшна,
бо побач нікога,
бо хаты пустыя,
бо ноччу заглядае ў вокны
не толькі цікаўная поўня,
бо засталіся навокал такія,
што людскасць згубілі.

Калодзеж не мог нападць,
бо страціў жывую вадзічку.
Адно для патрэбаў штодзённых службыў.
І заўсёды чакаў,
што прыедзе сюды гаспадыня.

А тое вядзерца,
з якім па вадзіцу хадзіла,
укралі.
І шмат чаго вынеслі з хаты.
І кнігі забралі,
каб печку паліць.

Дабавіла тое пакуты
ў збалелае сэрца паэткі.

4

На запрашэнне прыехаць сказала:
«Я не прыеду».
А мне ўсё наймецца,
як гэта даслоўна гучала?
Ці «ўжо не прыеду»,
Ці «больш не прыеду»?
Але не, не было там слова «ніколі».
«Я не прыеду ніколі», —
дакладна яна не сказала,
каб не падказаць,
чаму ж не прыедзе.

Як не сказала,
што тэлефануе,
каб развітацца.
Бо ведала ўжо,
што ніколі больш
не патэлефануе,
што ніколі больш
не прыедзе.

5

Не дай мне, Божанька, сысці,
калі палаюць свечкі
гародзенскіх каштанаў,
калі пяшчотныя пялёсткі-знічкі
ўсцілаюць дол прыгожым дываном.
Дай прычакаць мне свой кастрычнік.

Яе ж забраў у незваротны шлях
пякучы боль зялёным траўнем.

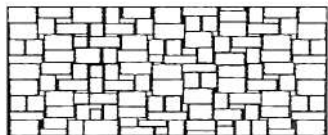
І словы смутныя яе
ніколі ў памяці не сцерці:
«Вясна прыйшла.
Усё цвіце.
А мне — сысці.
А мне — памерці...»

АЛІНА ПАЎЛОЎСКАЯ
-----**Але Нікіпорчык**

Я помню незвычайнае здарэнне,
Той дзень-імгненне ў памяці стаіць:
Спаткала сэрца Вашага памкненне,
Між намі што саткала гэту ніць.

Я помню і шчаслівую часіну,
Вачэй і рук ласкавае цяпло...
Дамоў не йшла — забыўшыся на кпіны,
Ляцела, быццам лёгкае крыло.

Бо ў светлы дзень, калі зіма растала,
Мне Вашае адкрылася імя —
Бурлівае, што хвалі Нёмна, — А-ла —
Як Госпаду — узнёслая хвала!

Г АРОД КНІГ

Бялячыц, Р. У святле палаца : вершы, паэма, эсэ / Рычард Бялячыц. — Шчучын : ШПТДіМ, 2023. — 81 с.

У зборнік уключаны творы розных гадоў, прыўзнятая настраёвасць якіх выклікана мінулым і сённяшнім жыццём былога княжацкага палаца, яго насельнікаў і наведвальнікаў.

Ліра-эпічная паэма — спроба папулярызаваць гістарычныя звесткі пра Францішка Ксаверыя Друцкага-Любецкага, самага вядомага прадстаўніка княжацкага роду ўладальнікаў Шчучына, адметнага дзеяча Расійскай імперыі і Царства Польскага.

Бялячыц, Р. Птушкі слоў : вершы, паэма / Рычард Бялячыц. — Гародня : Кнігарня пісьменніка, 2024. — 176 с.

Добрай звычкай стала для вядомага беларускага паэта са Шчучына выдаваць за год-другі кнігу паэзіі. Колькі ўсіх такіх кніг у паэта — баімся памыліцца... Больш за дзесяць. Але колькасць — толькі адзін бок медаля паэтычнага прафесіяналізму аўтара; другі — вобразнасць, змястоўнасць і тэматычная разнастайнасць, што пераканаўча дэманструецца аўтарам у чарговай кнізе. І цяжка знайсці нешта такое ў свеце і ў жыцці, што не адбілася б у словах-вобразах, якія, і сапраўды, як тыя птушкі, ляцяць да людзей, у свет, у неба... Зрэшты, у аўтара: «Па-над стамлёнасцю лугоў / праз верасень расстайны цэлы / ляцелі ў вырай / птушкі слоў. / Яны па-рознаму ляцелі».

Паэма «Шлях да сябе», як і шматлікія яго вершы, працягата шчырай аўтарскай любоўю і ўдзячнасцю да сваёй Радзімы.

Леўчык, Г. Божая ліра / Гальяш Леўчык ; уклад., прадм., камент. С. Чыгрына і Ю. Бачышчы. — Мінск : Медіал, 2024. — 248 с.

У анатацыі да зборніка адзначаецца: «Гэта самае поўнае выданне твораў аднаго з пачынальнагаў беларускай літаратуры, нашаніўца, перакладчыка, бібліяфіла, мастака і музыканта Гальяша Леўчыка (Іллі Міхайлавіча Ляўковіча, 1880–1944) са Слоніма. У кнігу ўвайшлі яго вершы, пераклады, апрацаваны народны фальклор, духоўныя вершы, проза і публіцыстычныя артыкулы. У кнізе публікуецца шмат рэдкіх фотаздымкаў, многія з якіх друкуюцца ўпершыню».

Спадчыну аднаго са старэйшых і таленавітых слоніmsкіх паэтаў і калекцыянераў усяго беларускага пачатку і першай паловы мінулага стагоддзя Гальяша Леўчыка шмат гадоў збіраў у архівах, бібліятэках і музеях даследчык яго жыцця і творчасці слонімец Сяргей Чыгрын. Даследчык беларускай літаратуры з Мінска Юрась Бачышча і Сяргей Чыгрын з'яўляюцца ўкладальнікамі і аўтарамі прадмоў і каментарыяў да гэтай кнігі, якія знаёмяць чытача з пакручастым жыццёвым і творчым лёсам Гальяша Леўчыка.

Старыя карціны, кнігі і рэчы ўсё жыццё збіраў Гальяш Леўчык — і ўсё гэта згубілася ці загінула. Усе рарытэты захоўваліся ў слоніmsкай хаце паэта на Чырвонаармейскай вуліцы і ў варшаўскай кватэры. Хату паэта ў Слоніме, якая захавалася ў вайну, знеслі падчас будаўніцтва аўтарамонтнага завода, кватэра ў Варшаве згарэла ў 1944 годзе. Тады ж загінуў і сам Гальяш Леўчык.

Кніга «Божая ліра», сёлетняе найбольш поўнае выданне літаратурнай спадчыны Гальяша Леўчыка, — гэта і памяць пра паэта, і яго наказ сучасным чытачам-беларусам, які гучыць вельмі актуальна ў вершы «Хто адрокся сваіх...»:

Хто адрокся сваіх,
Хто стыдацца нас стаў
І прыліп да чужых, —
Каб ён свету не знаў!

Сваю родну зямлю
Хто чужынцам прадаў,
Скрыўдзіў вёску сваю, —
Каб ён свету не знаў!

Мову родную хто
Пазабыў, асмяяў,
Загубіў за нішто, —
Каб ён свету не знаў!

Хто з народамі не жыў
І карысці не даў,
Хто сваіх не любіў, —
Каб ён свету не знаў!

Даследаванне творчасці старэйшых беларускіх літаратараў і выданне іх спадчыны сучаснікамі, як мы бачым гэта на прыкладзе слонімскага паэта Гальяша Леўчыка, паказвае, што беларуская літаратура жыве і развіваецца, а напісанае — застаецца.

Мікола Канановіч

Чыгрын, С. Рэпатрыяцыя беларусаў Беласточчыны (1944–1948 гады) / Сяргей Чыгрын. — Беласток : Выдавецтва тыднёвіка «Ніва», 2024. — 250 с.

Напрыканцы Другой сусветнай вайны паводле савецка-польскіх пагадненняў пра мяжу ад 26 ліпеня 1944 года і 16 жніўня 1945 года ўлады СССР перадалі Польшчы са складу БССР 17 раёнаў Беластоцкай і 3 раёны Брэсцкай абласцей, населеныя пераважна беларусамі. Падчас дэмаркацыі мяжы паміж БССР і Польшчай і ўзаемнай рэпатрыяцыі насельніцтва з Беларусі ў Польшчу (пераважна на Беласточчыну) у 1945–1948 гадах пераехалі больш за 270 тысяч чалавек (беларусы-каталікі, якія дэкларавалі сябе палякамі).

Праз тэрор польскага нацыяналістычнага падполля, неспрыяльнае эканамічнае становішча на Беласточчыне частка беларусаў пасялілася ў Памор’і (раёны Гданьска і Шчэціна), Варшаве, Кракаве, Торуні і іншых гарадах. А тысячы беларусаў Беласточчыны пакідалі родныя мясціны і ехалі на ўсход Беларусі і нават далей. Няпростым было іх развітанне з роднымі вёскамі, хутарамі, мястэчкамі, з цёплымі хатамі і багатымі агародамі, са сваімі землякамі і сваякамі. Але іншага выхаду не было, бо беларусы хацелі спакойна жыць, працаваць, вучыцца, гадаваць дзяцей. А ў другой палове 1940-х гадоў у Польшчы польскія банды ім спакойна жыць не давалі. Таму людзі шукалі шчасце ў іншых рэгіёнах Бацькаўшчыны. Пра такіх беларусаў Беласточчыны аўтар некалькі гадоў шукаў звесткі. Гэтыя ўспаміны запісаны ад людзей старэйшага пакалення беларусаў Польшчы, а таксама іх унукаў і праўнукаў.

У кнізе таксама публікуецца шмат фотаздымкаў і дакументаў. Яны ўсе дапаўняюць праўдзівыя ўспаміны беларусаў-рэпатрыянтаў.

Чыгрын, С. Слонімшчына ў люстэрку фалерыстыкі / Сяргей Чыгрын. — Ліда : Пружмень, 2024. — 49 с.

Гісторыя Слоніма і яго ваколцаў, помнікі, падзеі і людзі, прадпрыемствы і навучальныя ўстановы адлюстраваны ў фалерыстыцы. Гэта першая спроба ажыццявіць каталагізацыю слонімскіх значкоў, медалёў і жэтонаў. Хаця ўсе звесткі пра слонімскую фалерыстыку сабраць у адзін каталог немагчыма... Але ў гэтым выданні — найбольш поўнае іх адлюстраванне і апісанне.

Чыгрын, С. Верталёт Бабы-Ягі / Сяргей Чыгрын. — Гомель: ТДА “Барк”, 2024. — 120 с.

У кнігу ўвайшлі п'есы-казкі для дзяцей "Верталёт Бабы-Ягі", "Зайкаў скарб", "Прыгоды вакол Баравічка" і "Зачараваная хатка". Казкі вучаць быць працавітымі, добрымі, шчырымі і справядлівымі. Адначасова высмейваюць гультайства, пляткарства і хцівасць. П'есы нескладаныя для пастановак і выканання. Могуць быць выкараны ў школах, бібліятэках і тэатрах і падараваць выканаўцам і юным глядачам радасць творчасці.

Трацяк, Я. Ветракі. Смешныя вершы / Янка Трацяк. — Гародня: ПВ “ГроКарДрук”, 2024. — 125 с.

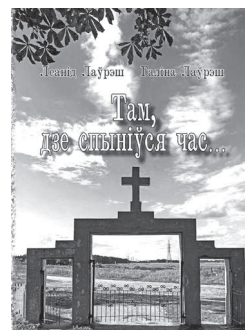
Зборнік складаецца з розных вершаваных жанраў розных гадоў і адпавядае сваёй назве лёгкім гумарам, іроніяй, і смешнай парадаксальнасцю нашага жыцця і сусвету.

Лаўрэш, Л. Як горад Ліда ўвайшоў у XX стагоддзе / Леанід Лаўрэш. — Казімір: ПВ “ГроКарДрук”, 2024. — 152 с.

У кнізе, грунтуючыся на рознай інфармацыі, працах гісторыкаў, мемуарах лідзян і архіўных матэрыялах, расказваецца пра з'яўленне развіццё ў горадзе Ліда пошты, чыгункі, кіно і электрычнасці і аўтамабіляў — менавіта тых устаноў, якія ў свой час зрабілі горад сучасным свайму стагоддзю.

Лаўрэш, Л., Лаўрэш, Г. Там, дзе спыніўся час... Лідскія гістарычныя некропалі / Леанід Лаўрэш, Галіна Лаўрэш. — Казімір: ПВ “ГроКарДрук”, 2024. — 222 с.

У кнізе, грунтуючыся на архіўнай інфармацыі, працах гісторыкаў, мемуарах лідзян і артыкулах старых газет, расказваецца гісторыя старажытных могілак (да паловы XX-га ст.) горада Ліда.

3 МЕСТ

ПАЗЗІЯ

Рычард Бялячыц

Апроч цябе	3
Школка	3
Аднагодак	4
Хрыстос	5
Перамога	5
Прага	5
Півоні	6
Пакуль	7
Сябру	8
* * * Жаўрук пачне над лугам сола...	8
* * * Пакуль служыў...	9
Тэлевышка	9

Уладзімір Васько

Залетуценіцца	10
Калейдаскоп	10
Азарэнне	11
Не туды ідзе	11
Памаўчы	12
Пры сустрэчах	12
У непагадзь	13
Прыхільнасць	14
Пуга	14
* * * Не пішацца штосьці...	15
Ля акна	16
Так многае вабіць	16
Самаэпіграма	17
Наранку	17
* * * Праз цемру іду на святло...	17

Мікола Канановіч

20 гадоў	19
* * * 20 траўня трапляла ў Жыровічы...	19
* * * Гаўкаюць сабакі...	19
Ехай, стрэха!	20
Зноў першы снег	20

* * * Імперцы душацца і душаць...	. 21
На Каляды ў гаражах 21
На працы ў «Зорным» 22
* * * Сабакі мыюцца снегам...	. 22
* * * Сакавік. Дваццаць пятае...	. 22
* * * Садзяць дрэвы на няўдобицы...	. 23
* * * Самагон плюс віскі, старка...	. 23
* * * Схаваўся вецер у косах бярозы...	. 23
* * * Разбуджаны ветрам і музыкай мухі...	. 24
Сны 24
* * * Світанак. Віднее позна...	. 25

Мечыслаў Курыловіч

Лебедзь 26
Фантасмагорыя сну 26
* * * Пад коптур плодзіцца жыццё...	. 27
* * * У перазвоне шматгалосым...	. 27
* * * За што разумных чорт не любіць?..	. 27
Каляндарныя вешкі (трыпціх) 28

СЦЯЖЫНКАЙ УСПАМІНАЎ

Эцюды

* * * У стылі полькі танчыць вецер...	. 29
* * * Струменяцца сонейка ліўні...	. 30
* * * Неўздагад і рэшка выпала удачай...	. 30
* * * Спявала ночанька салоўкай...	. 31
* * * Пляце куст бэзу за акном...	. 31
* * * Дні без сонейка блукалі...	. 31
* * * Магнітнай бураю наўздзіў...	. 32
* * * Для ночкі час прыдбаў сустрэчу...	. 32

Віктар Сазонаў

Каб акунуцца...	. 34
Скрыжаванне 34
Гэта было калісьці...	. 35
Дробны дожджык 36
Стукае дождж у шыбу 37
Школьніца 38
Падары сабе цішыню 39
Цягнецца душа да Бога 39
Чырвонае паліто 40
Хай міне... 40
Прасвятленне ў час зацьмення 41
Мудрыя правяць зоркамі 41
Не хочацца хацець... 41

Янка Трацяк

«А СУД ГІСТОРЫІ ЦЯЖКІ!..»

Восень 43
------------------	------

Цывілізацыя	43
А навошта?..	44
* * * Пра што і дзе ні йшла б гаворка...	44
Меланхолія	45
Трэці	46
Пра шчасце	46
На смерць гарадзенскіх паэтаў Юрыя Гуменюка і Едруся Мазько	47
Жалобін	47
Silentium est aurum	48
* * * Модна стала быць прыматам...	48
Ізгой	49
* * * Хто неабыякавы...	50
Racem in mundo	50
Пра Ракаў	51
* * * Як зорны шлях, трымціць пытанне...	52
Кропкі...	52
«А суд гісторыі цяжкі!..»	53

РОЗА

Уладзімір Васько

Помста	54
Пакаранне	56
На небызлюдным востраве	59
З кошыкам па хлеб	67
Садыст	72

Міхась Зізюк

Прэзентацыя	75
Рэінкарнацыя <i>Урывак з рамана-ўтопіі</i>	79
Дзень, якога не было	79

Альжбета Кеда

Як перажыць?	90
------------------------	----

Мечыслаў Курыловіч

На срыжальных лёсу <i>Эсэ</i>	93
Вочы	93
Заручыны	94
На Дзяды	95
Сямейнае табу	95
Гіпакрат	97
Шопінг	99
Рэкорд з кнігі Гінэса	100

Ала Нікіфорская

З майго вясковага — крымінальнага лета... 102

Віктар Сазонаў

Назвайце рэчы сваімі імёнамі 110

Зямная місія. 114

Станіслаў Суднік

Апошні бярсерк. 121

Бацькоўскае дабраславенне 123

Святыя грэшнікі. 125

Янка Трацяк

Вялікая вайна

Хроніка адной мясцовасці. 130

Частка першая 130

З

АПІСЫ

*Да 100-годдзя з дня народзінаў Васіля Быкава
(19.06.1924–22.06.2003)*

Галіна Самойла

«Як жыць?» 176

Надзея і безнадзейнасць у аповесцях Васіля Быкава

«Абеліск» і «Аблава». 176

Лявон Карповіч

Марк Шагал: філатэлія творчасці 182

1. Доўгая і няскончаная дарога дадому.... 182

2. Зачараваны Бібліяй. Песня песняў Марка Шагала 185

Леанід Лаўрэш

Страчаная цывілізацыя: Бальценікі 189

Бальценікі і род Путкамераў 189

Сяргей Чыгрын

Віленскія беларускія календары 1900–1930-х гадоў 209

У

СПАМІНЫ

Валянцін Дубатоўка

Незабыўнае знаёмства, альбо Успамін пра сустрэчу

з Яўстахам Севярынам Сапегам 216

N MEMORIA

Да 100-годдзя з дня нараджэння Івана Якаўлевіча Лепешава

(23.10.1924–12.10.2014)

Мікалай Даніловіч

Служыў навуцы верай і праўдай 220

Да 90-годдзя з дня нараджэння Арсеня Ліса

(04.02.1934–28.05.2018)

Сяргей Чыгрын

Ён спадзяваўся на спрыяльны час 227

Да 85-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра Шурпы

(1939–1998)

Паэт і журналіст Уладзімір Шурпа 241

Уладзімір Шурпа

Сыну 243

* * * 243

Светлай памяці Алы Нікіфорскай (Нікіпорчык)

(11.06.1957–21.05.2024)

Галіна Самойла

Неба яе душы 244

1. «Божа, паплач разам з намі — над намі...» 244

2. «Прайсці праз боль — вярнуцца — праз святло» 251

Альжбета Кеда

Паэтка — самотная птаха 255

Аліна Паўлоўская

Але Нікіпорчык 258

СЯРОД КНІГ

Сярод кніг 259

Альманах выходзіць на беларускай мове адзін раз на год.

Тэксты дасылаюцца ў праграме Microsoft Word, шрыфт Times New Roman праз адзін інтэрвал. Рэдакцыя тэксты не рэцэнзуе. Аўтары дасылаюць свой здымак у пашырэнні JPEG памерам не менш за 1000 КБайт (1 МБайт) і сціслую біяграфічную даведку з акцэнтам на літаратурнай творчасці. Узор даведкі — у альманаху.

Матэрыялы дасылаюцца на адрас: jantrac016@gmail.com або novyzamak.sbp@gmail.com.

12+

Літаратурна-мастацкае выданне

НОВЫ ЗАМАК

Літаратурны альманах. Гродна. ММХХІV. Выпуск 13

Рэдактар *Алік Акуліч*
Вёрстка *Алены Цішковай*
Карэктарка *Алена Лях*

Падпісана да друку 14.10.2024. Фармат 70×100¹/₁₆.

Папера афсетная. Друк лічбавы.

Ул.-выд. арк. 16,24. Ум. друк. арк. 21,78.

Наклад 90 асобнікаў.